

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Obcy w systemie : studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia w języku polskim i rosyjskim

Author: Tatiana Kwiatkowska

Citation style: Kwiatkowska Tatiana. (2015). Obcy w systemie : studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia w języku polskim i rosyjskim. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Obcy w systemie

Studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia w języku polskim i rosyjskim

Tatiana Kwiatkowska

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO
KATOWICE 2015

Obcy w systemie

Studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia
w języku polskim i rosyjskim

*Bliskim, Przyjaciółom, Tym, którzy uczyli mnie i uczą
przekraczać granice własnego (świata)
i doświadczać, że życie jest fascynującą przygodą
dziękuję*

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 3382

Tatiana Kwiatkowska

Obcy w systemie

Studium konfrontatywne wyrazów obcego pochodzenia
w języku polskim i rosyjskim

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Ewa Komorowska

Spis treści

Wstęp	7
Zapożyczenia w języku polskim i rosyjskim – założenia teoretyczne, definicje, charakterystyka materiału	11
I. <i>Obcy</i> w języku i poza nim	11
II. <i>Obcy</i> w definicjach i terminach (złożoności terminologiczne).	18
III. <i>Obcy</i> w słownikach (problemy opisu leksykograficznego)	22
IV. <i>Obcy</i> – stan i kierunki badań	30
V. <i>Obcy</i> – cele i zadania, nowość i punkty wyjściowe niniejszego opracowania	36
VI. <i>Obcy</i> – perspektywy badawcze	45
VII. Wnioski	50
Formalne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych	53
I. Obcość na poziomie formalnym – uwagi wstępne	53
II. Cechy systemowe. System fonologiczny języka polskiego i rosyjskiego	58
III. Założenia metodologiczne	65
IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie formalnym. Symetria i asymetria w zakresie wybranych zjawisk w językach polskim i rosyjskim	69
Problemy fonetyki i ortografii. Adaptacja	71
Problemy grafiki i ortografii. Adaptacja graficzno-fonetyczna i graficzna	100
Inne różnice adaptacji formalnej w wyrazach obcego pochodzenia przejętych przez języki polski i rosyjski	113
V. Wnioski	116
Gramatyczne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych. Kategoria rodzaju i liczby	119
I. Obcość na poziomie gramatycznym – uwagi wstępne	119

II. Kategoria rodzaju	122
Cechy systemowe	122
Założenia metodologiczne	126
Konfrontacja zapożyczeń na poziomie gramatycznym. Ekwiwalencja rodzajowa w językach polskim i rosyjskim	129
III. Kategoria liczby	156
Cechy systemowe	156
Założenia metodologiczne	157
Konfrontacja zapożyczeń na poziomie gramatycznym. Ekwiwalencja w zakresie kategorii liczby w językach polskim i rosyjskim	159
IV. Wnioski	169
Słotwórcze aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych	173
I. Obcość na poziomie słotwórczym – uwagi wstępne.	173
II. Cechy systemowe. System słotwórczy języka polskiego i rosyjskiego	180
III. Założenia metodologiczne	186
IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie słotwórczym. Symetria i asymetria w zakresie wybranych zjawisk i środków słotwórczych w języku polskim i rosyjskim	189
Zapożyczenia niepodzielne słotwórczo.	190
Zapożyczenia podzielne słotwórczo	194
V. Wnioski	246
Leksykalno-semantyczne i stylistyczne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych	249
I. Obcość na poziomie leksykalno-semantycznym – uwagi wstępne	249
II. Cechy systemowe. System leksykalny języka polskiego i rosyjskiego	354
III. Założenia metodologiczne	260
IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie leksykalno-semantycznym i stylistycznym. Ekwiwalencja w zakresie wybranych znaczeń i charakterystyk stylistycznych	265
Symetria leksykalno-semantyczna i stylistyczna	266
Asymetria leksykalno-semantyczna i stylistyczna	297
V. Wnioski	335
Zakończenie	339
Bibliografia	343
Резюме	369
Summary	373

Wstęp

Wśród procesów związanych z poszerzaniem się leksykonu danego języka i przemianami w jego obrębie proces zapożyczania, którego efektem jest obecność wyrazów obcych, zajmuje miejsce szczególne, będąc w zasadzie jednym ze stałych problemów podejmowanych w ramach badań językoznawczych. Wynika to z pewnością z faktu, iż procesy przejmowania obcych jednostek są na tyle stałe (pod względem trwania, powtarzania się) oraz dynamiczne (w sensie ciągłej swojej inności, reagowania na zmiany nie tylko w języku, ale również poza nim), iż podejmowanie ich wnosi ciągle coś nowego do naszej wiedzy o rzeczywistości językowej i pozajęzykowej. Najczęściej stosowanym podejściem w ramach badań jednostek obcego pochodzenia jest badanie ich *odmienności*. Ta właśnie cecha: *inność*, *obcość*, rozumiana szeroko, stała się motywem przewodnim i ramą oraz konwencją niniejszej monografii. Podejmując się badań nad zapożyczeniami, brałam pod uwagę opozycję *swój* / *obcy* jako wyjściową dla faktów językowych. Oznaczało to badanie z jednej strony samych zapożyczeń, ich specyfiki, z drugiej zaś – systemu językowego przejmującego obce elementy jako „biorcy”. Drugim celem badań była analiza porównawcza zapożyczeń w dwóch językach: polskim i rosyjskim.

Problem ekwiwalencji oraz jej braku w zakresie zapożyczeń zestawionych w obu tych językach wydał się interesujący nie tylko z punktu widzenia językoznawcy, ale również dydaktyka języka rosyjskiego. Dlaczego bowiem słowa przejęte do obu systemów w jednym zachowują się *tak* oraz wyglądają i znaczą *to*, a w drugim całkiem co innego? Dlaczego ta asymetria nie zachodzi zawsze? Kiedy mamy do czynienia z tożsamością, a kiedy z różnicami? Czy można znaleźć dla

tych zjawisk jakieś regularne modele czy stałe tendencje? Te pytania skierowały moje poszukiwania w stronę etymologii zapożyczeń, dróg przejmowania wyrazów z innych systemów, w stronę wreszcie samych języków zapożyczających, ich podobieństw i różnic. W toku badań okazało się, iż należy ich szukać zarówno w obu systemach, jak i poza nimi, w formach i znaczeniach samych zapożyczeń, które ukształtowane zostały przez szereg czynników i nie są tożsame dla różnych poziomów obu systemów. Słowo obce nie jest bowiem tak przejrzyste jak rodzime, ani w strukturze, ani w swoich znaczeniach. Nie budzi skojarzeń, nie generuje tak łatwo pochodnych, nie znajduje się tak łatwo w sytuacjach komunikacyjnych.

Z tych poszukiwań, pytań, lektury wyniknęła struktura oraz zadania niniejszej monografii. Celem stało się wskazanie sposobów istnienia jednostek obcego pochodzenia w obu językach, ich symetria oraz asymetria na poziomie formalnym, gramatycznym, słowotwórczym oraz leksykalnym i stylistycznym. Zadania te są odpowiednio realizowane w poszczególnych rozdziałach tej monografii. Konkretny materiał badawczy i jego analizę poprzedzają rozważania teoretyczne, w ramach których podejmowane są problemy definicyjne elementów obcego pochodzenia, prezentowane są różne podejścia badawcze w tym obszarze, charakterystyka źródeł materiału, a także założenia niniejszej analizy i perspektywy badawcze. W czterech rozdziałach analitycznych przedstawiane są kolejno aspekty formalne (ekwiwalencja w zakresie fonetyki i fonologii, ortografii oraz ortoepii), gramatyczne (ekwiwalencja w zakresie kategorii rodzaju i liczby), słowotwórcze (ekwiwalencja w zakresie elementów słowotwórczych – sufiksów, prefiksów oraz elementów złożzeń), leksykalno-semantyczne i stylistyczne (ekwiwalencja w zakresie znaczeń i charakterystyki stylistycznej). Każdy rozdział analityczny zawiera podsumowanie wyodrębnionych podobieństw i różnic w formie tabel. Bibliografia obejmuje opracowania zarówno z zakresu różnych aspektów badań zapożyczeń (i ogólnie, i w konkretnych językach) – porównawcze oraz z jednego języka, opracowania syntetyczne i analityczne, fragmentaryczne i całościowe, jak i z wielu obszarów badań nad językiem jako systemem. Zawiera również najnowsze opracowania z zakresu badań nad zapożyczeniami.

W niniejszej monografii podjęto próbę całościowego spojrzenia na problem wyrazów obcego pochodzenia – zarówno na te, które w obu badanych językach dawno już zostały oswojone i przyswojone, jak i na te, które są przejawem najnowszych tendencji w zakresie tego zagadnienia. Wydaje się, iż takie właśnie spojrzenie jest szansą na uwypuklenie stałych i niestałych tendencji przejmowania oraz adaptacji elementów obcego systemu.

Obcy jest tym niezaplanowanym, nieprzewidzianym Trzecim: nie jest ani przyjacielem, ani wrogiem, a wedle tego, co o nim wiemy (wiemy niewiele), może się okazać zarówno jednym, jak i drugim. [...] [Obcy] otwiera [...] wrota temu, co winno pozostać na zewnątrz, i burzy spokój ładu powiewem chaosu.

(BAUMAN 1995, s. 81–82.83)

Zapożyczenia w języku polskim i rosyjskim – założenia teoretyczne, definicje, charakterystyka materiału

I. *Obcy* w języku i poza nim

Kategorie „swojskości” i „obcości” wywołują dziś szerokie zainteresowanie wśród badaczy takich dyscyplin, jak socjologia, kulturologia, psychologia czy filozofia. Opozycja swój / obcy umożliwia porządkowanie świata i określenie jego granic, pozostawiając poza granicami swojego świata, w którym można czuć się bezpiecznie, to, co inne, nieznane (a więc często groźne), pozwala także wyraźnie zidentyfikować to, co należy do „mojego” świata, przynależy do mnie, jest definiowalne i posiada rysy, na podstawie których skrawek rzeczywistości można nazwać *swoim*. To, co obce, jest jednocześnie „nie-moje”, a to, co swojskie, przynależy do mnie, do nas, w zależności od tego, o jakim typie zjawisk mówimy.

Obcość na gruncie społecznym jest zorientowana aksjologicznie – ma związek z innością systemu wartości, przekonań, sądów i dlatego, jak uważa Florian ZNANIECKI (1990), jest wartościowana ujemnie. Zygmunt BAUMAN (1995) dodaje, że obcy swoją obecnością wprowadzają „nieporządek” i „wieloznaczność”. To, co było do tej pory „porządkiem” i „jednoznacznością”, przestaje być przewidywalne, w języku pojawiają się nowe pojęcia, nowe obrazy świata, nowe sposoby i wzorce zachowań językowych; nowe, czyli inne od dotychczas znanych. „Dlatego – jak pisze Stanisław GRABIAS (2013, s. 7) – wieloznaczność zarówno

na poziomie języka, jak i społecznego życia jednostek i grup, jest równoważnikiem nieładu”.

Posiłkując się jeszcze raz słowami Z. Baumana, które stanowią motto niniejszych rozważań, dodam to, co w moim przekonaniu bezpośrednio wiąże się z podjętym zadaniem badania *wyrazów obcych, zapożyczeń, wyrazów zapożyczonych*, a mianowicie, że „obcy należy do zjawisk niezdecydowanych i kłopotliwych” (BAUMAN 1995, s. 72), chociaż – co stanowić będzie niejako drugi czynnik motywujący przeprowadzenie badań – jak pisze Andrzej ZAJĄCZKOWSKI (1973, s. 284): „Dopiero obecność obcego pozwala nam na określenie siebie, a to następuje w wyniku krytycznej obserwacji obcego, ujmowania go w kategoriach własnych wartości kulturowych, a zatem wartościowania go, czyli tworzenia jego etnicznego stereotypu”. Opozycja *swój / obcy* zatem pozwala się samookreślić, znaleźć swoje cechy charakterystyczne, swoją tożsamość.

Czym jest obcość w granicach systemu językowego? Czy można – a raczej: czy da się – wskazać jednoznaczne kryteria obcości jednostek języka, przykładowe raz na zawsze i pozwalające na zbudowanie granicy pomiędzy tym, co swojskie, a tym, co obce? Warto tu jeszcze raz odwołać się do opinii S. GRABIASA (2013, s. 5): „[...] obcym staje się ten dla jednostki bądź grupy, kto jest doświadczany jako obcy, w odczuciu tej jednostki bądź grupy. I nie z punktu widzenia stałości, lecz zmienności doświadczenia to należy postrzegać, bo doświadczyć obcości znaczy tyle, co znaleźć się w warunkach, które obcość raz wywołują, a innym razem nie. Inny jest obcym o tyle, o ile zostanie uznany za obcego i to niezależnie od posiadanych przez siebie cech. Dlatego obcość jest względna i uwarunkowana sytuacją”. Obcość może zatem być kategorią subiektywną i nie wynikać z cech danego zjawiska czy przedmiotu, może być raczej sposobem doświadczania, postrzegania, porządkowania.

Jeśli chodzi o język jako system znaków w odniesieniu do kategorii obcości i swojskości, trzeba stwierdzić, że nie jest to mniej złożony problem niż na gruncie społecznym. Mamy tu do czynienia z różnymi przyczynami przekraczania granic obcości – są to: moda, konieczność komunikacyjna, bliskość „obcego”, jego atrakcyjność, odczucie, iż „obcy” lepiej wyraża to, co chcę powiedzieć, nieznajomość do końca tego, co „swojskie”. Ponieważ coś o tyle staje się obce, o ile coś dru-

giego jest swojskie (czyli na ile znamy to, co „nasze”, możemy określić to, co „nie-nasze”), dziś te granice najbardziej zacierają się w mowie potocznej. W systemie języka, a tym się właśnie będę zajmować, obcość może przejawiać się na różnych poziomach.

Obcy jako *nieprzewidywalny*, *niezaplanowany* istnieje przede wszystkim w naszej (pod)świadomości, chociaż obecnie granica między pojęciami *obcość* – *swojskość* jest inna (przy założeniu, że można w ogóle w jakimś stopniu określić ją dla danej społeczności, dla danych czasów) niż nawet kilkadziesiąt, kilkanaście lat temu. „Wyjście ku obcości” może być znakiem nowoczesności, mobilności, umiejętności przekraczania siebie, swoich stereotypów, własnego sposobu myślenia i działania. Nie wydaje się jednak, że to, co może stać się i często dziś staje się stylem bycia, a wręcz presją społeczną, rzeczywiście odbywa się na różnych poziomach bycia człowiekiem w równym stopniu. Dlatego badanie funkcjonowania *obcości* w różnych sferach ludzkiego działania wydaje się tym bardziej znaczące i ważne.

Spróbuję przenieść omawiane zagadnienia na grunt języka i komunikacji jako jednej ze sfer działania człowieka. Pierwszym charakterystycznym stanowiskiem w obrębie badań nad tą kategorią w języku jest rozumienie kategorii obcości i inności, zaproponowane przez Ewę Nowicką, które związane jest z bliskością emocjonalną niektórych wyrażen językowych ze względu na pozytywne cechy łączone przez samego użytkownika z przedmiotem, zjawiskiem (NOWICKA, NAWROCKI, red., 1996, s. 23). S. GRABIAS (2013, s. 3) dodaje do tego, że „to przede wszystkim w dziedzinie języka najpierw »chwytamy« opozycję »swój–obcy«. Dzięki niej kategoryzujemy rzeczywistość na tę »naszą« – w której czujemy się zadomowieni, bezpieczni, swojscy – i na tę »inną« – w której lokalizujemy przeciwny biegun dla »swojskości«: »obcość«. Stąd podział ten tak bardzo angażuje sferę emocjonalno-uczuciową, bo dotyczy spraw i rzeczy najważniejszych dla użytkowników języka”. Jak łatwo zauważyć, takie podejście nie jest przedmiotem niniejszych rozważań.

Kategoria *obcości* w tej pracy ma znaczenie podstawowe, ale jednocześnie nie filozoficzne, choć poprzez te rozważania staje się niejako punktem wyjścia. Obiektem badań są *jednostki obce*, czyli słowa, leksemy, morfemy, fonemy, które etymologicznie nie przynależą do danego

systemu języka. Wyszłam jednak z ogólnego i dziś często eksploatowanego pojęcia obcości, aby pokazać, że jest to kategoria szeroka i można ją odnosić do wielu zjawisk otaczającej rzeczywistości.

Obce w niniejszym opracowaniu będą to jednostki nieprzynależące rdzennie do systemu, ale przejęte z innych języków. Nie będą to tylko słowa, choć często zapożyczenia w świadomości użytkowników języka to zapożyczenia leksykalne, czyli wyrazy. Badaniem objęte zostały różne poziomy języka, czyli elementy obce na poziomie formalnym (fonemy, litery, połączenia dźwięków), słowotwórczym (prefiksy, sufiksy, części złożzeń), gramatycznym (obcość na poziomie fleksji). Nie będzie to zatem w znaczeniu podstawowym obcość, która powstaje w wyniku doświadczenia systemu innego, niż znany, niż swój; będzie to obcość wynikająca z obiektywnie istniejących kryteriów oraz dającego się udowodnić (czy raczej wyprowadzić w niektórych przypadkach) pochodzenia.

Materiał poddany analizie w aspekcie konfrontatywnym pozwoli odpowiedzieć na pytanie, jak oba języki radzą sobie z jednostkami obcymi – czy dążą (mając w sobie taki potencjał) do przekształcenia ich w „swoje”, a tym samym niejako udzielają przyzwolenia na wywieranie przez nie wpływu na system, czy też pozostawiają je wyraźnie poza nim jako odrębne, których cechy obcości można wydzielić. W przedsięwziętej analizie będę próbować rozwikłać to zagadnienie.

Pytanie o obcość jednostek jest również pytaniem o granice. Jak trafnie zauważa Elena W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 24) w swojej obszernej monografii dotyczącej zapożyczeń, *obcość* na określonych poziomach może być złudna, to znaczy może być tak odczuwana przez odbiorców języka. Dla przykładu podaje ona w języku rosyjskim słowa *верба*, *вертолет*, *байдарка*, które zostały uznane przez ankietowanych studentów za rodzime, oraz słowo *филли* – rodzime, które ze względu na początkowe *ф* zostało uznane za zapożyczenie¹. Maria Witaszek-Samborska (1992, s. 16) ściśle wiąże odczuwaną obcość ze stopniem przyswojenia danego wyrazu, co jest oczywiście uzasadnione, chociaż „adaptacja wyrazu pod względem [fonetycznym, fleksyjnym i słowo-

¹ Podobne badania przeprowadziła na gruncie języka polskiego M. WITASZEK-SAMBORSKA (1992, s. 16–21). Wykazały one, iż poczucie obcości jednostek zapożyczonych jest skrajnie subiektywne, uczestnicy badania jako rodzime wskazywali np. leksemy *szkola*, *zegar*, *cera* itp.

twórczym] wcale nie oznacza, że musi on wejść na trwałe [...], jest to zaledwie warunek wstępny” (ROPA 1974, s. 524–525). Jak uważa również Bogdan WALCZAK (1992a, s. 222–223), kryterium podziału ze względu na odczuwaną przez użytkowników języka obcość (czyli tzw. świadomość językową czy też poczucie językowe) nie jest ani przydatne, ani wiarygodne. Dlatego badania zapożyczeń prowadzone i prezentowane są w niniejszej monografii systemowo, w oparciu o badania etymologiczne, na ile pozwalały na to źródła leksykograficzne (wróć do tego problemu w dalszej części pracy). Odrębność jednostek zapożyczonych może przejawiać się na różnych poziomach języka – najczęściej badaniom poddaje się poziom leksykalno-semantyczny (ze względu na podstawową funkcję, jaką pełnią, a mianowicie nomenatywną), ale może to również być poziom fonetyki, fonologii, ortografii, słowotwórstwa, a także składni. Te różne poziomy języka – będące częstym tematem i obiektem badań językoznawców – są przyjętym przeze mnie, decydującym kryterium podziału analizy. Zdaję sobie jednak sprawę z trudności w określeniu zarówno drogi zapożyczenia, jak i granicy między jednostkami zapożyczonymi oraz rodzimymi.

Wśród wielu pytań, na każdym z badanych poziomów języka, analiza oraz stanowiska teoretyczne generowały całe zestawy nowych, podjętych wielokrotnie lub zupełnie pomijanych przez językoznawców problemów. Część z nich udało się rozwikłać, do niektórych tylko odnieść. Otwarte pozostają np. pytania: Czy hybrydy² są zapożyczeniami w pełnym tego słowa znaczeniu oraz czy dane słowo składające się z morfemów zapożyczonych jest zapożyczeniem? Czy słowo „obrośnięte” rodzimymi elementami słowotwórczymi jest jeszcze słowem obcym? Sygnalizowane rozbieżności oraz różny sposób traktowania tych słów są zauważalne nawet przy pobieżnej lekturze słowników wyrazów obcych, w których posiadają one różną charakterystykę leksykograficzną. Ponadto tego typu formacje pojawiają się tylko w niektórych słownikach, w innych się ich nie odnotowuje³. W przestrzeni opozycji

² Hybrydy są leksemami utworzonymi na gruncie języka rodzimego z rdzeni genetycznie różnych (por. np. WITASZEK-SAMBORSKA 1993, s. 26).

³ Np. E.I. Golanowa (ГОЛАНОВА 1975, s. 53) twierdzi: „По внешней форме не всегда возможно определить, был ли данный термин заимствован или самостоятельно создан из греко-латинских элементов в данной стране”.

między zapożyczeniami bezdyskusyjnymi a rodzimymi leksemami istnieją zatem trudno klasyfikowalne derywaty od podstaw zapożyczonych, composita oraz hybrydy. Badacze tych struktur prezentują różne stanowiska. Przykładowo, M. WITASZEK-SAMBORSKA (1993) wyróżnia derywaty od zapożyczeń jako osobną grupę i bada je w obrębie struktur obcych, natomiast Maria Kaliniewicz (КАЛИНЕВИЧ 1978) nie wydziela derywatów, traktując je jako zapożyczenia. B. WALCZAK (1992a, s. 229–230) proponuje traktować je wszystkie jako derywaty od podstaw zapożyczonych. Przyjmując jego stanowisko, zgadzam się również z poglądem, iż ostre wytyczenie granicy jest uzasadnione szczególnie w przypadku badania głębokości wpływu danego języka-źródła na język zapożyczający, np. poprzez badanie liczby derywatów (WALCZAK 1992a, s. 231), co nie jest przedmiotem niniejszego opracowania. Podobne trudności w wyznaczaniu granic wskazywali badacze rosyjscy, np. Leonid P. Krysin (КРЫСИН 1998, s. 118), według którego: „[...] есть группы, относительно которых нельзя с достаточной уверенностью говорить как о заимствованных или как об образованных на русской почве”.

Konkludując, można chyba stwierdzić, iż granice obcości, granice tego, co obce, mogą przesuwać się nie tylko w świadomości użytkowników danego języka (co dziś ma miejsce zdecydowanie częściej niż kiedyś), ale również ze względu na system, który – przyjmując obce słowa – również przekształceniom się poddaje. Granice, które obecnie ulegają znacznym transformacjom, stają się elastyczne i ruchome, a nawet zostają zniesione, dotyczą przede wszystkim sfery ekonomiczno-politycznej i z nią się kojarzą, choć podobny proces zachodzi także w obrębie sfery kulturowo-językowej⁴. Poziomy czy też stopnie obcości w kontekście badanego materiału będą zależały również od czasu zapożyczenia i przebywania słowa w nowym systemie. Pisz o tym Ludmiła M. Basz (БАШ 1989, s. 26): „[...] время пребывания, бытования в чужом языке – существеннейший фактор, определяющий новую »жизнь« слова. Недавнее проникновение в язык предполагает, как правило, некодифицированность (ненормированность) формы,

⁴ E. W. Kłobukow (КЛОБУКОВ 2012, s. 7–8) omawia kulturowo-językową globalizację na przykładzie odejścia od normy językowej w obrębie morfologii zapożyczeń.

наличие вариативных дублетов, фонетическую, морфологическую и прочую упорядоченность. И наоборот, долгое пребывание в языке – это, как правило, существование одной, строго фиксированной формы, твердые морфологические параметры и т.д.”

Podobnie jak analizy socjologiczne próbują określić stopień asymilacji *obcego* ze *swoim* w aspekcie zjawisk kultury, tak w niniejszej pracy spróbuję określić stopień, a raczej poziomy asymilacji badanych jednostek, a także ustalić czynniki, które wpływają na zacieranie się *obcości* danego elementu czy grupy. I – również analogicznie – jak socjologia stwierdza, iż bez *obcego* nie jest się w pełni sobą, to *obcy* określa bowiem granice nas samych, tak badanie jednostek obcych systemowi pozwala bardziej wyraziście zobaczyć cechy samego systemu, jego granice, swoistość⁵. Jest to pośredni, ale jakże ważny wniosek i jednocześnie cel podjętej przeze mnie analizy. Wynika z niego przyjęta metoda, która będzie miała charakter niejako dwukierunkowy: od systemu w kierunku *obcości* (tu wskazane zostaną charakterystyczne cechy danego podsystemu języka polskiego i rosyjskiego jako punkt wyjścia) oraz od zapożyczenia ku systemowi (tu spróbuję pokazać i wyodrębnić inność).

Mówiąc o opozycji „swój / obcy” w kontekście językowym, dostrzegając trudności w określeniu granic, warto zwrócić uwagę jeszcze na jeden czynnik, o którym będzie mowa również w dalszej części pracy, a mianowicie zatarcie granic wynikające z istnienia coraz szerszej przestrzeni wspólnej dla wielu języków. Zjawisko internacjonalizacji przejawiające się na płaszczyźnie językowej, a oznaczające dokładnie przenikanie nie tylko jednostek leksykalnych, ale również internacjonalnych afiksalnych morfemów, które można obserwować równolegle w kilku językach (w tym w rosyjskim i polskim), pozwala wysnuć

⁵ P. Czerwiński w przedmowie do *Толково-этимологического толкового словаря иностранных слов русского языка* mówi o tym zjawisku w następujących słowach: „Слова иностранные, если уметь ими пользоваться, знать их в системе заимствований русского языка, могут многое рассказать и о словах исконного происхождения. Они – как глаза стороннего наблюдателя, способного увидеть то, что при постоянном знакомстве, интуитивном, не осознаваемом использовании обычно не замечается, мимо чего по привычке проходят мимо” (Червинский, НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНСКАЯ 2012, s. 19).

wniosek sformułowany przez E.W. Marinową (МАРИНОВА 2012, s. 68) następująco: „[...] проблема свое или чужое приобретает еще один вариант решения: свое, чужое или »общее«, универсальное”.

Po tych wstępnych rozważaniach spróbuję określić zawilości terminologiczne oraz tendencje badawcze w ramach obiektu badań i przyrzec się im.

II. *Obcy* w definicjach i terminach (złożoności terminologiczne)

Zapożyczenie w teoriach lingwistycznych jest traktowane bardzo różnie. W historii badań nad zapożyczeniami można wyróżnić kilka tendencji. Jedną z nich była tendencja do rozpatrywania problemu wyrazów obcych w ścisłym związku z problemami kultury, bezpośrednim kontaktem z językami krajów sąsiadujących. Inną tendencją była koncentracja nad stopniem asymilacji słów zapożyczonych lub też problemy etymologii danego słowa, przy czym najczęściej pod terminem *zapożyczenie* rozumiano zapożyczenie leksykalne. Prace dotyczące bilingwizmu też częściowo dotyczyły problemu wyrazów obcych. Określanie granic terminu *zapożyczenie* związane było z usytuowaniem go w ramach omawianej tematyki (np. dla bilingwistów *zapożyczenie* i jego problemy definicyjne mają zdecydowanie znaczenie drugorzędne). Z przyjętych założeń wynikały metody badawcze oraz cele i zadania analiz. Ta różnorodność stanowisk wobec problemu odzwierciedla się już w samym określeniu terminów przyjętych dla badań jednostek językowych, które przeszły do języka „biorcy” z innych systemów, ich niejednoznaczności i płynności granic.

Terminem nazywającym jednostki przejmowane do nowego systemu z systemu, który jest „dawcą”, jest najczęściej *zapożyczenie*. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (1993) definiuje **zapożyczenie językowe** jako: ‘Element przejęty z obcego języka. Najczęściej jest nim wyraz, rzadziej prefiks lub sufiks’. Według *Encyklopedii języka polskiego* (1999) natomiast są to „wszelkie elementy (głoski, fonemy, częściki słowotwórcze, wyrazy, wyrażenia, zwroty, znaczenia, konstrukcje składniowe) przejęte z innego języka”. *Zapożyczenie językowe* w *Słowniku terminologii językoznawczej* (GOŁĄB, HEINZ, POLAŃSKI 1968) ma nastę-

pującą definicję: „[...] element zapożyczony z obcego języka. Najczęściej są to wyrazy, rzadziej afiksy, które dostają się za pośrednictwem wyrazów obcych, przejętych z wyrazów łacińsko-greckich”. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* pod redakcją Andrzeja MARKOWSKIEGO (1999) podaje, iż zapożyczenia są to „obce w strukturze danego języka wyrazy zwroty, typy derywatów, formy fleksyjne, konstrukcje składniowe, związki frazeologiczne”⁶.

W rosyjskiej literaturze termin *zapożyczenie* – *заимствование* definiowany jest podobnie. W *Словаре лингвистических терминов* Olgi S. Achmanowej (АХМАНОВА 1968) czytamy, że *заимствование* to: ‘1. Обращение к лексическому фонду других языков для выражения новых понятий, дальнейшей дифференциации уже имеющихся и обозначения неизвестных прежде предметов (нередко сами эти понятия и предметы становятся известными носителям данного языка лишь вследствие контактов с теми народами, из чьих языков заимствуются соответствующие слова). 2. Слова, словообразовательные аффиксы и конструкции, вошедшие в данный язык в результате заимствования (в 1 знач.)’. W *Лингвистическом энциклопедическом словаре* pod redakcją Wiktorii N. JARCEWEJ (1990) podana jest następująca definicja: ‘элемент чужого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция и т. п.), перенесённый из одного языка в другой в результате контактов языковых, а также сам процесс перехода элементов одного языка в другой’.

W obu tradycjach podkreślany jest w definicjach element dynamiczny – *przejmowanie, przejście (nepexod)* danego słowa, jednostki z jednego systemu do drugiego; wydaje się to najwłaściwszym sposobem ujęcia problemu jako procesu oraz rezultatu jednocześnie. W obu językach

⁶ Jak uważa E. MAŃCZAK-WOHLFELD (1995, s. 13), zdefiniowanie terminu *zapożyczenie* nie nastręcza wielu trudności, jednakże różne aspekty tego procesu powodują brak jednoznaczności samej definicji. Do tych aspektów G. SAWICKA (1995, s. 80) zalicza: substytucję (na różnych poziomach: graficznym, fonologicznym, morfologicznym i semantycznym), drogę zapożyczenia (w sposób bezpośredni lub pośredni) oraz udział elementów słotwórczych w zapożyczaniu. Jako szczególnie istotny Sawicka wymienia aspekt genetyczny procesu zapożyczania (czas, w którym dokonano zapożyczenia, i cezura między zapożyczeniem w sensie diachronicznym i synchronicznym). W zupełności zgadzam się z tym stanowiskiem, do wymienionych aspektów wróć jeszcze wielokrotnie.

termin *zapożyczenie* – *заимствование* zawiera te dwa znaczenia. Charakterystyczna jest różnorodność w szerokości spojrzenia na jednostki zapożyczane. Niektóre z tych definicji ujmują jako zapożyczenia wszystkie elementy mające swe źródło w obcym systemie. Inne podkreślają ich *obcość*. Jednakże najważniejsze z punktu widzenia niniejszych badań wydaje się określenie ‘jednostki obcego pochodzenia’, wskazuje ono bowiem wyraźnie, iż chodzi o elementy genetycznie nieprzynależące do rodzimego języka. *Zapożyczenie* – zdaniem niektórych badaczy – sugerowałoby proces oddania czegoś z powrotem, co oczywiście w przypadku przejmowania wyrazów nie ma miejsca.

W źródłach encyklopedycznych na określenie zjawiska czy rezultatu przejmowania obcych elementów językowych – zarówno języka polskiego, jak i rosyjskiego – znajdujemy jeszcze takie terminy, jak: *słowo obce*, *leksyka obcojęzyczna*, *słowo zapożyczone*, *wyraz obcego pochodzenia* / *иностранное слово*, *заимствованное слово*, *иноязычное слово*.

Idea obcości, która stała się punktem wyjścia dla niniejszych rozważań, związana jest bezpośrednio z polskim terminem używanym dla nazywania jednostek / elementów, które są zapożyczane do polskiego systemu. Spotkać je można w takich zestawieniach: *słownik wyrazów obcych*, *wyrazy obce*. Rzadziej w nazwach tego typu słowników pojawia się termin *zapożyczenie* (*Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* – występuje tutaj w związku wyrazowym *zapożyczenia angielskie*). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (1993) zawiera następujące objaśnienie terminu *wyraz obcy*: „wyraz przejęty z innego systemu językowego i **odczuwany** [wyróżn. – T.K.] przez rodzimych użytkowników języka jako nie należący do macierzystego zasobu wyrazów, zachowujący odrębne od wyrazów danego języka cechy fonologiczne, słotwórcze, fleksyjne, morfonologiczne”. W *Słowniku terminologii językoznawczej* (GOŁĄB, HEINZ, POŁAŃSKI 1968) ten sam termin ma węższe znaczenie: „pożyczka leksykalna, która nie została jeszcze dobrze oswojona w danym języku, na przykład w polskim *savoir-vivre*, albo też zwrot, którego używa się z zachowaniem form właściwych językowi, z którego pochodzi, np. z łaciny *terminus a quo*”. Te zestawienia definicyjne rodzą wiele wątpliwości oraz stawiają pod znakiem zapytania zawartość słowników *wyrazów obcych*. Do tego pytania wrócę w ko-

lejnym podrozdziale. M. WITASZEK-SAMBORSKA (1993, s. 5) pisze o tym problemie w następujący sposób: „Granice zapożyczeń wydają się na płaszczyźnie teoretycznej ściśle określone – za zapożyczone w danym języku uznaje się elementy, które nie są wynikiem rozwoju elementów odziedziczonych z prajęzyka, lecz weszły do języka z zewnątrz przyjęte z innych języków. W praktyce jednak zakresu tej kategorii nie można wyznaczyć jednoznacznie i ściśle – granice w wielu punktach okazują się nieostre i zależą od przyjętej konwencji”.

Dyskusja trwająca w ramach nieścisłości terminologicznych obecna jest również w językoznawstwie na gruncie języka rosyjskiego. Językoznawcy rosyjscy stosują raczej określenie *иностранное слово* (upowszechnienia je najczęściej używana nazwa słowników – *словари иностранных слов*). Porównanie definicji pozwoli te różnice w nazwach uchwycić. W słowniku O.S. Achmanowej (АХМАНОВА 1968) pojawiają się określenia *иностранное слово* i *заимствованное слово*, objaśniane odpowiednio jako: ‘слово другого языка, более или менее окказионально употребляемое в данном языке’ oraz ‘слово, появившееся в данном языке в результате заимствования (в 1 знач.)’. Termin *иноязычное слово* u O.S. Achmanowej nie występuje. Słownik pod redakcją W.N. Jarcewej (*Лингвистический энциклопедический словарь* 1990) zawiera natomiast następujące objaśnienie: „[...] в отличие от полностью усвоенных заимствований, так называемые **иностранные слова** сохраняют следы своего иноязычного происхождения в виде звуковых, орфографических, грамматических и семантических особенностей, которые чужды исконным словам”.

Niektórzy badacze uważają, iż najwłaściwszym terminem dla nazwania rezultatu przeniesienia elementu z jednego języka do drugiego jest *zapożyczenie*, ponieważ określenie to wskazuje, iż dana jednostka znajduje się jakby wewnątrz nowego systemu, choć jest zapożyczona, podczas gdy określenia z członem *obco-/ино-* wskazywałyby na znajdowanie się poza systemem języka zapożyczającego. Trudno tu o ostateczne rozstrzygnięcia. E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 18), za L.P. Krysinem, wprowadza wyraźny podział między słowem *zapożyczonym* a *obcojęzycznym*. W tym podziale słowo *zapożyczone* oznacza jednostkę zaadaptowaną do nowego systemu, która utraciła wszelkie cechy obcości.

Najwłaściwiej z mojego punktu widzenia ujmuję tę różnorodność nazw L.P. Krysin, wskazując ograniczenia terminologiczne poszczególnych określeń. *Zapożyczone słowo* (заимствованное) to – według tego badacza – słowo znajdujące się w relacji do systemu językowego, z którego pochodzi, możliwe do wydzielenia z leksyki obcojęzycznej. Uważa on, że dla słów obcych, zapożyczonych najtrafniejszą nazwą jest *иностранное слово*, co potwierdza nazwa słownika jego autorstwa – *Толковый словарь иностранных слов*. L.P. Krysin uzasadnia wybór tej nazwy i stosuje ją konsekwentnie w swoich pracach, twierdząc, że jest to najbardziej pojemna definicja zapożyczonego słowa, która obejmuje każdy element leksykalny niebędący elementem pochodzenia rodzimego i rozpatrywany niezależnie od obecności lub nieobecności znamion tego zapożyczenia (por. np. КРЫСИН 1968).

Reasumując, za wyrazy przejęte / zapożyczone poddane badaniom uważam takie jednostki, które zostały przejęte przez język polski i rosyjski niezależnie od czasu ich przejęcia, stopnia przyswojenia oraz odczuwanej (bądź też nie) obcości⁷. Zapożyczonymi, czyli przejętymi, będą więc jednostki znajdujące się na różnych stopniach i poziomach adaptacji.

Zagadnienia dotyczące terminologii, terminów i ich pojemności, tego, czy każde słowo obce, które znajduje się w słownikach wyrazów obcych, jest rzeczywiście słowem obcego pochodzenia, ukierunkowują bezpośrednio w stronę problemów związanych z definicjami leksykograficznymi, zawartością słowników i z opisami znajdujących się w nich słów zapożyczonych.

III. *Obcy w słownikach (problemy opisu leksykograficznego)*

Problem opisu leksykograficznego słów obcego pochodzenia jest ciągle aktualny i złożony⁸. Podstawowe pytanie, które można postawić przy choćby pobieżnej lekturze dowolnego słownika wyrazów obcych, brzmi: Czy to, co znajdujemy w słownikach, jest rzeczywiście

⁷ Podobne stanowisko prezentuje M. WITASZEK-SAMBORSKA (por. 1992, s. 20–21).

⁸ Piszą o tym w swoich pracach m.in. L.P. Krysin, M. Witaszek-Samborska, B. Walczak, E.W. Marinowa.

tym, czego szukamy? Czy wyrazy obce są w istocie obce? Oczywiście, autorzy słowników kierowali się często swoim subiektywnym wyborem podyktowanym z pewnością określoną ideą, a być może również jedną z przedstawionych we wcześniejszym podrozdziale definicji *zapożyczenia*. Nie zamierzam tego podważać. Zdaniem M. WITASZEK-SAMBORSKIEJ (1992, s. 17–18), w opracowaniach polskich lingwistów bardzo często występuje założenie, iż obce są te jednostki, które społeczeństwo uważa za obce. Potwierdzenie tego stanowiska znajdujemy w przedmowie Renaty Przybylskiej do *Wielkiego słownika wyrazów obcych*: „Z dzisiejszego punktu widzenia nie można zatem stawiać znaku równości między wyrazami zapożyczonymi a wyrazami obcymi. Wyrazy obce we współczesnej polszczyźnie to tylko te słowa zapożyczone, które w odczuciu Polaków mają jakieś znamiona obcości” (WSWOL 2008, s. 5). Jest to tylko jedno ze sformułowanych stanowisk, które jednak nie znajduje konsekwencji w zawartości słownikowej. Dla niniejszego opracowania, jak pokazały badania, jest to bardzo istotne, gdyż proces analizy wykazał szereg rozbieżności w zawartości słownikowej, sposobach opisu jednostek – zarówno w zakresie ich znaczenia, jak i pochodzenia.

Słowniki wyrazów obcych obejmujące zapożyczenia do języka polskiego nie zawierają informacji na temat sposobu doboru słownictwa. Dlatego źródła leksykograficzne mają różny stopień wiarygodności i wartości dla przeprowadzonych badań. W *Wielkim słowniku wyrazów obcych* czytamy jedynie, iż „aby zrobić miejsce dla nowych haseł, pominięto część wyrazów najbardziej znanych i dobrze już przyswojonych w polszczyźnie [...]. **Oprócz samodzielnych haseł – wyrazów zapożyczonych – jest też znaczna liczba wyrazów pochodnych** [wyróżn. – T.K.]” (WSWO 2003). W *Polsko-rosyjskim słowniku wyrazów obcych* przyjęto następujące kryterium: „[słownik] zawiera związki terminologiczne i sporą liczbę wyrażen i zwrotów frazeologicznych pochodzenia obcego **najczęściej używanych** w języku polskim [wyróżn. – T.K.]. [...] Autorzy podjęli próbę prezentacji, niejako w przekroju, najczęściej używanego słownictwa ogólnego obcego pochodzenia” (APANOWICZ, NESTEROWICZ 2005, s. VII–VIII).

Słowniki wyrazów zapożyczonych do języka rosyjskiego ujmują to zagadnienie podobnie. W *Большом словаре иностранных*

слов в русском языке czytamy: „словарь дает краткое объяснение слов и терминов иноязычного происхождения, встречающихся в научно-популярной, технической и художественной литературе” (БСИС 1998, s. 2). W *Словаре иностранных слов и выражений* we wstępie podano: „в данный словарь включены слова и термины, образованные из элементов древнегреческого и латинского языков или заимствованные из них, а также слова, вошедшие в русский язык из иностранных языков, наиболее часто встречающиеся в печати” (<http://www.megaslov.ru/>). Natomiast w *Толковом словаре иноязычных слов* L.P. Kryszina zamieszczono taką oto charakterystykę doboru materiału: „В словаре содержится свыше 25 000 слов и словосочетаний, вошедших в русский язык главным образом в XVIII—XX и начале XXI в., а также **образованных в русском языке от иноязычных основ** [wygónn. – T.K.]” (Крысин 2000).

Podsumowując wybrane objaśnienia, można stwierdzić, iż wyborowi danych leksemów obcojęzycznych towarzyszy owo poczucie obcości, a przyjęte jako punkt wyjścia definicje *wyrazów obcych, zapożyczeń* nie mają często odzwierciedlenia w konsekwencjach doboru materiału. Intuicje te potwierdzają badania leksykograficzne⁹. Piotr ŻMIGRODZKI (2009, s. 205), objaśniając specyfikę słowników wyrazów obcych, zwraca uwagę na ideę stojącą u początków tego typu słowników, a mianowicie, iż geneza ich powstania związana jest z potrzebą przybliżenia słów nieznanymi, niezrozumiałymi bądź trudnymi. Sytuuje to słowniki leksyki obcego pochodzenia raczej w obrębie słowników popularnych¹⁰, w których chodzi o to, „aby opis leksykograficzny współgrał z przyzwyczajeniami odbiorców do określonych rozwiązań technicznych, a także merytorycznych, czyli o ogólną zgodność opisu z opisami wcześniejszymi” (ŻMIGRODZKI 2005, s. 5).

⁹ P. ŻMIGRODZKI (2009, s. 205) pisze w następujący sposób o zawartości słowników wyrazów obcych: „[...] określenie »słownik wyrazów obcych« nie jest precyzyjne. Słownik taki nie jest po prostu zbiorem leksyki zapożyczonej, ale gromadzi te wyrazy obcego pochodzenia, które są przez przeciętnego użytkownika języka traktowane jako nierodzone (tzw. wyrazy synchronicznie obce), a co najważniejsze, są (mogą być) dlań niejasne treściowo lub niezrozumiałe”.

¹⁰ Podział na leksykografię popularną i naukową stosuje m.in. P. ŻMIGRODZKI (2005, s. 5).

Jedno z pytań, na które musi odpowiedzieć językoznawca badający jednostki obce, czy raczej jeden z problemów – stawiany również przez L.P. Krysin (Крысин 2004, s. 66) – brzmi: *Заемствование или словообразование?* Jak pokazują badania, nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie. Dotyczy to przede wszystkim zapożyczeń najnowszych. Trudno dziś stwierdzić, czy leksemy zawierające morfemy greckie lub łacińskie zostały utworzone na gruncie języka rodzimego, czy też zostały zapożyczone w całości z języków zachodnioeuropejskich¹¹. Jak pisze o tym Władimir G. Gak: „отличить свое от чужого в наши дни подчас очень трудно, так как латинские и греческие корни и морфемы стали источниками формирования терминологии всех европейских языков. По внешней форме не всегда можно [это] определить...” (cyt. za: Крысин 2004, s. 67). W rozważaniach na temat zapożyczeń jako problemu leksykografii i leksykologii w tym aspekcie Georgij A. Haburgajew (ХАБУРГАЕВ 1989, s. 7) dodaje: „В частности, очень трудно смириться с тем, что лексемы с русскими аффиксами, являющиеся в историко-словообразовательном отношении несомненными «русизмами», под влиянием традиционных этимологических словарей не отделяются от таких явлений как *башлык*, *халат*, *рояль* и других, которые в плане историко-лексикологическом являются заимствованиями в собственном смысле, хотя в морфологическом отношении и ведут себя совершенно так, как это полагается словам соответствующей части речи в русском языке”.

Oprócz problemu zawartości słowników w aspekcie słów obcego pochodzenia istotne pytanie w toku przeprowadzanej analizy dotyczyło pochodzenia wyrazu. Definicje przytoczone powyżej w dużej mierze wskazują i mogą sugerować przyjęte przez badaczy stanowiska. Ponieważ zapożyczenia są rezultatem kontaktów językowych, ich charakter będzie wpływał na historię, formę i sposób przejmowania określonych słów. Kluczowy dla tego aspektu jest podział na zapożyczenia bezpośrednie i pośrednie (*непосредственные* i *опосредованные*). Pytania o pochodzenie słów, obecność języków

¹¹ Problemem tym zajmę się bardziej szczegółowo w rozdziale dotyczącym adaptacji słowotwórczej.

pośredniczących dotychczas nie doczekało się jednoznacznej odpowiedzi. W słownikach, które były głównymi źródłami materiału, ten problem również ujmowany jest różnie. W niektórych znajdujemy źródłosłów, w innych jako źródło leksemu podany jest pośrednik, bez żadnego komentarza¹². Dodatkowo zaobserwowano również rozbieżności w interpretacji pochodzenia określonych jednostek leksykalnych. Wśród językoznawców nie ma jednolitego stanowiska. Przykładowo, Bogdan WALCZAK (1997, s. 275) uważa, iż wyraz jest zapożyczeniem z tego języka, z którego bezpośrednio został zapożyczony: „[...] w istocie to, co się określa mianem zapożyczenia pośredniego (czy złożonego kontaktu językowego) to nic innego jak dwa różne, zupełnie od siebie niezależne, nie powiązane żadną więzią przyczynowo-skutkową, zwykle pozbawione też jakiegokolwiek związku chronologicznego, akty zapożyczenia”. Tym samym odrzuca on podział na zapożyczenia pośrednie i bezpośrednie¹³. Nie wyklucza to jednak udziału i złożonego kontaktu językowego w procesie zapożyczenia. „Zapożyczenia pośrednie – jak pisze Irina SHCHERBACH (2011, s. 277) – są wynikiem całego łańcucha kontaktów językowych”. W badaniach dotyczących italianizmów wprowadza ona rozróżnienie takich terminów jak *prototyp* oraz *etymon*. *Etymon* w przypadku zapożyczeń oznacza pierwsze źródło, a *prototyp* – ekwiwalent zapożyczenia w języku pośredniczącym (SHCHERBACH 2011, s. 279). Gdy mamy do czynienia z kontaktem bezpośrednim, wówczas język będący źródłem jest jednocześnie językiem bezpośredniego zapożyczenia (etymon = prototyp). Jeśli kontakt ma charakter pośredni, to inny język jest językiem bezpośredniego zapożyczenia oraz ję-

¹² Ciekawie przedstawia ten problem E.F. Wołodarskaja [ВОЛОДАРСКАЯ 2002, s. 102]. Przeanalizowała ona kilka słowników wyrazów obcych pod względem obecności w nich anglicyzmów, pokazując, jak wiele różnych czynników wpływa na wiarygodność przeprowadzanych badań. Wskazała również, iż najbardziej wiarygodny jest słownik L.P. Krysina. Interesujące uwagi na temat zawartości słownictwa obcego pochodzenia znaleźć można w opracowaniu J. PORAYSKIEGO-POMSTY (2006) dla *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza.

¹³ Podział ten znajdujemy w opracowaniach wielu badaczy zajmujących się zapożyczeniami, np. u J. FISIAKA (1962), I. SHCHERBACH (2011), W.N. Jarcewej (*Лингвистический энциклопедический словарь*, ЯРЦЕВА, ред. 1990), a także w gramatykach i opracowaniach z dziedziny leksykologii.

zykiem będącym jego źródłem (etymon \neq prototyp)¹⁴. W badaniach konfrontatywnych różnica w językach pośredniczących w procesie zapożyczania może okazać się kluczowa dla odmienności formy, a nawet znaczenia danej jednostki leksykalnej w języku polskim i rosyjskim. Jacek Fisiak proponuje natomiast podział wynikający z kontaktu prostego i kontaktu złożonego. Kontakt złożony rozpatruje on dla zapożyczeń z języka angielskiego w trzech aspektach: 1. Zapożyczenia angielskie przez ogniwa pośrednie (np.: *befsztyk* <niem. hybryda z ang. *beef-steak*>, *farma* <niem. *die Farm* z ang. *farm*>). 2. Język angielski jako ogniwo pośrednie (np.: *esej* <ang. *essay* z fr. *essai*>, *piknik* <ang. *picnic* z fr. *pique-nique*>, *tenis* <ang. *tennis* ze st.-fr. *tenez*>). 3. Neologizmy grecko-łacińskie, powstałe na gruncie języka angielskiego i zapożyczone przez język polski (np.: *adapter* <ang. *adapter* od łac. *adaptare*>, *nonkonformista* <ang. *nonconformist* z łac. *non* + *conform-* + *-ist*>, *strukturalizm* <ang. *structuralism* z łac. *structura* + *-al-* + *-ism*>) (FISIAK 1962, s. 287–294). Obecność ogniw pośrednich – jak słusznie zauważa J. FISIAK (1962, s. 287–288) – to oddalanie się od modelu (jakim jest słowo w języku będącym źródłem zapożyczenia), co może powodować zasadniczą zmianę zarówno co do formy jednostki leksykalnej, jak i jej znaczenia. W celu identyfikacji ogniw pośrednich wymienia on kryterium fonologiczne (wymaga znajomości systemów fonologicznych oraz substytucji materiału fonicznego przy zapożyczaniu) oraz morfologiczne (wymaga znajomości rodzaju w poszczególnych językach). To stanowisko tłumaczy niektóre modyfikacje zapożyczeń lub ich brak w konfrontacji polsko-rosyjskiej.

Problem ustalania etymologii wyrazów obcego pochodzenia ma – zdaniem M. WITASZEK-SAMBORSKIEJ (1992, s. 27) – trzy główne przyczyny: krzyżujące się wpływy różnych języków, ogromna liczba

¹⁴ Jest to zbieżne z terminologią, którą w badaniach kontaktów językowych przyjmuje J. Ajdukowicz. Pojęcie języka pośredniczącego w procesie zapożyczania ujmuje on następująco: „[...] язык-посредник – это язык-источник, выступающий в непосредственных межъязыковых контактах в качестве языка-медиатора, интернациональной и конвергентной лексики. В случае опосредованного заимствования это язык-трансмиситер между экстралингвистически доминирующим языком-первоисточником либо языком-медиатором и языком-адресатом” (Айдукович 2000).

internacjonalizmów oraz często złożony kontakt językowy przy przenikaniu wyrazów obcych do polszczyzny i do ruszczyzny. W niektórych słownikach unika się jednoznacznego wskazania jednego konkretnego języka bezpośredniego zapożyczenia z powodu niemożności precyzyjnych ustaleń¹⁵. Dlatego w celu weryfikacji materiału badawczego korzystano z wielu różnych typów źródeł leksykograficznych (zostaną one omówione w podrozdziale dotyczącym charakterystyki materiału i jego opracowania), co pozwoliło zminimalizować błędy w określaniu etymologii oraz pośrednictwa innych języków w procesie zapożyczania.

Zagadnienie kontaktów językowych posiada w lingwistyce również długą historię. Jest to zagadnienie na tyle dynamicznie się rozwijające, że dziś w lingwistyce rosyjskiej otrzymało nazwę *лингвистическая контактология* (lub też *лингвоксенология*, *контактная лингвистика*; por. np. В.А. Виноградов [online]) i oznacza teorię związaną z kontaktami językowymi, zarówno dwóch języków, jak i w ogóle¹⁶. Sam termin *kontakt językowy* bywa objaśniany na wiele sposobów, w zależności od wyróżnionego aspektu badań. Najczęściej jest to jednak zbieżne z definicją Żeroma Bagany: „[...] любые случаи сосуществования и взаимодействия языков в языковом сознании индивида или языковом сообществе” (cyt. za: Захватаева [online]). Określenia *kontaktoлогия* i *ksenologia* nie występują w słownikach języka polskiego, funkcjonuje natomiast termin *ksenizm* oznaczający ‘wyraz pochodzenia obcego, nazywający obce realia, szczególnie obszarów i kultur odległych; egzotyzm’ (SJP), powstały od greckiego *ksenos* ‘obcy, cudzy’. Przedmiotem ksenologii jest badanie tego, co „obce” (*чужого*), w związku z czym w centrum uwagi lingwistycznej ksenologii są słowa obce. Zgodnie z lingwistyką kontaktów językowych badanie ich daje możliwość uchwycenia dynamiki wzajemnych wpływów, zmian w strukturze języka zapożyczającego (*языка-реципиента*), a – jak słusznie uważa W.A. Winogradow (Виноградов [online]) – kontakt językowy, przeniknięcie danej jednostki leksykalnej

¹⁵ Z taką sytuacją mamy do czynienia np. w słowniku P.J. Czernycha (ЧЕРНЫХ 1999).

¹⁶ K.S. Zahvatajeva (Захватаева [online]) podaje następujący zakres badań lingwistyki kontaktów językowych: „[...] изучает процессы и результаты контактирования языков в конкретном геополитическом пространстве при определенных исторических и социальных условиях общения народов”.

może wskazywać na jakieś odchylenie od tego, co w tym języku jest naturalne, co jest charakterystyczne dla danego systemu. Poza tym kontakt językowy nie jest kontaktem z językiem jako całością, ale z poszczególnymi elementami jego struktury. Winogradow stosuje też w swoich pracach dotyczących zapożyczeń pojęcie *маркеры «чужого»*, które można przetłumaczyć jako wskaźniki obcości; zaliczają się do nich badane przeze mnie i wyodrębnione na różnych poziomach osobliwości obu systemów językowych, ujęte w postaci modeli. Mogą to być nietypowe fonemy lub też morfemy, połączenia liter, dźwięków niecharakterystyczne dla rodzimych słów. Zgodnie z tą nomenklaturą można, stosując opozycję *своjskość – obcość* (por. pierwszy podrozdział), stwierdzić, iż wskaźniki obcości (*маркеры «чужого»*) poprzez swoją obecność i konfrontację z nowym systemem wyodrębniają i podkreślają również wskaźniki swojskości (*маркеры «своего»*). Potwierdza tę tezę istnienie np. fonemu *ɸ*, który – jako obcy systemowi fonologicznemu języka rosyjskiego – jednocześnie wskazuje na fonem rodzimy *в* jako opozycyjny (W.A. Winogradow nazywa to tendencją „к выравниванию и симметричности в системе”).

Jeśli przyjąć ten rodzaj traktowania jednostek obcego pochodzenia, to takimi *markerami obcości* mogą być również afiksy nietypowe dla systemów, np. *-ing/-унг, de-/де-*. L.P. Krysin (Крысин 2004, s. 69) w monografii dotyczącej kryteriów określania źródła zapożyczeń podkreśla, iż struktura słowa jest jednym z sygnałów zapożyczenia danego słowa, choć może również być wskaźnikiem nie do końca wiarygodnym¹⁷.

W niniejszej pracy ustalenie etymologii danej jednostki leksykalnej jest zadaniem pośrednim, choć oczywiście przyjęto założenie, iż obec-

¹⁷ Obok struktury słowa, która może nieść informację o jego pochodzeniu, L.P. Krysin (Крысин 2004, s. 67–68) wymienia również tzw. autorskie słowa i terminy, które można łączyć z określoną postacią, naukowcem (np. Ernst Haeckel – twórca terminu *ekologia*). Jako trzecie kryterium pozwalające w jakimś stopniu ustalić etymologię zapożyczenia podaje wiedzę encyklopedyczną, która niezależnie od formy danego słowa pozwala wiązać je z określonym krajem czy środowiskiem (np. przymiotnik *радиоактивный* jest zapożyczeniem z języka francuskiego, ponieważ zjawisko radioaktywności zostało odkryte przez władającego językiem francuskim P. Curie). Te czynniki pokazują, iż same markery obcości nie zawsze wystarczają dla wskazania pochodzenia słowa.

ność języków pośredniczących wpływa na formę danego słowa, a także może mieć wpływ na jego zakres znaczeniowy, co w przypadku badań konfrontatywnych polsko-rosyjskich ma rolę niebagatelną, jednak nie kluczową. W poszczególnych rozdziałach (szczególnie tam, gdzie brak ekwiwalencji w zestawianych jednostkach) będą takie przypadki omawiane, z uwzględnieniem nadrzędnego celu, jakim jest analiza porównawcza jednostek pochodzenia obcego w obu językach.

IV. *Obcy* – stan i kierunki badań

Problem zapożyczania, przejmowania elementów stale zajmuje ważne miejsce w humanistyce. Od początku XX wieku spektrum badań nad zapożyczeniami wciąż się poszerza, obejmując i dotykając takich dziedzin nauki, jak antropologia, etnografia, kulturologia, lingwistyka kulturowa, filozofia języka itp. W aspekcie lingwistycznym badanie leksyki obcego pochodzenia charakteryzowało się i charakteryzuje do dziś wieloaspektowością i wielokierunkowością podejść. Dotyczy to, oczywiście, nie tylko leksyki obcego pochodzenia, odzwierciedla wieloaspektowość systemu języka jako całości. Do języka wchodzi bowiem słowa z różnych sfer działalności człowieka, różnych tematycznych grup i klas gramatycznych. W tym podrozdziale podjęta będzie próba pokazania niektórych aspektów tych badań, a następnie wskazane zostaną cele i założenia niniejszego opracowania.

Istotny wkład w badania nad zapożyczeniami wnieśli m.in. L.P. Krysin (Крысин 1968, 1996, 1998, 2000, 2004], Jiří Damborský (1974), Władimir G. Demjanow (Демьянов 1990), Halina Rybicka (1976, Rybicka-Nowacka 1972), B. Walczak (1980, 1987, 1989, 1992a, 2001, 2010), Jerzy Bartmiński (1992). W ich pracach odnaleźć można główne założenia teoretyczne dla prowadzonych i kontynuowanych badań z obszaru pożyczek językowych.

Większość prac dotyczących zapożyczeń ogranicza się do badania tych faktów językowych z określonego punktu widzenia, w jakimś wybranym aspekcie. W lingwistyce zarówno rosyjskiej, jak i polskiej typologie zapożyczeń związane są z przyjętymi założeniami oraz me-

todologią badań, z aspektami i zewnątrz-, i wewnątrzjęzykowymi¹⁸. Jednym z podstawowych czynników podziału zapożyczeń może być czas zapożyczenia (**typologia chronologiczna**) lub czynnik tematyczny (**typologia tematyczna**)¹⁹.

Typologia związana z chronologią zapożyczeń obejmuje zapożyczenia danego okresu rozwoju języka, danego okresu rozwoju kultury, a nawet określonych bardzo krótkich okresów historycznych. To podejście prezentują np. prace obejmujące okresy dawniejsze, które badają wpływ języka greckiego i łacińskiego na dzisiejsze języki, np.: Danuty MOSZYŃSKIEJ (1975), Teotyńa ROTTĄ-ŻEBROWSKIEGO (1990). Trend badania najnowszych zapożyczeń jest dziś bardzo szeroko reprezentowany zarówno w lingwistyce polskiej, jak i rosyjskiej np. przez E.W. Marinową, L.P. Krysina, K. Waszakową i innych. Badacze stosujący te kryteria stawiają pytanie o zapożyczenia dawne, nowsze i najnowsze, o czas pojawienia się danej pożyczki. Ich celem jest narkreślanie swego rodzaju „mapy” zapożyczeń i ich wpływu na zmiany w systemie języka zapożyczającego. Rezultatem przyjętej metody może być również wyodrębnienie zapożyczeń w aspekcie ich archaizacji oraz aktualizacji w danym języku (neosemantyzmów).

Jednym z charakterystycznych kierunków badań – nie tylko dla zapożyczeń, ale również dla leksyki w ogóle – jest **typologia tematyczna**. U jej podstaw leży podział jednostek leksykalnych ze względu na przynależność do określonej klasy tematycznej. Zastosowane kryterium pozwala zilustrować charakterystyczne dla danego etapu rozwoju języka typy słownictwa, typy grup leksykalno-tematycznych, które aktywnie się rozszerzają pod wpływem pożyczek. Stosowanie tej typologii umożliwia sformułowanie odpowiedzi na pytanie o pola tematyczne, w których następuje wzrost słownictwa. Przykładowo, badanie pożyczek zgodnie z tą typologią pozwala wyprowadzić wniosek, iż we współczesnym języku polskim i rosyjskim aktywnie zapełniają się takie grupy tematyczne, jak ekonomia, rozrywka, informatyka, moda, kulinaria itp.²⁰

¹⁸ Do aspektów wewnątrzjęzykowych należą ograniczenia systemowe, normy językowe, tendencje rozwojowe, które wpływają na adaptację słowa w danym języku.

¹⁹ Por. E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 35–36).

²⁰ Do nazwisk autorów tych grup tematycznych jeszcze wróć.

Dwie przedstawione tu typologie, znajdujące swe odzwierciedlenie w ramach słownictwa zapożyczonego, nie wyczerpują wieloaspektowości analiz. Badacze słownictwa pochodzenia obcego w swoich opracowaniach kierują się również takimi czynnikami, jak czynnik języka będącego źródłem (czy języka bezpośredniego zapożyczenia) – pozwala to, według nomenklatury przyjętej przez E.W. Marinową (МАРИНОВА 2008a, s. 37–38), wyodrębnić **typologię genetyczną**, w ramach której prowadzone są badania dotyczące leksyki internacjonalnej, oraz **typologię stopnia adaptacji**, która wskazuje podział pożyczek ze względu na ich poziom asymilacji do systemu zapożyczającego.

Typologia genetyczna znajduje swe odzwierciedlenie w pracach teoretycznych dotyczących wpływów obcych języków na języki polski i rosyjski w wyniku kontaktów językowych: polsko-angielskich (FISIAK 1961, 1962; MAŃCZAK-WOHLFELD 1992, 1993, 1995, 2004; SĘKOWSKA 2007), polsko-niemieckich (KARSZNIWICZ-MAZUR 1988, 1995; NOWOWIEJSKI 2007), polsko-łacińskich (DUBISZ 2007; SAFAREWICZ 1972), polsko-włoskich (BOREJSZO 2007), polsko-francuskich (PORAYSKI-POMSTA 2007, 2011), rosyjsko-niemieckich (ЕФИМОВА 2009; MARTYSIUK 1978), rosyjsko-angielskich (ВОЛОДАРСКАЯ 2002; ВУЙТОВИЧ 1973; ДЬЯКОВ 2003), rosyjsko-francuskich (КАЛИНЕВИЧ 1978). Typologia genetyczna w centrum stawia badanie pochodzenia danej jednostki leksykalnej oraz ewentualne określenie drogi zapożyczenia, języka pośredniczącego w procesie przemowienia. Takie podejście pozwala uzyskać charakterystyczne wskaźniki adaptacji ze względu na cechy określone zarówno w języku będącym „dawcą” zapożyczenia, jak i w języku stanowiącym „biorcę”.

W ramach genetycznego podejścia do badań pożyczek można wyodrębnić nurt badań – często przenikający pozostałe – jakim jest badanie internacjonalizmów. Aktywność tego typu analiz wzrosła, co w obecnej epoce wydaje się oczywiste – związane jest to ze specyfiką dzisiejszych kontaktów, nie tylko językowych. Te kontakty mogą doprowadzić do swego rodzaju wspólnoty językowej, którą Jolanta MAĆKIEWICZ (1992) nazywa „europejską ligą słownikową”. „Ligi słownikowe – jak pisze MAĆKIEWICZ (1992, s. 146–147) – powiązane są występowaniem międzynarodowych elementów różnego typu i pochodzenia. Są to międzynarodowe morfemy słotwórcze, międzynarodowe wyrazy, analogi strukturalne oraz semantyczne”. Internacjonalizacja, czyli „umiędzyna-

rodowienie” słownictwa, tak polszczyzny, jak i ruszczyzny, wyraża się dziś głównie w przejmowaniu dużej liczby słownictwa angloamerykańskiego. Tego typu badania na słownictwie współczesnym prowadzą m.in. następujący badacze: L.P. Krysin (КРЫСИН 1996, 2002, 2004), K. WASZAKOWA (2001, 2005, 2009), L. Racyburskaja (РАЦИБУРСКАЯ 2009), E. Koriakowcewa (КОРЯКОВЦЕВА 2009, 2010). Mimo iż – jak zauważa Krystyna WASZAKOWA (2005, s. 35) – „tendencja do internacjonalizacji jest dziś uznawana za jedną z zasadniczych cech charakteryzujących funkcjonowanie i rozwój języków narodowych (w tym także słowiańskich)”, z punktu widzenia prowadzonej w tym opracowaniu analizy ważne są również osiągnięcia w dziedzinie leksyki wspólnej w słownictwie zapożyczonym we wcześniejszych okresach rozwoju obu języków. Dotyczy to np. leksyki specjalistycznej, terminologii jako wspólnego zasobu wielu języków, który stanowią przede wszystkim latynizmy i greczyzmy. Szczególnie cenne w tej dziedzinie są prace W. Akulenki (АКУЛЕНКО 1972), J. Jiračka (ЙИРАЧЕК 1971), M. Subbotiny (СУББОТИНА 2011), J. MAŚKIEWICZ (2000), D. BUTTLER (1976), a także te dotyczące badań nad leksyką specjalistyczną itd.

Typologia związana z adaptacją leksyki zapożyczonej stanowi kolejny aspekt badań nad słownictwem obcego pochodzenia. W ramach tego podejścia rozpatrywane są takie problemy, jak różne stopnie adaptacji pożyczek, leksyka zaadaptowana i niezaadaptowana, etapy adaptacji itp. Zagadnienia te ujmowane są w klasyfikacjach i typologiach, które różnią się między sobą. Przykładowo, J. BARTMIŃSKI (1992, s. 10–11) stosuje sześciostopniową skalę przyswajania zapożyczeń:

- stopień I to cytaty jednowyrażeniowe, które zachowują obcą ortografię i fonetykę, nie odmieniają się i nie są aktywne derywacyjnie (np. *menu*, *joint ventures*);
- stopień II to elementy obce z zachowaną oryginalną ortografią i częściowo fonetyką, częściowo spolonizowane morfologicznie (odmieniane, ale nieaktywne derywacyjnie typu *pizza*, *sexshop*, lub nieodmienne, ale aktywne derywacyjnie typu *manicure* – *manikiurzystka*);
- stopień III to elementy obce z zachowaną oryginalną ortografią i częściowo fonetyką, aktywne derywacyjnie i odmieniane (np. *weekend*, *charter*);

- stopień IV to elementy obce zachowujące jeszcze obcą pisownię, ale wymawiane jak słowa polskie, odmieniane po polsku i aktywne derywacyjnie (np. *sinus*, *sinusowy*, *sinusa*, *camping*, *campingu*, *campingowy*);
- stopień V to elementy przyswojone graficznie, fonetycznie, fleksyjnie i derywacyjnie (np. *komputer*, *biznesmen*);
- stopień VI występuje wówczas, gdy do asymilacji na wyżej wymienionych poziomach dołącza wewnętrzna zmiana morfologiczna (np. *ganek* – niem. *Gang*).

W rozpowszechnionej typologii dotyczącej stopnia adaptacji L.P. Kryszina (КРЫСИН 1968, s. 43–52) wydzielane są:

- zapożyczenia / заимствованные слова oraz internacjonalizmy:
 - słowa strukturalnie tożsame ze swoimi prototypami (np. *синос*),
 - słowa morfologicznie zaadaptowane za pomocą rodzimych elementów morfologii (np. *джинсы*, *бутсы*),
 - słowa z częściową morfologiczną substytucją (np. *шорт-ы*, *телевидение*);
- egzotyzymy / экзотизмы (np. *беешмет*);
- cytaty / иноязычные вкрапления (np. *la vie*)²¹.

Różne aspekty adaptacji oraz procesy adaptacyjne odbywające się na poszczególnych poziomach systemu językowego (np. na poziomie słowotwórstwa, grafiki, morfologii) były i są obiektem badań językoznawców, m.in. N. Arapowej (АРАПОВА 1989), O. Sołoguba (СОЛОГУБ 2002), K. KLESZCZOWEJ (2000), K. WASZAKOWEJ (2001), R. ZARĘBSKIEGO (2009, 2010, 2011), M. JURKOWSKIEGO (1997), L. MOSZYŃSKIEGO (1975), G. LISOWSKIEJ (2005).

Niewiele spośród wykorzystanych na potrzeby niniejszego opracowania źródeł dotyczyło badań konfrontatywnych, to znaczy zestawienia zapożyczeń paralelnie w więcej niż jednym języku zapożyczającym. W zasadzie takie porównania mogą stanowić odrębny typ badań wpływów obcojęzycznych, w których analizuje się różne (jeden wybrany lub wiele) aspekty zapożyczeń równoległe w dwóch systemach, tak więc uwzględnia się jednocześnie specyfikę dwóch języków przejmujących

²¹ Podobny podział występuje również w encyklopedii *Русский язык: энциклопедия* (1997), a rozszerzony i bardziej dokładny – w *Стилистике современного русского языка* I. Gołub (ГОЛУБ 1986).

elementy systemu trzeciego oraz specyfikę samej jednostki językowej, która jest zapożyczana. Gdy bierze się pod uwagę kilka poziomów obu języków zapożyczających, wówczas analiza charakteryzuje się swego rodzaju synkretyzmem metod i podejść badawczych. Mała liczba tego typu przedsięwzięć naukowych wśród językoznawców może świadczyć o trudnościach związanych z takim rodzajem badań, a także o różnej dostępności źródeł czy też – z konieczności – o pewnym rodzaju uogólnień. Również założenia i cele takiego opracowania będą inne. W tym aspekcie należy wymienić osiągnięcia takich lingwistów, autorów prac konfrontatywnych polsko-rosyjskich, jak: K. LUCIŃSKI (2000) – w zakresie pożyczek z języka angielskiego, I. SHCHERBACH (2011) – w zakresie zapożyczeń z języka włoskiego, B. WALCZAK (1989) – w zakresie zapożyczeń z języka francuskiego, J. Kaliszan (КАЛИШАН 1980) – w zakresie badań greckich i łacińskich morfemów słowotwórczych, J. MITURSKA-BOJANOWSKA (1992) – w zakresie leksyki kulinarnej, S. ŁUKSZA (2006) – w zakresie leksyki prawniczej, J. NOSOWICZ (1984) – w zakresie aspektów słowotwórczych, A. PSTYGA (2002, 2005) i inni. U podstaw ich analiz znalazły się zarówno kryteria tematyczne (leksyka z konkretnego pola tematycznego), jak i strukturalne (badanie określonego aspektu systemu języka, np. słowotwórstwa) oraz opracowania o charakterze ogólnym, teoretycznym. Niektóre z nich mają formę raczej „przyczynku” do tematu – stanowią jedynie przykładową ilustrację w obrębie danego materiału, nie pozwalając na szersze zastosowanie.

W niniejszym opracowaniu korzystano z wielu różnych podejść do tematyki zapożyczeń, poczynawszy od prac teoretycznych, poprzez rezultaty badań zapożyczeń wszystkich wymienionych wcześniej typologii. Ponieważ jest to spojrzenie konfrontatywne uwzględniające różne poziomy adaptacji do obu systemów, różne źródła zapożyczeń, różne wreszcie aspekty badań zapożyczeń, szczególnie przydatne ze względu na przyjęty podział analizy okazały się szczegółowe monografie ilustrujące badania różnych aspektów adaptacji jednostek zapożyczonych, w tym monografie M. Witaszek-Samborskiej, E.W. Marinowej, K. Waszakowej, L.P. Kryszyna. Po tym swego rodzaju przeglądzie literatury przedmiotu określmy – na tej podstawie – zakres i punkty wyjściowe przedsięwziętej analizy.

V. Obcy – cele i zadania, nowość i punkty wyjściowe niniejszego opracowania

Problem opozycji *swój / obcy* jest ciągle aktualny. W niniejszym opracowaniu przyjęte zostało założenie, że jednostki obcego pochodzenia pozostają obce, niezależnie od tego, jak trudno określić dziś granice w definicjach oraz poprzez wysiłki empiryczne. Zgadzam się ze stanowiskiem Władimira G. Demjanowa, który uważa, iż podejście zakładające, że nie należy już stawiać granicy pomiędzy słowami rodzimymi a zapożyczonymi w przypadku, gdy słowa zapożyczone, obcojęzyczne nie mają specyficznych cech odróżniających je lub całkowicie utraciły te cechy, jest niewłaściwe. Jego zdaniem: „[...] такой подход чреват потерями в лингвистической информации (о внешнем фоне) и в объяснении исторической эволюции многих фактов” (cyt. za: МАРИНОВА 2012, s. 67). Jednostka pochodzenia obcego, wchodząc do nowego systemu, jest interesująca nie tylko dlatego, że pochodzi z innego języka, ma inną formę i wnosi nowe znaczenie²² (to podejście typologiczne), ale również dlatego, że jest odmienna od systemu na różnych jego poziomach. Uzasadnia to badanie zapożyczeń na poziomie formalnym, słowotwórczym, gramatycznym, leksykalnym. Analizę systemową uważam za jedną z możliwych metod badania tych jednostek, pozwalającą zobaczyć nie tylko możliwe „zachowania” jednostek obcego pochodzenia, lecz także stałość mechanizmów i tendencji. Dlatego w toku badań stawiałam pytania typu: Jak jednostka zapożyczona adaptuje się do systemów – czy tak samo do obydwu, czy inaczej? Skąd wynika ta inność?

Podstawowe założenia, które przyświecały analizie, związane były z przekonaniem o kluczowej roli kilku czynników. Wśród nich decydujące – według mnie – są:

- źródło zapożyczenia;
- historia / droga zapożyczenia (obecność tych samych bądź różnych języków pośredniczących);
- tradycja rodzima (leksykograficzna);

²² W literaturze zapożyczenia często są traktowane przede wszystkim jako jednostki leksykalne.

- wymogi systemów, ich poszczególnych poziomów;
- specyfika danego języka zapożyczającego.

Czynniki te wpłynęły na podobieństwa i różnice obecności oraz adaptacji jednostek pochodzenia obcego w języku rosyjskim i polskim. W poszczególnych rozdziałach badano obce jednostki leksykalne z ich uwzględnieniem. Pozwoliły one wykazać symetrię oraz asymetrię na różnych poziomach językowego systemu: na poziomie formalnym, gramatycznym, słowotwórczym oraz leksykalno-stylistycznym. Ze względu na podejście systemowe, a nie typologiczne część zagadnień teoretycznych podejmowana jest w poszczególnych rozdziałach, gdyż nie dotyczy całości opracowania. W rozdziale teoretycznym podejmowane są te problemy, które dotyczą pracy jako całości, natomiast w rozdziałach analitycznych próbuję odpowiedzieć na pytania o adaptację fonetyczną, ortograficzną, o to, jak adaptują się jednostki na poziomie słowotwórstwa, w jaki sposób jest im nadawana kategoria rodzaju, a także jakie zagadnienia teoretyczne są omawiane w ramach tych aspektów.

Analizą objęto ogółem około 5000 leksemów, które weszły do badanych języków bezpośrednio lub poprzez język pośredniczący, zgodnie z przyjętymi w poprzednich podrozdziałach założeniami teoretycznymi. Wybrano do analizy słowa (oraz elementy, będące w tych słowach wskaźnikiem obcości), które weszły do języka polskiego i rosyjskiego bezpośrednio lub pośrednio z języków: łacińskiego, greckiego, angielskiego, włoskiego, francuskiego oraz niemieckiego, ponieważ te języki wywarły na polszczyznę i ruszczyznę największy wpływ²³. Celem analizy była systematyzacja, a więc wskazanie charakterystycznych tendencji obecności jednostek obcego pochodzenia w systemach języka polskiego i rosyjskiego, dlatego materiał wzięty do badań został zinterpretowany według określonych kryteriów. W rozdziałach analitycznych jest to materiał ilustracyjny; objętość pracy nie pozwala na pełne jego zaprezentowanie. Przy prezentacji i analizie materiału posłużono się metodą modeli w języku, rozumianą jako metoda ilustracji zasad

²³ P. Czerwiński nazywa ten krąg języków *языками культурно цивилизующего воздействия*; są to zatem języki, które posiadają wspólną leksykę terminologiczną, naukową, kulturową, społeczno-polityczną oraz zestaw interakcyjnych elementów słowotwórczych (Червинский, Надель-Червинская 2012, s. 12).

funkcjonowania jednostek języka²⁴. Termin *model* jest tu traktowany jako bliski terminom *struktura*, *schemat*, *typ*. Wśród lingwistów i w tej dziedzinie istnieją różne stanowiska²⁵. Dla przykładu przytoczmy zdanie Aleksieja F. Łosiewa (Лосев 1968, s. 27): „[...] всякая модель есть структура, но не всякая структура есть модель”. Model interpretuję – podobnie jak Ljubov A. Sergijewska (СЕРГИЕВСКАЯ 2004, s. 4) – jako pojęcie szersze od schematu i typu, które są raczej sposobami wyrażenia modelu. Istotne dla prowadzonych badań jest stanowisko, które – za L.A. Sergijewską (СЕРГИЕВСКАЯ 2004, s. 6) – przyjmuję jako wyjściowe, iż model pozwala wydzielić to, co główne, pierwszoplanowe, abstrahując od tego, co nieistotne, oraz doprowadzić łańcuch logicznych wywodów do konkretnej formuły, która wskazuje na to, co w jednostce językowej jest jej cechą odróżniającą.

W formułowaniu określonych modeli kierowałam się zasadą symetryczności zjawisk, wskazując na to, co jest cechą wspólną, a co odróżniającą. Dlatego w każdym rozdziale modele podzielone są na ekwiwalentne oraz takie, w których widoczny jest brak tej ekwiwalencji. W niektórych aspektach zastosowano również schematy strukturalne.

Chociaż praca nie ma charakteru badań z zakresu teorii przekładu, to jednak w analizie kierowano się takim pojmowaniem zestawiania jednostek systemu, jakie funkcjonuje również w teorii ekwiwalencji²⁶, przyjęto mianowicie, iż jest to „изучение соотношения языковых и речевых единиц двух языков” (Морозов 2007, s. 13). Ponieważ – jak pisze dalej Aleksandr W. Morozow (Морозов 2007, s. 13) – „перевод может использоваться в качестве одного из средств при

²⁴ Teoretykami badań nad modelem językowym są przede wszystkim w lingwistyce rosyjskiej I. Rewzin (РЕВЗИН 1967) i A.F. Łosiew (Лосев 1968). Wypracowali oni zasady budowy oraz funkcjonowania modeli różnych elementów języka.

²⁵ Podstawową definicję, którą kieruję się w tym opracowaniu, podaje I.I. Rewzin: „Модели в языкознании, используются в структурной лингвистике при описании языка и его отдельных аспектов (фонологических, грамматических, лексических и других систем) для уточнения лингвистических понятий и связей между ними, что помогает выявить структуры, лежащие в основе бесконечного разнообразия языковых явлений (М. иногда называют сами эти структуры)” (РЕВЗИН, *Большая советская энциклопедия*).

²⁶ Teorią ekwiwalencji i teorią przekładu zajmują się m.in. tacy badacze, jak L.S. Barchudarov, V.N. Komissarov, J. Pieńkos.

изучении лексической системности того или иного языка”, prowadząc do tego, co również było moim celem, iż różne aspekty badania języka „могут быть спроецированы на межъязыковое пространство, и в зеркале другого языка могут стать более выпуклыми те нюансы, которые носителями родного языка воспринимаются как нечто естественное” (МОРОЗОВ 2007, s. 13), w badaniach cennym źródłem leksykograficznym były słowniki dwujęzyczne. Ekwiwalencja²⁷ rozumiana jest jako odpowiedniość jednostek danego języka jednostkom innego języka. I to poszukiwanie odpowiedniości na różnych poziomach było celem moich badań. Po znalezieniu *odpowiednika* (lub kilku) moim zadaniem było określenie jego podobieństw i różnic w stosunku do drugiego badanego systemu. Ekwiwalencja – jak pokazały niniejsze badania – może istnieć na różnych poziomach, może też być pozorna. Ten problem wskazuje Bogumił G. Gasek (ГАСЕК 2012, s. 117): „[jednostki dwóch języków] при сходстве формы и денотативного значения, различаются особенностями функционирования в речи, принадлежностью к стилевому регистру, частотностью употребления”. Te wszystkie czynniki próbowałam ująć w wnioskach, choć bardzo często nie są one obecne w dostępnych źródłach leksykograficznych, z których wyekscerpowany został materiał poddany analizie.

Do źródeł w pierwszej kolejności należały słowniki wyrazów obcych jednojęzyczne: *Wielki słownik wyrazów obcych PWN* pod redakcją M. Bańki, multimedialny *Słownik wyrazów obcych PWN*, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* W. Kopalińskiego, *Толковый словарь иноязычных слов* L. P. Krysina, *Новейший словарь иностранных слов и выражений*, *Большой словарь иностранных слов*, *Современный словарь иностранных слов* Л.П. Крысина, oraz dwujęzyczne: *Rosyjsko-polski słownik wyrazów obcych* autorstwa B. Nesterowicza i E. Skupińskiej-Dybek, *Polsko-rosyjski słownik wyrazów obcych* F. Apanowicza i B. Nesterowicza.

²⁷ W.S. Winogradow w następujący sposób definiuje ekwiwalencję: „[...] под эквивалентностью, в теории перевода следует понимать сохранение относительного равенства содержательной, смысловой, семантической, стилистической и функционально – коммуникативной информации, содержащейся в оригинале и переводе” (В.С. ВИНОГРАДОВ [online]).

Wspomniano tu już o różnych podejściach do materiału leksyko-graficznego oraz interpretacjach przyświecających autorom słowników, w szczególności autorom słowników wyrazów obcych, których w ostatnich dziesięcioleciach ukazało się w obu badanych językach – zarówno w rosyjskim, jak i w polskim – bardzo dużo. Szczególnie cenne okazały się te zawierające informacje na temat etymologii, charakterystykę leksykalną oraz stylistyczną. „В исследовании неологизмов-заимствований аспект словарной статьи важен вследствие различных принципов отбора лексики для словаря, неодинакового представления разнообразной информации о слове в различных словарях-источниках. Выбор лексики и особенности ее представления зависят от теоретических взглядов авторов, их установок в этих вопросах” (МАГОМЕДГАДЖИЕВА 2010, s. 117–118). Wszystkie te czynniki spowodowały, iż do badań wybrano słowniki zawierające możliwie pełną informację pomagającą uwiarygodnić znajdujący się w nich materiał²⁸. Nie zdołano uniknąć przy tym pewnych uproszczeń (szczególnie etymologicznych), stosując uogólnienia opierające się na analogiach obecnych w obu językach, a także paralelach występujących w językach spokrewnionych, jakimi są języki polski i rosyjski. Dodatkowo stosowano szeroko metodę porównań informacji leksykograficznej, aby wydobyć ową symetryczność, która była celem podjętych badań. Szczegółowo tę sytuację na gruncie języka rosyjskiego omawia P.N. Magomedgadżijewa (МАГОМЕДГАДЖИЕВА 2010, s. 117), potwierdzając wyraźny wzrost liczby słowników wyrazów obcych w języku rosyjskim, podkreślając jednocześnie – co dla doboru źródeł w niniejszych badaniach również było decydujące – iż „в лексикографии

²⁸ W ostatnich latach pojawiły się w języku rosyjskim oprócz wymienionych, z których korzystałam, również np. *Популярный словарь иностранных слов* Т.Г. Музруковой, И.В. Нечаевой, *Новый краткий словарь иностранных слов*, *Словарь иностранных слов для школьников и студентов*, *Толковый словарь наиболее употребительных иностранных слов* А. Медведевой, *Школьный словарь иностранных слов*, a w języku polskim m.in.: *Ilustrowany słownik wyrazów obcych* K. Ćwiekały, *Milenijny słownik wyrazów obcych*, *Mój pierwszy słownik wyrazów obcych*. Opublikowane zostały również słowniki zawierające elementy obcojęzyczne przejęte z jednego wybranego języka, np. *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* pod redakcją E. Mańczak-Wohlfeld.

нет единого принципа и единообразия в определении значения слов”²⁹.

Szczególnie ważne w podjętej analizie były słowniki dwujęzyczne ze względu na dobór materiału i jego interpretację. W tym miejscu warto przytoczyć opinię Wojciecha CHLEBDY (1997, s. 23), który w następujący sposób opisuje leksykografię dwujęzyczną: „Leksykografia dwujęzyczna [polsko-rosyjska – przyp. T.K.] poza szeregiem istotnych (także teoretycznie) opracowań o charakterze przyczynków nie wydała opracowania, które by zachodzące w obu językach przemiany ujęło całościowo, stawiając pytanie, czy są one względem siebie symetryczne i, w bardziej praktycznym sensie, ekwiwalentne”³⁰. Przyjmując tę opinię również dla niniejszych badań, pomimo cenności i ważności dla analizy słowników dwujęzycznych, w ograniczony sposób mogłam z nich korzystać w zakresie objaśnień znaczeń oraz informacji stylistycznych i pragmatycznych.

Pierwszy etap analizy polegał na zebraniu materiału z wybranych źródeł oraz porównaniu zarówno zawartości słownikowej, jak i występujących w słownikach interpretacji pochodzenia i znaczenia. Niektóre rozbieżności ujęto w poszczególnych podrozdziałach. Jednym z kryteriów decydujących o wyborze jednostek była ich powtarzalność. Ponieważ słowniki wyrazów obcych ze względu na swoją specyfikę (podrozdział trzeci) nie mogły być jedynym źródłem informacji o badanych jednostkach, w kolejnych etapach analizy korzystano ze słowników dwujęzycznych³¹: *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego* autorstwa

²⁹ W słownikach wyrazów obcych napotykałam różne przykłady pochodzenia leksemów, różną interpretację etymologiczną, wskazywanie nie na języki bezpośredniego zapożyczenia, ale na grecki lub łaciński jako źródło (np. ten sam leksem w rosyjskich słownikach wyrazów obcych posiadał etymologię zachodnioeuropejską, w polskich zaś grecką lub łacińską, przy czym nie była ona konsekwentnie stosowana w całym słowniku). M. WITASZEK-SAMBORSKA (1993, s. 19) wyjaśnia te sprzeczności ścieraniem się stanowiska morfosemantycznego z leksykalistycznym, kiedy podaje się jako źródło zapożyczenia język, z którego etymologicznie pochodzi rdzeń danego leksemu albo ten język, który stanowi ostatnie ogniwo w łańcuchu języków pośredniczących w wędrówce tegoż leksemu.

³⁰ Chodzi tutaj o przemiany języka dyskursu publicznego.

³¹ Zasadniczo do badań wybrano tylko takie jednostki, które w obu językach miały pochodzenie obce. Tylko w niektórych wypadkach ukazywana była asymetria typu:

A. Mirowicza, I. Dulewiczowej, I. Grek-Pabisowej, I. Maryniakowej, *Wielkiego słownika polsko-rosyjskiego* D. Hessena, R. Stypuły oraz *Wielkiego multimedialnego słownika rosyjsko-polskiego, polsko-rosyjskiego*, które pozwoliły wyodrębnić odpowiednie jednostki do badań. Badając pochodzenie leksemów, korzystano ze *Słownika etymologicznego* W. Borysia, *Słownika etymologicznego języka polskiego*³² A. Brücknera, *Историко-этимологического словаря современного русского языка* P. J. Czernycha, *Толково-этимологического толкового словаря иностранных слов русского языка* P.P. Czerwińskiego i M.A. Nadel-Czerwińskiej, a także słowników objaśniających: *Słownika języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego, *Słownika języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka, *Большого толкового словаря русского языка* pod redakcją S.A. Kuzniecowa, *Толкового словаря русского языка* S.I. Ożegowa, *Толкового словаря русского языка* pod redakcją A.P. Jewgieniewej. Wymienione źródła stanowiły bazę dla wyboru i interpretacji jednostek leksykalnych³³. W bibliografii ukazane zostały wszystkie źródła słownikowe i encyklopedyczne.

Analizę prowadzono dwukierunkowo. Tłem badań oraz niejako również punktem wyjścia był system i jego specyfika (czyli system języka polskiego i system języka rosyjskiego), na każdym z badanych poziomów. Pozwoliło to sformułować modele zapożyczeń wskazujące na *inność*, *obcość* oraz sposoby adaptacji, czyli niwelowania tej obcości. Część wniosków – jak może się wydawać – ma charakter powtórzenia, jednakże z uwagi na cel tego opracowania, jakim jest możliwie pełna ilustracja tendencji istnienia i adaptacji zapożyczeń, słuszne wydawało się ujęcie również tych aspektów, które doczekały się już opracowania czy choć wstępu do niego. Badania tylko w takim stopniu, na jaki

wyraz *obcego pochodzenia* – wyraz *rodzimy*, jeśli było to znakiem pewnej charakterystycznej tendencji czy specyfiki systemowej.

³² Słowniki etymologiczne zawierają niewiele informacji na temat słów zapożyczonych, ich etymologia jest tam odzwierciedlona w małym stopniu, dlatego ich przydatność w toku analizy była niewielka.

³³ W charakterze dodatkowych źródeł materiału, które potwierdzały przyjęte metody i interpretacje, wykorzystano np. *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* (2010) oraz słowniki i aneksy wchodzące w skład niektórych monografii (КАЛИНЕВИЧ 1978; КАЛИШАН 1980; NOSOWICZ 1984).

pozwalają użyte słowniki, ujmują zjawiska najnowsze w adaptacji zapożyczeń³⁴. Dlatego w kolejnym podrozdziale spróbuję – dopełniając literaturę przedmiotu – przyjrzeć się tendencjom badawczym i problemom, przed którymi stoi językoznawstwo w świetle najnowszych zapożyczeń.

Wszystkie te zagadnienia, rozbieżności oraz interpretacje zjawisk w obrębie zapożyczania elementów genetycznie obcych prowadzą do sformułowania podstawowych celów i zadań tego opracowania.

Porównywanie zawartości leksykonów w aspekcie jednostek obcego pochodzenia dla dwóch różnych języków rzadko bywa przedmiotem badań, dlatego niniejsze opracowanie jest niejako próbą zapalenia tej luki. Podjęto ją dla różnych pól tematycznych oraz różnych poziomów języka, uzupełniając tym samym braki w teorii dotyczącej zapożyczeń, ich opisu w opracowaniach oraz źródłach leksykograficznych. W analizie ujęto jak największą liczbę źródeł, obiektywizując zawartą w nich informację dotyczącą pochodzenia słów, znaczenia oraz aspektów stylistycznych. Odniesiono się tym samym do wielu istniejących zarówno w językoznawstwie, jak i dziedzinach pokrewnych teorii i podejść w ramach omawianej tematyki.

Ponieważ badano języki pokrewne poprzez ich odniesienie do języka „trzeciego”³⁵, ideą przyświecającą była sformułowana przez Aleksandra A. Reformatskiego (РЕФОРМАТСКИЙ 1987, s. 40–52) następująca myśl: „[...] если язык – система и все в нем подчинено системе, то при изучении языков нельзя оперировать с единичными изолированными фактами, вырывая их из системы. Факты языка – любого яруса языковой структуры – необходимо брать в тех категориях, в которых они представлены в данном языке. [...] При сопоставительном описании нужна системность”.

W ramach analizy jednym z celów była ilustracja sposobów adaptacji za pomocą modeli wyrazów lub innych elementów obcego pochodzenia. Doprowadziło to do wskazania konkretnych tendencji – symetrycznych lub niesymetrycznych – adaptacji do systemu fonologicznego, słowotwórczego, gramatycznego i leksykalnego obu języków. Pomimo tego, iż w opracowaniach dotyczących zapożyczeń te zagadnienia pojawiały

³⁴ Dla tego celu wykorzystano słowniki najnowszej leksyki. Ich dokładny podział znajduje się w rozdziale dotyczącym adaptacji słowotwórczej.

³⁵ *Trzeci* mógł być język źródłowy, jak i cały łańcuch języków pośredniczących.

się, to jednak nie w sposób całościowy, ale fragmentaryczny dla wybranych aspektów. Wyszłam z założenia, że jednostki obcego pochodzenia niezależnie od źródła zapożyczenia przejawiają stałe tendencje adaptacji, uzależnione od różnych czynników. Wskazano podstawowe przyczyny odrębności i podobieństw jednostek obcego pochodzenia, co do których do tej pory w literaturze nie było wielu głosów, a mianowicie w toku badań okazało się, że dla różnych poziomów języka odmienne mogą być przyczyny różnorodności form i znaczeń. Wskazano, jakie są to czynniki – czy paralelne, czy też różne dla języka polskiego i rosyjskiego (np. w języku polskim zapożyczanie graficzne, w rosyjskim – fonetyczne). Podkreślono niebagatelną ważność i znaczenie języków pośredniczących szczególnie dla aspektów gramatycznych i formalnych zapożyczeń, a także wymieniono podstawowe źródła jednostek obcych dla obu języków. Próbowano odpowiedzieć na pytania o adaptację zapożyczeń w oparciu o wiedzę na temat systemów języka polskiego i rosyjskiego, na temat wielu aspektów tych systemów, odnosząc się do konkretnych, często newralgicznych i skomplikowanych problemów teoretycznych. Oczywiście, nie na wszystkie udało się odpowiedzieć, nie wszystkie też udało się ująć. Prezentowane przeze mnie stanowisko, możliwie szerokie, z pewnością nie zaspokoilo wszelkich poszukiwań w obrębie pytań dotyczących pożyczek.

Praca wpisuje się w zakres takich dziedzin, jak językoznawstwo, językoznawstwo konfrontatywne, leksykografia, przekładoznawstwo, układając te dziedziny w aspekcie wybranego tematu i korzystając z nich w sposób możliwie szeroki i interdyscyplinarny. Wydaje się, że opracowanie jest istotne również z punktu widzenia dydaktyki, pozwala bowiem wskazać regularności oraz wszelki brak ekwiwalencji, które są ważne w nauce języka, szczególnie obcego. Dlatego opracowanie ma wartość zarówno teoretyczną, jak i praktyczną.

Perspektywy badawcze, które zostały nakreślone zarówno w tym rozdziale, jak i w rozdziałach analitycznych, opierały się na najnowszym osiągnięciach lingwistyki w ramach badań nad zapożyczeniami oraz na materiale, z którego korzystałam. Z jednej bowiem strony moim celem było wskazanie stałych tendencji, z drugiej jednak – pokazanie ewolucji i przemian, którymi dziś kierują się procesy przyswajania zapożyczeń.

Podstawową, przyjętą przeze mnie metodą była metoda opisowa, metoda konfrontacji. Stosowałam również metody badań językoznawstwa synchronicznego, a także diachronicznego, odnosząc się w wielu miejscach i przykładach do pochodzenia jednostek i ich historii, aby lepiej odpowiedzieć na pytanie o ich kształt, formę i znaczenie.

VI. *Obcy* – perspektywy badawcze

Mapa wyrazów obcego pochodzenia i procesu zapożyczania z różnych języków zmieniała się na przestrzeni wieków i lat. W przypadku takich języków, jak polski i rosyjski charakter wpływów obcych w dużym stopniu był podobny (dokładny schemat wpływów w ciągu wieków zaprezentowany został w rozdziale poświęconym adaptacji leksykalno-stylistycznej) i zależał od kontaktów językowych i kulturowych³⁶. Zapożyczenia w ostatnich latach mają bardziej jednokierunkowy charakter – przejmowana jest przede wszystkim leksyka anglojęzyczna. Dlatego zmienia się również podejście badaczy do leksyki obcego pochodzenia oraz wybierane są inne metody badawcze. Metodologia badań najnowszych pożyczek nie jest już skoncentrowana na etymologizacji (ewentualnie na obecności języków pośredniczących), bo ta jest raczej oczywista, ani na tradycyjnych typologicznych podejściach do tego problemu, potrzebuje więc w jakimś stopniu odrębnych metod i stawia też inne pytania. Inne są również źródła zapożyczeń, gdyż nie jest to już przede wszystkim ani nauka, ani kultura, ale środki masowego przekazu, wyspecjalizowane socjolekty profesjonalne, np. ekonomiczny i komputerowy, oraz odmiany środowiskowe, zwłaszcza z języka młodzieży (DUNAJ, PRZYBYLSKA, SIKORA 1999, s. 241). Na te zmiany mają także wpływ bezpośrednie, intensywniejsze niż kiedykolwiek kontakty językowe i kulturowe użytkowników różnych języków. W wyniku tych kontaktów nie zachodzi obustronna wymiana, bo – jak zauważa K. WASZAKOWA (2005, s. 197), omawiając procesy globalizacji w aspekcie językowym – „relacje między językami będącymi w kon-

³⁶ Dokładny opis wpływów obcojęzycznych na polszczyznę XX wieku (zob. np. WALCZAK 2001).

takie nie są wzajemne, ale jednostronne: języki słowiańskie występują w roli »biorecy«
pożyczek”.

L.P. Krysin (КРЫСИН 1996, s. 153–154) w opracowaniu dotyczącym tendencji we współczesnym języku rosyjskim wymienia oprócz znanych przyczyn językowych wpływających na zapożyczanie oraz aktualizację zapożyczeń wcześniejszych również przyczyny socjalno-psychologiczne, które wcześniej nie miały tak dużego znaczenia. Według tego językoznawcy są to:

- prestiż słowa obcego pochodzenia³⁷;
- komunikacyjna aktualność pojęcia i odpowiadającego mu słowa.

Transformację przyczyn zapożyczania potwierdzają również badania W.W. Kolesowa, który pisze o tym, że dziś zapożycza się słowa nie w wyniku potrzeby nominacji, ale mody³⁸, dlatego we współczesnych językach rosyjskim i polskim pojawiają się częściej niż we wcześniejszych fazach rozwoju języka *аналоги*, czyli słowa, które albo mają swoje odpowiedniki w leksyce rodzimej, albo też są zapożyczeniami dawniejszymi oswojonymi już w systemie, np. *make up* / *мейкан* (nowsze) – *makijaż* / *макияж* (starsze)³⁹. Istnienie dubletów, czyli np. dwóch nominacji dla jednego przedmiotu, zjawiska, lub wariantywność form na różnych poziomach w historii obu języków poświadczają badania zapożyczeń na przestrzeni czasów. Odzwierciedlały one w różnych okresach zmiany społeczno-kulturowe, konkurencję form rodzimych oraz zapożyczonych, która w większości przypadków w rezultacie powodowała usunięcie z systemu jednej z form (nie zawsze, podobnie jak teraz, była to forma obca systemowi). Współcześnie ta tendencja wyraźnie przybiera na sile, szczególnie w mowie, w języku potocznym zauważa się współistnienie dubletów.

³⁷ O atrakcyjności posługiwania się wyrazami obcymi w języku polskim piszą np. G. MAJKOWSKA i H. SATKIEWICZ (1999, s. 188).

³⁸ W.W. Kolesow (КОЛЕСОВ 2004, s. 200) komentuje ten problem w następujący sposób: „[...] в русском языке уже имеются слова того же или близкого значения, даже заимствованные, но раньше. Тут дело моды, которая в речевом употреблении постоянно меняется”.

³⁹ G. SAWICKA (1995, s. 82) nazywa je *formami redundantnymi*, czyli wszelkimi „nadwyżkami” leksykalnymi, gramatycznymi i illokucyjnymi. Szczególnie wiele takich form, jak podkreśla Sawicka, znajduje się wśród powitań, pozdrowień, formuł grzecznościowych typu: *wow*, *hello*, *hi*, *sorry* itp.

Odpowiedź na pytanie o obcość jednostki oraz granice między leksyką zapożyczoną a rodzimą w przypadku leksyki najnowszej wydaje się jeszcze trudniejsza niż kiedyś. Komplikuje ją wzrost liczby złożów, konstrukcji hybrydalnych, a także poszerzający się krąg słownictwa (nie tylko słownictwa, ale również elementów słowotwórczych) internacjonalnego. Wśród badaczy zdania są podzielone, zarówno jeśli chodzi o poszerzanie się bazy internacjonalnej (czy jest to proces pozytywny, czy też negatywny z punktu widzenia konkretnych języków), jak i obniżanie świadomości językowej, częste oraz nieumiejętne używanie słów zapożyczonych. Wszystkie te zagadnienia są obecnie intensywnym polem badawczym wielu językoznawców, w lingwistyce i polskiej, i rosyjskiej (por. np. prace Waszakowej, Krysina, Marinowej, Maćkiewicz, Satkiewicz, Nadel-Czerwińskiej, Cienkowskiego, Ropy, Kurkowskiej). W ramach tych dociekań naukowych aktualnymi problemami są: status jednostek złożonych z morfemów obcych, pochodzenie takich leksemów, ich stosunek do normy językowej danego systemu, wędrówki leksemów zapożyczonych z różnych obszarów leksykalno-stylistycznych, żargonów, dialektów (co wcześniej nie było tak intensywnym procesem).

Jednym z charakterystycznych zjawisk w obrębie najnowszej leksyki jest tworzenie nowych słów⁴⁰, które doprowadziło do wydzielenia w ramach leksykologii odrębnej subdyscypliny pod nazwą *neologia*. Nauka ta zajmuje się neologizmami oraz neosemantyzmami. Jedną z przyczyn jej powstania i rozwoju jest współczesna tendencja do ekonomii środków językowych, która przejawia się w tym, że mówiący chce w jak najbardziej zwięzły sposób przekazać informację. Ta tendencja nie tylko przyczynia się do tworzenia nowych słów (neologizmy), ale również do nadawania słowom nowych znaczeń (neosemantyzmy). Inną przyczyną jest także potrzeba wyrażenia siebie i znanych zjawisk w nowych słowach / związkach emocjonalno-ekspresywnych, zauważana przede wszystkim wśród młodego pokolenia. Jej skutkiem są nowe słowa, często derywowane od angielskich potocznych nacechowanych ekspresywnie.

⁴⁰ S.S. Wołkow i E.W. Seńko (Волков, Сенько 1983, s. 43) nazywają to zjawisko *неологический бум*.

W związku z tymi nowymi procesami nie jest trudno zauważyć, iż współczesna leksyka obcojęzyczna zachowuje się czy też przyswaja inaczej⁴¹. Modele, które zostały stworzone na potrzeby tego opracowania, mogą tym samym ilustrować owo odejście od normy, jakim często staje się funkcjonowanie pożyczek w dzisiejszych językach rosyjskim i polskim. Charakterystyczne bowiem są takie zjawiska, jak: wariantywność – w obrębie form gramatycznych, kategorii gramatycznych, grafiki, w obrębie semantyki – deegzotyżacja oraz determinologizacja, neosemantyzacja. Szczególnie silną tendencją – zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim – jest obecność kalk językowych⁴². K.S. Zahvatajewa (ЗАХВАТАЕВА 2013, s. 162–163) następująco pisze na temat tego procesu: „[...] в современном русском языке отмечается регулярное калькирование не только на уровне лексики, но и на уровне грамматических структур”. Podaje m.in. następujące przykłady kalk w języku rosyjskim: *интерент-пресса*, *арт-тусовка*, *бизнес-игра*, *веб-адрес* itp. W języku polskim zjawisko kalk językowych omawiają i badają m.in. B. WALCZAK (1992, 1999) i A. PSTYGA (2002). Te oraz inne zjawiska językowe uwzględniono i opatrzone komentarzami w poszczególnych rozdziałach tego opracowania⁴³.

Część wątpliwości podejmowanych w najnowszych opracowaniach zapożyczeń nie dotyczy tej pracy, ze względu na cele i zadania, ale również dynamikę zachodzących zmian, która jest trudna do uchwycenia na obecnym etapie metodą przyjętą tu jako metoda wyjściowa. W dzisiejszych opracowaniach często podejmowanym tematem jest np. udział obcych modeli słowotwórczych w tworzeniu struktur z elemen-

⁴¹ Badacze podkreślają w dzisiejszej leksyce tendencję do braku adaptacji i jej funkcjonowanie w formach wyjściowych charakterystycznych dla języka będącego źródłem zapożyczenia (por. np. Waszakowa, Krysin, Marinowa).

⁴² W opracowaniach lingwistycznych dotyczących tego zagadnienia – to zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim – można zetknąć się z różnymi definicjami kalk oraz podziałami. Najbardziej szczegółowa, szeroko stosowana jest klasyfikacja kalk wprowadzona przez J. Obarę. Dzieli on kalki na leksykalne (strukturalne i semantyczne), frazeologiczne oraz gramatyczne (por. WALCZAK 1992).

⁴³ Materiałem językowym dla podobnych badań były następujące dodatkowe źródła: *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения* (1998), *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników* (SMÓŁKOWA 1976) oraz dostępne artykuły i monografie ostatnich lat.

tami rodzimymi. W rozdziale dotyczącym słowotwórstwa podjęto to zagadnienie, koncentrując się jednakże na strukturach złożonych tylko z elementów obcych, sygnalizując zaledwie potencjał badanych modeli dla słownictwa rodzimego kilkoma przykładami. Z tego też względu w niektórych przypadkach posiłkowano się materiałem językowym ze źródeł innych niż podane słowniki, takich jak np. słowniki specjalistyczne, słowniki mowy potocznej, język środków masowego przekazu (w tym słownictwo obecne w internecie), czyniono to jednak sporadycznie, by myśl czy teza znalazła potwierdzenie i odzwierciedlenie w materiale. Nie ujmowano również procesów związanych z żargonizacją, z nominacjami zapożyczonymi do różnych odmian polszczyzny oraz ruszczyzny, choć zdajemy sobie sprawę, iż dzisiaj jest to proces bardzo dynamiczny.

Innym ważkim problemem podejmowanym na różnych poziomach języków jest zjawisko internacjonalizacji. W pewnym stopniu dotyczy ono niniejszego opracowania, jednakże – znów – bez odniesienia do procesów odbywających się na gruncie języka ojczystego w oparciu o leksykę genetycznie do tego języka przynależącą. Internacjonalizacja interesuje nas głównie jako proces doprowadzający do wydzielenia tego, co wspólne dla obu badanych języków.

Wszystkie te nazwane problemy wymagałyby ujęcia tematu w inny sposób, korzystania z innych źródeł. Trudno by też było tu o ostateczne wnioski (których również w niektórych przypadkach unikano z różnych przyczyn⁴⁴) w związku z dynamizmem zmian procesów społecznych, politycznych, kulturowych, a co za tym idzie – językowych. Rozwój języka czy też języków, kontaktów językowych oraz subdyscyplin językoznawstwa pozwala domniemywać, iż w dalszej perspektywie będzie możliwe ujęcie przyjętą w tym opracowaniu metodą również procesów, które dziś uważane są za najnowsze.

⁴⁴ O przyczynach tych wspominałam i będę wspominać wielokrotnie: chodzi o źródła leksykograficzne i różnorodność interpretacji, którą w nich spotykamy, działanie czynników wewnątrzjęzykowych (jak np. oddziaływanie systemu, czynników analogii itp.).

VII. Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych rozważań można sformułować następujące wnioski:

1. Obcość jest kategorią szeroko stosowaną i omawianą w ramach różnych dziedzin humanistycznych. W języku oznacza ona używanie środków nieprzynależących do danego systemu językowego, a więc nie/obecnych w świadomości językowej użytkowników. Kategoria obcości pozwala uchwycić również to, co jest charakterystyczne dla danego systemu, przynależące do niego, rodzime. We współczesnych językach granice obcości jednostek są trudne do wyznaczenia w związku z procesami globalizacji oraz internacjonalizacji słownictwa na różnych jego poziomach.
2. W literaturze lingwistycznej zarówno rosyjskiej, jak i polskiej w opisie procesów związanych z rozszerzeniem leksykonów przy udziale obcych jednostek leksykalnych stosuje się takie terminy, jak: *leksyka obcojęzyczna*, *zapożyczenie*, *leksyka pochodzenia obcego*, *słowo obce*. Wyrażna jest wielość określeń dla zjawiska zapożyczenia. W definicjach podkreślany jest dynamiczny proces przejmowania tych jednostek przez rodzime systemy.
3. Źródła leksykograficzne w różny sposób traktują jednostki obcego pochodzenia, rozmaita jest zawartość tych źródeł. W zależności od przyjętego stanowiska słowniki zawierają często jednostki, które uznawane są za obce i tak funkcjonują w świadomości użytkowników języka (uznawanie jednostki za „obcą”, „nie swoją”), rzadziej natomiast ze względu na jej pochodzenie. Jest to spowodowane niejednoznacznością pochodzenia i trudnościami w ustaleniu etymologii.
4. Opisy jednostek obcego pochodzenia ilustrują różne podejścia i metody badań jednostek obcego pochodzenia. Są wśród nich szeroko przyjęte w całej leksykologii metody tematyczne oraz chronologiczne, a także charakterystyczne tylko dla zapożyczeń metody badania pochodzenia pożyczek oraz stopnia ich adaptacji w systemie. Metoda konfrontująca zapożyczenia w dwóch pokrewnych językach, jakimi są język polski i rosyjski, jest rzadko stosowana i najczęściej dotyczy tylko wybranego aspektu zapożyczeń.

5. Ze względu na przyjęte założenie systemowego badania zapożyczeń w wybranych dwóch językach opracowanie zostało podzielone na konkretne aspekty poddane analizie w kolejnych rozdziałach. Uwzględnia ono takie czynniki wpływające na podobieństwa i różnice w istnieniu i adaptacji zapożyczeń, jak: język będący źródłem zapożyczenia, język bezpośredniego zapożyczenia, wymagania systemu, normy językowej, tradycja, specyfika języka rosyjskiego i specyfika języka polskiego. Badanie konfrontatywne leksyki obcego pochodzenia jest badaniem perspektywicznym, wzbogacającym o wiedzę wynikającą z tego porównania. W niniejszym opracowaniu konfrontacja ta ma kilka poziomów. Jest to konfrontacja na poziomie: język będący źródłem zapożyczenia a język zapożyczający oraz język zapożyczający (język polski) a drugi język zapożyczający (język rosyjski).
6. Perspektywy badań zapożyczeń, szczególnie badań konfrontatywnych, ze względu na dynamikę zmian społecznych, kulturowych i językowych są bardzo szerokie. Umożliwiają je i pogłębiają takie dziedziny nauki, jak lingwistyka kontaktów językowych, neologia, filozofia języka itp. Pozwalają bowiem postawić nowe pytania (lub zrobić to w nowy sposób), dostarczają nowych narzędzi, co jest szczególnie ważne wobec problemów związanych z najnowszymi zapożyczeniami, ich statusem i granicami. Wymaga to zweryfikowania istniejących definicji, założeń teoretycznych i metodologicznych.

Formalne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych

I. Obcość na poziomie formalnym – uwagi wstępne

Przyjmując dla niniejszych badań jako wyjściową kategorię obcości / swojskości jednostek zapożyczonych do języka polskiego oraz rosyjskiego, w rozdziale tym obiektem analizy uczynię plan wyrażenia, czyli formę słowa¹ zapożyczonego. Zastanowię się, jak obcość przejawia się formalnie w obu językach, co jest „wskaźnikiem obcości” oraz czy są to „markery” tożsame, ekwiwalentne w obu językach, czy też zupełnie rozbieżne, a także z czego wynikają zaobserwowane różnice i podobieństwa.

Słowo przejęte do nowego systemu w rezultacie kontaktów językowych rozpoczyna walkę o swoją tożsamość na różnych poziomach systemu językowego z regułami oraz tradycją przyjętą dla funkcjonowania wyrazów – ich znaczeń, ich formy pisemnej (tradycji zapisu), sposobu wymawiania oraz gramatycznych cech i ich wykładników². Ta walka może okazać się wygraną dla zapożyczenia, jeśli trwa ono w niezmienionej formie graficznej, fonetycznej oraz pozostaje nieodmienne (np.

¹ Jak wiadomo, każdy znak językowy ma swoją treść (план содержания) i formę (план выражения).

² Tak ujmuję ten proces R.S. Kimiagarowa (КимЯГАРОВА 1989, s. 69–70): „Что же происходит со словом в момент заимствования? Слово переходит из одной языковой системы в другую, при этом материальная его форма претерпевает в принимающей среде различные изменения как в пору вхождения, так и в течение последующего функционирования слова в новом для него языке [...]. Результат взаимодействия языков многообразен: от полного неприятия (варваризмы) до полной интеграции слова”.

radio – paduo). Jednakże, jak pokazują osiągnięcia językoznawców zarówno na gruncie polskim, jak i rosyjskim, takich jednostek w obu językach jest niewiele. Znacznie więcej zapożyczeń podlega procesom adaptacji – przestają być „wyrazami cytatami”, barbaryzmami i tracą tym samym swoją obcość, pojmowaną jako inność, swoistość, która wskazywała na przynależność do innego systemu.

Co oznacza obcość na poziomie formalnym? Gdzie na skali obcości znajdują się kryteria formalne? Czy dziś, kiedy większość zapożyczeń ma swoje źródło w języku angielskim, o czym mówiliśmy w poprzednim rozdziale, uznawane dotychczas za nietypowe połączenia spółgłoskowe i samogłoskowe czy też pozycje są odbierane jako obce przez Polaków i Rosjan? Halina RYBICKA (1976, s. 45) niejako w odpowiedzi na te pytania pisze o tych procesach: „[...] granica między wyrazem odczuwanym jako obcy a wyrazem przyswojonym jest płynna i zmienia się w różnych okresach historycznych”. W niniejszym opracowaniu spróbuję odpowiedzieć na te pytania, bazując na zebranych materiale oraz odwołując się do obu systemów, a także – w niektórych przypadkach – do ich historii.

Proces osvajania jednostki zapożyczonej jest procesem długotrwałym i posiada określone etapy. Jak słusznie zauważa Maria BOREJSZO (2007, s. 46), im dłuższą historię w języku ma zapożyczenie, tym bardziej jego forma i znaczenie mogą odbiegać od pierwowzoru. Formalny aspekt adaptacji nie jest aspektem najważniejszym, ale łatwo dostrzegalnym, i nawet jeśli słowo staje się całkiem „swoim”, „swojskim”, nie oznacza to, iż utraciło formalne wskaźniki swojej obcości, ale raczej, że ustatkowało się w swojej semantyce i w leksykonie danego języka oraz stało się aktywne derywacyjnie³.

Do formalnych ogólnie przyjętych wskaźników obcości zapożyczeń należą: nietypowe fonemy obce dla danego systemu fonologicznego, niecharakterystyczne połączenia spółgłoskowe lub samogłoskowe, nietypowe pozycje w słowie określonych fonemów, inny akcent niż przyjęty w ramach norm akcentuacyjnych danego języka, odstępstwo

³ H. RYBICKA (1976, s. 45) ujmuje rolę i miejsce adaptacji fonetycznej w następujący sposób: „Jest rzeczą zrozumiałą, że przekształcenia fonetyczne zachodzące w wyrazach obcych w procesie ich zapożyczania wpływają na ich szybszą asymilację”.

od zasad pisowni⁴. Słownictwo, którego badania zostały tutaj podjęte, w większości należy do słownictwa międzynarodowego (jak już pisałam, umożliwia to zestawianie ze sobą leksemów w celu wskazania tendencji systemowych i niesystemowych), dlatego przypuszczać należy, iż część formalnych wyznaczników obcości będzie wspólna, wynikająca choćby z faktu słabego przyswojenia zapożyczeń oraz podobieństwa języków (rosyjskiego i polskiego). Jak pisze Jolanta MAĆKIEWICZ (1992, s. 148): „[...] ekwiwalentne słowa różnych języków powinny być na tyle formalnie (pod względem formy pisanej i/lub mówionej) podobne do siebie, aby mógł je utożsamiać przeciętny użytkownik języka. Część internacjonalizmów ma właśnie taki charakter (np. pol. *boa* / ros. *боа*, pol. *puma* / ros. *ныма*, pol. *radio* / ros. *радио*)”. Jednak pełna ekwiwalencja ma miejsce rzadko. Każdy bowiem system posiada własne cechy oraz reguły, które powodują asymetrię w zakresie formalnego podobieństwa wyrazów obcego pochodzenia⁵. Rozbieżności na poziomie fonetycznym – według J. MAĆKIEWICZ (1992, s. 149) – spowodowane są przez różne czynniki i mogą prowadzić do prawie całkowitego braku podobieństwa formalnego ekwiwalentnych etymologicznie i semantycznie form. Wśród możliwych badaczka wymienia różnice wynikające z praw głosowych i zasad adaptacji zapożyczeń, różnice w następstwie drogi, jaką zapożyczenie przedostało się do danego języka, i czasu, w jakim to zaszło (np. dla polskiego *cedr*, *ocean* rosyjskie odpowiedniki *кедр*, *океан* świadczą o zapożyczeniu tych pierwszych za pośrednictwem greki bizantyjskiej, natomiast rosyjskie formy *ураган*, *азарм* wobec polskich *huragan*, *hazard* wskazują na zapożyczenia słuchowe z języka

⁴ J. DAMBORSKÝ (1974, s. 354) w następujący sposób określa zasady pisowni wyrazów obcych w języku polskim: „Są one ujęte w określone reguły. Dotyczą zachowania pisowni oryginalnej (czy zbliżonej do oryginalnej) wówczas, gdy wyraz ma wszystkie znaki obcości (do nich należy niezwykle skład głosek, nieodmienność, izolacja derywacyjna itp.), natomiast stosowania pisowni polskiej wówczas, kiedy wyraz obcy jest na tyle spolonizowany, że włącza się w szeregi wyrazów polskich swoim kształtem dźwiękowym, fleksyjnością i możliwością derywowania”.

⁵ Mówimy tutaj o pewnych regularnościach przyswajania formalnego, choć niektórzy badacze wskazują również, co wydaje się słuszne, na asystemowy charakter adaptacji, który nie poddaje się logicznym, naukowym wyjaśnieniom i w którym trudno dopatrywać się reguł (por. np. МАРИНОВА 2008a, s. 79). Wrócimy do tego tematu w dalszej części rozdziału, analizując konkretny materiał.

francuskiego do języka rosyjskiego), oraz wybór jednego z wariantów fonetycznych istniejących w języku będącym źródłem zapożyczenia (np. w języku włoskim istnieją dwa warianty *risico* i *rischio*). Te właśnie różnice będą w tym rozdziale przedmiotem zainteresowania i analizy.

Jiří DAMBORSKÝ (1974, s. 341–342) wśród formalnych wyznaczników obcości w języku polskim wymienia na przykład spółgłoskę [h] (w takich wyrazach jak *haft*, *herbata*, *habilitacja*, *harmonia*, *handel*), nietypowe połączenia grup głosek typu [au] (*automat*, *audycja*), [ia] (*azalia*), [eu] (*eufemizm*, *euforia*), [io] (*ażiotaż*), nowe nietypowe pozycje głosek w wyrazie, np. na początku wyrazu samogłoski [a, i, e] (*abakua*, *abażur*, *echo*, *eden*, *ibis*, *idea*).

W języku rosyjskim takimi wskaźnikami obcości są niecharakterystyczne fonemy, szczególnie na początku wyrazu: [ф] (*фильм*), [а] (*ажуотаж*), [х] (*хоккей*), [э] (*эхо*, *экран*), połączenia spółgłoskowe i samogłoskowe typu: [дж] (*джаз*, *джерем*), [оа] (*боа*), [ио] (*шпионаж*), [лю] (*жалюзи*), [бю] (*бюллетень*), [жю] (*жюри*), samogłoski podwojone (*аннетум*, *грамматика*) (por. np. МАРИНОВА 2008a; КИМЯГАРОВА 1989; НЕЧАЕВА 2008).

Różnice te częściowo się pokrywają. W niektórych przypadkach mamy do czynienia w jednym języku z przeniesieniem, w drugim – z substytucją⁶. Czasem te procesy zachodzą równocześnie. Oprócz substytucji, która jest odmienna dla każdego systemu językowego, jednostki obce mogą różnić się, ulegając innym zmianom fonetyczno-formalnym. Badacze zapożyczeń wyróżniają wśród takich procesów również: eliminację lub wtrącanie fonemów (np. niem. *Schrägen* – pol. *stragan*), asymilację (np. fr. *recette* – pol. *recepta* – ros. *реценм*), dysymilację (np. łac. *coriandrum* – pol. *kolender* / *kolendra* – ros. *кориандр*), metatezę (hiszp. *cocodrilo* – pol. *krokodyl* – ros. *крокодил*), palatalizację (niem. *Kelle* – pol. *kielnia*), uproszczenie (łac. *advocatus* – pol. *adwokat* – fr. *avocat* – ros. *адвокат*) itp. (por. np. NOWOWIEJSKI 2007, s. 19–20; MAĆKIEWICZ 1992, s. 149; KARSZNIEWICZ-MAZUR 1988, s. 225).

Alicja KARSZNIEWICZ (1995, s. 226–227) na podstawie sposobów przejścia fonemów obcych, ich dystrybucji i akcentu wyrazowego

⁶ Zapożyczenia mogą być przejmowane bez żadnych zmian formalnych i wtedy mamy do czynienia z procesem importacji (przeniesienia) bądź też mogą podlegać różnego typu przekształceniom, czyli substytucji (BOREJSZO 2007; ХАУТЕН 1972 i in.).

wydziela kilka możliwych klas zapożyczeń według stopnia ich przyswojenia. Są to:

1. Wyrazy przyswojone – rodzime fonemy, rodzima dystrybucja i rodzimy akcent.
2. Wyrazy półobce – rodzime fonemy, rodzima dystrybucja i obcy akcent.
3. Wyrazy obce I stopnia – rodzime fonemy i akcent, ale obca dystrybucja i obcy akcent.
4. Wyrazy obce II stopnia – rodzime fonemy, ale obcy akcent i obca dystrybucja.
5. Wyrazy obce III stopnia – rodzimy akcent, ale obca dystrybucja i fonemy.
6. Wyrazy obce IV stopnia – obce fonemy, obca dystrybucja i obcy akcent.
7. Wyrazy obce – rodzima dystrybucja, ale obce fonemy i akcent.
8. Wyrazy obce – rodzima dystrybucja i akcent, lecz obce fonemy.

Należy jednak dodać, iż część z tych kombinacji ma charakter potencjalny i nie występuje ani w języku polskim, ani w języku rosyjskim.

Spróbuję uchwycić te procesy, omówić je, ująć systemowo i pokazać w zestawieniach, aby wyodrębnić stałe tendencje, stałe modele ekwiwalentne oraz nieekwiwalentne dla adaptacji formalnej.

Podsumowując, według moich obserwacji i badań podstawowe przyczyny, które pozwalają różnice formalne wyodrębnić oraz analizować, również w planie konfrontatywnym to:

- różne źródła zapożyczenia, a częściej różni pośrednicy zapożyczenia;
- inny sposób przejmowania jednostek obcych; dla języka polskiego częstsze jest zapożyczanie graficzne, dla języka rosyjskiego – fonetyczne;
- procesy adaptacyjne na gruncie języka zapożyczającego, wynikające na przykład z potrzeby ułatwienia wymowy danego wyrazu, z zasady analogii do jednostek już w języku istniejących, oraz procesy nieregularne, niedające się wytłumaczyć systemowością;
- różne tradycje przejmowania⁷;

⁷ Według np. M. Walczaka (ВАЛЬЧАК [w druku]): „[...] основные различия и связанные с ними способы освоения, обусловлены двумя типами произношения. Первый тип – эразмовский, предполагающий произношение в соответствии

– system fonologiczny języka zapożyczającego oraz istniejące w nim reguły ortograficzne.

Wracając do pytania, które postawione zostało na początku tego podrozdziału, za Iją W. Nieczajewą (Нечайева 2008) oraz Eleną W. Marinową (Маринова 2008a) przyjmuję, opierając się na przeprowadzonych badaniach, iż dziś część z tych „markerów” obcości nie jest już przyjmowana jako obca, ze względu na ograniczenie liczby języków – pośredników, dominację wpływów języka angielskiego i jego większą niż we wcześniejszych etapach znajomość wśród Rosjan i Polaków. Nie oznacza to jednak, iż badanie ich pozbawione jest słuszności, wręcz przeciwnie – tym większa jest jego zasadność. Uwzględniam jednakże zmianę przyczyn badanej wariantywności, co będę sygnalizować w kolejnych podrozdziałach.

II. Cechy systemowe

System fonologiczny języka polskiego i rosyjskiego

Ponieważ różnice formalne będą dotyczyły obecności bądź nieobecności niektórych fonemów, różnic w pisowni niektórych zapożyczeń, w akcentuacji oraz w połączeniach samogłoskowych i spółgłoskowych oraz związanych z nimi zmianach fonetycznych, omówię tutaj najważniejsze cechy systemów w tych zakresach, podkreślając różnice i podobieństwa, a także niektóre problemy związane z zapożyczaniem formalnym.

Języki polski i rosyjski należą do grupy języków słowiańskich, co w oczywisty sposób znajduje swoje odzwierciedlenie w systemach fonetycznych. Oba są językami spółgłoskowymi. W obu występuje tyle samo samogłosek ustnych, w języku polskim istnieją ponadto samogłoski nosowe (brak ich w języku rosyjskim). Polskim spółgłoskom nosowym odpowiadają zasadniczo rosyjskie [a] (po miękkiej) oraz [y] (po twardej), np. *ręka* – *рука*, *męka* – *мука*, *pięć* – *пять*, *siemiec* –

с античной традицией (напр., произношение греческих η, β как [э], [в]), закрепился в странах Западной Европы (в том числе и в Польше). Второй вариант – рейхлиновский, основанный на орфоэпии греческого языка эпохи Средневековья, сохранился в России и балканских странах, оказавшихся под воздействием Византии”.

семя. W związku z tym podstawową opozycją dla polskiego systemu samogłoskowego jest opozycja samogłoski ustne – samogłoski nosowe⁸. Przyjrzyjmy się tym systemom bardziej szczegółowo.

W systemie fonologicznym języka polskiego mamy następujące fonemy samogłoskowe: [i/y, e, a, u, o] oraz nosowe [i̯/y̯, ɛ̯, ɐ̯, ʊ̯, ɔ̯] (DULEWICZOWA 1993, s. 14). Ortografia dokładnie określa wymowę sześciu polskich samogłosek. W przeciwieństwie do wielu języków europejskich (angielskiego, niemieckiego, francuskiego czy nawet rosyjskiego) w języku polskim nie obserwuje się redukcji samogłosek w sylabach nieakcentowanych, stąd brak w nim dźwięku w rodzaju angielskiego [a] w *about*. Odpowiedniki samogłosek [a, e, i, o, u/ó] znaleźć można w innych językach (niemieckim, francuskim, włoskim, hiszpańskim), przy czym należy uwzględnić różnice ortograficzne (np. polskiemu [u/ó] odpowiada francuskie [ou]) oraz brak w języku polskim zamkniętych [e] i [o], spotykanych w tych językach (np. nie zawsze niemieckie [e] wymawia się tak, jak polskie). Różnice te nie są jednak szczegółowym przedmiotem moich badań, w określonych grupach będą je sygnalizować jako poboczne.

Do systemu fonologicznego języka polskiego należą następujące fonemy spółgłoskowe: [b', b, c, ć, č, d, 3, ź, ź', f, f', g, g', χ, χ', j, k, k', l, ł, ɥ, m, m', n, n', p, p', r, s, ś, ś', t, t', v, v', z, ź, ź'].

System fonologiczny współczesnego języka rosyjskiego obejmuje pięć fonemów samogłoskowych: [a, e, i/y, o, u] oraz fonemy spółgłoskowe: [b, b', v, v', g, g', d, d', z, ź, ź', j, k, k', ł, ł', m, m', n, n', p, p', r, r', s, ś, t, t', f, f', χ, χ', c, č, s, š] (DULEWICZOWA 1993, s. 13).

Przedstawiony tu stan systemów fonologicznych jest stanem współczesnym. Odnajdujemy w nich fonemy, które nie były obecne w obu językach i charakterystyczne dla nich, zostały zapożyczone wraz z leksemami z innych języków i albo wypełniły istniejące „luki”, albo nie znalazły odpowiedników i ich substytucja okazała się niemożliwa, pozostały jednak w systemie, rozpoczynając niejako „nowe życie”, a z czasem weszły również w skład wyrazów rodzimych. Do takich

⁸ Samogłoski nosowe występują przede wszystkim w wyrazach rodzimych lub w wyrazach zapożyczonych dobrze przyswojonych typu: *pędzel, fladra, ład*. W zapożyczeniach pojawiają się charakterystyczne połączenia (wrócimy do tego w dalszej części analizy) *-om, -em, -on, -en* w wyrazach typu: *koncert, komplement*.

fonemów należą: [χ, ʁ, f, f'] (por. podrozdział I). Jak widać na podstawie przedstawionych systemów, nie ma w nich zasadniczych różnic w liczbie samogłosek oraz spółgłosek.

Podstawowa różnica dotyczy artykulacji i zjawisk fonetycznych związanych z ruchomością akcentu w języku rosyjskim oraz jej brakiem w języku polskim. Akcent jest cechą odróżniającą, powoduje bowiem zmiany w artykulacji samogłosek, których nie obserwuje się w języku polskim. W języku rosyjskim występuje akcent swobodny (może padać na dowolną sylabę), ruchomy (może zmieniać położenie w zależności od formy gramatycznej wyrazu, np. *окна́, у окна́* (D. l. poj.), *о́кна* (M. l.mn.) lub też *стена́ – стéну*, natomiast w języku polskim akcent jest stały i pada na przedostatnią sylabę wyrazu, jest to akcent paroksytoniczny. Ponadto w obu językach występuje akcent wydechowy, czyli dynamiczny, polegający na wzmocnieniu siły głosu przy wymowie samogłoski, w odróżnieniu od akcentu tonicznego, który polega na zmianie wysokości tonu głoski. Cechą różniącą języki polski i rosyjski jest realizacja akcentu w wyrazie (stałość – niestałość) i jego formach (ruchomość – nieruchomość) (DULEWICZOWA 1993, s. 15). Akcent odgrywa istotną rolę w systemie języka rosyjskiego (jego położenie w słowie może różnicować znaczenie, np. *му́ка – мука́*) i rzutuje na dużą jego odrębność w porównaniu z językiem polskim. Jeszcze raz powtórzmy, że oba akcenty są akcentami dynamicznymi, ale o nieporównywalnej sile dynamiki. W języku rosyjskim samogłoska w sylabie akcentowanej charakteryzuje się większym natężeniem, długością artykulacji, a tym samym również większą jej wyrazistością (ШВЕДОВА, ред., 1982, s. 90). Ponadto jej jakość w zdecydowanie wyższym stopniu zmienia się w zależności od położenia w słowie oraz odległości od sylaby akcentowanej⁹.

Różnice w akcencie obserwuje się zarówno dla leksyki rodzimej, jak i obcej w obu językach. Swobodny charakter akcentu rosyjskiego sprawia, że w wyrazach zapożyczonych może się utrzymywać akcentuacja języka, z którego został przyjęty dany wyraz, np.: *кино́, метрó*, oraz że i w tym wypadku może on spełniać rolę różnicującą znaczenie, np. fr.

⁹ Tę inność jakościową i ilościową samogłosek w zależności od położenia w słowie w języku rosyjskim odnotowują wyraźnie zapisy w transkrypcji.

пондо – wł. *póndo*. Z tego wynika, że akcent w języku rosyjskim jest silnie dystynktywny (DULEWICZOWA 1993, s. 15–16). Będzie to również cecha odróżniająca wyrazy rodzime od wyrazów pochodzenia obcego. W języku polskim zapożyczenia mogą różnić się akcentem – akcent może być oksytoniczny i padać na ostatnią sylabę, co będzie zbliżało artykulację zapożyczeń w języku rosyjskim i polskim; dotyczy to na przykład zapożyczeń z języka francuskiego typu: *atelier* – *ателье*, *foyer* – *фойе*, *jury* – *жюри*, *menu* – *меню*¹⁰. Niektóre zapożyczenia w języku polskim mają również akcent proparoksytoniczny, który pada na trzecią sylabę od końca. Są to wyrazy pochodzenia greckiego zakończone na *-yka/-ika*, *-ik/-yk*, np.: *gramatyka*, *muzyka*¹¹.

Zestawiając fonetykę i fonologię, należy wspomnieć o procesach fonetycznych zachodzących lub niezachodzących w obu językach, które stanowią dla mnie podstawę wydzielenia wynikających z nich sposobów adaptacji formalnej zapożyczeń oraz o niecharakterystycznych połączeniach i pozycjach.

¹⁰ T.W. Striekaljewa (СТРЕКАЛIEВА 2006b, s. 186), badając warianty akcentuacyjne galicyzmów, zauważa, iż akcent nie zawsze zależy od języka będącego źródłem, często decydująca okazuje się końcówka wyrazu, która staje się czynnikiem grupującym wyrazy w języku zapożyczającym. Przykładowo, zmianę akcentu w galicyzmach z końcówką *-ция* na drugą sylabę od końca badaczka uważa za analogię do akcentuacji latynizmów i greczyzmów. Inną przyczyną może być wpływ akcentuacji języka angielskiego jako dominującego obecnie języka, który jest źródłem zapożyczeń.

¹¹ W języku polskim dopuszcza się, zwłaszcza w sytuacji nieoficjalnej, użycie akcentu na drugiej sylabie od końca, w związku z tendencją do wyrównywania akcentu (por. DAMBORSKÝ 1974, s. 353). W znacznie złożony sposób akcentuacja współczesnych zapożyczeń przedstawia się w języku rosyjskim, gdzie ze względu na ruchomość akcentu istnieją warianty akcentuacyjne. Słowo zapożyczone na pierwszym etapie wchodzenia do nowego systemu zachowuje zwykle akcent języka będącego źródłem zapożyczenia, a następnie pod wpływem reguł języka rosyjskiego (np. tendencji do akcentu w środku wyrazu) oraz zgodnie z zasadą analogii do wyrazów o podobnej strukturze morfologicznej obecnych w języku rosyjskim zmienia się miejsce akcentu. E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 82–84) nazywa to przystosowaniem do „акцентной модели”. Ma to miejsce w sytuacjach, gdy komponent zapożyczony zawsze jest akcentowany w ten sam sposób, a nowy wyraz zawierający ten komponent wchodzi do istniejącego modelu akcentuacyjnego, np. komponent *-мэйкер* posiada swój akcent, ale wyrazy zawierające ten komponent mają również drugi akcent, na pierwszym członie: *хитмэйкер*, *кофемэйкер*.

Zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim zachodzi prawo ubezdźwiecznienia spółgłosek w wygłosie wyrazów (por. *chleb* – хлеб [χlep/χл'ep], *kod* – код [kot/кот] i inne). W obu językach doszło do ujednolichenia opozycji miękkość – twardość. Spółgłoski [s, c, z, ź] nie pojawiają się w twardych wariantach w wyrazach rodzimych. Dla obu języków niecharakterystyczne są dyftongi oraz połączenia dwu samogłosek sylabicznych. W języku rosyjskim zachodzi silna redukcja samogłosek nieakcentowanych, która jest tym większa, im dalej od sylaby akcentowanej znajduje się samogłoska (np. карандаш [кър^ндáš]). W języku polskim brak takiej redukcji. Samogłoski akcentowane w języku rosyjskim są również silnie uzależnione od sąsiedztwa spółgłosek twardych i miękkich. Miękkie wpływają zwłaszcza na wymowę samogłosek [a, o, u]. Asymilacja jest zjawiskiem obecnym w obu językach, przy czym w języku rosyjskim ma ona charakter wsteczny, a w polskim – postępowy.

Z fonologicznego punktu widzenia – jak uważa Alicja KARSZNIEWICZ-MAZUR (1988, s. 225) – proces asymilacji dotyczy substytucji obcych fonemów na gruncie języka przejmującego, ich dystrybucji oraz ewentualnej zmiany miejsca akcentu w wyrazach zapożyczonych. Dystrybucja fonemów obejmuje całość dźwiękowego otoczenia, w jakim dany fonem występuje w ciągu fonicznym w ramach określonej jednostki językowej (sylaby, morfemu, wyrazu, zdania). Każdy język posiada odrębną dystrybucję fonemów, dlatego też porównywanie adaptacji fonologicznej, czy szerzej – formalnej, będzie pokazywało mechanizmy kierujące tym procesem z uwzględnieniem różnic zachodzących właśnie w ramach dystrybucji. Z przeprowadzonych badań wynika, że interesujące w procesie adaptacji fonetycznej są nie tyle same odpowiedniki fonemów spółgłoskowych czy samogłoskowych, ale także dystrybucja, która na pewne procesy pozwala lub nie. Wynika ona bowiem z zasad fonetycznych występujących w danym języku.

Część zapożyczeń, jak to już było wspomniane, stanowią zapożyczenia pisemne, którymi rządzą nieco inne reguły adaptacji, jest to bowiem adaptacja pisemna. Wyrazy przejmowane drogą ustną zachowują wymowę zbliżoną do oryginalnej, ale pisownię dostosowaną do rodzimej ortografii (np. *dżem*), wyrazy zapożyczone drogą pisemną zachowują natomiast oryginalną lub zbliżoną do oryginalnej pisownię, różnią się zaś wymową (np. *kowboj*) (KARSZNIEWICZ 1995, s. 226).

Zarówno język polski, jak i rosyjski posiadają określone prawa i zasady ortografii. „Dotyczą one zachowania pisowni oryginalnej (czy zbliżonej do oryginalnej) wówczas, gdy wyraz ma wszystkie znaki obcości (do nich należy niezwykle skład głosek, nieodmienność, izolacja derywacyjna itp.), natomiast stosowania pisowni polskiej wówczas, kiedy wyraz obcy jest na tyle spolonizowany, że włącza się w szeregi wyrazów polskich swoim kształtem dźwiękowym, fleksyjnością i możliwością derywowania” (DAMBORSKÝ 1974, s. 354).

Zasadniczo w formułowaniu reguł ortograficznych – jak pisze Jacek PERLIN (2004, s. 11–12) – jednemu fonemowi odpowiada jedna litera lub grupa liter, jednakże na ten stan ma wpływ specyfika danego języka (np. w języku włoskim *z* – [ts] i [dz]). Z biegiem czasu pismo staje się coraz mniej fonologiczne, ortografia bowiem nie jest w stanie nadążyć za ewolucją języka, jeden fonem może być różnie reprezentowany, może posiadać wariacje. Na przykład w języku niemieckim fonem [f] ma trzy pisownie: *v*, *f*, *ph*, w zależności od tego, czy wyraz jest rodzimy germański, łaciński czy grecki. W takim wypadku ortografia zawdzięcza swą postać etymologii (PERLIN 2004, s. 13). W zapożyczeniach odzwierciedlenie znajdują reguły obecne w języku zapożyczającym związane z poszukiwaniem odpowiedniego dźwięku oraz litery, a także możliwa etymologia. Dla przykładu, w języku polskim taka rozbieżność istnieje dla fonemu [χ]. Jak podaje J. PERLIN (2004, s. 14), przy normalizacji polskiej ortografii za pomocą dygrafu *ch* postanowiono zapisywać wyrazy rodzime, pożyczki z języka rosyjskiego, czeskiego i niemieckiego, łacińskie greckiego pochodzenia, w których ta grupa literowa występuje. Literę *h* zastosowano natomiast w pożyczkach z dialektów ruskich, czeskich, niemieckich, łacińskich, węgierskich i angielskich. Warto dodać, iż fonem [χ] ma w tych językach różną realizację (dźwięczną laryngalną lub bezdźwięczną).

Wiele słów obcego pochodzenia uległo zruszczeniu oraz spolszczeniu, w języku polskim odbywa się to jednak rzadziej niż w języku rosyjskim, co związane jest ze sposobem zapożyczania. W języku rosyjskim ze względu na inny alfabet proces zapisu sprowadza się do przekazu transkrypcji „с более или менее точным воспроизведением средствами русской графики произносительной формы прототипа” (КРЫСИН 1968, s. 58). W języku polskim istnieje prawo zalecające

spolszczyć słowo. Takiemu procesowi uległy leksemy typu *komputer* czy *keczup*. Jednakże jeśli słowo zakorzeniło się już w polszczyźnie w formie oryginalnej, prawdopodobnie adaptacji formalnej już nie ulegnie (np. *weekend*)¹².

Zapożyczenia przeczą niektórym zasadom ortograficznym obecnym w języku rosyjskim i polskim. Takim prawem dla języka polskiego, jak już wspominałam, są połączenia *-em*, *-en*, *-on*, charakterystyczne dla zapożyczeń, dla języka rosyjskiego natomiast niewystępowanie litery *ю* po twardych *ш, ж, ч*. Tej zasady nie znajdujemy w zapożyczeniach typu: *бровиюра, направиот, Цюпух*. Inną, ale występującą tylko w języku rosyjskim, cechą asystemową jest obecność litery *й* na początku wyrazu lub w środku po samogłosce (por. *йозыпм – яйцо, язык*). Regułą ortograficzną dla języków rosyjskiego i polskiego jest unikanie spółgłosek podwójnych w wyrazach rodzimych obu systemów. Te ortograficzne odstępstwa będę analizować w ramach symetrycznych i asymetrycznych adaptacji formalnych w kolejnych podrozdziałach.

I.W. Nieczajewa (Нечаяева 2008, s. 11) w swoim opracowaniu dotyczącym reguł zapisywania zapożyczeń zwraca uwagę na problemy związane z ich kodyfikacją oraz niestabilność w tym zakresie. Wydaje się, że problem ten będzie dotyczył w głównej mierze języka rosyjskiego, który przejmuje wyrazy w ich wersji fonetycznej¹³.

¹² Zjawisko różnego stopnia adaptacji anglicyzmów można dokładnie prześledzić w *Słowniku zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* (2010).

¹³ „В основе проблемы письменного освоения заимствований – пишет Нечаяева – лежит перекрестность мотиваций написания. Выбор осуществляется между: а). двумя звуками (фонемами), являющимися приблизительными эквивалентами звука (фонемы) языка-источника; б). двумя (или несколькими) способами обозначения одной фонемы; в). передачей фонемы и передачей буквы этимона; г). мотивацией этимоном и мотивацией ранее освоенным однокоренным заимствованием в его русской графической передаче; д). близостью к языку-источнику и следованием традициям русского письма” (Нечаяева 2008, s. 11).

III. Założenia metodologiczne

Różnica pomiędzy wyrazem przyswojonym graficznie i fonologicznie a wyrazem obcym polega na obecności / nieobecności obcych fonemów oraz ich dystrybucji w pożyczkach. Jak już o tym pisałam, w ramach adaptacji formalnej wydziela się aspekty: **graficzny** i **fonetyczny**.

Ze względu na sposób przejmowania wyrazów przez język polski i rosyjski można wydzielić trzy grupy: zapożyczenia fonetyczne (słuchowe: ang. *gin* – pol. *dżyn* – ros. *джин*), graficzne (wzrokowe: ang. *adapter* – pol. *adapter* – ros. *адаптер*) i fonetyczno-graficzne (mieszane: ang. *budget* – pol. *budżet* – ros. *бюджет*). Gdy wyraz zachowuje pisownię oryginalną i dostosowuje do niej swoją wymowę, wówczas uważa się go za zapożyczenie graficzne. Jeśli wyraz ma pisownię języka zapożyczającego, odbijającą jego przybliżoną wymowę oryginalną, to uznawany jest za zapożyczenie fonetyczne. Zapożyczenia graficzne są to wyrazy przejęte w obcej postaci graficznej odczytanej przez język zapożyczający. W języku rosyjskim proces ten – jak pisze Kazimierz LUCIŃSKI (2000, s. 56–57), z czym się zgadzam – przebiega etapami, ze względu na różnice alfabetu. W procesie zapożyczenia następuje zmiana alfabetu na cyrylicę. W języku polskim nie ma tej zmiany, gdyż obowiązuje alfabet łaciński (LUCIŃSKI 2000, s. 55–56).

Każdy język posiada własne wypracowane modele adaptacji zapożyczeń, nie tylko na poziomie formalnym, ale również słowotwórczym czy leksykalnym. W tym rozdziale przedmiotem zainteresowania są właśnie formalne „wzorce” przyswojenia obcych jednostek, obcych elementów, obcych w zakresie zarówno pisowni, jak i wymowy¹⁴. Ujmę je w modele ze wskazaniem symetrii i asymetrii oraz jej przyczyn. W niektórych przypadkach będzie to obecność języka pośredniczącego w procesie zapożyczania, tradycja wymowy bądź zapisu, sposób zapożyczenia. Można wyróżnić co najmniej kilka przyczyn odmienności wyrazów zapożyczonych do obu badanych języków. Wśród tych przyczyn, wyszczególnionych już wcześniej, warto wymienić jeszcze ewolucję

¹⁴ J.S. Sorokin (Сорокин 1965, s. 160) pisze o obecności w języku „готовых образцов, привычных способов передачи заимствованных слов”.

języka, jakiej obydwie systemy podlegają. Niektóre pożyczki, kiedyś zbliżone formalnie w języku polskim i rosyjskim, pod wpływem słów rodzimych zmieniły swoją formę, stając się tym samym odleglejsze od drugiego badanego języka oraz często również od źródłosłowu.

Moim celem w niniejszym rozdziale jest więc analiza tego, jak funkcjonują wyrazy zapożyczone w obu językach słowiańskich, jakie podobieństwa i różnice w tych aspektach można zaobserwować, zestawiając ze sobą zapożyczenia do obu języków. Bazę stanowią zapożyczenia z języków zachodnioeuropejskich: angielskiego, francuskiego, niemieckiego, włoskiego i hiszpańskiego, co – w moim przekonaniu – pozwoli pokazać podstawowe tendencje w różnych obszarach, również w obszarze systemów fonetycznych, fonologicznych oraz w grafice. Nie sposób, oczywiście, pominąć zapożyczeń z języka łacińskiego oraz greckiego, które stanowią dla większości języków bazę i podstawowy zasób zapożyczeń. Dlatego w badaniach uwzględniam również różnice adaptacji zapożyczeń greckich i łacińskich, tym bardziej że często są one rzeczywistym / pierwszym źródłem pochodzenia danego słowa¹⁵. Podstawą prowadzonych rozważań będzie punkt wyjścia, który od początku towarzyszy przyjętym badaniom, a mianowicie, iż słowo zapożyczone jest w jakimś stopniu sumą cech systemów zapożyczającego i zapożyczanego, cechy te walczą i ścierają się ze sobą w jego formie, brzmieniu, semantyce i na wszelkich innych poziomach. Ujawniają one specyfikę i wyraźną odrębność od tego, co swoiste dla systemów gramatycznych języków polskiego i rosyjskiego, w różnym stopniu. Droga ta pozwoli pokazać również, czy adaptacja ma miejsce także dziś w takim samym stopniu, na jakich poziomach obecnie ona się odbywa lub nie.

W procesie zapożyczania asymilacja fonetyczna i fonologiczna jest pierwszym stopniem asymilacji. Proces adaptacji fonetycznej wyrazu obcojęzycznego polega na zastępowaniu fonemów obcojęzycznych rodzimymi odpowiednikami. System fonologiczny rzadko zapożycza obce fonemy, ponieważ jest najmniej elastyczny ze wszystkich systemów

¹⁵ Pisałam już w rozdziale pierwszym o problemach etymologizacji leksemów zapożyczonych, będą one zilustrowane konkretnymi przykładami. W części materiału badawczego, pomimo oczywistej i logicznej z punktu widzenia rozwoju i kontaktów językowych obecności języków pośredniczących, w żadnym ze słowników wyrazów obcych nie podano źródła bezpośredniego zapożyczenia.

(MARTYSIUK 1978, s. 33), dlatego w zapożyczeniach zachodzi substytucja środków fonologicznych przez własne, rodzime. W językach polskim i rosyjskim istnieją różnice w takiej adaptacji ze względu na różnice w systemach fonologicznych.

Najpierw – jak podkreśla Maria M. Kaliniewicz (КАЛИНЕВИЧ 1978, s. 7) – użytkownicy starają się naśladować w procesie artykulacji dźwięki języka obcego, kolejnym etapem jest próba znalezienia odpowiedniego dźwięku w systemie języka zapożyczającego. Dźwięki otrzymują niejako „fonologiczną interpretację” w procesie zapożyczania¹⁶. Część zapożyczanych fonemów nie ma odpowiedników w języku zapożyczającym i dlatego nigdy nie będą doskonale oddane przez system fonologiczny danego języka. Takie zjawisko zachodzi na przykład w przypadku zapożyczenia z języka francuskiego fonemu [e] w wyrazach *dais*, *de*. Bywają również takie przypadki, gdy fonem zostaje zapożyczony wraz ze słowem i wchodzi w system fonologiczny języka zapożyczającego, zaczynając w nim funkcjonować, tak jak fonem [f], który początkowo zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim był wariantem fonemu [v]. Jak podaje Krystyna Długosz-Kurczabowa, w języku polskim fonemy [f], [f'] nie miały swoich odpowiedników w okresie przedpolskim. Jednym z czynników ich pojawienia się były właśnie zapożyczenia z języków obcych (łaciny, niemieckiego i czeskiego), w których te spółgłoski występowały. Zanim fonemy [f], [f'] zostały przyjęte w polszczyźnie, w wyrazach pochodzenia obcego zastępowano je przez [p], [b] (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006, s. 152–153). Podobny proces zaszedł w języku rosyjskim, gdzie fonemy [f], [f'] pojawiły się w wyniku zapożyczeń z języka greckiego.

Aspekt formalny zapożyczeń był i jest podejmowany przez językoznawców zarówno polskich, jak i rosyjskich. Przedmiotem takich badań są najczęściej porównania prowadzące do wyodrębnienia różnic

¹⁶ Większość lingwistów twierdzi, iż zapożyczenia są wprowadzane do języka przez osoby dwujęzyczne, w pierwszym etapie funkcjonowania pożyczki naśladowujące wiernie „model” języka, z którego słowa zostały zapożyczone, a więc obce fonemy i obce wzorce zapisu, dopiero w trakcie przyswajania następuje substytucja i przyswojenie przez użytkowników nieznających języka będącego źródłem zapożyczenia. Pożyczka na tym etapie zaczyna znacznie odbiegać od swego pierwowzoru, szczególnie w swej wersji fonetycznej (por. np. Haugen; Mańczak-Wohlfeld i inni).

formalnych w zakresie obecności fonemów, ich substytucji, dystrybucji, a także aspektów graficznych pomiędzy językiem będącym źródłem a językiem zapożyczającym. Na potrzeby przeprowadzonych badań korzystałam z osiągnięć dotyczących adaptacji formalnej anglicyzmów (np. Luciński; Mańczak-Wohlfeld; Słobodian), germanizmów (np. Karszniewicz), galicyzmów (np. Walczak; Strjekaljewa), italianizmów (Borejszo; Shcherbach) oraz greczyzmów i latynizmów (Moszyński; Walczak)¹⁷. Moje ujęcie problemu, jak już to zostało wspomniane w rozdziale teoretycznym, ma charakter systemowy, jest próbą wskazania regularności, tendencji formalnych dotyczących zapożyczeń bez ograniczeń do jednego konkretnego języka będącego źródłem zapożyczenia. Uważam bowiem, iż pewne tendencje przyswajania są wspólne dla języków niezależnie od ich cech fonologicznych i reguł ortograficznych. Jeśli tendencje okażą się charakterystyczne tylko dla jednego języka, który jest źródłem pożyczki, zostanie to odnotowane w poszczególnych podrozdziałach. Dlatego analiza została ukierunkowana na poziom język rosyjski ↔ język polski, a nie (co ma miejsce w większości opracowań¹⁸) na kierunek język „dawca” zapożyczenia → język polski i język „dawca” → język rosyjski. Pytanie o język będący źródłem zapożyczenia (czy też częściej nawet język pośredniczący) w moim podejściu jest pytaniem równoległym lub wtórnym, a nie pierwszym, podstawowym. Badania adaptacji formalnej wymagały wykorzystania również informacji dotyczącej historii obu języków: polskiego i rosyjskiego, szczególnie jeśli chodzi o obecność fonemów i ich charakterystyczne pozycje. W tych aspektach konieczne okazało się wykorzystanie osiągnięć gramatyki historycznej (por. np. Długosz-Kurczabowa; Rott-Żebrowski; Bukatiewicz).

Kryterium określające podział jednostek według przyjętych podrozdziałów stanowił materiał badawczy. W toku analizy okazało się bowiem, iż podobieństwa i różnice nie mogą być głównym czynnikiem wyróżniającym (dzielącym) materiał badawczy na podrozdziały – co będzie miało miejsce w kolejnym rozdziale), ponieważ w ramach okreśło-

¹⁷ Znaleźć można w nich dokładne wzory substytucji fonemów poszczególnych języków, których tutaj nie przytaczam, gdyż nie są one przedmiotem mojej szczegółowej analizy.

¹⁸ W żadnym wypadku nie kwestionuję zasadności takiego podejścia.

nych fonemów czy ich nietypowych łączliwości obserwuje się zarówno symetrię, jak i asymetrię. Dlatego jako podstawowe przyjęto obce zjawiska formalne, a następnie w ich ramach określono ekwiwalencję w obu językach oraz jej brak (modele). Przykładowo, nietypowe połączenia samogłoskowe (niecharakterystyczne dla obu języków w obrębie leksyki rodzimej) potraktowano jako punkt wyjścia i w ramach tego zjawiska zbadano symetryczne i niesymetryczne przypadki, ustalając ich źródło oraz częstotliwość. Aby lepiej zauważyć stopień adaptacji, wskazywano na źródło zapożyczenia i odwoływano się do analizy etymologicznej, szczególnie w przypadkach świadczących o odrębności sposobu zapożyczenia.

IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie formalnym

Symetria i asymetria w zakresie wybranych zjawisk
w językach polskim i rosyjskim

Jak uważa Agnieszka Krygier-Łączkowska, w przypadku języków polskiego i rosyjskiego można mówić głównie o dwóch źródłach podobieństw. Pierwsze stanowi zapożyczenie wynikające nie z wpływu jednego języka na drugi, ale z pożyczek z trzeciego języka, szczególnie jeśli ten trzeci język pochodzi z innego obszaru kulturowego (takimi właśnie wpływami zajmuję się w niniejszym opracowaniu). Zdaniem badaczki: „[...] w Europie takimi językami o dużym prestiżu były najpierw greka i łacina, później język włoski i francuski, a współcześnie angielski. Oddziaływanie języków o większym prestiżu głównie ma charakter leksykalny; sąsiedztwo może także doprowadzić do powstania zmian fonologicznych, morfologicznych lub składniowych. Tego typu podobieństwo języków wynika zatem ze stopniowego zbliżania się odrębnych języków” (KRYGIER-ŁĄCZKOWSKA 2011, s. 89). Kolejną przyczyną jest wspólne pochodzenie zjawisk językowych. „Oznacza to, że podobne elementy językowe nie kształtowały się stopniowo, wraz z upływem czasu, ale zostały zachowane pomimo jego upływu. Języki, w których występują podobieństwa zachowane, a nie nabywane, wywodzą się od tego samego prajęzyka, a ich powstanie wiąże się z odmienną na różnych obszarach ewolucją języka-przodka” (KRYGIER-ŁĄCZKOW-

SKA 2011, s. 90). Takich zjawisk językowych w przypadku języków polskiego i rosyjskiego jest wiele.

Ronald LANGACKER (1987, s. 332) podkreśla, iż wiele o procesach fonetyczno-fonologicznych można dowiedzieć się, śledząc sposób zapożyczania wyrazów obcych do danego języka narodowego, gdyż ujawniają się wówczas mechanizmy rządzące procesem adaptacji, w tym mechanizmy fonetyczno-fonologiczne. One zaś, wykazując szerokie zastosowanie, pozwalają wnioskować, jakie są ogólne mechanizmy funkcjonowania systemu fonetyczno-fonologicznego. Ta idea przyświeca również moim badaniom.

Przeprowadzona analiza pozwala na wstępny wniosek, iż część zapożyczonych fonemów jest asymilowana w obu językach i przystosowuje się do systemów. Jednak niektóre elementy są na tyle charakterystyczne dla danego języka będącego źródłem zapożyczenia, że języki rosyjski i polski znalazły się w niejakiem rozdźwięku między zasadami fonetycznymi systemu a dążeniem do jak najwierniejszego oddania charakteru danego fonemu i jego dystrybucji. W wyniku tego procesu elementy te oraz ich połączenia znalazły się poza podstawowym systemem fonologicznym obu języków, tworząc modele nowych połączeń spółgłoskowych, samogłoskowych, spółgłoskowo-samogłoskowych oraz nowe fonemy, przecząc niejednokrotnie zasadom ortograficznym. Ten czynnik stał się decydujący dla przyjętych podziałów. Jako modele wprowadziłam wszystkie zbadane innowacje w obu językach – zarówno nowe fonemy, jak i nowe dystrybucje. W związku z tym podstawowym podziałem zastosowałam rozdzielenie na cechy graficzne zapożyczeń oraz cechy fonetyczne, czyli nowe pozycje fonemów i wynikające z tego dystrybucje. Podział ten porządkuje materiał, choć częściowo jest on umowny, ponieważ problemy zapisu oraz wymowy przeplatają się ze sobą i w niektórych przypadkach trudno przeprowadzić ostrą granicę pomiędzy problemem z zakresu fonetyki i fonologii oraz graficznej odpowiedniości¹⁹. Złożoność tego aspektu brałam również pod uwagę

¹⁹ Wśród opracowań dotyczących pożyczek zauważalny jest wyraźny brak rozgraniczenia zjawisk fonetycznych, fonologicznych, ortograficznych czy szerzej – graficznych. Jedni badacze umiejscawiają wszystkie analizowane zjawiska w kręgu zjawisk fonetycznych, inni ujmują je tylko jako zjawiska formalne bez wyraźnej granicy i tym samym jednoznacznej interpretacji.

w moich badaniach, dlatego przyjęty podział nie jest w analizie priorytetowy.

Problemy fonetyki i ortopedii. Adaptacja

Zapożyczenia, wchodząc do języka zapożyczającego, zbliżają się swoją wymową oraz formą do systemu tego języka. Jednakże pewne zjawiska graficzne czy fonetyczne są bardzo trudne do oddania, szczególnie jeśli natrafiają na zupełnie inne sposoby artykulacji czy zasady fonetyki. Dlatego zarówno w języku rosyjskim, jak i polskim pojawiły się fonemy niecharakterystyczne dla obu systemów, zajmujące w nich słabe pozycje, oraz takie, które posiadają w obu systemach silne pozycje, ale pojawiły się w nowych, tworząc tym samym nowe modele. Do takich należą fonemy [f], [χ], [ʒ]. Jest to – co potwierdzają moje badania, a także badania przeprowadzane wcześniej – duża grupa słownictwa zapożyczonego w języku rosyjskim oraz polskim, tworząca modele, które ciągle są potwierdzane przez najnowsze zapożyczenia, można więc uznać je za regularne i charakterystyczne.

Wśród procesów wyróżniłam zatem pojawienie się nowych fonemów i ich realizację (są to przede wszystkim fonemy spółgłoskowe), dystrybucję fonemów, czyli otoczenie nietypowe dla cech rodzimych języka, nowe pozycje fonemów oraz niektóre problemy ortopedii, dotyczące norm związanych z wymową.

Fonem [χ] i jego realizacja

Fonem [χ] nie jest charakterystyczny dla żadnego z obu omawianych systemów. Jego obecność we wcześniejszych fazach zapożyczania świadczyła o greckim pochodzeniu wyrazów, np. *cholera* – *холера*, *chronologia* – *хронология*. Fonem [χ] ma różną realizację w obu językach. Miękkie *h*’ zajmuje najsłabszą pozycję w systemie konsonantycznym języka polskiego. Najczęstszą jego postacią jest bezdźwięczne *h*’. Na frekwencję *h*’ wpływają wyrazy zapożyczone w obu językach, zarówno w polskim, jak i rosyjskim, np. *chirurg* – *хирурґ*, chociaż dążenie do twardej artykulacji jest widoczne m.in. w następujących substytucjach: w języku polskim: *hymn*, *hydra*, *hydraulika*, w języku

rosyjskim: *омаp, омоним* itp. W języku polskim spółgłoska [h] nie uległa palatalizacji. Jej miękka wymowa jest związana z pożyczkami z języków zachodnich. Zdaniem K. Długosz-Kurczabowej, pod wpływem języków obcych zaczęto wymawiać połączenia *hi* zgodnie z regułą, że przed samogłoską [i] musi występować spółgłoska palatalna²⁰. Do dziś ta spółgłoska miękka nie jest traktowana jak fonem (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006 s. 147–148). Zgromadzony materiał pozwala stwierdzić, że w języku polskim *h* jako fonem obecny w zapożyczeniach występuje częściej niż w języku rosyjskim, w języku rosyjskim ma bowiem różne realizacje. Przyjrzyjmy się symetrycznym oraz niesymetrycznym sposobom istnienia tego fonemu w obu językach oraz ich pochodzeniu.

Symetria w zakresie realizacji fonemu [χ]

MODEL: [χ] (ros.) – [χ] (pol.)

Istnienie fonemu [χ] we współczesnym języku rosyjskim jest już mocno utrwalone i jego obcość zanika. Przyczyną tego zjawiska jest przede wszystkim regularna substytucja tego fonemu w anglicyzmach. Współczesne badania wykazują zmianę w sposobie zapożyczania wyrazów z [χ] z języka angielskiego do rosyjskiego (wcześniej była to substytucja [χ] – [g]) (LUCIŃSKI 2000, s. 54). Porównajmy przykłady:

- ros. ХАКЕР [англ. hacker] – pol. HAKER [ang. hacker]
- ros. ХЭППЕНИНГ [англ. happening] – pol. HAPPENING [ang. happening]
- ros. ХОТ-ДОГ [англ. hot dog] – pol. HOT DOG [ang. hot dog]
- ros. ХОЛДИНГ [англ. holding] – pol. HOLDING [ang. holding]
- ros. ХИТ [англ. hit] – pol. HIT [ang. hit]
- ros. ХАРД-РОК [англ. hard rock] – pol. HARD ROCK [ang. hard rock]

Według E.W. Marinowej (МАРИНОВА 2008a, s. 77) istnieją jeszcze warianty z wcześniejszą substytucją typu *hamburger* – *гамбургер*, *handikap* – *гандикап*, *harpun* – *гарпун*, ale są one wypierane przez

²⁰ O miękkich połączeniach *hi*, *gi*, *ki* powiemy jeszcze przy omawianiu dystrybucji fonemów.

aktualny model. Symetryczny model jest regularny dla obu języków tylko w zakresie najnowszych anglicyzmów, w badanym materiale leksykograficznym zdecydowanie przeważa inna realizacja w języku rosyjskim.

Niesymetryczne realizacje fonemu [χ]

MODEL: Ø (ros.) – [χ] (pol.)

- ros. АНГАР [фр. hangar] – pol. **H**ANGAR [fr. hangar]
- ros. АЛЕБАРДА [фр. hallebarde] – pol. **H**ALABARDA [wł. alabarda, z fr. hallebarde]
- ros. АГИОГРАФИЯ [греч. hagiōs + -графия] – pol. **H**AGIOGRAFIA [gr. hagiographia]
- ros. АРФА [нем. Harfe] – pol. **H**ARFA [niem. Harfe]
- ros. ФИЛАРМОНИЯ [фр. philharmonie, нем. Philharmonie] – pol. **FILH**ARMONIA [fr. philharmonie, niem. Philharmonie]
- ros. РЕАБИЛИТАЦИЯ [нем. Rehabilitation, фр. réhabilitation] – pol. **REH**ABILITACJA [fr. réhabilitation]
- ros. ИПОТЕКА [фр. hypothèque < лат. hypothēca] – pol. **HI**POTEKA [fr. hypothèque]
- ros. ИЕРАРХИЯ [фр. hierarchie < греч. hierarchia] – pol. **HIERAR**-CHIA [fr. hierarchie]
- ros. ИСТЕРИЯ [фр. hystérie] – pol. **H**ISTERIA [ang. hysteria]

Omawiany fonem [χ] nie występuje w modelu regularnie ani jako fonem, ani jako litera, co wydaje się ważne, ponieważ w przytoczonych przykładach nie zawsze jest wymawiany w języku zapożyczającym. Jak można zaobserwować w badanym materiale, najczęściej nieme *h* jest w nagłosie (tak jest na przykład w języku francuskim), podobnie również *hazard* – *азарт*, *hipodrom* – *унодром*, *hieroglif* – *иероглиф*, *herezja* – *ересь*, zdarza się również w środku, jak w wyrażach *филармония*, *реабилитация*, jednak znacznie rzadziej. Główną przyczyną braku symetrii jest różnica w sposobie zapożyczenia, a nie w źródle zapożyczenia (źródłem są różne języki europejskie, mające swoje pierwsze źródło w języku greckim). Język rosyjski przejmuje zapożyczenia w postaci fonetycznej, co związane jest ze zmianą pisowni, natomiast język polski najczęściej w postaci graficznej, stąd *h*

występuje w wyrazach zapożyczonych do języka polskiego, natomiast brak go (związany z brakiem *h* w wymowie) w języku rosyjskim. Dla języka rosyjskiego może to być również wariant fonetyczny typu:

- ros. **ЮМОР** [англ. humour < лат. humor] – pol. **HUMOR** [niem. Humor, fr. humeur, ang. humour]
 ros. **ЮМОРЕСКА** [нем. Humoreske] – pol. **HUMORESKA** [niem. Humoreske]

MODEL: [g] (ros.) – [χ] (pol.)

Ten model zapożyczania można spotkać zarówno w nagłosie, jak i w rdzeniu wyrazu. Jest to najbardziej rozpowszechniony model w substytucji fonemu [χ]. Dotyczy zapożyczeń z wielu języków, praktycznie wszystkich, które poddane były badaniom, choć językoznawcy podkreślają często, iż w języku rosyjskim dotyczy to przede wszystkim zapożyczeń z niemieckiego (por. np. НЕЧАЕВА 2008, s. 7). Przyjrzyjmy się niektórym przykładom:

– w nagłosie:

- ros. **ГАУБИЦА** [нем. Haubitze] – pol. **HAUBICA** [niem. Haubitze]
 ros. **ГИДРА** [гр. hydra] – pol. **HYDRA** [łac., z gr. hýdra]
 ros. **ГУМАНИЗМ** [нем. Humanismus, фр. humanisme] – pol. **HUMANIZM** [fr. humanisme, od łac. humanus]
 ros. **ГАБИТУС** [лат. habitus] – pol. **HABITUS** [łac. habitus]
 ros. **ГОРОСКОП** [лат. hōroscopus < греч. horoskopos] – pol. **HOROSKOP** [fr. horoscope, łac. horoscopus]
 ros. **ГОМЕОПАТИЯ** [нем. Homöopathie] – pol. **HOMEOPATIA** [niem. Homöopath(ie) < gr. homoiopátheia]

– w rdzeniu:

- ros. **КОГОРТА** [лат. cohors (cohortis)] – pol. **KOŃORTA** [łac. cohors ~rtis]
 ros. **НИГИЛИЗМ** [фр. nihilisme < лат. nihil] – pol. **NIHILIZM** [fr. nihilisme, od łac. nihil]

- ros. ЭКСГУМАЦИЯ [фр. exhumation, нем. Exhumation < лат.] – pol. EKSHUMACJA [niem. Exhumation, fr., ang. exhumation, wg wł. esumazione]
- ros. АЛКОГОЛИЗМ [нем. Alkohol] – pol. ALKOHOLIZM [niem. Alkohol, fr. alcool, hiszp. alcohol]
- ros. ИНГАЛЯЦИЯ [нем. Inhalation < лат. inhalare] – pol. INHALACJA [fr. inhalation, od inhaler]

Do tej grupy należą również: *bohema* – *богема*, *higiena* – *гигена*, *harem* – *гарем*, *halucynacja* – *галлюцинация*, *heroizm* – *героизм*, *hipnoza* – *гипноз*, *buchalteria* – *бухгалтерия*, *tomahawk* – *томагавк* i in.

Gdy występuje litera *ch*²¹ (w przypadku zapożyczeń na przykład z niemieckiego oraz polskiego), wówczas w języku rosyjskim jest ona realizowana przez [x] lub [к], jak w pożyczkach:

- ros. МЕЛАНХОЛИЯ [польск. melancholia < лат. melancholia] – pol. MELANCHOLIA [p.-łac. melancholia]
- ros. ХАРАКТЕР [польск. charakter < лат. caractēr] – pol. CHARAKTER [gr. charaktēr]
- ros. ХЕРУВИМ [греч. cheroubim] – pol. CHERUBIN [hebr. kerüb (l. mn. kerübim)]

lub przez [k] z języka niemieckiego tylko do rosyjskiego:

- niem. HALSTUCH – ros. ГАЛСТУК²²

Fonem [f] i jego realizacja

Wyrazy zawierające fonem [f], w dużej części w języku polskim i rosyjskim są wyrazami zapożyczonymi. W języku polskim zapożyczenia

²¹ Według E. Polańskiego (*Wielki słownik ortograficzny PWN* 2006): „Reguły odnoszącej się do pisowni wyrazów zapisywanych przez *ch* lub *h* nie można odnieść do wymowy, a także nie można jej oprzeć na poczuciu swojskości czy obcości wyrazu: litera *h* występuje jedynie w wyrazach obcych, chociaż nie zawsze tę obcość powszechnie się dostrzega (np. w wyrazie *halas*), natomiast dwuznak *ch* występuje zarówno w wyrazach rodzimych, jak i obcych”.

²² Por. również МАРИНОВА 2008a, s. 77.

zawierające ten fonem stanowią jedno z trzech źródeł jego obecności w wyrazach, pozostałe dwa związane są z procesami upodobnienia i uproszczenia, które nastąpiły po zaniku jerów. W języku rosyjskim fonem [f] pojawił się najpierw w zapożyczeniach z języka greckiego. Na gruncie rodzimym powstał w wyniku procesów fonetycznych jako rezultat ubezdźwięcznienia najpierw na końcu słowa. To pojawienie się allofonów fonemu [f] można interpretować jako początek samodzielności tego fonemu na gruncie obu języków. Dlatego dziś jego obecność w językach polskim i rosyjskim jest już mocno utrwalona. Fonem [f] wszedł do obu systemów stosunkowo późno i nie jest charakterystyczny dla obu języków.

Symetryczne realizacje fonemu [f]²³

MODEL: [f] (ros.) – [f] (pol.)

Na początku wyrazów zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim realizowany jest ten sam model, co można tłumaczyć źródłem, którym dla obu języków są języki łaciński oraz angielski, posiadające te właśnie fonemy:

– w nagłosie:

ros. **ФАКТОР** [нем. Faktor < лат. factor] – pol. **FAKTOR** [łac. factor]

ros. **ФАКТ** [польск. fakt < лат. factum] – pol. **FAKT** [ang. fact, z łac. factum]

ros. **ФАКС** [англ. fax] – pol. **FAKS** [ang. fax]

– w innych pozycjach:

ros. **ИНФЕКЦИЯ** [нем. Infektion < лат.] – pol. **INFEKCJA** [niem. Infektion, fr., ang. infection, z p.-łac. infectio]

ros. **ИНФОРМАТИКА** [англ. informatics, нем. Informatik, фр. informatique < лат.] – pol. **INFORMATYKA** [niem. Informatik]

²³ Fonem [f], podobnie jak fonem [χ], można również rozpatrywać w ramach graficznych aspektów zapożyczeń, zdecydowałam jednak o ich badaniu w ramach fonetycznych aspektów, uważając aspekt graficzny za konsekwencję wprowadzenia tego fonemu do systemu.

- ros. ИНФОРМАЦИЯ [нем. Information, фр. information < лат.] – pol. INFORMACJA [łac. informatio]
 ros. ИНФРАСТРУКТУРА [нем. Infrastruktur, англ. infrastructure < лат.] – pol. INFRASTRUKTURA [łac. infra- + struktura]
 ros. МАНИФЕСТ [нем. Manifest < лат.] – pol. MANIFEST [niem. Manifest, fr. manifeste, wł. manifesto, z łac.]
 ros. МОРФЕМА [фр. morphème < гр.] – pol. MORFEM [fr. morphème, od gr. morphē]
 ros. САТИСФАКЦИЯ [фр. satisfaction < лат.] – pol. SATYSFAKcja [fr. satisfaction, z p.-łac. satisfactio]

Do tej grupy należą również: *инфантилизм* – *infantylizm*, *инфляция* – *inflacja*, *бифштекс* – *befsztyk*, *ростбиф* – *rostbif*, *буфер* – *bufor*, *намфлет* – *namflet* i inne.

Symetryczna realizacja fonemu [f] nie zależy od różnicy języka będącego źródłem zapożyczenia. Za pomocą fonemu [f] realizowane są fonemy [f] obecne w językach zachodnioeuropejskich, pochodzące z języka łacińskiego i greckiego (tam w wersji graficznej *ph* lub *f*). Dziś wchodzi on regularnie do języka polskiego i rosyjskiego jako substytucja fonemów i znaków graficznych: *ph*, [f] (ang.), *ph* (fr.), *pf* (niem.).

Niesymetryczne realizacje fonemu [f]

MODEL: [f] (ros.) – [t] (pol.)

Fonem [f] w przypadku zapożyczeń z języka greckiego jest zapożyczany jako wariant słuchowy zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim. Inny, ale bardzo regularny model występuje przy zapożyczaniu z języka greckiego wyrazów zawierających połączenia *th*. Mamy tu do czynienia z wyraźną różnicą sposobu zapożyczania (fonetyczna / graficzna). Przyjrzyjmy się również etymologii poszczególnych przykładów:

- ros. АКАФИСТ [гр. akathistos] – pol. AKATYST [gr. akathistos]
 ros. АНАФЕМА [гр. anathema] – pol. ANATEMA [łac. anathema, z gr. anáthema]

- ros. АПОФЕОЗ [фр. apothéose < гр.] – pol. APOTEOZA [fr. apothéose, p.-łac. apotheosis, gr. apothéōsis]
- ros. АРИФМЕТИКА [нем. Arithmetik < гр. arithmetike] – pol. ARYTMETYKA [łac. arithmetica, z gr. arithmētikē]
- ros. КАФЕДРА [лат. cathedra < гр. kathedra] – pol. KATEDRA [gr. kathédra]
- ros. ЛОГАРИФМ [фр. logarithme < гр.] – pol. LOGARYTM [ang. logarithm < gr.]
- ros. МАРАФОН [гр. marathon] – pol. MARATON [gr. Marathón]
- ros. МИФ [нем. Myth, фр. mythe < гр. mythos] – pol. MIT [fr. mythe, p.-łac. mythus, z gr. mýthos]
- ros. ОРФОЭПИЯ [гр. orthos правильный + epos речь] – pol. ORTOEPIA [gr. orthoépēia ‘poprawna wymowa’]

Do grupy tej należą również: *ortografia* – *ορθογραφία*, *patoś* – *нафос*, *mitomania* – *мифомания* i inne. Asymetria w adaptacji wynika z innej realizacji połączenia *th* pochodzącego z języka greckiego, zapożyczona do niektórych języków europejskich. Z tych języków rosyjski zapożyzył to połączenie fonetycznie, natomiast polski – graficznie, z pominięciem niemego *h*.

Fonem [ʒ] i jego realizacja

Fonem [ʒ] w języku polskim jest fonemem palatalnym, który jednak w późniejszym okresie uległ dyspalatalizacji i jest realizowany twardo (np. *dżem*). Jednak w zapożyczeniach XIX- i XX-wiecznych obserwuje się miękką realizację tego fonemu przed *i*, szczególnie w zapożyczeniach z języka włoskiego, np. *adadzio*, *arpedzio*, *solfedzio*. Natomiast dla języka rosyjskiego fonem [ʒ] w ogóle jest niecharakterystyczny i nie ma go w systemie fonologicznym tego języka (DULEWICZOWA 1993, s. 50). W rdzeniu wskazuje zawsze na zapożyczenie i zachowuje realizację twardą. Fonem ten występuje symetrycznie w języku polskim i rosyjskim, jednakże różnice obserwuje się w pisowni. Ze względu na to, iż język polski przejmuje słowa w ich formie graficznej, w pisowni występują litery lub połączenia literowe *j*, *g*, *gg*, *dg* odpowiadające fonemowi [ʒ].

MODEL: [ʒ] (ros.) – [ʒ] (pol.)

Pozycje dla wybranego modelu mogą być różne, fonem ten jest obecny zarówno w wygłosie, jak i w nagłosie oraz w środku wyrazu. Według Natalii W. Bogdanowej (БОГДАНОВА 2003, s. 25) fonem [ʒ], który jest fonemem dźwięcznym, zachowuje dźwięczność również w wygłosie, nie ulegając fonetycznemu procesowi ubezdźwięcznienia charakterystycznemu dla słów rodzimych²⁴. Porównajmy przykłady:

- ros. АРПЕДЖИО [ит. arpeggio] – pol. ARPEDŻIO [wł. arpeggio]
- ros. ЛОДЖИЯ [ит. loggia] – pol. LODŻIA [wł. loggia]
- ros. СОЛЬФЕДЖИО [ит. solfeggio] – pol. SOLFEDŻIO [wł. solfeggio]
- ros. БАНДЖО [англ. banjo] – pol. BANJO [WYM. BANDŻO], rzadziej BANDŻO [ang. banjo]
- ros. БРИДЖ [англ. bridge] – pol. BRYDŻ [ang. bridge]
- ros. БЮДЖЕТ [фр. budget] – pol. BUDŻET [ang. budget, ze st.-fr. bougette]
- ros. МЕНЕДЖЕР [англ. manager] – pol. MENEDŻER lub MENADŻER [ang. manager, z fr. ménager]
- ros. МЕНЕДЖМЕНТ [англ. management] – pol. MANAGEMENT [ang. management]
- ros. ДЖЕНТЕЛЬМЕН [англ. gentleman] – pol. DŻENTELMEN [ang. gentleman]
- ros. ДЖЕРСИ [англ. jersey] – pol. DŻERSEJ [ang. jersey]
- ros. ДЖУНГЛИ [англ. jungle] – pol. DŻUNGLA [niem. Dschungel, ang. jungle]

Jak pozwala podsumować zebrany materiał, zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim istnieją dwa główne źródła zapożyczeń z fonemem [ʒ] – stanowią je język włoski oraz język angielski. Dziś w języku polskim obserwuje się już jako dominującą zasadę zachowanie formy graficznej angielskiej, stąd w języku polskim mamy obecnie,

²⁴ E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 81) wśród samogłosek dźwięcznych, które pozostały tak jak w oryginale dźwięczne również na końcu słowa, wymienia oprócz [дж] w słowach typu *картридж*, *меседж* także [ц] i [з] w takich wyrazach, jak *сайѳ*, *сайз*. Badaczka podkreśla jednak, że jest to zjawisko charakterystyczne przede wszystkim dla podstandardu.

oprócz wymienionych przykładów, liczniejszą grupę: *jazz* – *джаз*, *jacuzzi* – *джакузи*, *image* – *имидж*, *jogging* – *джоггинг*, *joystick* – *джойстик*, *cartridge* – *картридж*, *teenager* – *тинейджер* itp. (MAŃCZAK-WOHLFELD 1995, s. 44)²⁵. Starsze zapożyczenia, które zostały zasymilowane w języku polskim, to, oprócz wymienionych, także z języka angielskiego: *dżokej*, *dżoker*.

Nowe fonemy i ich realizacje można ująć następująco:

Język polski	Język rosyjski	
[f], [f̃], [t]	[f], [f̃]	
dż [ʒ]	дж [ʒ]	
[χ]	[χ]	[g]

Fonemy samogłoskowe oraz połączenia samogłoskowe i ich realizacja

Zjawiska językowe omawiane w tym podrozdziale ujęłam jako „połączenia samogłoskowe” oraz „fonemy samogłoskowe”, w których chodzi o substytucję samogłosek nietypowych dla wokalicznych systemów języka polskiego i języka rosyjskiego oraz o realizację dyftongów. Dyftongi (będące połączeniem dwu samogłosek w obrębie jednego morfemu, spośród których tylko jedna ma walor zgłoskotwórczy – *ou*, *ai*) nie są charakterystycznymi połączeniami dla obu języków²⁶. Po procesie monoftongizacji dyftongów, który zaszedł jeszcze w okresie prasłowiańskim, doprowadzając do przekształcenia dyftongów w dźwięki monoftongiczne, we współczesnej polszczyźnie oraz ruszczyźnie obecność dyftongu w wyrazie wskazuje na zapożyczenie, np. *kakao* – *какао*, *boa* – *боа*. Zbiegi samogłoskowe powstają też w nowych czasownikach tworzonych od przymiotników, przyswojonych przez język, ale często obcych z pochodzenia, np.: *uatrakcyjnić*, *uaktualnić*. W języku rosyjskim takie połączenia w wyrazach rodzimych mogą znajdować się tylko na styku morfemów, np.: *заучить*, *приукрасить*. Sąsiedztwo dwóch samogłosek nazywa się w fonetyce polskiej rozziwem.

²⁵ Por. również *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie* (2010).

²⁶ Niektórzy badacze, jak np. Z. KEMPF (1960, s. 176), uważają, że w języku polskim nie ma dyftongów, są tylko „zaburzenia dyftongiczne”, spowodowane wpływami języków obcych.

Jeśli w jakimś wyrazie mamy z nim do czynienia, przy artykulacji mimowolnie między samogłoski „wciskamy” dodatkową spółgłoskę i wymawiamy na przykład [klijent], [sytuacja]. Wymowa ta jednak nie ma odzwierciedlenia w ortografii, dlatego w języku polskim pisze się *klient*, *sytuacja*. Zakończenie *-ea* w polszczyźnie mają dziś przeważnie wyrazy zapożyczone z łaciny, np. *idea* (łac. *idea*), *teodycea* (łac. *theodicea*). W języku rosyjskim zjawisko to nazywane jest *zizaniem*. Chociaż język rosyjski dopuszcza połączenia samogłoska + samogłoska trzech typów: akcentowana + nieakcentowana, nieakcentowana + akcentowana, nieakcentowana + nieakcentowana, to jednak połączenia te w przypadku leksyki rodzimej są modelami ściśle ograniczonymi i określonymi. System fonetyczny języka rosyjskiego nie akceptuje połączeń *io*, *oe*, *ao* w słowach rodzimych. Połączenie samogłosek *oi* w słowach rodzimych jest możliwe tylko w położeniach typu: *про-игрыш* (prefiks – rdzeń), *чаподе-ѣ* (rdzeń – fleksja). Nie występują w słowach rodzimych połączenia: [oa], [aa] i [oe] oraz [yá], [yé], [ió], [iá] (tylko na styku przyimka i formy słowa, np. *при окне*, *у окна*) (ШВЕДОВА, ред., 1982, s. 31–33).

Leszek Moszyński, badając sposoby przejmowania obcych dyftonów przez język polski, stwierdza, że nieposiadający dyftongów język polski nie przyswaja ich w wyrazach zapożyczonych. Jeżeli jednak obcy dyftong przypomina występującą w polszczyźnie grupę dwufonemową, może być przez nią zastąpiony. Może to dotyczyć dyftongów z *i* typu: *ai*, *oi*, *ei*, które w wyrazach zapożyczonych są dość regularnie zastępowane połączeniami typu: *a + i*, *e + i*, *o + i*. Pozostałe najczęściej zastępowane są przez najbliższy monoftong (za: BOREJSZO 2007, s. 58). Dyftongi są charakterystyczne dla wszystkich języków będących źródłem badanych przeze mnie wyrazów (mogą to być również dwuliterowe pojedyncze dźwięki), dla języka angielskiego (np. *au*, *ou*, *ai*, *oi*, *ei*), wcześniejszych zapożyczeń z języka łacińskiego i greckiego (np. *au*, *eu*), języka włoskiego (*ie*, *uo* – drugi z nich występuje jednak bardzo rzadko), niemieckiego (*au*, *ei*, *ai*, *eu*). Najbardziej charakterystyczne dla języków polskiego i rosyjskiego zapożyczone z języka greckiego dyftongi *au* i *eu* stały się wyraźnymi „markerami” obcości słowa. Posiadają one również dla pożyczek specyficzne pozycje: dla *au* jest to pozycja w nagłosie i śródgłosie, dla *eu* – głównie w nagłosie. W przy-

toczonych podgrupach spróbuję zilustrować, jak oba języki poradziły sobie z obcością takich połączeń²⁷. Część z nich pozostała bez zmian zarówno w języku rosyjskim²⁸, jak i w polskim, część utworzyła nowe modele połączeń, nieprzystające do połączeń przyjętych w systemach fonologicznych. Spróbuję pokazać najbardziej charakterystyczne z nich oraz różnice w ich przyswajaniu.

Symetria w zakresie połączeń samogłoskowych

MODEL: *au, ou* (ros.) – *au, ou* (pol.)

Dyftong *au* pozostaje bez zmian jako połączenie dwóch samogłosek w rdzeniu dla języków będących „dawcami” zapożyczeń: angielskiego, niemieckiego, łacińskiego i greckiego częściowo (patrz kolejny model). Dyftongi w anglicyzmach, jeśli są wynikiem połączenia dwóch samogłosek na piśmie, typu *knock-out*, zachowują połączenia samogłoskowe w języku polskim i rosyjskim (w przeciwieństwie do połączeń typu *clearing* – *клиринг* – *kliring*). W tym przypadku mamy do czynienia z modelem *au/ou* – *a + u* – *a + u*.

ros. ЛОКАУТ [англ. lock-out] – pol. LOKAUT [ang. lockout]

ros. СКАУТ [англ. scout] – pol. SKAUT [ang. scout]

ros. НОКАУТ [англ. knock-out] – pol. NOKAUT [ang. knockout]

ros. ГАУБИЦА [нем. Haubitze] – pol. HAUBICA [niem. Haubitze]

ros. ПАУЗА [нем. Pause < rp.] – pol. PAUZA [łac. pausa]

ros. ГЛАУКОМА [rp. glaukoma] – pol. GLAUKOMA [gr. glaukoma]

Do tej grupy należą również: *laureat* – *лауреат*, *fauna* – *фауна* i inne. Według Marii KARPLUKÓWNY (1966, s. 29) grupa *au* była przejmowana jako monosylabiczna, bez względu na to, z jakiego języka wzbogaciła system fonologiczny języka polskiego (połączenie *au*

²⁷ Z. KEMPF (1960, s. 176), udowadniając, iż w języku polskim nie ma dyftongów, pisze o ich „urodzimieniu”, na przykład pojawienie się w języku polskim *u*, (w miejscach *ł*) spowodowało upodobnienie artykulacji w słowach *August* i *malpa*.

²⁸ Język rosyjski nie dopuszcza połączeń typu samogłoska + samogłoska w pozycjach zarówno akcentowanych, jak i nieakcentowanych (ШВЕДОВА, ред., 1982, Т. 1, s. 30–33).

występowało w wyrazach rodzimych typu *nauka*, ale nie w rdzeniu). Do takich należą na przykład latynizmy: *autor*, *aukcja*, *faun*, *klauzura*, *klauzula*, *laur*, oraz greczyzmy przejęte za pośrednictwem łaciny: *autentyk*, *centaur*, *pauza*. Według podanych przykładów grupa *au/ou* z języka angielskiego oraz niemieckiego jest przejmowana regularnie jako grupa dwufonemowa, niezależnie od tego, czy różni się w zakresie pisowni, np.:

ros. КЛОУН [англ. clown] – pol. KLOWN (RZADZIEJ KLAUN)
[ang. clown]

Różnicę i brak symetrii można zaobserwować w zestawieniu zapożyczeń fonetycznych w języku rosyjskim i graficznych słabo przyswojonych w języku polskim, nie zmienia to jednak wymowy, która jest zbliżona do wymowy angielskiej (ros. [ou] – pol. [ou])²⁹:

ros. РОУМИНГ [англ. roaming] – pol. ROAMING [ang. roaming]

ros. САУНДТРЕК [англ. soundtrack] – pol. SOUNDTRACK [ang. soundtrack]

ros. СНОУБОРД [англ. snowboard] – pol. SNOWBOARD [ang. snowboard]

ros. ТОК-ШОУ [англ. talk show] – pol. TALK SHOW [ang. talk show]

MODEL: *ua, io, ia, ua, ie, ue, ea, ao, oe, ae* (ros.) – *ua, io, ia, ua, ie, ue, ea, ao, oe, ae* (pol.)

W pierwszym modelu wymienione zostały najbardziej charakterystyczne połączenia samogłoskowe, ich kombinacja może być jednak bardzo różnorodna, w zależności od etymonu oraz języków pośredniczących. Dlatego ten model ujęłam nieco szerzej, wskazując na wyod-

²⁹ Za L. Moszyńskim odróżnić należy połączenia *au* oraz *ou* i ich istnienie w języku angielskim. W przytoczonych przykładach nie zajmuję się dyftongiem angielskim *ou*. Język polski nie przejmuje dyftongu *ou* z języka angielskiego. Jak pisze L. MOSZYŃSKI (1974, s. 95–96): „[...] różnica w percepcji angielskiego *au* i *ou* przez język polski polega na tym, że *au* kojarzy się z zadomowioną już od dawna w wyrazach obcego pochodzenia grupą *au*, podczas gdy brak polskiego odpowiednika dla angielskiego *ou*, bo nie może nim być grupa *ou*. Dlatego ten dyftong jest przejęty jako monofonogeniczne *o*, w takich wyrazach jak na przykład *open*, *court*”.

rębnione w toku badań połączenia samogłoskowe, które zostały przeniesione do języków rosyjskiego i polskiego bez zmian. Pozycje tych dźwięków – jak uważa Leonid L. Kasatkin (КАСАТКИН 2008, s. 101) – mają charakter ortoepiczny, znaczy to, że w wymowie możliwe są różne dźwięki jako realizacje jednego lub kilku fonemów.

- ros. СТАДИОН [gr. stadion] – pol. STADION [łac., z gr. stádion]
 ros. ГЛАДИАТОР [лат. gladiātor] – pol. GLADIATOR [łac. gladiator]
 ros. ЭВАКУАЦИЯ [нем. Evakuat[i]on < лат.] – pol. EWAKUACJA [fr. evacuation < łac. evacuatio]
 ros. МАНУАЛ [лат. manualis] – pol. MANUAL [wł., p.-łac. manuale]
 ros. ТРИО [ит. trio] – pol. TRIO [wł. trio]
 ros. ПЕРИОД [нем. Periode, фр. période < гр. pertodos] – pol. PERIOD [fr. période, łac. periodus, z gr. Periodos]
 ros. МЕНУЭТ [фр. menuet] – pol. MENUET [fr. menuet]
 ros. ПИРУЭТ [фр. pirouette] – pol. PIRUET [fr. pirouette]
 ros. ВИРТУОЗ [ит. virtuoso] – pol. WIRTUOZ [wł. virtuoso]
 ros. ОЛЕАНДР [фр. oleandre] – pol. OLEANDER [niem. Oleander, ang. oleander, fr. oleander < z p.-łac.]

Podobne połączenia samogłoskowe występują również w przykładach: *импресарио* – *impresario*, *лампион* – *lampion*, *легион* – *legion*, *лиана* – *liana*, *линолеум* – *linoleum*, *кабриолет* – *kabriolet*, *марионетка* – *marionetka*, *зодиак* – *zodiak*, *фиаско* – *fiasko*, *идеал* – *ideal*, *реализм* – *realizm*, *тореадор* – *torreador*, *ажиотаж* – *ажуотаж* i inne.

Grupa ta jest symetryczna, połączenia samogłosek, w większości pochodzenia dyftongicznego, oddawane są za pomocą podobnych połączeń, co w systemach staje się sygnałem wyraźnej obcości. Większość tych pożyczek ma swój etymon w języku greckim bądź łacińskim, w językach zachodnioeuropejskich. Jak pokazuje etymologia, należą do słownictwa międzynarodowego i mają bardzo podobną formę oraz brzmienie. Do języka polskiego i rosyjskiego przeszły przede wszystkim w formie graficznej, podobnie jak następujące zapożyczenia:

- ros. ФАРАОН [гр. pharaon] – pol. FARAON [fr. pharaon, z p.-gr. Pharaō]

- ros. КАКАО [исп. cacao] – pol. KAKAO [hiszp. cacao]
 ros. ХАОС [гр. chaos] – pol. CHAOS [gr. chaos]
 ros. ПОЭМА [фр. poème < гр.] – pol. POEMAT [łac. poema ~atis, z gr. poiēma]
 ros. АЛОЭ [гр. aloe] – pol. ALOES [fr. aloès, łac. aloë, z gr. alôē]
 ros. АЭРОБИКА [англ. aerobics] – pol. AEROBIK [ang. aerobics]
 ros. АЭРОЗОЛЬ [гр. αερο... + золь] – pol. AEROZOL [niem. Aerosol]
 ros. МАЭСТРО [ит. maestro] – pol. MAESTRO [wł. maestro]

Podobne są połączenia w przykładach: *poeta* – *ноэм*, *poetyka* – *ноэтика*, *aerodrom* – *аэродром*, *teolog* – *теолог*, *choreograf* – *хореограф*, *rodeo* – *родео* itp. Jak wskazują przykłady obce, połączenia mogą występować w różnych pozycjach zarówno w nagłosie, śródgłosie, jak i wygłosie.

Brak symetrii w zakresie połączeń samogłoskowych

MODEL: *aw* (ros.) – *au* (pol.)

Przyswajanie dyftongu *au* z języków greckiego i łacińskiego, jak pokazał badany przeze mnie materiał, może mieć dwa warianty dla języka zapożyczającego, jakim jest język rosyjski. Ta oboczność występuje zarówno w nagłosie, jak i wygłosie. Ze względu na niecharakterystyczne i obce połączenia samogłoskowe w języku rosyjskim mamy do czynienia z procesem zamiany, co skutkuje połączeniem samogłoskowo-spółgłoskowym. W języku polskim występuje regularne połączenie *a + u* (jak w etymonie).

W nagłosie są to realizacje typu:

- ros. АВРОРА [лат. Aurora] – pol. AURORA [łac. Aurora]
 ros. АВТОБИОГРАФИЯ [гр. авто... + биография] – pol. AUTOBIOGRAFIA [gr. auto- + biografia]
 ros. АВТОР [польск. autor < лат. au(c)tor] – pol. AUTOR [łac. autor]
 ros. АВТО... [гр. autos] – pol. AUTO... [gr. autós]

Do grupy tej należą również: *autobus* – *автобус*, *autograf* – *автограф*, *autostrada* – *автострада*, *autorytet* – *авторитет*. Dla języka rosyjskiego odpowiednik *aw* w nagłosie stanowi najliczniejszą

grupe. Ze względu na przyjęty model prawdopodobnie można tu mówić o zasadzie analogii przy zapożyczaniu również z języków zachodnioeuropejskich lub za ich pośrednictwem oraz o dobrym przyswojeniu (por. *автор* z języka łacińskiego i *автомобиль* z języka angielskiego). W porównaniu z występującymi w nagłosie połączeniami *au*, które omawiałam już w ramach symetrii (por. *аукцион*, *аутентичный*, *аутизм*, *аутсайдер*), jest to zdecydowanie liczniejsza grupa.

Zjawisko to w śródgłosie i wygłosie ilustrują przykłady:

ros. АКВАН**А**ВТ [лат. aqua + гр. pantes] – pol. AKWAN**A**UTA [łac. aqua + nauta]

ros. КЕНТА**В**Р [гр. kentaurus] – pol. CENT**A**UR [łac. Centaurus, z gr. Kéntaurus]

ros. ФА**В**Н [лат. faunus] – pol. FA**U**N [łac. Faunus]

ros. ГИДРА**В**ЛИКА [гр. hydraulikos] – pol. HYDRA**U**LIKA [fr. hydraulique, od łac. hydraulicus ‘poruszany wodą’, z gr. hydraulikós]

ros. ЛА**В**Р [лат. laurus] – pol. LA**A**UR [łac. laurus]

W skład tej grupy wchodzi również: *restauracja* – *реставрация*, *tautologia* – *тавтология*, *tezauracja* – *тезаурация*, *astronauta* – *астронавт*, *trauma* – *травма* i inne.

Interesujące jest tutaj zestawienie dwóch pożyczek w języku rosyjskim: *лавр* (łac.) – *лауреат* (fr.), w pierwszym dyftongiczne połączenie zostaje zastąpione połączeniem samogłoska + spółgłoska, w drugim natomiast połączenie samogłoska + samogłoska pozostaje. Zjawisko to można tłumaczyć słabym przyswojeniem drugiego ze słów oraz czasem zapożyczenia (*лауреат* jest bez wątpienia pożyczką późniejszą). Przykład ten ilustruje zmiany, jakie zachodzą w systemach w stosunku do obcości słów, swego rodzaju demokratyzację języka, a także stopień przyswojenia.

MODEL: *ew* (ros.) – *eu* (pol.)

Analogicznie sytuacja wygląda w przypadku dyftongu *eu*, zapożyczonego z języka łacińskiego – dyftong *eu* w języku rosyjskim zastępowany jest połączeniem *e* + *w*. Tym samym zamiast charakterystycznej dla języka greckiego czy łacińskiego jednej artykulacji dyftongu samogłoska zostaje zastąpiona spółgłoską, zmienia się dystrybucja i artykulacja

połączenia, mamy do czynienia z dwoma artykulacjami dwóch samodzielnych dźwięków – inaczej niż w przypadku połączeń w języku, który jest dawcą tego zapożyczenia.

- ros. ЭВКАЛИПТ [gr. eu + kalyp̄tos] – pol. **EUKALIPTUS** [ang., n.-łac. eu-calyp̄tus, eu-, gr. kalyp̄tós]
- ros. ЭВФЕМИЗМ [gr. euphemismos] – pol. **EUFEMIZM** [gr. euphēmismós]
- ros. ФАРМАЦЕВТ [нем. Pharmazeut, gr. pharmakeutes] – pol. **FARMACEUTA** [niem. Pharmazeut, od pharmazeutisch]
- ros. ГЕРМЕНЕВТИКА [gr. hermeneutikē] – pol. **HERMENEUTYKA** [gr. hermēneutikē]
- ros. НЕВРОЗ [фр. nevrose < gr. neúrōn] – pol. **NEUROZA** [n.-łac. neurosis, od gr. neúrōn ‘nerw’]
- ros. ПНЕВМОКОККИ [gr. pneumon + кокки] – pol. **PNEUMOKOKI** [gr. pneumon + -kok]
- ros. ПСЕВДОНИМ [фр. pseudonyme < gr. pseudonymos] – pol. **PSEUDONIM** [fr. pseudonyme, z gr. pseudōnymos]
- ros. РЕВМАТИЗМ [нем. Rheumatismus < gr. rheumatismos] – pol. **REUMATYZM** [łac. rheumatismus, z p.-gr. rheumatismós]
- ros. ТЕРАПЕВТ [фр. thérapeute < gr. therapeutes] – pol. **TERAPEUTA** [fr. thérapeute < gr. therapeutes]

Dotyczy to również wyrazów: *eureka* – **эврика**, *eufonia* – **эффония**, *neurastenik* – **неврастеник**, *neurastenia* – **неврастения**, *neurologia* – **неврология**, *pneumonia* – **пневмония**, *pneumatyka* – **пневматика**, *farmaceuta* – **фармацевт**, *eutanazja* – **этаназия**.

W nagłosie w języku rosyjskim częściej spotyka się twardy wariant samogłoskowy *эв* (pojedyncze przykłady miękkiego wariantu znalezione w materiale to: *eugenika* – **евгеника**, *euro* – **евро**, *eunuch* – **евнух**), w śródgłosie i wygłosie – wariant miękki³⁰.

Charakterystyczna jest również ekwiwalencja tego połączenia występująca w sufiksie typu: *-eut/-евт-* (*farmaceuta* / *фармацевт*, *terapeuta* / *терапевт*). Jak ilustrują to przykłady przede wszystkim z języka

³⁰ Graficzne warianty *э* w śródgłosie i wygłosie niewystępujące w przypadku słów rodzimych są możliwe po *o* oraz *u*, np.: *маэстро*, *позма*, *дуют*. Nie dotyczy to omawianych tutaj połączeń dyftongicznych.

polskiego, w przypadku połączenia *eu* następuje substytucja w wyniku zapożyczenia graficznego (ponieważ w języku niemieckim połączenie *eu* jest wymawiane inaczej). Ponadto różnica między językami rosyjskim i polskim może być również spowodowana odmiennymi językami pośredniczącymi, jak w przypadku pożyczki *neuroza* (łac.) – *невроз* (fr.).

MODEL: *eĭ* (ros.) – *eu* (pol.)

Badany przeze mnie materiał pozwolił wydzielić jeszcze jeden model dla omawianego dyftongu *eu*. Dotyczy on zapożyczeń z języka greckiego, a zmiana modelu ma miejsce w języku rosyjskim, np.:

- ros. ЛЕЙКЕМИЯ [нем. Leukämie < гр. leukos + haima] – LEUKEMIA pol. [n.-łac. leucaemia < gr. leukós + haíma]
 ros. ЛЕЙКОЗ [нем. Leukose < гр. leukos] – pol. LEUKEMIA [n.-łac. leucaemia, od gr. leukós + haíma]
 ros. НЕЙРОН [фр. neurone] – pol. NEURON [gr. neuron]
 ros. НЕЙРОХИРУРГИЯ [гр. нейро...] – pol. NEUROCHIRURGIA [gr. neuro- + chirurgia]
 ros. НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ [фр. neutralisation, нем. Neutralisation] – pol. NEUTRALIZACJA [fr. neutralisation]
 ros. НЕЙТРАЛЬНЫЙ [нем. Neutral < фр. neutre < лат. neuter] – pol. NEUTRALNY [niem., ang. neutral; wg łac.]

Połączenie w nagłosie odnotowano tylko w przypadku jednego wyrazu:

- ros. ЭЙФОРИЯ [гр. euphoria] – pol. EUFORIA [fr. euphorie]

Symetrię i jej brak w zakresie połączeń samogłoskowych można ująć następująco:

Język polski	Język rosyjski	
<i>au</i>	<i>au</i>	<i>aw</i>
<i>ou</i>	<i>ou</i>	
<i>eu</i>	<i>eu</i>	<i>ew, eĭ</i>
<i>ua, io, ia, ua, ie, ue, ea, ao, oe, ae</i>	<i>ua, io, ia, ua, ie, ue, ea, ao, oe, ae</i>	

Połączenia samogłoskowo-spółgłoskowe oraz spółgłoskowe i związane z nimi procesy fonetyczne

Analiza połączeń i procesów fonetycznych w tym podrozdziale obejmuje najbardziej charakterystyczne dystrybucje fonemów, które stoją w opozycji do reguł fonetycznych obowiązujących w obu systemach językowych – rosyjskim i polskim. Poszczególne języki mają charakterystyczne dla siebie reguły łączliwości fonemów, nazywane regułami fonotaktycznymi. W języku polskim jest kilka takich reguł rządzących polskim systemem fonologicznym, np.: nie ma spółgłoskowych fonemów dźwięcznych – innych niż fonemy sonorne na końcach wyrazów; nie ma grup dźwięcznościowo niejednorodnych; spółgłoski miękkie nie łączą się z [y]; spółgłoski [k, g, l] nie łączą się w wyrazach rodzimych z samogłoską [y]; grupy dwusamogłoskowe pojawiają się zwłaszcza na granicy morfemów, np. *zaobserwować*, *poobcierać*, oraz w wyrazach pochodzenia obcego (por. poprzedni podrozdział) (BREZA 1991, s. 343–345). Niektóre z tych procesów występują w obu językach zapożyczających, część, ze względu na specyfikę, tylko w jednym z nich. Odzwierciedla to także podobieństwo (lub jego brak) systemów języków rosyjskiego i polskiego do języków będących „dawcami” zapożyczeń (np. ta sama cecha: opozycja długości samogłosek nie jest obecna ani w języku rosyjskim, ani w polskim, ale zachodzi np. w języku francuskim; cecha różniąca: zjawisko redukcji samogłosek w zależności od pozycji jest obecne w językach angielskim i rosyjskim, ale nie ma go w języku polskim).

MODEL: $k', g', h' + e$ (ros.) – $k, g, h + e$ (pol.)

Spółgłoski tylnojęzykowe [k, g, h], o których wspominałam już w części dotyczącej różnic i podobieństw graficznych w zakresie adaptacji zapożyczeń, mają swoje specyficzne miejsca i dystrybucje. Do XIII wieku były artykułowane zawsze twardo i mogły tworzyć połączenia tylko z samogłoskami przednimi (ROTT-ŻEBROWSKI 1991, s. 88–89). W języku polskim spółgłoski te uległy polskiej palatalizacji (tzw. czwarta palatalizacja), w wyniku której możliwe stały się formy typu: *kielbasa*, *zgiełk*, *kij* itp. (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006, s. 146–148). W wyniku polskich palatalizacji powstały najpierw miękkie

k', *g'* jako warianty fonemów [k, g], a następnie samodzielne fonemy. Fonem [χ] nie podlegał temu procesowi. Twarda wymowa, która jest w polszczyźnie rzadsza niż miękka (samogłoska [e] od dawna bowiem silnie miękczyła poprzedzając ją głoski, prowadząc do licznych zmian fonetycznych, m.in. *b*), występuje tylko w tych wyrazach, które stosunkowo niedawno pojawiły się w języku polskim, a zostały zapożyczone wtedy, gdy zakończyły się dawne procesy fonetyczne³¹. W języku rosyjskim możliwe są połączenia spółgłosek miękkich z samogłoskami [a, u, o, i, e], np. *нюхатъ, лето, ряса*. Jednakże miękkie tylnojęzykowe [k, g, h] występują w tych połączeniach z miękkimi samogłoskami [a, o, u] jedynie w zapożyczeniach (charakterystyczne tylko dla języka rosyjskiego: *маникюр, ликёр, эки, педикюр, глюйс*³²). Rozpatrywany przeze mnie model jest w obu językach realizowany różnie – w języku rosyjskim są to miękkie połączenia: *k' + e, g' + e* (występujące w zapożyczeniach), a w języku polskim również nietypowe dla systemu połączenia twarde: *k + e, g + e*, świadczące o słabym przyswojeniu wyrazów.

ros. **ГЕТТО** [ит. ghetto] – pol. **GETTO** [wł. ghetto]

ros. **КЕТЧУП** [ang. ketchup] – **KECZUP** [ang. ketchup]

ros. **КЕКС** [англ. cake] – pol. **KEKS** [ang. cakes]

ros. **КЕЛЬНЕР** [нем. Kellner] – pol. **KELNER** [niem. Kellner]

ros. **КЕССОН** [фр. caisson] – pol. **KESON** [fr. caisson]

ros. **ГЕНЕЗИС** [гр. Genesis] – pol. **GENEZA** [niem. Genese, fr. genèse, z łac. genesis, gr. génesis]

³¹ *Wielki słownik ortograficzny PWN* ujmuje tę zasadę następująco: „W wyrazach zapożyczonych mniej przyswojonych obowiązuje zgodna z wymową ogólnopolską pisownia *ke, ge*, np. *doker, dżokej, hokej, keczup, kelner, marketing, poker, spiker; agent, geriatra, hegemon, legendarny, wegetacja, wegetarianizm*. Piszemy *ke* również w terminach naukowych, np. *kefalometria, keloid, kelwin, kenozoik, ketmia*. Zawsze *ge* piszemy w zapożyczeniach grecko-lacińskich zaczynających się na *geo-, gen-*, np. *geografia, geometria, geopolityka, geostrefa, generalia, generalizować, generator, genetyka*”.

³² Analizuję tutaj połączenia spółgłosek tylnojęzykowych przede wszystkim z samogłoską [e], inne połączenia z samogłoskami jutowanymi są sporadyczne i dotyczą zapożyczeń z języków innych niż omawiane (np. *гурза* – перс. *gurza*).

- ros. ГЕНЕРАЛ [нем. General < фр. general < лат. generalis] – pol. **GENERAL** [niem. General, fr. général]
 ros. ГЕНЕТИКА [гр. genetikos] – pol. **GENETYKA** [niem. Genetik, ang. genetics]
 ros. АГЕНТ [нем. Agent < лат. agens] – pol. **AGENT** [нем. Agent, fr. agent < łac. agens]
 ros. СХЕМА [нем. Schema < гр. schema] – pol. **SCHEMAT** [gr. schēma]

Jak uważa A. KARSZNIEWICZ (1995, s. 229), co potwierdza także mój materiał, większość spółgłosek twardych w procesie zapożyczania ulega palatalizacji (np. z języka niemieckiego *Kelch* – *kielich*, *Rakete* – *rakieta*, *Kelle* – *kielnia*), jednak w języku polskim wiele wyrazów zawierających fonemy [k, g] nie zostało zasymilowanych pod względem dystrybucji tych fonemów. Można to tłumaczyć zapożyczeniami graficznymi oraz słabym przyswojeniem wynikającym z późniejszego zapożyczenia (np. *hokej*, *kefir*, *legenda*). Przykłady wskazują, iż proces palatalizacji w tych pozycjach dla spółgłosek twardych nie zależy od języka źródłowego czy języka pośredniczącego. Podobnie dla tego modelu i regularnie proces ten zachodzi również w przypadku wyrazów: *hokej* – *хоккей*, *legenda* – *легенда*, *kuweta* – *кувета*, *marketing* – *маркетинг*, *wegetacja* – *вегетация*, *hegemon* – *гегемон* itp.

MODEL: spółgłoska miękka + *u* (ros.) – spółgłoska + *u* (pol.)

W ramach połączeń samogłoskowo-spółgłoskowych wydzieliłam również model, w którym następuje charakterystyczne zmiękczenie spółgłosek w połączeniu z samogłoską [u]. Zmiękczenie to występuje głównie w języku rosyjskim. Spółgłoski miękkie typu [b', w', f', m', p'] tworzą niecharakterystyczne dla języka rosyjskiego połączenia [p'u, b'u, f'u, m'u, w'u] (na końcu rdzenia tylko w zapożyczeniach nieodmiennych) – jest to substytucja związana z próbą oddania miękkości w wymowie języka będącego źródłem zapożyczenia. Najczęściej są to zapożyczenia z języka francuskiego, których wymowa zostaje w języku rosyjskim oddana za pomocą miękkich połączeń. W języku polskim, do którego te wyrazy zostały zapożyczone graficznie, nie ma tej dążności do przekazania miękkości etymonu. Porównajmy przykłady:

- ros. ЖАЛЮЗИ [фр. *jalousie*] – pol. ŻALUZJE [fr. *jalousie*]
 ros. ВАЛЮТА [ит. *valuta*] – pol. WALUTA [wł. *valuta*]
 ros. ТЮБИК [фр. *tube*] – pol. TUBKA [fr. *tube*]
 ros. СЮРРЕАЛИЗМ [фр. *surréalisme*] – pol. SURREALIZM [fr. *surrealisme*]
 ros. СЕКЬЮРИТИ [англ. *security*] – pol. SECURITY [ang. *security*]
 ros. ТРЮИЗМ [англ. *truism*] – pol. TRUIZM [ang. *truism*]
 ros. ТРЮФЕЛЬ [нем. *Trüffel*] – pol. TRUFLA [niem. *Trüffel*]

Podobnie można potraktować wyrazy: *salut* – *салиум*, *tutor* – *тьютор*, *turban* – *турбан*, *tubing* – *тюбинг*, *tulipan* – *тюльпан*, *uwertura* – *увертюра* i inne. Pożycзки dotyczą różnych języków zachodnioeuropejskich. Model ten jest również aktualny dla najnowszych zapożyczeń (typu: *fluid* – *флюид*, *musli* – *мюсли*). W języku polskim obserwuje się kilka nieregularności i zmiękczenia w przypadku omawianych grup, prawdopodobnie wynikające z zapożyczeń ustnych z języka francuskiego (*debiut*, jak wskazują słowniki, zapożyczony został za pośrednictwem języka rosyjskiego, czym można tłumaczyć jego formę), są to:

- ros. ДЕБИЮТ [фр. *debut*] – pol. DEBIUT [ros. *Debjut* < fr. *debiut*]
 ros. БЮСТ [фр. *buste*] – pol. BIUST [niem., fr., wł. *buste*]
 ros. ЭТЮДА [фр. *étude*] – pol. ETIUDA [fr. *étude*]
 ros. ТЮЛЬ [фр. *tulle*] – pol. TIUL [fr. *tulle*]

W przypadku zapożyczeń najnowszych, głównie z języka angielskiego, wymowa w języku polskim jest zbliżona do oryginału, czyli miękka, co zakłada również wymowę zbliżoną do formy rosyjskiej (np. *stewardessa*, *security*), twardość spółgłosek i połączeń dotyczy zatem wyrazów dobrze przyswojonych w języku polskim. Tym samym obserwuje się asymetrię na poziomie graficznym, przy symetrycznej wymowie w obu badanych językach.

MODEL: spółgłoska + samogłoska *i*

W okresie prasłowiańskim dochodziło do stopniowej korelacji miękkości sąsiadujących ze sobą głosek. Miały na to wpływ pro-

cesy palatalizacyjne. W ich wyniku pojawiły się miękkie warianty spółgłosek. Jednak w rezultacie procesów dyspalatalizacji (w języku polskim do XVI wieku) pewne cechy uległy odwróceniu. Doszło do odmiękczenia spółgłosek palatalnych. Przykładowo, w języku polskim historycznie spalatalizowane [c, cz, dz, dż, l, rz, sz, ż] obecnie nie są spalatalizowane (np. *czekolada, faszysta*). W niektórych zapożyczeniach słabo zasymilowanych, na przykład z języka włoskiego, czasem występuje miękka realizacja tych fonemów (np. *ciao, stracciatella*) i dochodzi do palatalizacji spółgłosek, które w języku polskim są twarde [s, z, r, d, t].

W dystrybucjach samogłosek i spółgłosek odnaleźć można ślady tych procesów, które jednak w przypadku zapożyczeń często nie są tożsame. Połączenia spółgłoskowo-samogłoskowe zawierające fonem [i] zależą od poprzedzającej spółgłoski. Jeśli jest to miękki odpowiednik, to fonem [i] pozostaje bez zmian.

W języku rosyjskim spółgłoski szumiące [š, ž] są zawsze twarde i nie ulegają zmiękczeniu także przed [i] (np. *журафа, жертва*) – nie ma tutaj odstępstwa od tej reguły również dla zapożyczeń. Pod wpływem słownictwa zapożyczonego w języku polskim w okresie nowopolskim pojawiła się tendencja do twardych wariantów w wyrazach obcego pochodzenia typu: *sinus, zanzibar, kalcipiryna*. K. Długosz-Kurczabowa nazywa je fonemami półpalatalnymi [t', z', d', s'] (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006, s. 156).

W języku rosyjskim miękkie [r'] jest zachowane (w przeciwieństwie na przykład do języka białoruskiego, w którym obecnie jest spółgłoską twardą we wszystkich pozycjach) (ROTT-ŻEBROWSKI 1991, s. 95). Opozycja [r] – [r'] jest w języku rosyjskim regularna (*рыка, рынок – ряд, река*). W języku polskim nie ma tak regularnej opozycji [r] – [r'], gdyż [r'] występuje tylko w wyrazach zapożyczonych (DULEWICZOWA 1993, s. 51). W języku polskim [r] jest zasadniczo niespalatalizowane, jego „miękkim” odpowiednikiem było [rz]; jest to dźwięk wymawiany tak jak w rosyjskim, włoskim, hiszpańskim czy szkockim. Realizacja [r] jak angielskiego, francuskiego czy niemieckiego będzie odebrana jako rażąca wada wymowy; normalnie występuje po nim [y], np. *ryta*, w obcych wyrazach także [i] (wtedy [r] ulega pewnej palatalizacji), np. w takich wyrazach, jak: *ring, trik, wariat*. Nie są to jednak liczne

zapożyczenia. Zestawmy kilka par zapożyczeń, uwzględniając opozycję miękkość – twardość w obu językach:

- ros. МАКСИМУМ [лат. maximum] – pol. MAKSYMUM [łac. maximum]
- ros. ТУРИСТИКА [фр. touriste] – pol. TURYSTYKA [fr. touriste]
- ros. СИЛУС [лат. sinus] – pol. SINUS [łac. sinus]
- ros. РУБРИКА [нем. Rubrik < лат. rubrica] – pol. RUBRYKA [łac. rubrica]
- ros. ТАРИФА [фр. tarif < ит. tariffa] – pol. TARYFA [wł. tariffa]
- ros. ВИТРИНА [фр. vitrine] – pol. WITRYNA [fr. vitrine]
- ros. КАРИКАТУРА [ит. caricatura] – pol. KARYKATURA [wł. caricatura]

MODEL: spółgłoska + spółgłoska

Połączenia spółgłosek mają w językach polskim i rosyjskim ograniczenia łączliwości, które mogą wynikać z opozycji dźwięczność – bezdźwięczność, miękkość – twardość, a także mieć związek z miejscem artykulacji. Rodzimy użytkownik danego języka bez trudu, nawet bez teoretycznej wiedzy o języku, rozpoznaje właściwe i niewłaściwe połączenia ze słuchu. Ze względu na spółgłoskowy charakter obu badanych systemów, jak i liczne podobieństwa w systemach samogłoskowych i spółgłoskowych łączliwość spółgłoskowa jest w obu językach podobna. Gramatyki obu języków podają szczegółowo możliwe i charakterystyczne połączenia spółgłosek, dlatego tutaj ograniczę się do kilku typów, które wydają mi się regularne i charakterystyczne. Szczegółowo sposobami dystrybucji fonologicznych zajmuje się fonotaktyka. Język polski jest podawany jako przykład języka dopuszczającego wiele połączeń spółgłosek, które nie występują w innych językach, np.: *pstry*, *drgnąć*, *mdlić*, *krnąbrny*, *państwo*, *przestępstw*.

Wiele połączeń spółgłoskowych zostało przejętych z języków zapożyczanych do systemów języków rosyjskiego i polskiego – są to takie połączenia spółgłoskowe, jak np.: *ks-*, *sf-*, *sch-*, *ns-*, *fl-*. Spróbuję wskazać symetrię oraz jej brak w przypadku wybranych, najbardziej charakterystycznych połączeń.

Symetria w zakresie połączeń spółgłoskowych

Połączenia spółgłoskowe zapożyczone z innych języków rzadko są przedmiotem szczegółowych badań. Wynika to prawdopodobnie z wielości takich połączeń oraz zmian, jakim ulegają systemy językowe w wyniku obcych wpływów. We wcześniejszych okresach adaptacyjnych pożyczek znacznie częściej dochodziło do procesów eliminacji fonemów, uproszczeń zbitek spółgłoskowych czy też wstawek samogłosek lub spółgłosek, tak aby pożyczka odpowiadała zasadom fonetycznym systemu. Symetrię obserwuje się na przykład w następującym wariacie modelu:

WARIANT MODELU: *ks, szt, nkt, ft* (ros.) – *ks, szt, nkt, ft* (pol.)

W nagłosie występują następujące charakterystyczne połączenia spółgłoskowe:

- ros. **КСЕНОН** [гр. xenos] – pol. **KSENON** [gr. ksénos]
- ros. **КСЕРОГРАФИЯ** [нем. Xerographie] – pol. **KSEROGRAFIA** [niem. Xerographie]
- ros. **КСЕРОКС** [англ. xerox] – pol. **KSERO** [ang. xerox]
- ros. **КСИЛОФОН** [нем. Xylophon, фр. xylophone] – pol. **KSYLOFON** [ksylo + fon]
- ros. **ШТАНГА** [нем. Stange] – pol. **SZTANGA** [niem. Stange]
- ros. **ШТИФТ** [нем. Stift] – pol. **SZTYFT** [niem. Stift]
- ros. **ШТОЛЬНЯ** [нем. Stollen] – pol. **SZTOLNIA** [niem. Stollen]
- ros. **ШТУРМ** [нем. Sturm] – pol. **SZTURM** [niem. Sturm]
- ros. **ШТУЦЕР** [< нем. Stutzen] – pol. **SZTUCER** [niem. Stutzer]

W śródgłosie oraz wygłosie spotykane są:

- ros. **БЕКЦЕЛЬ** [нем. Wechsel] – pol. **WEKSEL** [niem. Wechsel]
- ros. **ПУНКТ** [нем. Punkt] – pol. **PUNKT** [łac. punctum]
- ros. **ИНСТИНКТ** [фр. instinct] – pol. **INSTYNKT** [niem. fr. ang. Instinkt]
- ros. **ЛАНДШАФТ** [нем. Landschaft] – pol. **LANDSZAFT** [niem. Landschaft]
- ros. **БРУДЕРШАФТ** [нем. Brüderschaft] – pol. **BRUDERSZAFT** [niem. Brüderschaft]

Zebrany materiał pozwala stwierdzić, że więcej nietypowych dla systemu połączeń spółgłoskowych znajduje się w języku rosyjskim. Przyczyn tego zjawiska można znaleźć kilka. Pierwszą z nich jest różnica w sposobie zapożyczania. Część z tych połączeń nie ma miejsca w grafice języka polskiego, ponieważ wyrazy są zapożyczane graficznie, a nie fonetycznie jak w języku rosyjskim (stąd w języku rosyjskim pojawiają się np. nietypowe połączenia *wn-*, *fm-*, *ks-*, *kl-*). Drugą z przyczyn stanowią cechy charakterystyczne dla systemów – w języku polskim istnieje wiele spółgłoskowych połączeń, które w języku rosyjskim na przykład uległy procesowi pełnogłosu (stąd wzięło się połączenie *mleko* – *молоко*).

Połączenia spółgłoskowe – w przeciwieństwie do innych połączeń – są wyraźnie związane z językiem, który jest „dawcą” zapożyczenia, *szt-*, *ft-* zostały zapożyczone wraz z germanizmami³³, natomiast połączenie *ks-* jest odpowiednikiem łacińskiego *x*, obecnego zarówno w anglicyzmach, jak i w zapożyczeniach za pośrednictwem języka niemieckiego³⁴. Pozwala to sądzić, iż połączenia obecne w wielu językach wskazują na internacjonalny charakter tych leksemów.

Asymetria w zakresie połączeń spółgłoskowych

Różnice obserwuje się na przykład w takich grupach spółgłoskowych, które pojawiają się najczęściej i są regularne w badanych wyrazach:

WARIANT MODELU: *sk-*, *st-* (ros.) – *szt-*, *szk-* (pol.)

Omawiane wcześniej połączenia spółgłoskowe w materiale reprezentowane są również przez przykłady nieekwiwalentne. Dotyczą one przede wszystkim połączeń *szt-* oraz *szk-*. Spróbuję prześledzić te formy na wybranych leksemach, aby wskazać możliwe przyczyny tych oboczości.

³³ Wpływ języka niemieckiego widoczny jest także dla obu badanych języków w zapożyczeniach z języka angielskiego typu: *szkwał* – *шквал* (ang. *squall*), *rumस्थ्य* – *ромштекс* (ang. *rumsteaks*), *befsस्थ्य* – *бифштекс* (ang. *beefsteak*) (por. LUCIŃSKI 2000, s. 63).

³⁴ Do połączeń typu *ks-*, *gz-* wróć jeszcze, omawiając aspekty fonetyczno-graficzne.

- ros. МАСКАРОН [ит. mascherone] – pol. MASZKARON [fr. masca-
ron, wł. mascherone]
 ros. ПАСКВИЛЬ [нем. Pasquill] – pol. PASZKWIL [niem. Pasquill]
 ros. СКЕЛЕТ [нем. Skelett, фп. squelette < греч. skeletos] – pol.
 SZKIELET [gr. skeletos]
 ros. КАСТЕЛЯН [нем. Kastellan < ит. castellano < лат. castellanus] –
 pol. KASZTELAN [łac. castellanus]
 ros. КРИСТАЛЛ [нем. Kristall < лат. crystallus < греч. krystallos] –
 pol. KRYSZTAŁ [łac. crystallus]
 ros. СКОРБУТ [нем. Scorbut] – pol. SZKORBUT [niem. Scorbut, fr.
 scorbut]
 ros. АРЕСТ [нем. Arrest] – pol. ARESZT [niem. Arrest]

Podobnie również: *szkarlatyna* – *скарлатина*, *sztylet* – *стилет*. Źródła leksykograficzne nie są zgodne co do pochodzenia większości z tych słów – mogą one pochodzić zarówno z języka niemieckiego, jak i z innych języków zachodnioeuropejskich. Połączenia *st*, *sk* (ros.) / *szt*, *szk* (pol.) są ekwiwalentami *st* (łac., niem.), *sc* (fr., wł.), a także *sq* (niem.). Trudno tu sformułować jedną zasadę dotyczącą różnicy w zapożyczeniach. Zauważalne są zasada analogii oraz różnica w sposobie zapożyczenia (graficzne i fonetyczne). W języku polskim obserwuje się regularność, której brak w języku rosyjskim.

WARIANT MODELU: *-tr*, *-str*, *-ndr* (ros.) – *-ster*, *-ter*, *-der* (pol.)

Do ostatniej grupy, która będzie również przedmiotem badań w dalszych częściach pracy, należą wyrazy zawierające w języku rosyjskim połączenia spółgłoskowe w wygłosie; w języku polskim w wygłosie pojawiają się samogłoski, stąd w języku rosyjskim połączenia *-tr*, *-str*, *-ndr*. Porównajmy pary:

- ros. АЛЕБАСТР [нем. Alabaster < лат. alabastrum < греч. alabastros]
 – pol. ALABASTER [niem. Alabaster, łac. alabaster]
 ros. АРБИТР [фп. Arbitre] – pol. ARBITER [łac. arbiter]
 ros. ОЛЕАНДР [фп. Oléandre] – pol. OLEANDER [niem. Oleander]
 ros. КАДАСТР [фп. Cadastre] – pol. KADASTER [niem. Kataster]
 ros. МИНИСТР [лат. minister] – pol. MINISTER [łac. minister]

Różnica spowodowana była sposobem zapożyczenia; w języku rosyjskim było to zapożyczanie drogą ustną, w języku polskim – pisemną.

Zaobserwowane paralele oraz różnice w połączeniach samogłosko-wo-spółgłoskowych oraz spółgłoskowych można ująć następująco:

Język polski		Język rosyjski
<i>k, g, h + e</i> (brak palatalizacji)		<i>k', g', h' + e</i> (palatalizacja)
<i>lu, su, tu</i>		<i>l'u, s'u, t'u</i>
<i>sy, ty</i>	<i>s'i, t'i, r'i</i>	<i>s'i, t'i, r'i</i>
<i>ks, szt, nkt, ft</i>		<i>ks, szt, nkt, ft</i> <i>sk, st</i>
<i>-ster, -ter, -der</i>		<i>-tr, -str, -ndr</i>

Wybrane zagadnienia ortopepii

W tym podrozdziale wyróżnione zostaną dwie charakterystyczne cechy wymowy obecne w języku rosyjskim, świadczące o obcości wyrazu. Współczesne badania językoznawcze w zakresie wymowy jednostek obcego pochodzenia wskazują na wysoką wariantywność. Przykładowo, Elżbieta MAŃCZAK-WOHLFELD (2004) w analizach dotyczących anglicyzmów w polszczyźnie mówionej dowodzi, iż fonemy zarówno samogłoskowe, jak i spółgłoskowe są realizowane przez Polaków na wiele sposobów, na co ma wpływ szereg czynników, m.in. zróżnicowany poziom znajomości tego języka, a także przyswajanie w formie graficznej większości anglicyzmów.

Pomimo tego zróżnicowania jako sygnały obcości w wymowie w języku rosyjskim przyjmują wymowę samogłoski [o] w pozycji nieakcentowanej oraz wymowę połączeń z samogłoską [e].

Wymowa fonemu [e]

Fonem [e] wymawiany jest miękko po spółgłoskach miękkich. Twarda artykulacja w wyrazach rodzimych możliwa jest tylko po spółgłoskach szumiących, np. *шерсть, целый, желудок*, natomiast w wyrazach pochodzenia obcego po różnych spółgłoskach twardych następuje odstępstwo od tej reguły i fonem [e] jest wymawiany jak

po syczących [ż, c, ś]: $\partial <\text{э}> \text{нди}$, $\text{ст} <\text{э}> \text{к}$, $\partial <\text{э}> \text{кан}$, $\text{инт} <\text{э}> \text{рнет}$, $\text{шосс} <\text{э}>$ (АВАНЕСОВ 1954, s. 28). W procesie stopniowego przyswajania spółgłoski twarde w tych pozycjach ulegają zmiękczeniu, wymowa w tych pozycjach staje się miękka, np. *сеѣф* [s'ejf]. Zasada ta obowiązuje zarówno w przypadku akcentowanej, jak i nieakcentowanej samogłoski [e]. Reguła ta nie dotyczy języka polskiego.

- ros. ДЕНДИ [англ. dandy] – $\text{д} <\text{э}> \text{нди}$
- ros. ТЕСТ [англ. test] – $\text{т} <\text{э}> \text{ст}$
- ros. РЕГБИ [англ. rugby] – $\text{р} <\text{э}> \text{гби}$
- ros. ТЕИЗМ [гр. < theos] – $\text{т} <\text{э}> \text{изм}$
- ros. МОДЕЛЬ [фр. modele] – $\text{мод} <\text{э}> \text{ль}$

Badania najnowszych zapożyczeń w języku rosyjskim pozwalają na stwierdzenie, iż wariantowość wymowy według opozycji miękkość – twardość zmienia się na skali wraz z oswojeniem wyrazu w systemie i odbywa się według „tradycyjnego scenariusza” (МАРИНОВА 2008a, s. 93), to znaczy najpierw pożyczka funkcjonuje w wymowie tak jak w języku będącym „dawcą” zapożyczenia, a następnie jej twardość maleje, dostosowując się do zasad wymowy języka zapożyczającego. Działa tutaj również zasada analogii, która dotyczy elementów zapożyczonych we wcześniejszych wyrazach (np. *-мент* z języka francuskiego jest wymawiane zawsze miękko, również w najnowszych pożyczkach zawierających ten element).

Wymowa fonemu [o] w pozycji nieakcentowanej

Redukcja jakościowa samogłosek związana jest z ruchomym akcentem, dlatego nie posiada tej cechy system fonologiczny języka polskiego (w języku polskim dokonuje się tylko redukcja ilościowa). Jest ona charakterystyczna dla języka rosyjskiego, ale również dla niektórych języków zachodnioeuropejskich, na przykład angielskiego. Fonem [o] w języku rosyjskim występuje tylko w pozycji akcentowanej. W pozycjach nieakcentowanych w nagłosie oraz w pozycjach za sylabą akcentowaną ulega silnej redukcji, przypominając dźwięk [a]. Zjawisko to nosi nazwę akania. Jest to cecha fonetyczna, która jednak w wielu zapożyczeniach (z języka angielskiego, niemieckiego i innych) do języ-

ka rosyjskiego nie ma zastosowania. Michaił W. Panow (ПАНОВ 1990, s. 20) uważa, iż artykulacja samogłoski [o] w pozycji nieakcentowanej na przestrzeni lat i wieków jest „обобщенным звуковым сигналом заимствованности” w języku rosyjskim. Była ona również znakiem stylu wysokiego. W wyrazach słabo zasymilowanych artykulacja samogłoski [o] jest niemalże identyczna jak pod akcentem, np. *n[o]эт, паду[o], сколи[o]з, б[o]а, [o]азис* (АВАНЕСОВ 1954, s. 29–30). Badania zapożyczeń drugiej połowy XX wieku i początku XXI wieku jednak nie potwierdzają już tej zasady. Jak pisze E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 91), w wyniku przeważającej w stosunku do innych języków liczby zapożyczeń z języka angielskiego, w którym samogłoska [o] znajduje się najczęściej w pozycji akcentowanej, zasada ta nie jest już tak konsekwentna (wcześniej zapożyczenia z nieakcentowanym [o] pochodziły przede wszystkim z języka francuskiego). Dla najnowszych zapożyczeń aktualną niezredukowaną pozycją [o] nie pod akcentem jest pozycja na końcu słowa. W innych pozycjach ten element obcości nie jest znakiem słabej asymilacji wyrazu obcego pochodzenia.

Problemy grafiki i ortografii. Adaptacja graficzno-fonetyczna i graficzna

Słowa obcego pochodzenia mogą być oddawane za pomocą transkrypcji (orientacja na artykulację) lub transliteracji (orientacja na pisownię). Ze względu na fakt, iż język rosyjski posiada inny alfabet, pytania o to, czy należy zapożyczać fonetycznie, czy graficznie, są jeszcze bardziej aktualne³⁵. Do języka rosyjskiego wyrazy adaptują się częściej drogą fonetyczną za pomocą transkrypcji w procesie odtworzenia środkami grafiki rosyjskiej fonetycznej formy prototypu. Niezależnie od polonizacji i rusefikacji zapożyczenia następuje również – lub nie następuje – podporządkowanie leksemu regułom ortograficznym.

³⁵ Interesujące w tym aspekcie są badania przeprowadzone przez E. SŁOBODIAN (2010). Dowodzi ona, iż obecnie wiele anglicyzmów funkcjonuje w języku rosyjskim w pisowni oryginalnej obok słów pisanych cyrylicą. We współczesnym języku rosyjskim obecne są również wyrazy o pisowni mieszanej, tzw. słowa centaury typu: *vip-персона*. Badaczka rozpatruje je jako element mody językowej oraz gry językowej. Trudno dziś powiedzieć, czy jako wtręty pisane alfabetem łacińskim i część kultury masowej zostaną przyjęte przez system, czy też odrzucone.

Wspomniano już, iż część cech przyswojenia zapożyczeń ma charakter mieszany, zasady ortograficzne i sposób zapisu wpływają na wymowę oraz odwrotnie, dlatego też trudno te procesy oddzielić i przeprowadzić ostrą granicę pomiędzy adaptacją graficzną i fonetyczną³⁶. W tym podrozdziale wyodrębniłam wskazujące na obcość pozycje oraz połączenia odmienne od grafiki oraz/lub przeczące regułom ortograficznym systemu. Wśród nich znalazły się nietypowe miejsca samogłosek, połączenia spółgłoskowe oraz inne ekwiwalenty związane z różnymi czynnikami procesu zapożyczania. Graficznych sygnałów nie sposób odciąć od procesów, które te połączenia powodują lub których są przyczyną (np. palatalizacja w przypadku miękkich połączeń samogłoskowo-spółgłoskowych). Będę je wskazywać w poszczególnych modelach.

W przypadku aspektów ortograficznych wyodrębniono takie, które stoją w opozycji do zasad pisowni w danym języku (polskim i/lub rosyjskim), jak np. pisownia miękkich samogłosek po syczących w języku rosyjskim czy pisownia samogłosek nosowych w zapożyczeniach, pisownia spółgłosek podwójnych³⁷.

Spółgłoski podwójne wewnątrz jednego morfemu

Obecność dwóch takich samych spółgłosek związana jest często ze sposobem wskazywania ich długości. W języku polskim frekwencja geminat jest niska. Według badań przeprowadzonych przez Annę KOZYRĘ (2008, s. 260–262) dość częste są połączenia dwu identycznych sonantów, typu: [nn] w śródgłosie wyrazu, np. *wanna*, *panna*, rzadsze nieco są grupy [mm], [ll], np. *stella*, *mulla*, *mella*, *pella*, *gamma*, *Jagiello*. Na realizację geminaty wpływ mają również takie czynniki, jak pochodzenie wyrazu oraz stopień jego przyswojenia. Norma dotycząca pisowni spółgłosek

³⁶ T.W. Striekaljewa (СТРЕКАЛIEBA 2006b, s. 185), badając galicyzmy w języku rosyjskim, pisze o tym problemie w następujący sposób: „С одной стороны, речь идет о передаче французских звуков; следовательно о фонетической ассимиляции. Но с другой стороны, произношение данных звуков напрямую зависит от того, как они передаются графически”.

³⁷ W rosyjskim językoznawstwie funkcjonuje pojęcie *слогового принципа*, zgodnie z którym zbudowana jest rosyjska grafika. Tej zasadzie przeczą na przykład połączenia *жю*, *ию*, *йо*, *йя* zamiast *ѣ*, *я*, o których powiem w tym rozdziale.

podwójnych ustabilizowała się w drugiej połowie XIX wieku, kiedy zaczęły przeważać zapisy ze spółgłoską pojedynczą. Współcześnie w języku polskim geminaty sonantowe występują zarówno w leksyce rodzimej, jak i obcej; brak ich w nagłosie, stosunkowo licznie są reprezentowane w śródgłosie i graficznie w wygłosie. Z punktu widzenia naszych badań w śródgłosie – wewnątrz morfemu – przykłady dotyczą głównie leksyki obcej. Wewnątrz morfemu redukcja geminat jest bardzo częsta i zależy od nawyków wymawianiowych użytkownika języka, a w wypadku wyrazów obcych – od stopnia ich przyswojenia w polszczyźnie. Jak podają współczesne gramatyki języka polskiego, przyjęło się w języku polskim od XIX wieku, że podwójne spółgłoski upraszczamy, choć w językach oryginalnych stanowiły one o etymologii wyrazu. Upraszczamy je zarówno w zapożyczeniach fonetycznych, jak i graficznych (LUCIŃSKI 2000, s. 55). W języku rosyjskim spółgłoski podwójne mogą występować w słowach rodzimych tylko na styku morfemów, np. *рассказать*, *каменный*, będzie to więc jedna z cech formalnych odróżniających zapożyczenia od form rodzimych. Spółgłoski podwójne są jedną z charakterystycznych cech formalnych zapożyczeń w języku rosyjskim. Zachowane są niezależnie od języka będącego dawcą zapożyczenia. Stanowią bardzo liczną grupę.

W języku polskim występują w niektórych wyrazach, ale są traktowane jako wyjątki. Badania I.W. Nieczajewej (НЕЧАЕВА 2008, s. 14) pokazują, iż czynnik etymologiczny w przypadku podwójnych spółgłoszek w języku rosyjskim działa w sposób ograniczony, np.: *адрес* – fr. *adresse*, *арест* – niem. *Arrest*, *децепт* – fr. *dessert*, *комиссия* – łac. *commissio*, *команда* – fr. *commande*. Jednak pomimo tego badaczka na podstawie własnych analiz dochodzi do wniosku, iż „бесспорно преобладающим является написание с удвоением” (НЕЧАЕВА 2008, s. 16). Spróbuję zilustrować tę zasadę na zapożyczeniach z różnych języków, tworząc dla odpowiednich połączeń odpowiednie modele. Podobnie jak w przypadku innych, także tutaj pokażę najczęściej występujące i najbardziej charakterystyczne podwójne spółgłoski.

MODEL: *ss* (ros.) – *s* (pol.)

ros. АБИССАЛЬНЫЙ [фр. *abyssal* < гр. *abyssos*] – pol. ABISALNY
[śrdw.-łac. < z gr. *ábyssos*]

- ros. АБСЦЕСС [нем. Abszeß < лат. abscessus] – pol. ABSCES [łac. abscessus]
- ros. АГРЕССИЯ [фр. aggression, нем. Aggression < лат.] – pol. AGRE-SJA [fr. aggression, z łac. aggression]
- ros. БАССЕЙН [фр. bassin] – pol. BASEN [fr. bassin]
- ros. ПРОГРЕСС [нем. Progreß < лат. progressus] – pol. PROGRES [fr. progrès, z łac. progressus]
- ros. ПРОЦЕСС [нем. Prozess < лат. processus] – pol. PROCES [niem. Prozess, fr. procès, z łac. processus]
- ros. РЕГРЕСС [лат. regressus] – pol. REGRES [fr. regrès, z łac. regressus]
- ros. РЕПРЕССИЯ [фр. répression < позднелат. repressio] – pol. REPRESJA [fr. répression]
- ros. ЭКСЦЕСС [нем. Exzeß, фр. excès < лат. excessus] – pol. EKSCES [niem. Exzess, fr. excès]
- ros. ЭКСПРЕССИЯ [фр. expression < лат. expressio] – pol. EKSPRESJA [fr. expression, z łac. expressio]

W tej grupie znalazły się również: *сессия* – *sesja*, *сецессия* – *secesja*, *массив* – *masyw*, *меласса* – *melasa*, *мелисса* – *melisa*, *кассация* – *kasacja*, *касета* – *kaseta*, *масса* – *masa*, *инкассо* – *inkaso*, *класс* – *klasa*, *классификация* – *klasyfikacja*, *трансмиссия* – *transmisja*, *трасса* – *trasa*, *компромисс*³⁸ – *kompromis*, *конгресс* – *kongres*, *массаж* – *masaż*, *миссия* – *misja*, *несесер* – *neseser*, *пассаж* – *pasaż*, *патиссон* – *patison*, *пессимизм* – *pesymizm*, *экспрессионизм* – *ekspresjonizm*, *эмиссия* – *emisja* i inne.

MODEL: *ll* (ros.) – *l* (pol.)

- ros. АЛЛЕГОРИЯ [нем. Allegorie < гр. allegoria] – pol. ALEGORIA [gr. allēgoría]

³⁸ W przypadku współczesnych pożyczek do języka rosyjskiego zawierających podwójne spółgłoski na końcu słowa występuje zróżnicowanie pisowni, ale nie jest ono częste, zaobserwowano zaledwie kilka takich przykładów. „Слова имеющие в этимоне удвоение согласной на конце слова, в русском языке отличаются нестабильным написанием, причиной которого является противоречивость аналогий: некоторые из освоенных заимствований теряют конечное удвоение (*бизнес*, *адрес*), другие его сохраняют (*стресс*, *компромисс*)” (Нечаяева 2008, s. 9).

- ros. АЛЛЕРГИЯ [фр. allergie] – pol. ALERGIA [niem. Allergie, fr. allergie, od gr.]
- ros. БАЛЛАСТ [англ. ballast] – pol. BALAST [niem. Ballast, hol., ang. ballast]
- ros. БЕЛЛЕТРИСТИКА [фр. belles-lettres] – pol. BELETRYSTYKA [niem. Belletristik]
- ros. БИЛЛОН [фр. billon] – pol. BILON [fr. billon]
- ros. МЕТАЛЛ [нем. Metall < лат. metallum] – pol. METAL [łac. metallum]
- ros. КОЛЛЕКЦИЯ [фр. collection < лат. collectio] – pol. KOLEKCJA [fr. collection, z łac. collectio]
- ros. ПАРАЛЛЕЛИЗМ [фр. parallélisme] – pol. PARALELIZM [fr. parallélisme]
- ros. ИНТЕЛЛЕКТ [нем. Intellekt, фр. intellect < лат. intellectus] – pol. INTELEKT [niem. Intellekt, fr. intellect, z łac. intellectus]
- ros. ИЛЛЮЗИЯ [фр. Illusion < лат. illusio] – pol. ILUZJA [łac. illusio]

Do tej grupy należą również: *бриллиант* – *brylant*, *капилья* – *kapilara*, *интеллектуал* – *intelektualista*, *интерпелляция* – *interpelacja*, *параллель* – *paralela*, *парцелла* – *parcela*, *миллиард* – *miliard*, *миллион* – *milion*, *холл* – *hol*, *идиллия* – *idylla*, *иллюзионизм* – *iluzjonizm*, *иллюминатор* – *iluminator*, *коллизия* – *kolizja*, *коллоквиум* – *kolokwium*, *осцилляция* – *oscylacja*, *аллигатор* – *aligator*, *аллюзия* – *aluzja*, *коллектив* – *kolektyw*, *целлофан* – *celofan*, *целлюлоза* – *celuloza*, *новелла* – *nowela*, *силлогизм* – *sylogizm*, *стеллаж* – *stelaż*, *троллейбус* – *trolejbus* i inne.

MODEL: *ff* (ros.) – *f* (pol.)

- ros. АФФИКС [нем. Affix < лат. affixus] – pol. AFIKS [fr. affix, z łac. affixus]
- ros. АФФЕКТ [фр. affect < лат. affectus] – pol. AFEKT [łac. affectus]
- ros. АФФРИКАТА [нем. Affrikata < лат. affricata] – pol. AFRYKATA [niem. Affrikate, ang. affricate]
- ros. ЭФФЕКТ [нем. Effekt < лат. effectus] – pol. EFEKT [niem. Effekt, ang. effect, z łac.]
- ros. ИНДИФФЕРЕНТИЗМ [фр. indifférent, нем. indifferent < лат. indifferens] – pol. INDYFERENTYZM [fr. indifférent]
- ros. СУФФИКС [лат. suffixus] – pol. SUFIKS [fr. suffixe]

MODEL: *kk* (ros.) – *k* (pol.)

- ros. АККОМПАНЕМЕНТ [фр. accompagnement] – pol. АКОМПАНИАМЕНТ [wł. accompagnamento]
- ros. АККЛАМАЦИЯ [лат. Acclamatio] – pol. AKLAMACJA [łac. acclamatio]
- ros. ХОККЕЙ [англ. hockey] – pol. HOKEJ [ang. hockey]
- ros. ОККАЗИОНАЛЬНЫЙ [лат. occasional] – pol. OKAZJONALNY [fr. occasionnel]
- ros. ОККУЛЬТИЗМ [фр. occultisme, нем. Okkultismus < лат. occultus] – pol. OKULTYZM [fr. occultisme]
- ros. ОККУПАЦИЯ [нем. Okkupation < лат. occupatio] – pol. OKUPACJA [łac. occupatio]

Podobne są również: *аккомодировать* – *akomodować*, *барокко* – *barok* i inne.

Ponieważ geminaty stanowią bardzo dużą grupę różnych połączeń spółgłosek, przytoczę jeszcze inne połączenia, które znalazły się w zbadanym materiale:

- **MODEL:** *mm* (ros.) – *m* (pol.): *комментарий* – *komentarz*, *командос* – *komandos*, *коммуникация* – *kotunikacja*, *грамм* – *gram*, *грамматика* – *gramatyka*, *граммофон* – *gratofon*, *симметрия* – *symetria*, *сумма* – *suma*;
- **MODEL:** *pp* (ros.) – *p* (pol.): *оппозиция* – *opozycja*, *оппонент* – *oponent*, *оппортунизм* – *oportunizm*, *групп* – *grupa*, *труппер* – *tryper*, *трупна* – *trupa*, *аппарат* – *aparat*;
- **MODEL:** *nn* (ros.) – *n* (pol.): *аннексия* – *aneksja*, *аннулировать* – *anulować*, *антенна* – *antena*, *тоннаж* – *tonaż*, *туннель* – *tunel*;
- **MODEL:** *rr* (ros.) – *r* (pol.): *баррикада* – *barykada*, *корреспонденция* – *korespondencja*, *коррозия* – *korozja*, *коррупция* – *korupcja*, *ирригация* – *irygacja*, *суррогат* – *surogat*, *территория* – *terytorium* oraz inne, nie tak liczne połączenia.

Jak pokazują przytoczone przykłady, zarówno zapożyczenia z języka łacińskiego, jak i współczesne zapożyczenia z języków zachodnioeuropejskich poddane są tej samej zasadzie w obu językach zapożyczających. Potwierdzają to również badacze zapożyczeń z poszczególnych języków (np. Borejszo, Luciński i inni). W zapożyczeniach z języka

łacińskiego zaobserwowano obecność geminat w obu językach, co prawdopodobnie związane jest z podwojeniem spółgłoski na szwie morfologicznym, między prefiksem a rdzeniem. Dotyczy to przedrostka *ir-*, który w *Słowniku wyrazów obcych* Władysława Kopalińskiego (2010) ma następującą interpretację: *IN*³⁹ w złożeniach; Etym. – łac. 1. ‘przeczenie’. 2. ‘wzmocnienie’. Zwykle przed głoską *l* zmienia się w *il-*, przed *b*, *m*, *p* – w *im-*, przed *r* w *ir-*:

- ros. ИРРАДИАЦИЯ [fr. irradiation] – pol. **IRRADIACJA** [fr. irradiation < p.-łac. irradiatio]
 ros. ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ [нем. irrational, фп. irrationnel < лат.] – pol. **IRRACIONALNY** [łac. irrationalis]
 ros. ИРРЕАЛЬНЫЙ [нем. irreal] – pol. **IRREALNY**, **NIEREALNY** [лат. irrealis]

Ponieważ zapożyczenia z języka włoskiego, które w tym opracowaniu również badam, są słabo przyswojone i wśród współczesnych zapożyczeń z języków zachodnioeuropejskich w najmniejszym stopniu ulegają adaptacji, spółgłoski podwojone zachowały się w nich jako reguła (grupa fonemowa) i rzadko ulegają uproszczeniu. Jak podaje M. BOREJSZO (2007, s. 59–60), w starszych zapożyczeniach występuje regularne skracanie i zastępowanie fonemów długich krótkimi w języku polskim (np. wł. *mortadella* – pol. *mortadela* i inne). Obecnie – prawdopodobnie ze względu na zmianę sposobu zapożyczania na sposób graficzny, a nie fonetyczny – występują spółgłoski podwojone, np.:

- ros. АЛЛЕГРО [ит. allegro] – pol. **ALLEGRO** [wł. allegro]
 ros. АЛЛЕГРЕТТО [ит. allegretto] – pol. **ALLEGRETTO** [wł. allegretto]
 ros. ГЛИССАНДО [ит. glissando] – pol. **GLISSANDO** [wł. glissando]
 ros. ГРАФФИТИ [ит. graffiti] – pol. **GRAFFITI** [wł. graffiti]
 ros. НЕТТО [ит. netto] – pol. **NETTO** [wł. netto]
 ros. ГЕТТО [ит. ghetto] – pol. **GETTO** [wł. ghetto]

Podsumowując tę dużą badaną grupę w aspekcie markerów obcości, można stwierdzić, iż zachowana jest ona w większym stopniu w języ-

³⁹ W słowniku Kopalińskiego *ir-* zob. *in-*

ku rosyjskim, natomiast język polski unika geminat i redukuje je do spółgłosek pojedynczych.

Samogłoski na początku wyrazu

W zebranych materiale samogłoski [a], [e] oraz [i] występują na początku wyrazu w językach rosyjskim i polskim z dużym stopniem symetryczności, również analiza ilościowa wykazała wysoką liczebność pożyczek rozpoczynających się od tych liter.

Obowiązująca w obu językach zasada fonetyczna sylaby otwartej powodowała, że sylaby kończyły się, a nie zaczynały, samogłoską, stąd – jak podają słowniki etymologiczne obu języków (por. BORYŚ 2005; ФАСМЕР 1986–1987) – rodzimych słów rozpoczynających się od samogłosek [a, e] w obu językach prawie nie ma. W języku rosyjskim są to łączniki, wykrzykniki (*ay, авось* itp.), w języku polskim – analogicznie (*a, ach, ale, albo* itp.). W wyrazach rodzimych, zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim, aby zachować reguły fonetyczne, przed samogłoskami [a, e] wstawiano tzw. protetyczne *j*, stąd *яблоко* – *jabłko*, *ягненок* – *jagnię* i inne (ROTT-ŻEBROWSKI 1991, s. 93–94). Jak pisze A. KARSZNIOWICZ (1995, s. 230), w niektórych germanizmach znajduje odzwierciedlenie tendencja do unikania nagłosu samogłoskowego, np. *(h)erb* – niem. *erbe*. Podobnie jak w poprzednich częściach analizy, wskażę, jak oba języki poradziły sobie z samogłoskami w nagłosie według podziału na modele symetryczne i niesymetryczne.

Symetria w zakresie samogłosek na początku wyrazu

MODEL: *a* (ros.) – *a* (pol.)

- ros. АБАЖУР [фр. abat-jour] – pol. ABAŻUR [fr. abat-jour]
- ros. АБАНДОН [фр. abandon] – pol. ABANDON [gr. abandon]
- ros. АБЕРРАЦИЯ [лат. aberratio] – pol. ABERRACJA [łac. aberratio]
- ros. АБОЛИЦИОНИЗМ [англ. abolitionism < лат.] – pol. ABOLICJONIZM [ang. abolitionism, < łac. abolition]
- ros. АБСОРБЦИЯ [лат. Absorptio] – pol. ABSORPCJA [niem. Absorption, fr. absorption, z p.-łac. absorption]

ros. АБСТРАКЦИЯ [нем. Abstraction, фр. abstraction < лат. abstractio] – pol. ABSTRAKCJA [niem. Abstraktion, ang., fr. abstraction < łac.]

W tej grupie mieszczą się również: *abiturient* – абитуриент, *abolicja* – аболиция, *awokado* – авокадо, *agresja* – агрессия, *agonia* – агония, *akademia* – академия, *adaptacja* – адаптация, *akredytuwa* – акредитив, *akordeon* – акордеон, *akcent* – акцент, *alibi* – алиби, *algebra* – алгебра, *alofon* – аллофон, *alfabet* – алфавит, *amortyzacja* – амортизация, *analiza* – анализ, *anakonda* – анаконда, *anemia* – анемия, *anekdota* – анекдот, *antybiotyk* – антибиотик, *antykwarjat* – антиквариат, *aorta* – аорта, *analogia* – аналогия, *arbitraż* – арбитраж, *armia* – армия, *arteria* – артерия, *asymilacja* – ассимиляция, *aukcja* – аукцион, *audiencja* – аудиенция itp.

Jest to bardzo liczna i symetryczna grupa w obu językach. Należą do niej wyrazy zapożyczone z języka łacińskiego i greckiego lub też z języków zachodnioeuropejskich (najnowsze słownictwo typu: *arbitraż*) albo za ich pośrednictwem. Jest to w większości słownictwo międzynarodowe.

MODEL: ə/e (ros.) – e (pol.)

Ten fonem w obu językach funkcjonuje bardzo podobnie jak poprzedni. Pozycja w nagłosie dla słów rodzimych jest dla niego niecharakterystyczna, znajdziemy ją tylko dla wykrzykników w języku polskim (np. *e*, *ech*, *ej*) oraz w języku rosyjskim (np. э, эге, эк, эх). W języku rosyjskim litera э jest pisana wtedy, kiedy w tej pozycji wymawiane jest twarde [э] bez poprzedzającej joty: *этот*, *этакий*, *эра*, *элин* itp.

ros. ЭХО [нем. Echo < лат. echo < гр. ēchō] – pol. ECHO [niem. Echo, z łac., gr. ēchō]

ros. ЭДИКТ [лат. edictum] – pol. EDYKT [łac. edictum]

ros. ЭЛИТА [фр. élite] – pol. ELITA [fr. élite]

ros. ЭГОИЗМ [фр. egoisme < лат. ego] – pol. EGOIZM [ang. egoism]

ros. ЭКСПАНСИОНИЗМ [фр. expansionnisme < лат. expansio] – pol. EKSPANSJONIZM [fr. expansionnisme]

W tej grupie mieszczą się również: *ebonit* – эбонит, *ewakuacja* – эвакуация, *egocentryzm* – эгоцентризм, *egzamin* – экзамен, *ekwilibrystyka* – эквилибристика, *egzekucja* – экзекуция, *egzema* – экзема, *egzotyka* – экзотика, *ekologia* – экология, *ekonomia* – экономия, *ekspansja* – экспансия, *ekspedycja* – экспедиция, *eksperyment* – эксперимент, *ekspertyza* – экспертиза, *eksplozja* – эксплозия, *ekumenizm* – экуменизм, *elektron* – электрон, *emancypacja* – эмансипация, *emulsja* – эмульсия, *energia* – энергия, *encyklopedia* – энциклопедия, *epizod* – эпизод, *epoka* – эпоха, *erudycja* – эрудиция, *erupcja* – эрупция, *estetyka* – эстетика, *etyka* – этика, *etymologia* – этимология, *etnografia* – этнография, *efekt* – эффект itp.

Podobnie jak w zapożyczeniach rozpoczynających się literą *a*, i w tym przypadku zapożyczenia dotyczą różnych języków. Przede wszystkim jest to też słownictwo wspólne dla wielu języków, stosowane w terminologii różnych dziedzin nauki, zjawisk społecznych i pojęć abstrakcyjnych.

W języku rosyjskim, zgodnie z zasadami ortograficznymi, na początku wyrazu może również występować wariant miękki samogłoski *e*, obecny także w słowach rodzimych, w zależności od wymowy (wymawiana jota), co jest związane z artykulacją. Miękki wariant pojawia się w nielicznych wyrazach obcego pochodzenia, na przykład:

ros. ЕВГЕНИКА [нем. Eugenik] – pol. EUGENIKA [fr. eugenique]

ros. ЕВНУХ [греч. eunuchos] – pol. EUNUCH [gr. eunouchos]

ros. ЕВАНГЕЛИЕ [греч. euaggelion] – pol. EWANGELIA [łac. Evangelia]

ros. ЕВРОПА [англ., нем. Europe] – pol. EUROPA [łac., gr. Europe]

Asymetria w zakresie samogłosek na początku wyrazu

Asymetria związana jest ściśle z różnicą sposobu zapożyczania do obu języków. Występuje rzadko, w zasadzie trudno nawet ująć ją w model asymetryczny, gdyż różnice mają charakter graficzny. Można sformułować dla niej następujące najczęściej spotykane modele:

MODEL: *a* (ros.) – *e* (pol.)

Model ten dotyczy zapożyczeń z języka francuskiego, gdzie samogłoska nosowa [â] realizowana jest jako połączenie *am* lub *an*. Samogłoski te zostały zapożyczone graficznie do języka polskiego (wymowa nosowa, podobnie jak w języku będącym „dawcą” zapożyczenia i w języku rosyjskim), natomiast w języku rosyjskim mamy do czynienia z nazalizacją, czyli unosowaniem (KALINIEWICZ 1978, s. 18), typu: *a + n*, *a + m*.

ros. АНФАС [фр. en face] – pol. EN FACE [wym. â fas]

ros. АНТАНТА [фр. entente] – pol. ENTENTA [wym. antanta, âtâta]

ros. АМПЛУА [фр. emploi] – pol. EMPLOI [fr. wym. âplua]

ros. АМПИР [фр. empire] – pol. EMPIRE [fr. wym. âpir]

Podobne zjawisko obserwuje się również nie na początku wyrazu:

ros. САНТИМЕНТ [фр. sentiment] – pol. SENTYMENT [fr. sentiment]

MODEL: *a* (ros.) – *o* (pol.)

Ostatni model przytaczam tutaj ze względu na powtarzalność i charakter zjawiska, a mianowicie pokazuje on drogę zapożyczania do języka polskiego przez język czeski, stąd mimo wspólnego języka będącego źródłem zapożyczenia, w którym występuje początkowe *a*, w języku polskim pojawia się przejęte z języka czeskiego *o*. Proces ten dotyczy również innych zmian. W planie semantyki, warto już tutaj wspomnieć, tą drogą często zapożyczana jest leksyka związana z chrześcijaństwem. Dla przykładu przytoczę za *Słownikiem etymologicznym* Wiesława BORYSIA (2005) etymologię wyrazu *ołtarz*: ‘ze staroczeskiego *oltar*, za pośrednictwem stwniem. *altari*, z łac. późnego *altare*’.

ros. АБРИС [нем. Abriß] – pol. OBRYŚ [czes. obrys < niem. Abriß]

ros. АЛТАРЬ [лат. Altaria] – pol. OŁTARZ [czes. oltar < łac. altare]

MODEL: *ə* (ros.) – *Ø* (pol.)

Wśród badanych zapożyczeń dotyczących niecharakterystycznej pozycji samogłoski *e* na początku wyrazu nie znalazłam żadnych różnic

z wyjątkiem tej związanej z obecnością spółgłoski *h*. Podobnie jak w przypadku nagłosowego *a*, również dla nagłosowego *e* w języku rosyjskim brak jest początkowego *h* w wyrazach zapożyczanych głównie z języka greckiego (np. *heurystyka* fr. *heuristique*, od gr. *heurisko* ‘znajduję’ – *эвристика* гр. *heurisko*). Wśród badanych leksemów odnotowano tylko dwie pary, dla których różnica formalna w obecności nagłosowego *e* ma związek z różnicą w źródle zapożyczenia:

ros. ЭСТАФЕТА [фр. *estafette* < ит. *staff*] – SZTAFETA [niem. *Stafette*]

ros. ЭШАФОТ [фр. *echafaud*] – SZAFOT [niem. *Schafott*]

Do języka rosyjskiego słowa te zostały zapożyczone graficznie z języka francuskiego, do języka polskiego – fonetycznie z języka niemieckiego (połączenie spółgłoskowe *szt*).

Symetrię i asymetrię w zakresie początkowych samogłosek można ująć następująco:

Język polski	Język rosyjski
<i>a, o, e</i>	<i>a</i>
<i>e, Ø</i>	<i>э/e</i>

Nietypowe pozycje i połączenia przeczące przyjętym normom ortograficznym

Połączenia samogłoska + spółgłoska *m, n* (w śródgłosie)

Ten model realizowany jest tylko w języku polskim ze względu na obecność w nim samogłosek nosowych [ɛ, ą]. Samogłoski nosowe są charakterystyczne dla wyrazów rodzimych, zapisywane np. przed literami: *s, z, ż, ś, ź, w* oraz dwuznakami *sz, ch*, np. *mięsień, więzień, mężczyzna, geś, więź, węc, węszyć, pąs, wiązać, wąż, gałąź* itp., a także w różnych formach gramatycznych wyrazów, typu: w narzędniku liczby pojedynczej rzeczowników, przymiotników, liczebników i zaimków rodzaju żeńskiego i męskiego zakończonych na *-a*, np. *literą, ósmą, ładną*; w bierniku (kogo?, co?), liczby pojedynczej przymiotników, za-

imków, liczebników oraz rzeczownika *pani*, np. *czarną, szóstą, tamtą, panią*. Połączenia *em, en, om, on* pojawiają się w wyrazach rodzimych i zapożyczonych (ale tylko dawno przyswojonych) oraz w celowniku liczby mnogiej wszystkich rzeczowników, np. *rysunkom, poetom*, i na końcu rzeczowników rodzaju nijakiego, które w liczbie mnogiej mają zakończenia *-ęta, -ona*, np. *kurczę, ramię*, ponadto na końcu czasowników w 1. osobie liczby pojedynczej w czasie teraźniejszym, np. *rysuję, słyszę, pracuję*. Procesy denazalizacji, czyli odnosowienia, zachodzą w przypadku wyrazów zapożyczonych słabo przyswojonych, przed spółgłoskami zwartymi i zwarto-szczelinowymi [p, b, t, d, c, ć, dź, k, g]. Jest to proces niezgodny z normami ortograficznymi języka polskiego. Dla ilustracji podam kilka przykładów:

pol. KONDENSOWAĆ [p.-łac. condensatio]	pol. AKCYDENS [łac. accidens]
pol. SPONSOR [ang. sponsor]	pol. KONKRET [łac. concretus]
pol. NONSENS [łac. non + sens]	pol. KONTO [wł. conto]

a także w takich słowach, jak: *stempel, tempo, membrana, kondycja, koncesja, potencja*.

Połączenia spółgłosek syczących *ш, ж, ь* z literą *Ю*

W języku rosyjskim zasadą ortograficzną jest pisownia po spółgłoskach syczących samogłosek *а, u*, a nie *я, ю*. Niektóre zapożyczenia, szczególnie przejęte z języka francuskiego, które próbują zachować w wymowie miękkość obecną w etymonie, zawierają połączenia nietypowe: *жю, ую, ью*. W języku polskim – ze względu na inny typ zapożyczenia – nie ma tej dążności. Porównajmy przykłady:

ros. БРОШЮРА [фр. brochure] – pol. BROSZURA [fr. brochure]
ros. ЖЮРИ [фр. jury] – pol. JURY [fr. z ang. jury]
ros. ЦЮРИХ [нем. Zurich] – pol. ZURICH [niem. Zurich]

Nie są to liczne przykłady w badanym materiale. W języku rosyjskim do tej grupy należy również *напауиом*.

Połączenia z *j*

Jako ostatnie zjawisko w ramach różnic dotyczących ortografii omówię obecność *j* w wyrazach obcego pochodzenia przejętych przez język rosyjski (w języku polskim nie ma takiej osobliwości). Zgodnie z zasadami ortograficznymi litera *й* jest pisana dla wyrażenia dźwięku *j* („jot”) w słowach rodzimych przed spółgłoskami oraz po samogłoskach w wygłosie (*май, лентяй, убийца*). W innych przypadkach pisze się *я, е, ё*. Dla zapożyczeń obserwuje się odstępstwa od tej zasady dla kilku pozycji:

- *j* w nagłosie; nie jest to duża grupa wśród badanych zapożyczeń; może dotyczyć zapożyczeń z różnych języków europejskich i być odpowiednikiem dla fonemu [j]:

ЙОГУРТ [англ. yoghurt]

ЙЕТИ [англ. yeti]

ЙОД [фр. iode]

ЙОДОФОРМ [фр. iodoforme]

- *j* w śródgłosie po samogłosce; ta grupa z kolei jest bardzo produktywna i liczna, poszerza się o nowe pożyczki, głównie anglicyzmy, na przykład:

ПЕЙДЖЕР [англ. pager]

ПЕЙНТБОЛ [англ. paintball]

МЕЙКАП [англ. make-up]

ТИНЕЙДЖЕР [англ. teenager]

ПЛЕЙЕР [англ. player]

РАЙОН [фр. rayon]

МАЙОНЕЗ [фр. mayonnaise]

ИМЕЙЛ [англ. e-mail]

- połączenie, które dla słów rodzimych wykorzystuje miękki lub twardy znak oraz samogłoski jotowane po spółgłosce, np. *объём*; w zapożyczeniach jest to połączenie *ьо*:

БУЛЬОН [фр. bouillon]

МЕДАЛЬОН [фр. médallion]

ШАМПИНЬОН [фр. champignon]

БУЛЬОН [фр. bouillon]

СИНЬОР [ит. signor]

Inne różnice adaptacji formalnej w wyrazach obcego pochodzenia przejętych przez języki polski i rosyjski

W tym podrozdziale pokazane zostaną najbardziej regularne różnice formalne w zapożyczaniu wyrazów w języku polskim i rosyjskim.

Wskazują one przede wszystkim na specyfikę zapożyczania do obu języków (słuchowy w języku rosyjskim lub graficzny w języku polskim – różnica w języku będącym „dawcą” zapożyczenia), ich system ortograficzny i fonetyczny, a także na tradycję zapożyczania. Wśród nich znalazły się przede wszystkim inne dźwięki lub litery występujące regularnie w zebranym materiale.

MODEL: *s* (ros.) – *c* (pol.)

- ros. АКСЕЛЕРАТОР [фр. accélérateur < лат. accelerare] – pol. AKCELERATOR [łac. accelero]
- ros. АКЦЕССУАР [фр. accessoire] – pol. AKCESORIUM [niem. Akzessorium, od łac. accessorius]
- ros. САНТИМЕТР [фр. centimètre] – pol. CENTYMETR [fr. centimetre]
- ros. СЕРТИФИКАТ [фр. certificat] – pol. CERTYFIKAT [fr. certificat]
- ros. СИГАРА [фр. cigare < исп. cigarro] – pol. CYGARO [hiszp. cigarro]
- ros. ЭМАНСИПАЦИЯ [фр. emancipation] – pol. EMANCYPACJA [łac. emancipatio]
- ros. ВАЛЬС [фр. valse] – pol. WALC [niem. Walzer]

Różnica formalna w adaptacji wynika ze sposobu zapożyczenia. Może również być wynikiem różnych języków pośredniczących (jak w przypadku wyrazów *akcesorium*, *walc*).

MODEL: *w* (ros.) – *b* (pol.)

- ros. АЛФАВИТ [гр. alpha + betha] – pol. ALFABET [gr. álpha, -bētos]
- ros. АМБОН [гр. ambon] – pol. AMBONA [wł. ambone, łac. ambo-
~onis, z gr. ámbōn]
- ros. БАРБАРИЗМ [фр. barbarisme < гр. barbarismos] – pol. BARBARYZM [łac. barbarismus, z gr. barbarismós]
- ros. БАРВАР [гр. barbaros] – pol. BARBARZYŃCA [gr. barbaros]
- ros. СИМБОЛ [гр. symbolon] – pol. SYMBOL [fr. symbole, z gr. sýmbolon]

W tej grupie mieszczą się również: *символика* – *symbolika*, *висмут* – *bizmut*, *cherubin* – *херувин*.

O tym regularnie występującym modelu pisałam już na początku tego rozdziału. Brak symetrii formalnej wynika w tym przypadku z dwóch różnych przyjętych tradycji zapożyczania z języka greckiego (por. ВАЛЬЧАК 2014).

MODEL: *z* (ros.) – *s* (pol.)

ros. БАЛЬЗАМ [нем. Balsam < гр. balsamon] – pol. BALSAM [łac. balsamum, z гр. bálsamon]

ros. ДЕФЕНЗИВА [нем. < фр. defensive] – pol. DEFENSYWA [łac. defensivus]

ros. КАПРИЗ [фр. caprice] – pol. KAPRYS [fr. caprice, z wł. capriccio]

ros. ЛАЗЕР [англ. laser] – pol. LASER [ang. laser]

ros. МАЗОХИЗМ [Masoch] – pol. MASOCHIZM [Masoch]

ros. РЕЗЕКЦИЯ [лат. resectio] – pol. RESEKCJA [łac. resectio]

ros. ЭКСТЕНЗИЯ [лат. extensio] – pol. EKSTENSJA [ang., fr. extension]

Do tej grupy należą także: *презумпция* – *presumpcja*, *зонд* – *sonda*, *зондаж* – *sondaż*, *гортензия* – *hortensja*, *претензия* – *pretensja* i inne. Podobnie jak w przypadku pierwszej grupy, tu również podstawową różnicą jest odmienny sposób zapożyczenia.

MODEL: *ekz* <*egz*> (ros.) – *egz* (pol.)

ros. ЭКЗАМЕН [лат. examen] – pol. EGZAMIN [daw. egzamen, zwykle l. mn. egzamina, z łac. examina]

ros. ЭКЗЕКУЦИЯ [лат. exsecutio] – pol. EGZEKUCJA [łac. exsecutio]

ros. ЭКЗЕКУТОР [лат. exsecutor] – pol. EGZEKUTOR [łac. exsecutor]

ros. ЭКЗЕМА [фр. eczéma < гр. ekzeo] – pol. EGZEMA [fr. eczéma, z p.-gr. ékzēma]

ros. ЭКЗЕМПЛЯР [лат. exemplar] – pol. EGZEMPLARZ [niem. Exemplar, fr. exemplaire, z łac. exemplar]

ros. ЭКЗОТИКА [гр. exotikos] – pol. EGZOTYKA [niem. Exotik]

ros. ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ [нем. Existenz] – pol. EGZYSTENCJALNY [fr. existentiel]

W skład tej grupy wchodzi również: *экзотический* – egzotyczny, *экзотизм* – egzotyzm, *экземплификация* – egzemplifikacja, *егзегеза* – *экзегеза*, *егzystенциализм* – *экзистенциализм* i inne. W aspekcie fonetycznym mamy tutaj do czynienia z analogią (w języku polskim ta sama wymowa, co w rosyjskim), ale graficznie występuje różnica, którą pokazują przytoczone przykłady.

Omówione różnice w adaptacji formalnej można ująć w tabeli:

Język polski	Język rosyjski
<i>c</i>	<i>s</i>
<i>b</i>	<i>w</i>
<i>s</i>	<i>z</i>
<i>egz</i>	<i>ekz</i>

V. Wnioski

Obcość na poziomie formalnym jednostek zapożyczonych bywa znakiem słabej adaptacji do systemu języka zapożyczającego. Podstawową bowiem cechą i mechanizmem języka zapożyczającego jest jak najlepsze przystosowanie do norm przyjętych w systemie na różnych poziomach. W tym aspekcie chodzi o dążność do „upodobnienia” na poziomie fonetyki oraz grafiki. Badania wykazały, iż oba języki – i polski, i rosyjski – w różny sposób radziły sobie i radzą obecnie z formalnymi wykładnikami obcych systemów. Obok przejęć obcych elementów w wersji wyjściowej (symetria) znalazły się również rodzime sposoby adaptacji (asymetria), które ujęłam w modelach oraz tabelach.

Niektóre zmiany czy nieregularności mają charakter czasowy, w miarę adaptacji formalnej zaczynają odzwierciedlać reguły charakterystyczne dla języka, do którego zostały zapożyczone. Jednakże część z tych modeli pozostaje żywa i funkcjonuje w schematach, niezależnie od źródła zapożyczenia i systemu biorcy.

Badania dotyczące adaptacji fonetycznej i graficznej zapożyczeń miały na celu zilustrowanie możliwości adaptacji wyrazów obcych oraz wskazanie modeli, według których ta adaptacja się odbywa. Zestawienie

systemów, mimo iż podobnych do siebie ze względu na system wokaliczny i konsonantyczny, pozwoliło lepiej dostrzec sposoby substytucji i dystrybucji fonemów, podobieństwa i różnice między nimi. Droga analizy wiodła od systemów, ze wskazaniem podstawowych procesów językowych (również na przestrzeni wieków), które miały zastosowanie do zapożyczeń w omawianych przykładach, aby w ten sposób wykazać ich odrębność. Podstawowym czynnikiem stanowiącym oś podziału była adaptacja graficzna, czyli sposób istnienia zapożyczeń w ich formie graficznej, który uwzględnia nowe fonemy i ich miejsca niecharakterystyczne dla słów rodzimych, oraz adaptacja fonetyczna uwzględniająca dystrybucje fonemów, ich wzajemne sąsiedztwo w wyrazach zapożyczonych. Analiza pozwoliła wyodrębnić charakterystyczne i – według mnie – najbardziej powszechne zjawiska w tym zakresie. Ich zebranie, usystematyzowanie oraz zilustrowanie było głównym zadaniem tej części niniejszego opracowania. Na jej podstawie można sformułować następujące wnioski:

1. Dla zmian w adaptacji zarówno fonetycznej, jak i graficznej duże znaczenie ma sposób zapożyczenia. W języku rosyjskim występuje stała tendencja do orientacji na wymowę etymonu, co w oczywisty sposób generuje różnice w adaptacji wyrazów obcych w stosunku do języka polskiego – w nim bowiem przeważa orientacja na formę graficzną słowa.
2. W zakresie adaptacji fonetycznej wyodrębniono fonemy niecharakterystyczne dla obu systemów: [f], [χ], [ʒ], dla których w języku rosyjskim występuje również, oprócz symetrycznych, nieekwiwalentny odpowiednik [χ]→[g] (w najnowszych zapożyczeniach brak takiej regularności). Ze względu na różnicę w sposobie zapożyczania (graficzne i fonetyczne) brak ekwiwalencji zaobserwowano również dla fonemu [f] w języku polskim [f]→[t].
3. Sygnałem obcości w obu językach są zapożyczone wraz z leksemami połączenia samogłoskowe. Zaobserwowano tu bardzo wysoką regularność – choć tracą one w obu językach charakter dyftongów, to jednak jako połączenia występują na różnych pozycjach w słowie. W ramach braku symetrii zaobserwowano rodzime odpowiedniki dla języka rosyjskiego: obok połączeń *au*, *eu* istnieją również połączenia *aw*, *ew*, *ei*.

4. O zapożyczeniu świadczą ponadto połączenia spółgłoskowe i samogłoskowo-spółgłoskowe, nietypowe dla obu języków – w języku polskim brak zmiękczenia spółgłosek tylnojęzykowych przed samogłoską [e], podczas gdy w języku rosyjskim ma miejsce palatalizacja. Zmiększane są również inne spółgłoski w języku rosyjskim (połączenia [l'u, s'u, t'u]), co odzwierciedla dążność do wiernego oddania miękkości obecnej w etymonie. W języku polskim ze względu na zapożyczanie graficzne nie ma tych procesów. W obu językach pojawiają się także pochodzące z języka niemieckiego połączenia *szt-*, *szk-*, w których również dla języka rosyjskiego obserwuje się asymetrię.
5. W zagadnieniach wymowy wyodrębniono niecharakterystyczne sposoby wymowy fonemów [e] oraz [o] w języku rosyjskim. Określono również różnice na poziomie akcentu – wyrazy obcego pochodzenia wykazują inne sposoby akcentuacji niż wyrazy rodzime (także w języku polskim).
6. W ramach adaptacji graficznej wyodrębnione zostały niecharakterystyczne pozycje samogłosek *a*, *e* na początku wyrazu w obu językach. W tej grupie także wykazano różnicę związaną ze sposobem zapożyczenia (brak samogłoski na początku wyrazu w języku polskim) oraz warianty samogłosek w zależności od źródła zapożyczenia.
7. Nietypowe są również geminaty, jednakże w tym przypadku występuje wyraźna asymetria, a mianowicie w języku polskim następuje ich redukcja, w języku rosyjskim – stała tendencja do utrzymania podwojonej spółgłoski.
8. Wśród obcych połączeń, które przeczą zasadom ortograficznym, wyróżniono odpowiednio dla języka polskiego połączenia: *em*, *en*, *om*, *on*, a dla języka rosyjskiego: *жю*, *ию*, *юю* oraz połączenia z *j*.
9. Jako ostatnia tendencja pożyczek scharakteryzowana została grupa, w której różne czynniki sprawiły występowanie różnych liter i fonemów odróżniających w sposób regularny oba zestawiane języki. Grupa ta ze względu na przejawiającą się w języku polskim i rosyjskim w ramach jednostek obcego pochodzenia wariantywność formalną nie jest grupą zamkniętą ani stałą, co wydaje się jej cechą immanentną.

Gramatyczne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych

Kategoria rodzaju i liczby

I. Obcość na poziomie gramatycznym – uwagi wstępne

Obcość i swojskość, czyli kategorie przyjęte jako swego rodzaju rama dla prowadzonych przeze mnie badań oraz rozważań, przejawiają się na wszystkich poziomach struktury języka. Wskaźnikiem obcości łatwiejszym do wychwycenia są elementy formalne czy też znaczeniowe; poziom gramatyczny, którym zajmę się w niniejszym rozdziale, może nie być dla przeciętnego użytkownika języka tak łatwy do zauważenia, chyba że dotyczy jednego z aspektów, jakim są rzeczowniki o nietypowych zakończeniach, nietypowych sufiksach, co do których trudno jednoznacznie określić kategorię rodzaju. Ten właśnie problem – klasyfikacja rodzajowa jednostek obcego pochodzenia oraz kategoria liczby – będą przedmiotem badań w niniejszym rozdziale. W procesie adaptacji słowo obce nabywa znaczenia gramatycznego wraz ze statusem morfologicznym. Obcość na poziomie morfologicznym jest niwelowana przez obowiązkowe dla obu języków – rosyjskiego i polskiego – przyporządkowanie do odpowiedniej kategorii gramatycznej, paradygmatu odmiany, co może odbywać się za pomocą końcówek fleksyjnych czy też sufiksów.

W tym rozdziale spróbuję poprzez analizę odpowiedzieć na pytania, jak jednostki są adaptowane gramatycznie, czy są takie jednostki zapożyczane, które pozostają poza systemem, tworząc nowe modele niecharakterystyczne dla obu języków, oraz jakie paralele i różnice

występują w ramach adaptacji kategorii rodzaju i liczby do języka polskiego i języka rosyjskiego. Innymi słowy, spróbuję zilustrować na konkretnym materiale, jak kategorie morfologiczne słów zapożyczonych istnieją w obu językach, co jest zapożyczane, a co pozostaje niezmienione, jaki jest stopień przyswojenia w obrębie morfologii. Jak pisze Elena W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 124): „Чаще всего иноязычное слово и его прототип в языке-источнике совпадают с точки зрения их языкового статуса (заимствуется лексическая единица) и морфологической принадлежности (часть речи заимствуемого слова не меняется в языке-реципиенте). Однако оформляется эта «принадлежность» средствами заимствующего языка”. Ten właśnie aspekt będzie mnie szczególnie interesował w niniejszym rozdziale.

Włączenie słowa obcego do systemu morfologicznego języka zapożyczającego zależy od kilku czynników. Nazywa je w swoim opracowaniu zapożyczeń z języka angielskiego do polskiego i rosyjskiego Kazimierz LUCIŃSKI (2000, s. 68) – są to czynniki zarówno strukturalne, jak i pozastrukturalne. Wśród nich badacz wymienia:

- strukturę wygłosu wyrazu zapożyczającego,
- produktywność danego rodzaju w języku zapożyczającym,
- znaczenie wyrazu i jego stosunek do pokrewnych semantycznie wyrazów rodzimych,
- wpływ języków pośredniczących przy kontakcie złożonym.

Moim celem będzie również pokazanie, jakie czynniki stały się wiodące dla adaptacji morfologicznej w językach polskim i rosyjskim. Stawiam zatem pytania: Czy czynniki te zależą od systemu, czy też w głównej mierze od języków pośredniczących? Co wpłynęło na różnice w tym aspekcie? Który z czynników okazał się najważniejszy i warunkujący nadanie kategorii rodzaju w języku polskim, a który w języku rosyjskim?

W tej części analizie zostały poddane najważniejsze – w moim przekonaniu wystarczające dla pokazania mechanizmów asymilacji gramatycznej – kategorie gramatyczne, takie jak rodzaj i liczba. Podstawową częścią mowy, która pozwoli wskazać asymilację morfologiczną, będzie rzeczownik. W każdym z tych aspektów, podobnie jak to miało miejsce w poprzednim rozdziale, będę odwoływać się do cech obu systemów językowych, które ilustruje słownictwo ro-

dzime, by następnie wskazać różnice (bądź ich brak) w traktowaniu słownictwa zapożyczanego.

Jak wskazują na to wyniki przeprowadzonych badań¹, gramatyczna adaptacja rzeczownika może odbywać się trzema sposobami:

- adaptacja poprzez przyłączenie do podstawy końcówki fleksyjnej;
- adaptacja poprzez wymianę sufiksu (*informa-cja* / *информа-ция*) (*-cja/-ция* od *-tion*);
- adaptacja poprzez dodanie sufiksu² (*tablet-(k)a* / *таблет-(к)а* od fr. *tablette*).

Pierwszy sposób adaptacji jest najczęściej występującym w obu badanych językach dla rzeczowników, których podstawa zakończona jest na spółgłoskę. Można tu jednak zaobserwować zarówno symetrię, jak i asymetrię w przyłączaniu końcówki fleksyjnej w językach rosyjskim i polskim³.

Języki polski i rosyjski należą do języków słowiańskich, w przeciwieństwie do badanych języków będących źródłem zapożyczeń, w związku z czym kategorie gramatyczne takie jak rodzaj, liczba, przypadek stanowią kategorie obecne w obu systemach oraz charakterystyczne dla nich. Syntetyczność obu języków związana jest z tym, że omawiane kategorie obecne są w formie wyrazu, w dodatkowych elementach (afiksach, fleksji, końcówkach). To ona stanowi odpowiedź odnośnie do reguł panujących w danym dziale gramatyki. Wspominam tutaj o tym dlatego, że języki będące „dawcami” zapożyczeń są z reguły językami analitycznymi, w których wskaźniki danej kategorii znajdują się poza samym wyrazem (może to być przyimek, czasownik posiłkowy, szyk, rodzajnik).

¹ Potwierdzają to także badania lingwistów, zarówno polskich, jak i rosyjskich.

² Tymi dwoma sposobami adaptacji będę szczegółowo zajmować się w rozdziale trzecim.

³ Adaptację gramatyczną (nazywaną też adaptacją morfologiczną) rozumiem tak, jak definiuje ją T.W. Strjekaljewa (СТРЕКАЛЁВА 2006b, s. 150), badając galicyzmy: „Процесс адаптации французских заимствованных слов в русском языке выражается в их подчинении его грамматическому строю. Французские заимствованные лексемы с самого начала их существования в русском языке подводятся под активные грамматические категории. Эти слова приобретают формы словоизменения, которые свойственны данной части речи в русском языке, и образуют эти формы по образцу исконно русских слов”.

II. Kategoria rodzaju⁴

Cechy systemowe

W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego (USJP 2006)* w następujący sposób zdefiniowana została kategoria rodzaju: „[...] jest to kategoria morfologiczna rzeczowników decydująca o ich końcówkach deklinacyjnych, o formach innych części mowy określających dany rzeczownik, wchodzących z nim w związek zgody, decydująca także o formach łączących się z nim czasowników”. W *Лингвистическом энциклопедическом словаре* (1990) można natomiast przeczytać: „[...] грамматическая категория, свойственная разным частям речи и состоящая в распределении слов или форм по двум или трём классам, традиционно соотносимым с признаками пола или их отсутствием; эти классы принято называть мужской, женский, средний род. Это классифицирующая категория для существительных”⁵.

Rodzaj jest kategorią semantyczną, a także konwencjonalną. Za Aliną KĘPIŃSKĄ (1997, s. 91) przyjmuje, iż kategoria ta obejmuje wszystkie nazwy, a więc takie, które odnoszą się do desygnatów zróżnicowanych płciowo (rodzaj *naturalny*), jak i do wszystkich pozostałych. Wtórnie rodzaj przysługuje nazwom jako jednostkom leksykalnym, klasyfi-

⁴ Por. także: KWIATKOWSKA [w druku].

⁵ Jak piszą M. KOZIARSKI i A. KRYSIAK (2012, s. 22): „[...] definicji kategorii rodzaju gramatycznego można znaleźć wiele – jest to kategoria zakresowo bardzo szeroka oraz wysoce niejednolita, gdyż różne części mowy obejmuje w różny sposób”. W swoim opracowaniu przedstawiają oni różne podejścia do kategorii rodzaju, pokazując współczesne trendy w badaniach tej kategorii, a więc aspekty psycholingwistyczne, osiągnięcia neurolingwistyki oraz lingwistyki feministycznej. Podobnego zdania jest również badaczka rosyjska I.G. Sierowa (СЕРОВА 2005, s. 129): „В настоящее время вопросы, связанные с категорией рода в языке, вызывают значительный интерес у лингвистов в связи с появлением и развитием в конце XX века гендерных исследований, изучающих манифестацию явлений разного характера через оппозиция *мужское* / *женское*. Лингвисты вновь обратились к исследованию этой противоречивой категории, используя положения когнитивной теории, методы психолингвистики, нейролингвистики и кросс-культурного анализа с целью разобраться в лингвистических и нелингвистических представлениях, конституирующих содержание категории рода в языке”. Te aspekty nie są tu przedmiotem dokładnej analizy.

kując je. W językach fleksyjnych, a takimi są języki polski i rosyjski, rodzaj jest kategorią morfologiczną i składniową. Morfologiczne i składniowe znaczenie kategorii rodzaju wiąże się z jego zdolnością bycia określanym przez odpowiednie formy innych części mowy oraz wstępowania w relacje z częściami zdania. Rozważania te można podsumować definicją sformułowaną przez Anatolija T. Aksjonowa: „[...] категория рода, представляет собой некое единство планов содержания и выражения” (cyt. za: КИМЯГАРОВА 1989, s. 72)⁶.

Na kategorię rodzaju i jej kształtowanie w językach słowiańskich miały wpływ prasłowiańskie procesy fonetyczne, które zmieniły strukturę morfologiczną wyrazu (wyraz uzyskał dwuczłonową strukturę w wyniku zaniku końcówek spółgłoskowych, monoftongizacji w wygłosie i konsonantyzacji przed samogłoską) – wtedy funkcję wykładników rodzaju gramatycznego przejęły końcówki (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006, s. 196). Jest to zjawisko morfologizacji rodzaju. Tradycyjnie uważa się, że w językach polskim i rosyjskim w liczbie pojedynczej występują trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki. W języku polskim dochodzi do tego podział na rodzaj męskożywotny i męskonieżywotny, a w liczbie mnogiej – męskoosobowy i męskonieosobowy. Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmuję stanowisko tradycyjne wobec kwestii liczby i typów rodzaju gramatycznego w języku polskim, gdyż jest to sprawa wtórna dla prowadzonych badań⁷. Wyróżniono zatem trzy rodzaje gramatyczne dla liczby pojedynczej, przy czym wskaźnikiem dla podziałów były: zakończenie, wzorce odmiany, a po części również semantyka. Zmiana związana jest – jak podaje *Encyklopedia języka polskiego* (1999, s. 321–322) – z następującym ujęciem problemu: „Podstawową funkcją kategorii rodzaju jest funkcja składnio-

⁶ R.S. Kimiagarowa (КИМЯГАРОВА 1989, s. 72) wyjaśnia tę definicję Aksjonowa w następujący sposób: „План выражения реализуется в основном путем согласования по роду, т.е. на грамматическом и синтаксическом уровнях. Что же касается плана содержания, то здесь связь [...] является неодинаковой для разных категорий существительных. Отнесение одушевленных имен существительных к одному из трех родов прозрачно, для неодушевленных такая связь представляется немотивированной. Таким образом, решающим фактором при определении рода является флексия”.

⁷ Szczegółowo ta kwestia jest omawiana np. w opracowaniach Z. Saloniego, W. Mańczaka i innych.

wa, polegająca na sygnalizowaniu za pomocą składni zgody związków syntaktycznych istniejących wewnątrz wypowiedzenia”, dlatego „kryterium to pozwala na wyróżnienie w jęz. pol. co najmniej pięciu klas rodzajowych rzeczownika: 1. rzeczowniki męskoosobowe, 2. męskożywotne, 3. męskonieżywotne, 4. nijakie, 5. żeńskie”. Podobnie traktuje to kryterium Witold MAŃCZAK (1956, s. 117), pisząc: „[...] rodzaj rzeczownika nie jest kategorią morfologiczną, ponieważ w ostatecznej mierze nie forma, ale użycie decyduje o tym, do jakiego rodzaju należy rzeczownik. [...] forma rzeczownika jest podporządkowana jego użyciu syntaktycznemu”. Pomimo tych dość jasno sformułowanych stanowisk dyskurs naukowy w obrębie kategorii rodzaju w polskiej tradycji trwa. Kryteria morfologiczne, semantyczne oraz składniowe mają swoje uzasadnienie i są podnoszone jako podstawowe przez różnych badaczy⁸. Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmuję – za Ałłą KRAWCZUK (2012, s. 156) – że dla rzeczownika rodzaj jest kategorią klasyfikującą z punktu widzenia morfologii oraz syntaktycznie niezależną i determinującą z punktu widzenia składni, stąd też stosuję klasyfikacje morfologiczne, które odwołują się do mianownika liczby pojedynczej rzeczownika, gdyż porównywanie kategorii rodzaju dotyczy w tej pracy słownikowych form rzeczownika. A. KRAWCZUK (2012, s. 158) nazywa je klasyfikacjami morfologiczno-fonologicznymi. W języku rosyjskim występują w liczbie pojedynczej, podobnie jak w języku polskim, trzy rodzaje (męski, żeński, nijaki; wyróżnia się męski żywotny i męski nieżywotny), zaś w liczbie mnogiej, w przeciwieństwie do tradycji polskiej, gdzie kategorię rodzaju określa się osobno dla liczby pojedynczej i mnogiej, formy rodzajowe neutralizują się, pozostaje tylko podział na rzeczowniki żywotne i nieżywotne, który znajduje swe odbicie we fleksji rzeczowników. Oprócz tego w języku rosyjskim występuje bardzo liczna grupa rzeczowników tzw. rodzaju wspólnego, wspólnorodzajowe (*обобщённый род*).

Porównywanie kategorii rodzaju dla języków tak pokrewnych i podobnych, jak języki polski i rosyjski, minimalizuje rozbieżności w samym znaczeniu kategorii rodzaju, nie mówiąc o różnicach słotwórn-

⁸ Pytanie o to, czy kategorię rodzaju należy wiązać z wykładnikami formalnymi części mowy, czy z rzeczywistością pozajęzykową (np. płcią), znajduje swoje miejsce oraz próby odpowiedzi w dyskusjach i teoriach (np. Stefańczyk; Saloni; Zaron).

czych, fleksyjnych czy syntaktycznych⁹, które występują w przypadku porównywania ich w językach niespokrewnionych¹⁰.

W obu językach rodzaju męskiego są rzeczowniki nazywające mężczyzn niezależnie od wykładników formalnych (*ojciec* – *отец*, *brat* – *брат*, *pracownik* – *работник*), nazwy pospolite zakończone na spółgłoskę twardą (*śnieg* – *снег*, *klub* – *клуб*, *stół* – *стол*) oraz na spółgłoskę syczącą (*szalas* – *шалаш*, *nóż* – *нож*), część nazw z końcówką fleksyjną *-a* (*starosta*, *humanista*, *sędzia/юноша*, *sудья*, *starosta*, *воевода*). W języku rosyjskim rodzaj męski ma również część nazw o temacie zakończonym na spółgłoskę miękką (*учитель*, *конь*, *день*).

Do rodzaju żeńskiego należą rzeczowniki nazywające kobiety (*mama* – *мама*, *siostra* – *сестра*, *sekretarka* – *секретарша*), nazwy zakończone na *-a/-я* (*tablica*, *tara*, *doska*, *bania*) oraz część nazw o temacie zakończonym na spółgłoskę miękką (*temradź*, *mysz* – *мышь*, *kość* – *кость*).

Rodzaj nijaki reprezentują rzeczowniki zakończone w obu językach na *-o*, *-e* (*jabłko* – *яблоко*, *mleko* – *молоко*, *niebo* – *небо*, *morze* – *море*), w języku polskim na *-ę* (*ciele*, *prosię*, *dziecię*), w języku rosyjskim na *-мя* (*пламя*, *время*) (por. ШВЕДОВА, red., 1982; GRZEGORCZYKOWA, ŁASKOWSKI, WRÓBEL, red., 1998).

Morfologiczne wykładniki kategorii rodzaju można ująć w tabeli:

Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki
w języku polskim		
-Ø (<i>dom</i> , <i>brat</i>)	-a (<i>mama</i> , <i>sekretarka</i>)	-o (<i>okno</i>)
-a (<i>województwo</i> , <i>humanista</i>)	-Ø (<i>mysz</i> , <i>łódź</i>)	-e (<i>morze</i>)
		-ę (<i>jagnię</i>)

⁹ O tych rozbieżnościach zob. MAŃCZAK 1956, s. 117.

¹⁰ Dla przykładu: w językach romańskich kategoria rodzaju wyrażona jest poprzez formy przymiotników, które mają rodzaj, a w języku angielskim nie ma formalnie wyrażonej kategorii rodzaju (nie jest ona również wyrażona w przymiotniku). Wśród współczesnych języków spotyka się podział na trzy rodzaje (w językach słowiańskich oraz w niemieckim) i na dwa rodzaje (w językach romańskich). W językach polskim, rosyjskim, hiszpańskim i niemieckim kategoria rodzaju jest obecna eksplicytnie, podczas gdy w języku angielskim – implicytnie (por. СЕРОВА 2005, s. 129).

w języku rosyjskim		
-Ø (<i>дом, брат, конь</i>)	-а (<i>мама, секретарша</i>)	-о (<i>окно</i>)
-а (<i>воевода, юноша</i>)	-Ø (<i>мышь, речь</i>)	-е (<i>море</i>)
		-мя (<i>время</i>)

Założenia metodologiczne

Różnica między wyrazem obcym a wyrazem przyswojonym na poziomie gramatycznym przejawia się w obecności rodzimych formantów, sufiksów, wskazujących i pozwalających przyporządkować leksem do danej klasy wyrazów. Ten aspekt łączy się z aspektem adaptacji słowotwórczej, której poświęcony jest kolejny rozdział. Z przyjętego przeze mnie punktu widzenia, niezależnie od zbieżności tych zjawisk i procesów oraz ich bliskości, ten podział wydaje się zasadny. Aspekt słowotwórczy zapożyczeń zakłada bowiem nie tylko przystosowanie słowa do systemu poprzez włączenie go do określonej klasy gramatycznej i nadanie rodzaju (np. przez określone elementy strukturalne), ale przede wszystkim wyodrębnienie pewnych elementów, które są w wyrazie obce, a zostają przeniesione wraz ze słowami do języka zapożyczającego¹¹.

Adaptacja zapożyczenia związana z określeniem dla niego kategorii rodzaju w języku zapożyczającym jest zjawiskiem regularnym zarówno dla języka polskiego, jak i rosyjskiego. Wyraz zapożyczany nie może istnieć w systemie poza kategorią rodzaju. Może nie posiadać sygnałów i wyznaczników tej kategorii (końcówek przypadku, fleksji, sufiksów), opozycji liczby pojedynczej i mnogiej, ale nie może być używany w języku, w mowie bez wskazania na rodzaj.

W toku prowadzonych badań zaobserwowano powtarzające się modele określania czy też „nadawania” kategorii rodzaju zapożyczeniom z języków europejskich. Większość z nich jest regularna i przede wszystkim dotyczy kryterium semantycznego (rodzaj zgodny z płcią nazywanego obiektem) oraz kryterium formalnego, czyli końcówki słowa. Na ich podstawie w obu językach, zarówno w polskim, jak i rosyjskim, nowe słowa włączane są do systemów. Prócz tych kry-

¹¹ Dokładnie zostanie to wyjaśnione w kolejnym rozdziale.

teriów adaptacja słów zapożyczonych odbywa się według przyjętych w danym języku mechanizmów. Zdaniem Swietłany W. Worobjowej (Воробьева 2009, s. 179) są to: odwołanie do istniejących w danym języku zapożyczającym typów odmiany, leksykalizacja oraz dodanie elementów słotwórczych charakterystycznych dla danego rodzaju. Jeśli w danym słowie zapożyczanym obecne są elementy słotwórcze, rozpowszechnione już wraz z wcześniejszymi zapożyczeniami, to sprzyjają one nadaniu tego samego rodzaju nowemu zapożyczeniu. Zestawianie badanych jednostek pozwala na wyciągnięcie wniosku sformułowanego również przez badaczkę zajmującą się konfrontacją języka polskiego i słowackiego Halinę MIECZKOWSKĄ (2011, s. 84–85), a mianowicie, że w leksyce zapożyczonej, głównie w klasie rzeczowników, można zaobserwować narastające zjawisko afleksyjności w zakresie przypadku i rodzaju. Zjawisko afleksyjności przejawia się najczęściej w leksyce zapożyczonej w postaci zerowego paradygmatu fleksyjnego, stopień adaptacji powiązany jest ze strukturą wyrazu oraz właściwościami fonologicznymi i fonetycznymi. Jak pokazują badane leksemy, w zapożyczeniach, szczególnie współczesnych, nadanie pełnej charakterystyki morfologicznej wyrazowi nie zawsze jest możliwe (MIECZKOWSKA 2011, s. 84). Czasem adaptacja podejmowana jest na poziomie słotwórczym; w badanym materiale ma to miejsce częściej w języku polskim niż w rosyjskim (problem adaptacji słotwórczej szczegółowo podejmuję w kolejnym rozdziale). Afleksyjność, czyli nieodmienność, jest bardziej charakterystyczna dla języka rosyjskiego niż polskiego. W przypadku leksemów zapożyczonych do tego języka zdecydowanie częściej następuje zapożyczanie wyrazów do rodzaju nijakiego, gdzie funkcjonują jako wyrazy nieodmienne. Zjawisko to występuje także w klasie przymiotników w języku rosyjskim. Na przestrzeni czasu również w języku polskim obserwuje się wzrost afleksyjności (np. *super* – *cynep*, *sexy* – *cekc*), która wcześniej miała charakter sporadyczny lub w ogóle nie występowała (np. *beżowy* – *беж*, *protegowany* – *помеже*, *prasowy* – *пеец*).

Aspekt adaptacji morfologicznej (gramatycznej) jest podejmowany przez językoznawców w ramach całościowych ujęć zapożyczeń (np. Marinowa; Borejszo; Kimiagarowa; Rybicka) bądź oddzielnie dla pożyczek z określonych języków: z niemieckiego (Martysiuk), angielskiego

(Wójtowicz; Luciński), francuskiego (Porayski-Pomsta; Strjekaljewa). W toku badań szczególnie cenne okazały się prace konfrontatywne (np. Jurkowski; Krawczuk; Miturska-Bojanowska).

Materiał podzielony został według kryterium symetrii oraz asymetrii w zakresie ekwiwalencji rodzajowej. W toku badań okazało się, iż występują wszystkie możliwe kombinacje symetrii i asymetrii rodzajowej dla badanych języków, rozstrzygającym stało się więc kryterium ilościowe, które pozwoliło wyprowadzić konkretne wnioski z przeprowadzonej analizy. Analiza umożliwiła również wykazanie najbardziej charakterystycznych dla obu języków przyczyn braku symetrii w zakresie kategorii rodzaju.

Jak już wspominałam w poprzednich rozdziałach, duża część badanych pożyczek to słowa pochodzące z greki i łaciny, których forma zależy bezpośrednio (albo również w jakimś stopniu) właśnie od tych klasycznych języków, ale także od języków będących pośrednikami zapożyczenia. W przypadku różnic zarówno formalnych, jak i gramatycznych nierzadko język bezpośredniego zapożyczenia miał wpływ na rodzaj w obu językach. Wśród przykładów znaleźć można łacinyzmy i greczyzmy (takie, które przeszły bez żadnych zmian, również gramatycznych, z języka łacińskiego, np. pol. *forma* / ros. *форма*, pol. *figura* / ros. *фигура*, oraz takie, które utraciły końcówki łacińskie, np. łac. *appetit* – pol. *apetyt* / ros. *annemum*, łac. *defectus* – pol. *defekt* / ros. *дефект*). To słownictwo międzynarodowe pozwala niejednokrotnie zaobserwować właściwą drogę zapożyczenia.

W obu językach obok znaczenia słowa obcego decydująca jest struktura ostatniej sylaby. Jeśli w języku bezpośredniego zapożyczenia słowo kończy się na spółgłoskę, to najczęściej otrzymuje ono rodzaj męski (tak jest w przypadku galicyzmów, np. fr. *sauce* – pol. *sos* / ros. *соус*), jeśli jednak rzeczownik kończy się na samogłoskę, nawet niewymawianą, np. *-e* w języku francuskim, to pojawia się kilka rozwiązań: albo następuje dodanie fleksji *-a* w obu językach, albo następuje asymetria wynikająca ze specyfiki języków¹² (np. fr. *limonade* – pol. *lemoniada* / ros. *лимонад*) (por. МИТУРСКА-БОЯНОВСКА 1992, s. 90–91).

¹² W języku polskim obserwuje się wyraźną dążność do zachowania rodzaju języka bezpośredniego zapożyczenia.

W analizie w miarę możliwości uwzględniłam również, w oparciu o najnowszy materiał słownikowy, współczesne tendencje nadawania kategorii rodzaju w zakresie zapożyczeń. Poczynione obserwacje, potwierdzone przez badaczy najnowszych zapożyczeń, wskazują na wysoką wariantywność w zakresie kategorii rodzaju.

Konfrontacja zapożyczeń na poziomie gramatycznym
Ekwiwalencja rodzajowa w językach polskim i rosyjskim

Podobnie jak w poprzednim rozdziale analizowany materiał został podzielony na grupy ekwiwalentne oraz nieekwiwalentne w zakresie kategorii rodzaju. W ramach obu grup sformułowano modele, które ilustrują odpowiedniość rodzajową pożyczek. W przypadku różnych możliwości pochodzenia podano zgodnie z informacjami leksykograficznymi możliwe drogi zapożyczenia. Jeśli stały się one decydujące dla przyporządkowania rodzajowego, to opatrzone zostały odpowiednim komentarzem.

Symetria w zakresie kategorii rodzaju

MODEL: rodzaj żeński (ros.) – rodzaj żeński (pol.)

Zapożyczone rzeczowniki rodzaju żeńskiego najczęściej są rzeczownikami, które w językach będących źródłem zapożyczenia są zakończone na *-a* lub *-e* – ten wykładnik formalny jest podstawowym klasyfikatorem kategorii rodzaju zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim. Rzeczowniki te stanowią dużą grupę badanych leksemów, jednak zaobserwowano wyraźną tendencję do zapożyczania głównie do rodzaju męskiego (najlicniejsza grupa zapożyczeń w obu językach). Zapozyczenia, którym nadawany jest w językach polskim i rosyjskim rodzaj żeński, są związane z płcią, czyli rodzajem naturalnym, oraz zakończone na *-a* i *-e* (w przypadku zakończenia na *-e* rzeczowniki przyjmują rodzaj żeński oraz fleksję¹³). Tak jest z rzeczownikami zapożyczonymi z języka angielskiego (zakończone na *-a* lub *-e*), z języka włoskiego

¹³ Jak zilustrują przykłady w kolejnych grupach, jest to jeden z wariantów; zakończenie na *-e* może również skutkować przyporządkowaniem do rodzaju męskiego.

(zakończone na *-a* – większą ekwiwalencję dla języka włoskiego w tej grupie obserwuje się w języku polskim), por.:

- ros. ГАЛЕРЕЯ [ит. galleria] – pol. GALERIA [wł. galleria]
- ros. ЭСТАФЕТА [фр. estafette < ит. staffetta] – pol. SZTAFETA [wł. staffetta]
- ros. ПИЦЦА [ит. pizza] – pol. PIZZA [wł. pizza]
- ros. ГОНДОЛА [ит. gondolle] – pol. GONDOLA [wł. gondolle]
- ros. КАНТАТА [ит. cantata] – pol. KANTATA [wł. cantata]
- ros. ГВАРДИЯ [ит. guardia] – pol. GWARDIA [wł. guardia]
- ros. КОКА-КОЛА [англ. coca-cola] – pol. COCA-COLA [ang. coca-cola]
- ros. ПИАНОЛА [англ. pianola] – pol. PIANOLA [ang. pianola]
- ros. СТЮАРДЕССА [англ. stewardess] – pol. STEWARDESSA [ang. Stewardess].

Rodzaju żeńskiego są również terminy zapożyczone z języka greckiego, ekwiwalentne dla obu badanych języków, typu: *matematyka* – *математика*, *muzyka* – *музыка*, *fizyka* – *физика*, *historia* – *история*, *geometria* – *геометрия* itp., odmieniające się regularnie według odmiany żeńskiej na *-a*. W opracowaniu grecyzmów i latynizmów przyjąłm zasadę nierozdzielania tych dwóch języków antycznych i nieomawiania ich osobno, w kontekście kategorii rodzaju można bowiem zaobserwować tutaj zbieżność na poziomie formalnym – część pożyczek z tych języków ma charakter złożony, np. dla języka greckiego ogniem pośredniczącym w zapożyczaniu był często język łaciński¹⁴.

Tożsama dla rosyjskiego i polskiego jest grupa rodzaju żeńskiego z końcówką *-a* i sufiksem *-cja/-mia*, *-ция*¹⁵. Wzorce te upowszechniły się także dla zapożyczeń z innych języków (np. fr. *armia*).

Przyjrzyjmy się kilku przykładom:

- ros. ДЕМОКРАТИЯ [фр. démocratie < гр. demos + kratos] – pol. DEMOKRACJA [gr. demokratia]

¹⁴ Potwierdza to również opracowanie grecyzmów i latynizmów D. MOSZYŃSKIEJ (1975).

¹⁵ Jak pisze H. RYBICKA (1976, s. 77), są to najbardziej typowe wśród rzeczowników żeńskich przekształcenia zakończeń.

- ros. ДЕКЛАРАЦИЯ [фр. *déclaration* < лат. *declaratio*] – pol. DEKLARACJA [łac. *declaratio*]
- ros. ЭВОЛЮЦИЯ [фр. *évolution* < лат. *evolutio*] – pol. EWOLUCJA [fr. *evolution* < łac. *evolutio*]
- ros. ЭКОНОМИЯ [нем. *Ökonomie* < гр. *oikonomia*] – pol. EKONOMIA [fr. *economie* < śrdw.-łac. *oeconomia*]
- ros. ФУНКЦИЯ [нем. *Funktion* < лат. *functio*] – pol. FUNKCJA [łac. *functio*]
- ros. АДМИНИСТРАЦИЯ [нем. *Administration* < лат. *administratio*] – pol. ADMINISTRACJA [łac. *administratio*]
- ros. РЕЛИГИЯ [польск. *religia* < лат. *religio*] – pol. RELIGIA [łac. *religio*]

Jak pisze Danuta MOSZYŃSKA (1975, s. 31), formacje na *-ia* zapożyczone z języka łacińskiego (wśród nich kontynuujące łacińskie formacje na *-tia*, *-sia*, *-antia*, *-entia*) są wśród rzeczowników rodzaju żeńskiego najliczniejsze, tworzą, podobnie jak w języku łacińskim, abstrakta i często występują jako leksyka terminologiczna. Potwierdzają to również przytoczone przykłady. Ponieważ przedmiotem niniejszych badań nie jest szczegółowe analizowanie części mowy języka, z którego słowa są zapożyczane, ograniczę się tutaj jedynie do uwagi, iż rodzaj żeński, czyli odmianę żeńską, w językach polskim i rosyjskim mają latynizmy nie tylko zakończone na *-a*, ale również na *-tio*. Do języków polskiego i rosyjskiego zostały najczęściej zapożyczone z języków zachodnioeuropejskich z odpowiednikami łacińskich sufiksów (*-tion*, *-sion*).

Inaczej, ale w obu omawianych językach paralelnie, odbywa się zapożyczanie z języków francuskiego oraz niemieckiego. W języku francuskim wykładnikiem kategorii rodzaju są rodzajniki, rzeczowniki nie mają końcówki fleksyjnej *-a*, dlatego rzeczowniki rodzaju żeńskiego zapożyczane z tego języka tracą wygłosowe *-e* (które nie jest czytane), a otrzymują w obu językach końcówkę żeńską *-a* i odmieniają się regularnie jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *-a*¹⁶, np.:

¹⁶ H. RYBICKA (1976, s. 81–82) wyjaśnia zakończenie *-a* zamiast francuskiej końcówki *-e*, której się nie wymawia, tym, iż brak zakończenia samogłoskowego przesunąłby te rzeczowniki do kategorii rzeczowników męskich, np. w wyrażeniu *broshura / брошюра* (fr. *brochure*).

- ros. ПРЕМЬЕР-А [фр. *première*] – pol. PREMIER-А [fr. *première*]
 ros. ГРАВИОР-А [фр. *gravure*] – pol. GRAWIUR-А [fr. *gravure*]
 ros. КАРЬЕР-А [фр. *carrière*] – pol. KARIER-А [fr. *carrière*]
 ros. ГИЛЬОТИН-А [фр. *guillotine*] – pol. GILOTYN-А [fr. *guillotine*]

Fleksję *-a* otrzymały w językach polskim i rosyjskim również rzeczowniki typu: *marionet-k-a* / *марионет-к-а* (dodatkowo w obu językach sufiks *-k-a*), *bombonier-ka* / *бомбоньер-к-а*, *balerin-a* / *балерин-а* (KALINIEWICZ 1978, s. 47).

W przypadku języka francuskiego obserwuje się dużą rozbieżność w klasyfikacji rodzajowej, dlatego rzeczowniki zapożyczone z tego języka znajdują się również w grupach, w których brak ekwiwalencji rodzajowej. Część tych różnic wynika ze sposobu zapożyczenia (ustne lub graficzne), na co wskazują również poniższe przykłady, choć tutaj występuje ekwiwalencja rodzajowa:

- ros. ЭМАЛЬ [фр. *email*] – pol. EMALIA [niem. *Emaile*, z fr. *email*]
 ros. ВАНИЛЬ [фр. *vanille*] – pol. WANILIA [fr. *vanille*]
 ros. МИГРЕНЬ [фр. *migraine*] – pol. MIGRENA [fr. *migraine*]

Ekwiwalencja ta, jak pokazują przykłady, nie jest ekwiwalencją formalną (w języku rosyjskim końcówka na spółgłoskę miękką, a w języku polskim – regularna końcówka rodzaju żeńskiego *-a*). Wykładniki formalne (sufiksy) analizuję dokładnie w kolejnej części pracy. Te różnice dotyczą również zapożyczeń z innych języków i często związane są nie tylko z końcówką fleksyjną, ale również z odrębnymi i charakterystycznymi dla obu języków sufiksami (np. *-ость/-cja*, a także dla rodzaju męskiego z końcówką w języku rosyjskim na twardą spółgłoskę, a w języku polskim na *-a*; patrz kolejny typ ekwiwalencji rodzajowej). Będzie to przedmiotem rozważań w dalszej części.

Podsumowując – ilościowo – grupa słów przyjmująca rodzaj żeński w językach polskim i rosyjskim jest dość liczna (drugie miejsce po rodzaju męskim). Najczęściej są to leksemy zakończone na regularną końcówkę dla rodzaju żeńskiego *-a*; w języku rosyjskim częściej niż w polskim występuje również zakończenie na spółgłoskę miękką, co ma związek ze specyfiką języka rosyjskiego (liczna grupa rzeczowni-

ków rodzaju żeńskiego należy do trzeciej deklinacji, w języku polskim zakończenia na miękką spółgłoskę występują rzadziej). Wśród tych rzeczowników najczęściej dotyczy zapożyczeń związanych z rodzajem naturalnym żeńskim oraz zapożyczeń terminologicznych, wyrażen abstrakcyjnych (posiadają one charakterystyczne sufiksy, które nazywają abstrakta – są to sufiksy *-cja/-mia*, *-ция*, *-sia*. W tej grupie znalazły się przede wszystkim rzeczowniki nieżywotne, ponieważ głównie to one podlegają strukturalnym przekształceniom w obu językach (rzeczowniki żywotne mają rodzaj przyporządkowany w zależności od płci). Jak pokazały przykłady, jeśli słowo obce kończy się na *-a*, to w obu językach zapożyczenie otrzymuje rodzaj żeński.

MODEL: rodzaj męski (ros.) – rodzaj męski (pol.)

Kategoria rodzaju męskiego jest najbardziej produktywna dla zapożyczeń w językach polskim i rosyjskim. Jest to związane ze znaczeniem oraz strukturą zapożyczanych słów, z których olbrzymia większość zakończona jest na spółgłoskę twardą (w zapożyczeniach graficznych lub fonetycznych). W przypadku języków, które nie mają kategorii rodzaju wyrażonej w formantach fleksyjnych (np. w językach francuskim i angielskim wykładnikiem kategorii rodzaju jest rodzajnik, który – jak wiadomo – nie przechodzi wraz z rzeczownikiem zapożyczanym), mechanizm zapożyczania jest dwojaki. Rzeczowniki żywotne przechodzą do danego rodzaju w zależności od rodzaju naturalnego, bez względu na wykładniki formalne (celowo wśród przykładów podaję wyrazy z różnymi wykładnikami formalnymi), np.:

ros. АКРОБАТ [фр. *acrobate* < rp. *akrobátēs*] – pol. AKROBATA [fr. *acrobate* < gr. *akrobátēs*]

ros. ИНТЕЛЛЕКТУАЛ [лат. *intellectualis*] – pol. INTELEKTUALISTA [łac. *intellectualis*]

ros. ПРОДЮСЕР, ПРОДУЦЕНТ [англ. *producer* < лат. *producens*] – pol. PRODUCENT [niem. *Produzent* < łac. *producens*]

ros. ДИРИЖЁР [фр. *diriger*] – pol. DYRYGENT [niem. *Dirigent* < łac. *dirigens*]

ros. НОТАРИУС [лат. *notarius*] – pol. NOTARIUSZ [łac. *notarius*]

- ros. ДЕМОКРАТ [фр. *democrate*] – pol. DEMOKRATA [niem. *Demokrat*, fr. *democrate* < gr. *dēmokratia*]
 ros. ДЕСПОТ [нем. *Despot* < фр. *despote* < rp. *despótēs*] – pol. DESPOTA [niem. *Despot* < gr. *despótēs*]
 ros. ДЕЗЕРТИР [фр. *déserteur*] – pol. DEZERTER [fr. *déserteur*].

Natomiast rzeczowniki nieżywotne stają się najczęściej rzeczownikami rodzaju męskiego dzięki takim formalnym cechom jak formant zerowy (również nieme samogłoski w wygłosie, np. angielskie *-e*) i podstawa słowotwórcza zakończona na spółgłoskę. W językach polskim i rosyjskim są to końcówki charakterystyczne w pierwszej kolejności dla rodzaju męskiego. W języku polskim występuje końcówka *-a*, która w większości pożyczek (np. z języka francuskiego czy niemieckiego) została dodana do słowa zapożyczonego. W języku rosyjskim nie zachodzi ten proces formalny, co może świadczyć o zapożyczaniu fonetycznym do języka rosyjskiego.

Wśród rzeczowników rodzaju męskiego dużą grupę stanowią rzeczowniki abstrakcyjne z formantem *-izm*, należące do leksyki międzynarodowej o podstawie łacińskiej (źródło łacińskie widoczne jest w odpowiednikach sufiksu *-ismus*, w języku francuskim *-isme*, w języku angielskim *-ism*, w języku niemieckim *-ismus*), zapożyczone najczęściej z języka francuskiego bez niemego *e* w wygłosie, np.:

- ros. ГУМАНИЗМ [нем. *Humanismus*, фр. *humanisme* < лат.] – pol. HUMANIZM [фр. *humanisme* < łac.]
 ros. ЭГОИЗМ [фр. *egoisme* < лат.] – pol. EGOIZM [фр. *egoisme* < łac.]
 ros. ИМПРЕССИОНИЗМ [фр. *impressionnisme*] – pol. IMPRESJO-
 NIZM [fr. *impressionisme*]
 ros. ФАНАТИЗМ [фр. *fanatisme*, нем. *Fanatismus*] – pol. FANATYZM [fr. *fanatisme*]
 ros. ГЕДОНИЗМ [фр. *hedonisme*] – pol. HEDONIZM [fr. *hedonisme*]

Nie jest to, oczywiście, jedyna grupa rzeczowników rodzaju męskiego. Rzeczowniki zapożyczone do rodzaju męskiego należą do różnych klas, a także mają swoje źródło w różnych językach.

Mechanizmy zapożyczania można ująć w następujące grupy¹⁷:

- utrata wygłosowego niemego *e* (języki angielski i francuski) lub końcówki *-o*, *-e* (język włoski), np.: ang. *folklore* – pol. *folklor* / ros. *фольклор*; fr. *remonte* – pol. *remont* / ros. *ремонт*, fr. *creme* – pol. *krem* / ros. *крем*, wł. *tenore* – pol. *tenor* / ros. *тенор*;
- zapożyczenie bez zmiany formalnej i rodzajowej (języki angielski i niemiecki), np.: niem. *Wechsel* – pol. *weksel* / ros. *вексель*; ang. *safe* – pol. *sejf* / ros. *сейф*; ang. *motel* – pol. *motel* / ros. *мотель*;
- zapożyczenie ze zmianą formalną, utratą charakterystycznych sufiksów typu: *-us*, *-er-*, *-os* (języki łaciński i grecki), również w niektórych przypadkach sufiksu *-um*, np.: *pedagog*, *chirurg*, *numer*, *adwokat*, *deizm*. W tej grupie na zmianę formalną i kategorię rodzaju wpłynęło zapożyczenie za pośrednictwem języków zachodnioeuropejskich, w których miała miejsce zamiana sufiksów lub ich utrata, np.: łac. *paedagogus* – fr. *pedagogue* – pol. *pedagog* / ros. *педагог*, łac. *numerus* – niem. *Nummer* – pol. *numer* / ros. *номер*, łac. *chirurgus* – niem. *Chirurg* – pol. *chirurg* / ros. *хирург*.

W pierwszej grupie znalazły się:

ros. РЕМОНТ [фр. remonte] – pol. REMONT [fr. remonte]

ros. РЕЖИМ [фр. régime] – pol. REŻIM [fr. régime]

ros. ПРЕСТИЖ [фр. prestige] – pol. PRESTIŻ [fr. prestige]

ros. ТЕНОР [ит. tenore] – pol. TENOR [wł. tenore]

Dla drugiej grupy charakterystyczne są:

ros. КЕКС [англ. cake, мн. ч. cakes] – pol. KEKS [ang. cakes]¹⁸

ros. РИНГ [англ. ring] – pol. RING [ang. ring]

ros. КАБИНЕТ [нем. Kabinett < фр. cabinet] – pol. GABINET [wł. gabinetto, z fr. cabinet]

ros. БЕКСЕЛЬ [нем. Wechsel] – pol. WEKSEL [Wechsel]

¹⁷ Mogą one dotyczyć zarówno rzeczowników żywotnych, jak i nieżywotnych.

¹⁸ Forma ta została zapożyczona z języka angielskiego, w którym jest to wyraz w liczbie mnogiej. Tego typu formom poświęcony jest podrozdział drugi.

Trzecią grupę mechanizmów zapożyczania ilustrują pożyczki do obu języków za pośrednictwem języków zachodnioeuropejskich:

- ros. КАЛЕНДАРЬ [польск. kalendarz < łac. *calendarium*] – pol. KALENDARZ [śrdw.-łac. *calendarium*]
- ros. НОМЕР [нем. *Nummer* < łac. *numerus*] – pol. NUMER [niem. *Nummer* < łac. *numerus*]
- ros. ЦИЛИНДР [фр. *cylindre* < греч. *kýlindros*] – pol. CYLINDER [niem. *Zylinder*, fr. *cylindre* < gr. *kýlindros*]
- ros. ПЕДАГОГ [фр. *pedagogue* < гр. *paidagōgós*] – pol. PEDAGOG [fr. *pedagogue* < *paidagōgós*]
- ros. ДИАЛЕКТ [нем. *Dialekt*, фр. *dialecte* < гр. *diálektos*] – pol. DIALEKT [fr. *dialecte* < gr. *diálektos*]

W ramach symetrycznego modelu: rodzaj męski (ros.) – rodzaj męski (pol.) podane zostały najbardziej charakterystyczne tendencje dla tej grupy, chociaż, jak pokażę w dalszej analizie, sposoby zapożyczania do rodzaju męskiego nie muszą być regularne i ekwiwalentne dla języków polskiego i rosyjskiego. Przykładowo, niektóre rzeczowniki zapożyczone z języka włoskiego tracą końcówkę *-o*, *-e* tylko w jednym z analizowanych języków, w języku rosyjskim brak jest adaptacji fleksyjnej (np. *sopran* – *сопрано*) – zilustrują to zjawisko szerzej grupy, w których brak jest ekwiwalencji rodzajowej. Kolejnym przykładem może być dość regularna nieodpowiedniość francuskich zapożyczeń do języka polskiego w porównaniu z językiem rosyjskim – w języku rosyjskim wchodzą one do rodzaju męskiego, w języku polskim natomiast wiodącą staje się tendencja do pozostawienia rodzaju żeńskiego występującego w języku, który jest bezpośrednim „dawcą” zapożyczenia, np. *zupa* – *суп*, *grypa* – *грипп*, *marmolada* – *мармелад*, *dewiza* – *девиз*.

MODEL: rodzaj nijaki (ros.) – rodzaj nijaki (pol.)

Cechą charakterystyczną rzeczowników, które przeszły po zapożyczeniu do rodzaju nijakiego, jest ich niewielki (najmniejszy spośród wszystkich trzech rodzajów) stopień asymilacji. Zapożyczenia rodzaju nijakiego w języku rosyjskim są nieodmienne, natomiast w języku polskim występuje tendencja do odmiany według wzorców deklina-

cyjnych dla rodzaju nijakiego. Rzeczownikami rodzaju nijakiego stają się wszystkie te, które nie mieszczą się w omawianych wcześniej grupach, nie posiadają wykładników formalnych pozwalających na to oraz należą do rzeczowników nieżywotnych. Badania kategorii rodzaju przeprowadzone przez Wiesława Stefańczyka potwierdzają dla języka polskiego tendencję przynależności wyrazów nieodmiennych do rodzaju nijakiego¹⁹. Podaje on, że na 480 zbadanych przez niego leksemów nieodmiennych 400 należy do rodzaju nijakiego (STEFANČZYK 2007, s. 44–45). Podstawową przeszkodą w asymilacji nierodzimych słów rodzaju nijakiego jest ich budowa – podstawa słowotwórcza zakończona na samogłoskę²⁰ (w przypadku rodzimych słów rodzaju nijakiego podstawa słowotwórcza zakończona jest na twardą lub miękką spółgłoskę z fleksją *-o*, *-e* lub *-a*). W związku z tym wydają się one najbardziej obce systemom gramatycznym języka polskiego i języka rosyjskiego. Jednak niezależnie od tego zostały one do tych systemów włączone, posiadają kategorię rodzaju, a w języku polskim większa część z nich również się odmienia. W zebranym materiale można zatem wyróżnić dwa warianty modelu:

- rodzaj nijaki (ros. ndm) – rodzaj nijaki (pol. odm);
- rodzaj nijaki (ros. ndm) – rodzaj nijaki (pol. ndm).

WARIANT MODELU: rodzaj nijaki (ros. ndm) – rodzaj nijaki (pol. odm)

Do tej grupy należą przede wszystkim rzeczowniki o podstawie zakończonej na *-o*; w języku polskim większość z nich jest odmienna, w związku z czym *-o* staje się końcówką fleksyjną charakterystyczną dla rodzaju nijakiego. Porównajmy:

¹⁹ Podobnego zdania jest W.W. Winogradow, odnośnie do języka rosyjskiego pisze on w następujący sposób: „Средний род становится складом для заимствованных слов, которые по своему звуковому или морфологическому облику не соответствуют типическим формам русских существительных” (ВИНОГРАДОВ 1986, s. 76).

²⁰ Badania E.W. Marinowej wykazują, iż w ostatnich latach rzeczowniki nieodmierne zakończone na samogłoskę otrzymują w języku rosyjskim również rodzaj męski lub żeński, co wskazuje na zmianę modelu, np. *евро*, *тофу* (r.m.), *секьюрити*, *биеннале* (r.ż.) (МАРИНОВА 2008a). Interesujące uwagi oraz badania tego aspektu prezentuje również U.I. Turko (ТУРКО 2013).

ros. ПИАНИНО [ит. *pianino*] – pol. PIANINO [wł. *pianino*]
 ros. ЛАНДО [фр. *landau*] – pol. LANDO [fr. *landau*]
 ros. БОЛЕРО [исп. *bolero*] – pol. BOLERO [hiszp. *bolero*]
 ros. БЮРО [фр. *bureau*] – pol. BIURO [fr. *bureau*]
 ros. КАЗИНО [фр. < ит. *casino*] – pol. KASYNO [wł. *casino*]
 ros. МОТТО [ит. *motto*] – pol. MOTTO [wł. *motto*]
 ros. ГЕТТО [ит. *ghetto*] – pol. GETTO [wł. *ghetto*]
 ros. РИЗОТТО [ит. *risotto*] – pol. RISOTTO [wł. *risotto*]

W tej grupie mieszczą się również: *metro* – *метро*, *auto* – *авто*, *radio* – *радио*, *saldo* – *сальдо*, *libretto* – *либретто*, *lasso* – *лаcco* i inne.

WARIANT MODELU: rodzaj nijaki (ros. ndm) – rodzaj nijaki (pol. ndm)

Nieodmiennymi zapożyczonymi są w języku polskim rzeczowniki zakończone na samogłoski *-i*, *-oa*, *-u*, *-ao* oraz sylabę akcentowaną typu: *attaché*, *jury*, *menu*.

ros. САЛЯМИ [ит. *salame*] – pol. SALAMI [wł. l. mn. od *salame*]
 ros. АЛИБИ [лат. *alibi*] – pol. ALIBI [łac. *alibi*]
 ros. МЕНЮ [фр. *menu*] – pol. MENU [fr. *menu*]
 ros. ТАБУ [полинез. *tabu*] – pol. TABU [polinez. *tabu*]
 ros. БОА [фр. *boa* < лат. *boa*] – pol. BOA [fr. *boa* < łac. *boa*]
 ros. АТЕЛЬЕ [фр. *atelier*] – pol. ATELIER [fr. *atelier*]
 ros. ЖЮРИ [фр. < англ. *jury*] – pol. JURY [fr. z ang. *jury*]
 ros. АТАШЕ [фр. *attaché*] – pol. ATTACHE [fr. *attaché*]

Ten wariant reprezentują również: *graffiti* – *граффити*, *bikini* – *бикини*, *kakadu* – *какаду* i inne.

W obu językach obecnie obserwuje się wariantywność kategorii rodzaju dla najnowszych zapożyczeń zakończonych na samogłoskę i nieodmiennych (np. w języku polskim *tofu* w *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* ma określenie rodzaju „r.m. lub/i r.n.”, podobnie również *publicity*; w języku rosyjskim *джакузи* – „r.ż. lub/i r.n.” i inne)²¹. Wska-

²¹ Są to, według określenia używanego przez R.S. Kimiagarową (Кимягарова 1989), *слова-дублиеты*, posiadające w jakimś czasie dwa rodzaje. Przyczyną tego zjawiska

zono tu formalne cechy będące u podstaw przynależności rodzajowej, nie jest to jedyny czynnik decydujący. Drugi czynnik stanowi semantyka zapożyczeń – szczególnie w języku rosyjskim o przynależności do kategorii rodzaju rzeczowników nieodmiennych decyduje znaczenie (np. synonim rodzimy lub też klasa danych przedmiotów, zjawisk), a także zasada analogii w stosunku do rodzimych słów zakończonych np. na *-o*.

Asymetria w zakresie kategorii rodzaju

Brak symetrii rodzajowej w ramach zapożyczeń do języków polskiego i rosyjskiego posiada bardzo wiele wariantów. Wśród nich najliczniejszą grupą jest model: rodzaj męski w języku rosyjskim – rodzaj żeński w języku polskim; ma on swoje uzasadnienia i specyfikę, którą omówię w odpowiednim podrozdziale. Podobnie jak w poprzednich częściach i tu prezentuję modele na podstawie zbadanego materiału i przykładów dla każdej podgrupy.

MODEL: rodzaj żeński (ros.) – rodzaj męski (pol.)

Pierwszą grupą kontrastywną jest model, w którym rzeczowniki zapożyczone do języka rosyjskiego otrzymują rodzaj żeński, natomiast w polskim – rodzaj męski. Pogrupowałam je według najliczniejszych i najbardziej charakterystycznych tendencji. Część z nich posiada łatwo wytłumaczalne pochodzenie i budowę, natomiast część trudno do końca wytłumaczyć oraz ująć w regularne odpowiedniości słowotwórczo-fleksyjne²². Różnice w kategorii rodzaju można uporządkować według dwóch kryteriów:

może być dążność do zachowania rodzaju języka bezpośredniego zapożyczenia przy jednoczesnym zachowaniu formy nietypowej dla języka zapożyczającego. Do tej grupy należą też liczne wyrazy obce, które znajdują się w najnowszym słowniku wyrazów obcych L.P. Kryszina (Крысин 2012), np. *лангуст* – *лангуста*.

²² Pisze o tym również M. JURKOWSKI (1997, s. 84) w opracowaniu dotyczącym kategorii rodzaju dla rzeczowników obcego pochodzenia w języku polskim i języku rosyjskim.

- różnica formalna wynikająca ze sposobu zapożyczenia lub też przypadku, w jakim dany rzeczownik został zapożyczony z języka zapożyczającego,
- droga zapożyczania za pośrednictwem innych języków.

Pierwszy rodzaj posiada cechę formalną, jaką jest wygłosowe *-t* w języku polskim charakterystyczne dla rodzaju męskiego oraz jego brak i końcówka żeńska *-a* w języku rosyjskim:

ros. ЭМБЛЕМА [фр. *emblem*e < лат. *emblēma* < гр.] – pol. EMBLEMAT [daw. *emblem*a, fr. *emblem*e < gr. *émblēma*]

ros. ДИЛЕММА [гр. *dilēmma*] – pol. DYLEMAT [гр. *dilēmma*, dpn. *dilēmmatos*]

ros. АКСИОМА [гр. *aksiōma*] – pol. AKSJOMAT [гр. *aksiōma*, łac. *axiomatis*]

ros. АМАЛЬГАМА [фр. *amalgame*, нем. *Amalgam* < гр.] – pol. AMALGAMAT [niem. *Amalgam*, fr. *amalgame*]

ros. СХЕМА [нем. *Schema* < гр. *schēma*] – pol. SCHEMAT [гр. *schēma*, dpn. *schēmatos*]

ros. ПАРАДИГМА [нем. *Paradigma*, фр. *paradigme* < гр. *paradeigma*] – pol. PARADYGMAT [p.-łac. *paradigma*, dpn. *paradigmatis*]

ros. ПОЭМА [фр. *poème* < гр. *poiēma*] – pol. POEMAT [łac. *poiēma-atis*]

ros. ПРИЗМА [гр. *prisma*] – pol. PRYZMAT [гр. *prisma*, dpn. *prismatos*]

ros. ТЕМА [нем. *Thema* < гр. *thēma*] – pol. TEMAT [гр. *thēma*, łac. *tematis*]

ros. ДРАМА [гр. *drāma*] – pol. DRAMAT [гр. *drāma*, *dramatos*]

Rodzaj żeński w języku rosyjskim wynika z języka bezpośredniego zapożyczenia oraz przejęcia formy wyrazu według wzorca dla rodzaju żeńskiego z dodaniem końcówki *-a* (omówiony został w podrozdziale dotyczącym symetrii), natomiast rodzaj męski można tłumaczyć bezpośrednim zapożyczeniem z języka greckiego oraz łacińskiego. D. MOSZYŃSKA (1975, s. 137) w badaniach nad grecyzmami i łacynizmami podaje, iż są to pożyczki, które do języka polskiego weszły w XVI wieku, zmieniając rodzaj z nijakiego w języku greckim na męski w języku polskim. Wygłosowe *-t* zostało zapożyczone jako należące do tematu

w przypadkach zależnych w języku greckim bądź łacińskim, typu: *tema* – *temat-is*, *drama* – *dramat-os* (dlatego przy przykładach w źródle zapożyczenia podawany jest także dopełniacz). Różnicę w języku polskim można również tłumaczyć czynnikiem analogii (por. wyraz *emblem*²³, dla którego *Wielki słownik wyrazów obcych PWN* podaje, iż dawniej w języku polskim istniała forma *emblema*, zapożyczona bezpośrednio z języka francuskiego) oraz dążnością do zachowania rodzaju języka bezpośredniego zapożyczenia.

Drugą wyraźną grupę tworzą zapożyczenia podobnego typu, w których w języku rosyjskim kwalifikatorem rodzajowym staje się końcówce *-a*. Ta grupa przedstawia się następująco:

- ros. ЛЕКСЕМА [фр. *lexème* < rp. *lexis*] – pol. LEKSEM [ang. *lexeme*, fr. *lèxeme*, gr. *leksis*]
- ros. СИСТЕМА [фр. *système* < rp. *systema*] – pol. SYSTEM [fr. *système*, gr. *systema*]
- ros. МОРФЕМА [фр. *morphème* < rp. *morphema*] – pol. MORFEM [fr. *morphème*, gr. *morphe*]
- ros. ФОНЕМА [фр. *phonème*, нем. *Phonem* < rp. *phonema*] – pol. FONEM [fr. *phonème*, gr. *phonema*]
- ros. ПРОБЛЕМА [польск. *problem* < нем. *Problem* < łac. *problēma* < rp. *problema*] – pol. PROBLEM [fr. *probleme*, od p.-łac. *problema*]
- ros. ДИАДЕМА [фр. *diademe* < rp. *diādēma*] – pol. DIADEM [fr. *diademe*, gr. *diādēma*]

Do tego typu leksemów należą również *графем* – *графема*, *морфем* – *морфонема* i inne. Wydzielam tę grupę osobno ze względu na sposób zapożyczenia. W języku rosyjskim jest to zapożyczenie formalne z języka francuskiego (poprzez dodanie *-a*). W języku polskim, gdzie pośrednikiem jest także najczęściej język francuski, w którym występuje nieme *-e*, są to zapożyczenia fonetyczne, ustne²³. Decydujący w języku polskim stał się też rodzaj męski, który mają te rzeczowniki w języku francuskim.

²³ Za J. PORAYSKIM-POMSTĄ (2007, s. 57) przyjmuję trzy główne czynniki wpływające na wybór rodzaju gramatycznego galicyzmów w języku polskim. Są to: rodzaj gramatyczny tego wyrazu w języku francuskim, znaczenie wyrazu zapożyczonego na gruncie języka francuskiego oraz forma brzmieniowa (graficzna) pożyczki.

Ten sam model reprezentuje również kolejna charakterystyczna i regularnie występująca w obu językach zapożyczających grupa, w której różnica rodzajowa wynika ze sposobu zapożyczenia. W języku polskim językiem pośredniczącym jest język francuski, dlatego element grecki *-gramma* (zmodyfikowany przez języki pośredniczące: fr. *-gramme*, niem. *-gramm*, ang. *-gramm*) zapożyczony został jako zmodyfikowany tym językiem, w związku z czym następuje zmiana rodzaju na męski (wykładnik formalny charakterystyczny dla rodzaju męskiego, pominięcie niemego *-e*). Wyrazy te należą do bazy internacjonalnej, stąd w słownikach podaje się często kilka języków, które mogą być źródłem bezpośredniego zapożyczenia:

- ros. ДИАГРАММА [фр. *diagramme*, нем. *Diagramm* < rp. *diagramma*] – pol. DIAGRAM [fr. *diagramme*, z łac. *diagramma*]
- ros. ПРОГРАММА [нем. *Programme* < rp. *programma*] – pol. PROGRAM [fr. *programme*, z łac. *programma*]
- ros. ТЕЛЕГРАММА [нем. *Telegramm*, фр. *telegramme*, англ. *telegram* < rp. *tele* + *gramma*] – pol. TELEGRAM [fr. *telegramme*, ang. *telegram* < gr. *tele* + *gramma*]
- ros. КАРДИОГРАММА [фр. *cardiogramme* rp. < *kardio* + *gramma*] – pol. KARDIOGRAM [fr. *cardiogramme*, gr. *kardio* + *gramma*]
- ros. АНАГРАММА [фр. *anagramme* < rp. *ana* + *gramma*] – pol. ANAGRAM [fr. *anagramme*, z gr. *anagramma*]

Tę asymetrię ilustrują również następujące pary ekwiwalentów: *stenogram* – *стенограмма*, *ideogram* – *идеограмма*, *monogram* – *монограмма* itp.

Inny model reprezentują słowa zapożyczone z tego samego języka, ale w różny sposób: w zapożyczeniach do języka rosyjskiego rodzaj pozostaje ten sam co w źródle, w języku polskim, ze względu na formę i specyfikę systemu tego języka (zakończenia na spółgłoskę charakterystyczne dla rodzaju męskiego), zapożyczenia zmieniają rodzaj na męski (słowotwórczo-fleksyjna specyfika), np.:

- ros. ДЕТАЛЬ [фр. *detail*] – pol. DETAL [fr. *detail*]
- ros. МЕДАЛЬ [фр. *medaille*] – pol. MEDAL [fr. *medaille*]
- ros. ПЕТУШЬ [фр. *retouche*] – pol. RETUSZ [fr. *retouche*]

- ros. МОДЕЛЬ [фр. modele] – pol. MODEL [fr. modele]
 ros. ФАЛЬШЬ [нем. Falsch] – pol. FAŁSZ [niem. Falsch]

Najwięcej zapożyczeń w tej grupie stanowią zapożyczenia z języka francuskiego, zdarzają się też na przykład zapożyczenia z języka niemieckiego.

Jako osobną wydzieliłam grupę, w której różnica rodzajowa wynika z różnych źródeł zapożyczenia. We wszystkich tych przypadkach rodzaj wiąże się ze specyfiką fleksyjną, która staje się determinantem dla klasyfikacji rodzajowej, podobnie jak w wielu wcześniejszych grupach:

- ros. ДИСТАНЦИЯ [фр. distance < лат. distantia] – pol. DYSTANS [fr. distance]
 ros. ГОРИЛЛА [англ. gorilla] – pol. GORYL [fr. gorille]
 ros. ГРАНАТА [ит. granata] – pol. GRANAT [niem. Granat]

Z wyjątkiem leksemu *дистанция*²⁴, w którym następuje substytucja sufiksu (omawiana w rozdziale dotyczącym symetrii), nie ma tutaj żadnych zmian fleksyjnych, rzeczowniki zapożyczane są graficznie, a do języka polskiego z francuskiego – fonetycznie.

Na koniec omówię dość dużą grupę, niejednorodną pod względem formalnym oraz pod względem kryterium zarówno przynależności rodzajowej, jak i źródła zapożyczenia. W przypadku niektórych rzeczowników wchodzących w skład tej grupy zachodzi zmiana rodzajowa w jednym z języków, dla innych – tylko zmiana formalna:

- ros. КАСКА [фр. casque **r.m.**] – pol. KASK [fr. casque] – zmiana rodzajowa w językach rosyjskim i polskim
 ros. АФИША [фр. affiche **r.ż.**] – pol. AFISZ [fr. affiche] – zmiana rodzajowa w języku polskim
 ros. АТАКА [фр. attaque **r.ż.**] – pol. ATAK [fr. attaque] – zmiana rodzajowa w języku polskim
 ros. РЕССОРА [фр. resort **r.m.**] – pol. RESOR [fr. resort] – zmiana rodzajowa w językach rosyjskim i polskim

²⁴ Podobnie również: *гримаса* – *grymas* i inne.

- ros. ТЕРРАСА [фр. terrasse **r.ż.**] – pol. TARAS [daw. teras, fr. terrasse] – zmiana rodzajowa w języku polskim
- ros. ТРАПЕЦИЯ [нем. Trapez **r.m.**] – pol. TRAPEZ [fr. trapeze] – zmiana rodzajowa w języku rosyjskim
- ros. ФРЕСКА [ит. fresco **r.m.**] – pol. FRESK [wł. fresco] – zmiana rodzajowa w języku rosyjskim
- ros. ГОТИКА [фр. gothique, ит. gotico **r.m.**] – pol. GOTYK [fr. gothique] – zmiana rodzajowa w języku rosyjskim
- ros. ЗАМША [нем. Sämisch (Leder) **r.m.**] – pol. ZAMSZ [niem. Sämisch (Leder)] – zmiana rodzajowa w języku rosyjskim
- ros. АЭРОБИКА [англ. aerobics, фр. aërobique **r.m.**] – pol. AEROBIK [ang. aerobics, fr. aërobique] – zmiana rodzajowa w języku rosyjskim

Wśród regularności wskazać można, iż dla języka polskiego najbardziej produktywnie jest pominięcie włoskiej końcówki *-o* dla rzeczowników rodzaju męskiego bez zmiany rodzaju (BOREJSZO 2007, s. 69), podczas gdy w języku rosyjskim następuje zmiana rodzaju i fleksji. Duże nieregularności można zaobserwować dla francuskich zapożyczeń – w języku polskim są to zapożyczenia w większości fonetyczne (również ze zmianą rodzaju), gdzie o rodzaju decyduje forma, w języku rosyjskim w przypadku niektórych zapożyczeń występuje zmiana rodzaju i dodanie fleksji *-a*.

Jak ilustrują przytoczone przykłady, trudno wskazać jeden czynnik decydujący o przynależności rodzajowej pożyczek, można sformułować ich kilka. Są to: różnice w drodze zapożyczenia (obecność lub brak języka pośredniczącego w zapożyczaniu i modyfikacje z tego wynikające), sposób zapożyczenia (fonetyczne lub graficzne), przeważające tendencje albo do zapożyczania rodzaju słowa, albo tylko formy, zapożyczanie formy mianownikowej lub przypadku zależnego (dotyczy tylko greczyzmów i latynizmów).

MODEL: rodzaj męski (ros.) – rodzaj żeński (pol.)

Podobnie jak w poprzednim modelu, można wydzielić tu kilka charakterystycznych grup i tendencji, a także na podstawie zgromadzonego materiału wskazać trudności z klasyfikacją i znalezieniem regularności.

Jest to najliczniejsza podgrupa wśród nieekwiwalentnych. Występują w niej różnice związane ze sposobem zapożyczania (graficzne lub fonetyczne, zapożyczenie formy lub rodzaju) języka będącego źródłem oraz języków pośredniczących. We wszystkich przykładach jedynym dla języka polskiego wykładnikiem formalnym jest fleksja żeńska *-a*. Dla języka rosyjskiego są to zakończenia na spółgłoskę miękką lub twardą, co jest równoznaczne z klasyfikacją do rodzaju męskiego. Wyodrębnione przeze mnie grupy wskazują na charakterystyczne tendencje. Pierwszą z nich jest zapożyczenie drogą ustną dla języka rosyjskiego, co ma związek z utratą niemego *-e* w przypadku języka francuskiego (najliczniej reprezentowane zapożyczenia) oraz zapożyczenie związane z rodzajem w języku polskim. Można to przedstawić w następującym wariancie modelu:

WARIANT MODELU: nieme *-e* (język będący „dawcą” zapożyczenia) – Ø (ros.) – *-a* (pol.), przy czym dla języka polskiego najbardziej charakterystyczne warianty sufiksów to *-oza*, *-ina/-yna*, *-iza*

Przyjrzyjmy się przykładom:

- ros. ДЕВИЗ [фр. devise] – pol. DEWIZA [fr. devise]
- ros. ВОКАЛИЗ [фр. vocalise] – pol. WOKALIZA [fr. vocalise]
- ros. СКЛЕРОЗ [фр. sclerose] – pol. SKLEROZA [fr. sclerose]
- ros. ГИПНОЗ [фр. hypnose] – pol. HIPNOZA [fr. hypnose]
- ros. ГИПОСТАЗ [фр. hypostase] – pol. HIPOSTAZA [fr. hypostase]
- ros. ПРОТЕЗ [фр. prothese] – pol. PROTEZA [fr. prothese]

Ta grupa jest bardzo liczna i posiada kilka wariantów. Dotyczy głównie zapożyczeń greckiego i łacińskiego pochodzenia, za pośrednictwem języka francuskiego. Wśród przykładów można jeszcze wymienić: *prognoza* – *прогноз*, *awitaminoza* – *авитаминоз*, *sybioza* – *симбиоз*, *psychoza* – *нцухоз*, *apoteoza* – *анофеоз*, *ekstaza* – *экстаз*, *diateza* – *диатез*, *synteza* – *синтез* i inne. Jak udowadnia również w swoich badaniach dotyczących kategorii rodzaju w językach polskim i ukraińskim Marian JURKOWSKI (1997, s. 86), język polski przejął te wyrazy z języka francuskiego drogą semantyczną, zachowując wpływ łacińskich form żeńskiego rodzaju. W językach francuskim oraz niemieckim te nazwy,

oznaczające terminy z dziedziny medycyny, farmacji lub innych nauk, są rodzaju żeńskiego, co tłumaczy ich rodzaj w języku polskim (1997, s. 87). Znalazły się w tej grupie również liczne zapożyczenia z sufiksem *-ina* dla języka polskiego, *-ин* dla języka rosyjskiego:

- ros. КОКАИН [исп. cocaina] – pol. KOKAINA [fr. cocaine]
- ros. ПАРАФИН [фр. paraffine] – pol. PARAFINA [fr. paraffine]
- ros. ЛИМУЗИН [фр. limousine] – pol. LIMUZYNA [fr. limousine]
- ros. САТИН [фр. satin] – pol. SATYNA [fr. satin]
- ros. СЕРПЕНТИН [фр. serpentine] – pol. SERPENTYNA [fr. serpentine]
- ros. БЕНЗИН [фр. benzine, ит. benzina] – pol. BENZYNA [fr. benzine]

Podobnie przyporządkowane do rodzaju dla omawianej grupy są również: *mandaryn(k)a* – *мандарин*, *insulina* – *инсулин*, *heroína* – *героин*, *toksyna* – *токсин*, *adrenalina* – *адреналин* i inne. Ten mechanizm powodujący rozbieżności rodzajowe występuje również w procesie zapożyczania z innych języków, które są pośrednikami. Ta grupa zapożyczeń nie jest już tak liczna:

- ros. УЛЬТРАМАРИН [нем. Ultramarin] – pol. ULTRAMARYNA [ang. ultramarine, hiszp. ultramarino]
- ros. ТЕРПЕНТИН [нем. Terpentín] – pol. TERPENTYNA [niem. Terpentín]
- ros. ГЛИЦЕРИН [фр. glycérine < гр. glykeros] – pol. GLICERYNA [niem. Glycerin]
- ros. ТРАМПЛИН [фр. tremplin] – pol. TRAMPOLINA [wł. trampolino]
- ros. ЛАНОЛИН [фр. lanoline < лат. lana + oleum] – pol. LANOLINA [niem. Lanolin]
- ros. ГАБАРДИН [фр. gabardine] – pol. GABARDYNA [ang. gabardine]

Jak pokazują przykłady, większość zapożyczeń w języku rosyjskim stanowią zapożyczenia ustne, w języku polskim zapożyczenia rodzaju nie zawsze są oczywiste, np. *trampolina* zapożyczona jest ze zmianą rodzaju z męskiego w języku włoskim na żeński. Maria BOREJSZO (2007, s. 71) podkreśla jednak, że jest to wynik długotrwałego procesu, gdyż początkowo zapożyczenie *trampolino* funkcjonowało tylko bez

wyglósowego *-o* (*trampolin*), podobnie jak inne italianizmy, dopiero z czasem zyskało dzisiejszą formę i ustabilizowało rodzaj ze względu na wykładnik formalny. Ten sam sposób zapożyczenia, a więc ten sam model, reprezentuje szereg innych zapożyczeń – grupuję je oddzielnie ze względu na brak najliczniejszych charakterystycznych sufiksów, które wystąpiły we wcześniej omówionych grupach. Są to zapożyczenia z różnych języków zachodnioeuropejskich:

- ros. АККРЕДИТИВ [нем. Akkreditiv] – pol. AKREDYTYWA [fr. accréditif]
- ros. АНКЛАВ [фр. enclave] – pol. ENKLAWA [fr. enclave]
- ros. ВИЗИТ [фр. visite] – pol. WIZYTA [fr. visite]
- ros. МАРМЕЛАД [фр. marmelade] – pol. MARMOLADA [fr. marmelade]
- ros. МАСКАРАД [фр. mascarade] – pol. MASKARADA [fr. masquerade]
- ros. ФАСАД [фр. façade < ит. facciata] – pol. FASADA [fr. façade]
- ros. ПАЛИСАД [фр. palissade] – pol. PALISADA [fr. palissade]
- ros. ЛЮНЕТ [фр. lunette] – pol. LUNETTA [fr. lunette]
- ros. ЛОКОМОТИВ [фр. locomotive] – pol. LOKOMOTYWA [fr. locomotive]
- ros. АВАНГАРД [фр. avant-garde] – pol. AWANGARDA [fr. avant-garde]
- ros. КАСКАД [фр. cascade] – pol. KASKADA [fr. cascade]

W tej grupie znalazły się także: *pikieta* – *nukem*, *farsa* – *фарс*, *eskorta* – *эскорт*, *alkowa* – *альков*, *grypa* – *группа*, *makieta* – *макет*, *polisa* – *полис* i inne. Również najnowsze anglicyzmy, na przykład dotyczące sfery informatyki, pomimo tożsamości formalnej mogą różnić się rodzajem i mieć sposób zapożyczania analogiczny do wcześniejszych pożyczek:

- ros. ДОМЕН [англ. domain] – pol. DOMENA [ang. domain]

Osobną grupę zapożyczeń różniących się rodzajem stanowią zapożyczenia mające inne źródło bądź pośrednika zapożyczenia (co często warunkuje formę, a w konsekwencji rodzaj rzeczownika), nieposiada-

jące najbardziej charakterystycznych, wymienionych wcześniej wykładników formalnych, np.:

- ros. ФОНТАН [фр. *fontaine*] – pol. FONTANNA [wł. *fontana*]
- ros. НЕФ [фр. *nef*] – pol. NAWA [wł. *nave*]
- ros. ЗОНД [нем. < фр. *sonde*] – pol. SONDA [fr. *sonde*]
- ros. РАУНД [англ. *round*] – pol. RUNDA [niem. *Runde*]
- ros. ГРОТ [фр. *grotte*] – pol. GROTA [niem. *Grotte*]
- ros. ГРОТЕСК [фр. *grotesque*] – pol. GROTESKA [niem. *Groteske*]
- ros. ТАРАНТУЛ [нем. *Tarantel* < ит. *tarantola*] – pol. TARANTULA [fr. *tarentule*, z wł. *tarantola*]
- ros. МАКЕТ [фр. *maquette*] – pol. MAKIETA [wł. *macchietta*]
- ros. МАСКАРОН [ит. *mascherone*] – pol. MASZKARA [hiszp. *maskara*]

Do grupy tej należą również: *kapitula* (czes. *kapitula*) – *канутил* (лат. *capitulum*), *klasa* (fr. *classe*) – *класс* (фр. *classe*), *kazamata* (niem. *Kasematte*) – *каземат* (фр. *casemate*), *filia* (łac. *filia*) – *филиал* (фр. *filial*), *dysputa* (fr. *dispute*) – *диспут* (нем. *Disput* < фр. *dispute*), *groteska* (niem. *Groteske*, z fr. *grotesque*) – *зпомеск* (фр. *grotesque*) i inne.

Brak odpowiedniości rodzajowej w modelu: rodzaj męski (ros.) – rodzaj żeński (pol.) występuje najczęściej. Pozwala wyodrębnić kilka charakterystycznych tendencji oraz grup. Spowodowany jest on kilkoma czynnikami, które nie zawsze są łatwe do ustalenia. Dla języka polskiego jest to fleksja *-a* występująca w języku będącym „dawcą” zapożyczenia bądź (co występuje znacznie częściej) dodawana do zapożyczenia ze względu na rodzaj rzeczownika. Regularne ekwiwalenty dotyczą odpowiedniości wśród następujących sufiksów: *-ina/-un*; *-iza*, *-yza/-uz*; *-oza/-o3*. W niektórych przypadkach rodzaj zależy wyłącznie od drogi zapożyczenia (za pośrednictwem innego języka lub bez pośredników). W języku rosyjskim różnica rodzajowa wynika z tendencji do zapożyczania ustnego, co znacznie rzadziej ma miejsce w języku polskim.

MODEL: rodzaj żeński (ros.) – rodzaj nijaki (pol.)

Dwa kolejne modele posiadają tę samą cechę wspólną, jaką są rzeczowniki zapożyczone z języka łacińskiego do polskiego posiadające

człon *-um*. W języku rosyjskim weszły one odpowiednio do rodzaju żeńskiego (w tym modelu) lub męskiego (model kolejny). Jan SAFAREWICZ (1972, s. 3) grupuje je jako nowe zapożyczenia, bo stare przeszły do wyrazów zakończonych na *-o* (np. *wino*). Nowsze zapożyczenia z *-um* albo weszły do rodzaju męskiego i mają regularną odmianę (np. *tłum*, *album*²⁵), albo – w większości przypadków – pozostały nieodmienne w liczbie pojedynczej i przeszły do rodzaju nijakiego. W liczbie mnogiej te rzeczowniki mają końcówkę *-a* typu: *muzea*, *seminaria*, *imperia* i odmieniają się regularnie. Nie zmieniły rodzaju, pozostając w języku polskim rzeczownikami rodzaju nijakiego, zmienił się natomiast status członu *-um* – wszedł on do podstawy słowotwórczej wyrazów w języku polskim. Odpowiednikiem tych rzeczowników w języku rosyjskim jest w tym modelu rzeczownik rodzaju żeńskiego z końcówką żeńską *-ia*. Zachowanie członu łacińskiego *-um* w języku rosyjskim jest rzadkie (będzie o tym jeszcze mowa w części dotyczącej słowotwórstwa). Zapożyczenia takie wchodzą do rodzaju męskiego jako odmienne (np. *форум*, *референдум*, *президиум*, *коллоквиум*).

ros. ГИМНАЗИЯ [польск. gimnazjum (mn. gimnazja) < нем. Gymnasium] – pol. GIMNAZJUM [niem. Gymnasium]

ros. ЭПИТАФИЯ [гр. epitaphios] – pol. EPITAFIUM [łac. epitaphium]

ros. ТЕРРИТОРИЯ [лат. territorium] – pol. TERYTORIUM [łac. territorium]

ros. АМБУЛАТОРИЯ [нем. Ambulatorium < лат. ambulatorius] – pol. AMBULATORIUM [łac. ambulatorius]

ros. СТИПЕНДИЯ [нем. Stipendium < лат. stipendium] – pol. STYPENDIUM [łac. stipendium]

ros. ИМПЕРИЯ [лат. imperium] – pol. IMPERIUM [łac. imperium]

Jest to liczna grupa, w której znalazły się również: *subsydium* – *субсидия*, *kolegium* – *коллегия*, *intermedium* – *интермедия*, *misterium* – *мистерия*, *panaceum* – *панацея*, *preludium* – *прелюдия*, *observatorium* – *обсерватория*, *oratorium* – *оратория*, *laboratorium* – *лаборатория*, *latyfundium* – *латифундия* i inne.

²⁵ H. RYBICKA (1976, s. 77) tłumaczy obecność wygłosowego *-um* (bez utraty jak np. w wyrazie *teatrum*) dwusylabowością tych wyrazów.

W języku rosyjskim utrata *-um* następuje także w przypadku zapożyczeń bezpośrednich z języka niemieckiego (gdzie również jest obecny człon *-um*) lub z języka niemieckiego za pośrednictwem polskiego. Dla formy *гимназия Толковый словарь иноязычных слов* L.P. KRYSINA (2008) sugeruje na przykład pośrednictwo języka polskiego i liczbę mnogą rzeczownika *gimnazjum*.

MODEL: rodzaj męski (ros.) – rodzaj nijaki (pol.)

Druga grupa, w której zachowany został dla języka polskiego rodzaj nijaki i jego łaciński wykładnik *-um*, jest również grupą regularną. Model ten posiada w zasadzie trzy możliwe warianty związane z wykładnikami formalnymi w języku rosyjskim. Pierwszy z nich wygląda następująco:

- ros. ДЕЛИРИЙ [лат. delirium] – pol. DELIRIUM [łac. delirium]
- ros. ДЕЛЬФИНАРИЙ [нем. Delphinarium] – pol. DELFINARIUM [łac. delfin + arium]
- ros. ГЕРБАРИЙ [лат. herbarium] – pol. HERBARIUM [p.-łac. herbarium]
- ros. ВИВАРИЙ [нем. Vivarium < лат. vivarium] – pol. WIWARIUM [łac. vivarium]
- ros. БЕНЕФИЦИЙ [лат. beneficium] – pol. BENEFICIUM [śrdw.-łac. beneficium]
- ros. КРИТЕРИЙ [нем. Kriterium] – pol. KRYTERIUM [p.-łac. criterium]

Podobnie można potraktować także: *aluminium* – *алюминий*, *alpinarium* – *альпинарий*, *planetarium* – *планетарий*, *sanatorium* – *санаторий*, *solarium* – *солярий*, *klimakterium* – *климактерий* i inne.

W drugiej grupie występuje nieco inny wykładnik dla języka rosyjskiego:

- ros. МАВЗОЛЕЙ [нем. Mausoleum, фр. mausolée < лат. mausoleum] – pol. MAUZOLEUM [łac. mausoleum]
- ros. МУЗЕЙ [лат. museum] – pol. MUZEUM [łac. museum]
- ros. ЛИЦЕЙ [фр. lycée < лат. Lycēum] – pol. LICEUM [łac. Lycēum]

W przypadku zakończenia *-ej* w języku rosyjskim może to sugerować ustne pożyczki za pośrednictwem języka francuskiego, w którym nie ma również dla tych wyrazów zakończenia z elementem *-um*²⁶.

Trzecim wariantem w tym modelu jest końcówka zerowa dla rodzaju męskiego zapożyczeń łacińskich zakończonych na *-um* – jest to najmniej liczna grupa wśród badanych rzeczowników:

- ros. ГОНОРАР [фр. honoraire < лат. honorarius] – pol. HONORARIUM [łac. honorarium]
- ros. ЦЕНТР [нем. Zentrum, фр. centre < лат. centrum] – pol. CENTRUM [łac. centrum]
- ros. СПЕКТР [лат. spectrum] – pol. SPEKTRUM [łac. spectrum]
- ros. АКЕССУАР [фр. accessoire] – pol. AKCESORIUM [niem. Akzesorium]
- ros. СЕМИНАР [фр. séminaire < лат. seminarium] – pol. SEMINARIUM [łac. seminarium]

Podobnie jak w przypadku poprzedniego modelu, można twierdzić, iż brak symetrii w zakresie członu *-um* wynika z różnych języków bezpośredniego zapożyczenia oraz ustnego zapożyczania w języku rosyjskim (z francuskiego).

Jako czwartą grupę w tym modelu można wskazać wariant, w którym jednostki pod względem formalnym są tożsame (ten sam człon *-um*), różni je tylko rodzaj oraz odmiana regularna w języku rosyjskim i jej brak w języku polskim.

- ros. КОЛЛОКВИУМ [лат. colloquium] – pol. KOŁOKWIUM [łac. colloquium]
- ros. ФОРУМ [лат. forum] – pol. FORUM [łac. forum]
- ros. ТЕХНИКУМ [нем. Technikum < лат. technicum] – pol. TECHNIKUM [łac. technicum]
- ros. УЛЬТИМАТУМ [нем. Ultimatum < лат. ultimatum] – pol. ULTIMATUM [śrdw.-łac. ultimatum]

²⁶ Potwierdzałyby tę tezę definicje etymologiczne zawarte w słowniku P.J. Czernycha. Píše on, że wyraz *музей* pochodzi – podobnie jak *мавзолей*, *лицей* – również z języków zachodnioeuropejskich, możliwe że z języka francuskiego, w którym jego forma to *musée* (por. ЧЕРНЫХ 1999).

- ros. РЕФЕРЕНДУМ [лат. referendum] – pol. REFERENDUM [łac. referendum]
 ros. МИНИМУМ [лат. minimum] – pol. MINIMUM [łac. minimum]
 ros. ПРЕЗИДИУМ [нем. Präsidium < lat. praesidium] – pol. PREZYDIUM [niem. Präsidium < łac. praesidium]

Wykładnik formalny języka źródłowego (łaciny i greki) *-um* jest różnie realizowany w obu badanych językach. W języku polskim zapożyczenia z członem *-um* przeszły w niezminionej formie również bez zmiany rodzajowej do rodzaju nijakiego jako rzeczowniki nieodmienne w liczbie pojedynczej. W języku rosyjskim zapożyczenia te należą do rodzaju męskiego lub żeńskiego, czyli zaszła zmiana rodzaju, jak również w większości przypadków nastąpiła zmiana formalna końcówki fleksyjnej na żeńską *-ия* lub męską z możliwymi wariantami: *-уи*, *-ей*, \emptyset . Nie zawsze proste jest odszukanie języka bezpośredniego zapożyczenia – słowniki chętnie odwołują się do greki i łaciny, szczególnie właśnie w przypadku pożyczek z charakterystycznym *-um*, co jest tylko po części zasadne, rzadko bowiem zdarza się, by te wyrazy obce były zapożyczone bezpośrednio z łaciny czy greki²⁷. Język rosyjski w tym aspekcie w swoich formach sygnalizuje to częściej. Niektóre z tych form odzwierciedlają rodzaj zapożyczenia i źródło bezpośredniego zapożyczenia (np. ustne z języka francuskiego, germanizmy bez zmiany *-um*).

MODEL: rodzaj nijaki (ros.) – rodzaj męski (pol.)

Kolejne, ostatnie dwa modele przedstawiające brak ekwiwalencji rodzajowej można również badać wspólnie, gdyż w języku rosyjskim oba stanowią rzeczowniki nieodmienne rodzaju nijakiego. Rodzaj nijaki – jak pisałam już w podrozdziale dotyczącym ekwiwalencji rodzajowej – jest rodzajem najczęściej wybieranym dla zapożyczeń w języku rosyjskim, szczególnie słabo asymilowanych zapożyczeń zakończonych na samogłoskę lub grupę samogłoskową. Język polski nie potwierdza tej tendencji, na co wskazują również przytoczone poniżej przykłady.

²⁷ Podano w przykładach wszystkie etymologie odnalezione w źródłach leksykograficznych.

W języku polskim występują różnice wynikające z większego stopnia przyswojenia rzeczowników (np. dodane formanty) oraz różnice wynikające z odmiennej sposobu zapożyczania, które były widoczne także we wcześniejszych grupach (np. zapożyczenia ustne lub graficzne). Znajdują się wśród nich zapożyczenia z języka francuskiego (najliczniejsza grupa), angielskiego, włoskiego, a także pojedyncze rzeczowniki przejęte z innych języków. W języku francuskim nie ma rodzaju nijakiego, tak więc rzeczowniki zapożyczane do języka rosyjskiego – co charakterystyczne – zawsze ten rodzaj zmieniają.

Nieekwiwalentne rodzajowo zapożyczenia z języka francuskiego wynikają ze sposobu zapożyczania. W języku polskim związane jest to z zakończeniem na spółgłoskę, co powoduje automatyczne przyporządkowanie do rodzaju męskiego, a w języku rosyjskim – na akcentowaną samogłoskę (-o, -e, -u). Porównajmy:

- ros. БИДЕ [фр. bidet] – pol. BIDEK [fr. bidet]
- ros. КАБАРЕ [фр. cabaret] – pol. CABARET [fr. cabaret]
- ros. БИЛЬБОКЕ [фр. bilboquet] – pol. BILBOKIET [fr. bilboquet]
- ros. ФИЛЕ [фр. filet] – pol. FILET [fr. filet]
- ros. МАРАБУ [фр. marabout] – pol. MARABUT [fr. marabout]
- ros. ТРИКО [фр. tricot] – pol. TRYKOT [fr. tricot]

Jak ilustrują przykłady, różnica wynika ze sposobu zapożyczenia: w języku rosyjskim są to zapożyczenia ustne, a w polskim – pisemne. Do języka rosyjskiego w ten sposób przeszedł także wyraz: *жабо*, *портмоне*, *фойе* i inne, zmieniając rodzaj na nijaki (w języku polskim rodzaj został również zapożyczony)²⁸.

Zapożyczenia kategorii rodzaju męskiego z języka francuskiego powodują wyrównywanie podstaw słowotwórczych w sytuacji, gdy rzeczownik zapożyczany jest drogą ustną poprzez dodanie elementu charakterystycznego dla rodzaju męskiego w języku polskim:

²⁸ Model ten nie dotyczy rzeczowników żywotnych. Choć są one w ten sam sposób zapożyczone i w języku rosyjskim pozostają nieodmienne, to ze względu na rodzaj naturalny są rodzaju męskiego, np.: *konferansjer* (fr. *conférencier*) – *конференсье* (фр. *conférencier*), *krupier* (fr. *croupier*) – *крупье* (фр. *croupier*), *rentier* (fr. *rentier*) – *рентье* (фр. *rentier*).

- ros. ДЕЗАБИЛЬЕ [фр. déshabillé] – pol. DEZABIL [fr. déshabillé]
 ros. ДЕКОЛЬТЕ [фр. décolleté] – pol. DEKOLT [fr. décolleté]
 ros. СУФЛЕ [фр. soufflé] – pol. SUFLET [fr. soufflé]
 ros. НЕГЛИЖЕ [фр. négligé] – pol. NEGLIŻ [fr. négligé]

Wspomniane zasady i sposoby zapożyczania dotyczą również innych języków, choć jest ich znacznie mniej, np.:

- ros. ЭССЕ [фр. essai] – pol. ESEJ [ang. essay, z fr. essai]
 ros. ПРОМИЛЛЕ [лат. pro mille] – pol. PROMIL [łac. pro mille]
 ros. БАРОККО [ит. barocco] – pol. BAROK [wł. barocco]
 ros. МОРАЛИТЕ [фр. moralité] – pol. MORALITET [niem. Moralität, z fr. moralité]
 ros. АЛОЭ [греч. aloē] – pol. ALOES [fr. aloes]
 ros. КЕНГУРУ [англ. kangaroo] – pol. KANGUR [ang. kangaroo]

W ostatniej grupie można oprócz wymienionych wcześniej czynników wskazać jeszcze inne źródło zapożyczenia, które ma wpływ na formy w językach polskim i rosyjskim (np. *moralitet* / *моралите* – w języku rosyjskim zapożyczenie fonetyczne z francuskiego, w języku polskim również ustne, ale z języka niemieckiego).

MODEL: rodzaj nijaki (ros.) – rodzaj żeński (pol.)

Zapożyczanie z włączeniem do rodzaju żeńskiego łączy się w języku polskim z dodaniem charakterystycznej fleksji rodzaju żeńskiego, w niektórych przypadkach również sufiksu, co powoduje w dużym stopniu zanik obcości tych leksemów. Większość zapożyczeń w tej grupie pochodzi z języka francuskiego. W języku rosyjskim są to rzeczowniki zakończone na akcentowaną samogłoskę *-e*, *-u*, *-y*. Przyjrzyjmy się przykładom:

- ros. ДРАЖЕ [фр. dragée] – pol. DRAŻA, DRAŻETKA [fr. dragée]
 ros. МУЛИНЕ [фр. moulinet] – pol. MULINA [fr. moulinet]
 ros. ПАПЕТРИ [фр. papeterie] – pol. PAPETERIA [fr. papeterie]
 ros. ДРАПРИ [фр. draperie] – pol. DRAPERIA [fr. draperie]
 ros. КАФЕ [фр. café] – pol. KAWIARNIA [fr. café]
 ros. КОЛЬЕ [фр. collier] – pol. KOLIA [fr. collier]
 ros. РЕВЮ [фр. revue] – pol. REWIA [fr. revue]

- ros. БЕЗЕ [ɸp. baiser] – pol. BEZA [niem. Baiser, fr. baiser]
 ros. САШЕ [ɸp. sachet] – pol. SASZETKA [fr. sachet]
 ros. РЕНОМЕ [ɸp. renommée] – pol. RENOMA [fr. renommée]
 ros. ТАКСИ [ɸp. taxi] – pol. TAKSÓWKA [ang. taxi]

Dwa ostatnie modele potwierdzają, iż w języku polskim zachodzi większa niż w rosyjskim asymilacja rzeczowników z różnych języków zachodnioeuropejskich. Wynika ona często ze sposobu zapożyczania oraz z zapożyczania wraz ze znaczeniem również kategorii rodzaju (czasem ten proces przebiega od formy do rodzaju, a w niektórych przypadkach odwrotnie). Pojawiają się też formanty charakterystyczne dla danego rodzaju w języku polskim, np. sufixs *-(k)a* dla rodzaju żeńskiego. W języku rosyjskim asymilacja nie zachodzi (lub zachodzi bardzo rzadko), wyrazy zapożyczone zakończone na samogłoskę (często akcentowaną) należą do rodzaju nijakiego i nie są odmienne. Wynika to ze sposobu zapożyczania – w języku rosyjskim wymowa rzeczownika wskazuje na wygłos samogłoskowy, w języku polskim wskazaniem jest grafika oraz rodzaj.

W tabeli zilustrowane zostały rodzaje ekwiwalencji w ramach kategorii rodzaju obecne w materiale poddanym analizie, są to typy tożsame oraz kontrastywne. Zestawienie pokazuje, ile jest modeli oraz jakie są możliwe ich kombinacje.

Języki	Ekwiwalencja rodzajowa		
Język polski	r.ż. np. <i>gwardia</i>	r.m. np. <i>remont</i>	r.n. np. <i>bolero</i>
Język rosyjski	r.ż. np. <i>гвардия</i>	r.m. np. <i>ремонт</i>	r.n. np. <i>болеро</i>

Brak ekwiwalencji rodzajowej					
r.m. np. <i>aksjomat</i>	r.ż. np. <i>skle-roza</i>	r.n. np. <i>gimnazjum</i>	r.n. np. <i>mauzoleum</i>	r.m. np. <i>bidet</i>	r.ż. np. <i>rewia</i>
r.ż. np. <i>аксиома</i>	r.m. np. <i>склероз</i>	r.ż. np. <i>гимназия</i>	r.m. np. <i>мавзолей</i>	r.n. np. <i>биде</i>	r.n. np. <i>ревю</i>

III. Kategoria liczby

Cechy systemowe

Kategoria liczby, jak podaje *Лингвистический энциклопедический словарь* (ЯРЦЕВА, ред., 1990), to „грамматическая категория, выражающая количественные характеристики предметов мысли. Грамматическое число — одно из проявлений более общей языковой категории количества наряду с лексическим проявлением («лексическое число»)”. Interesujące i szerokie określenie kategorii liczby prezentuje Łukasz SZALKIEWICZ (2013, s. 17): „liczba rzeczownika jest to kategoria fleksyjna, syntaktycznie niezależna, determinująca, nominatywna (ale i tekstowa). Fleksyjna, gdyż rzeczowniki odmieniają się przez liczbę. Syntaktycznie niezależna, gdyż jej wartość nie zależy od innych form wyrazowych w zdaniu, lecz od odniesienia do rzeczywistości pozajęzykowej. Determinująca, gdyż wyznacza wartość kategorii liczby syntaktycznie zależnego przymiotnika i czasownika. Nominatywna, gdyż odnosi się do rzeczywistości pozajęzykowej”.

Kategoria liczby pełni funkcję semantyczną²⁹. Odzwierciedla ona bowiem realne stosunki między zjawiskami, przedmiotami, pozwala je klasyfikować i przyporządkować do leksyko-gramatycznych klas (zbiorowe, materialne i inne). Znaczenie słowa jest decydujące w nadaniu kategorii liczby. Kategoria gramatyczna liczby opiera się na opozycji jednostkowości i wielości. Ta opozycja występuje wśród rzeczowników żywotnych. Wśród nieżywotnych posiadają ją adaptowane do systemu rzeczowniki konkretne. Zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim rzeczowniki dzielą się na takie, które posiadają liczbę pojedynczą i mnogą, takie, które posiadają tylko liczbę pojedynczą (*singularia tantum*), oraz takie, które mają jedynie liczbę mnogą (*pluralia tantum*). Opozycję jednostkowość : wielość posia-

²⁹ Jak dalej pisze Ł. SZALKIEWICZ (2013, s. 17): „Podstawową funkcją semantyczną liczby rzeczowników jest informowanie o liczebności zbioru desygnatów. Gdybyśmy na tym poprzestali, to faktycznie odmiennie przez liczbę mogłyby być tylko rzeczowniki policzalne. Tymczasem liczba ma też swoje inne funkcje semantyczne, a więc funkcje sekundarne. Wtedy odmiennosć przez liczbę nie musi oznaczać policzalności”.

dają tylko rzeczowniki policzalne (DŁUGOSZ-KURCZABOWA, DUBISZ 2006, s. 198). Wyłącznie formę liczby pojedynczej mają rzeczowniki zbiorowe, tzw. *collectiva*, nazwy substancji, nazwy abstrakcyjne oraz nazwy własne, natomiast tylko formę liczby mnogiej posiadają nazwy przedmiotów parzystych (narzędzi, części ciała, ubioru), nazwy gier, pieniędzy. W językach rosyjskim i polskim występuje wiele wspólnych *singularia tantum* i *pluralia tantum*, choć w języku polskim są to nieliczne grupy (MARYNIAKOWA 1993, s. 27). Wykładnikami liczby mnogiej w obu językach jest fleksja³⁰.

Języki	Wykładniki liczby mnogiej
Język polski	-y, -i, -e, -owie
Język rosyjski	-bi, -u, -a

Założenia metodologiczne

Adaptacja wyrazów obcych na poziomie gramatycznym, a konkretnie w ramach kategorii liczby jest procesem zdecydowanie mniej złożonym niż w przypadku kategorii rodzaju. Zasadniczo bowiem wyraz przenoszony jest w liczbie pojedynczej. Ponieważ jednak liczba rzeczownika zależy w dużym stopniu od znaczenia, w tym rozdziale przyjrzyć się, czy występują w tym aspekcie jakieś wahania czy też zmiany. Spróbuję również odpowiedzieć na pytania, czy kategoria liczby jest tożsama dla zapożyczonych do języków polskiego i rosyjskiego leksemów oraz czy *pluralia tantum* i *singularia tantum* funkcjonują podobnie w językach będących „dawcami” i „biorcami” zapożyczeń.

Badania w obrębie kategorii liczby wymagały brania pod uwagę użycia danego rzeczownika, a nie tylko formy wyjściowej (mianownik liczby pojedynczej), okazało się bowiem, że część z analizowanych leksemów posiada liczbę pojedynczą, lecz jest ona niejako wtórna do liczby mnogiej. W słownikach jako wyjściowa obecna jest forma liczby

³⁰ Obszerne informacje dotyczące podejść badawczych w obrębie kategorii liczby w języku rosyjskim (przede wszystkim A.A. Zalizniaka i A.A. Reformatskiego) można znaleźć w opracowaniu O.N. Laszewskiej (ЛЯШЕВСКАЯ 2004). Badaczka omawia szczegółowo znaczenie kategorii liczby oraz jej użycia we współczesnym języku rosyjskim.

mnogiej, dlatego w prezentowaniu materiału zostanie uwzględniony także ten aspekt. Zazwyczaj – co udowadnia m.in. Marian Wójtowicz (Вуйтович 1973, s. 151) – rzeczowniki zapożyczane są w liczbie pojedynczej, nie znaczy to jednak, że w liczbie pojedynczej funkcjonowały również w języku, z którego zostały zapożyczone.

Badania w obrębie kategorii liczby nie stanowią odrębnej dziedziny w ramach analizy zapożyczeń ze względu na mniejszą niż w innych kategoriach złożoność problemu. Niektóre uwagi dotyczące tej kategorii dla zapożyczeń znalazłam w opracowaniach całościowych dotyczących badań jednego z języków (Luciński; Borejszo; Karszniewicz-Mazur; Wójtowicz; Marinowa; Szyrokowa; Miturska-Bojanowska; Strjekal-jewa). Korzystałam również z badań teoretycznych dotyczących tej kategorii.

Materiał podzielony został, podobnie jak w innych rozdziałach, na modele symetryczne oraz niesymetryczne. W materiale analizowałam jedynie grupy prezentujące określone powtarzające się tendencje, pomijając tworzenie regularnej liczby mnogiej według schematów charakterystycznych dla omawianych języków. Dlatego głównym obiektem mojego zainteresowania były grupy ekwiwalentne (bądź też nieekwiwalentne) w zakresie obecności liczby mnogiej i pojedynczej lub tylko mnogiej, lub tylko pojedynczej. W toku prowadzonych badań okazało się, że zarówno w leksemach już zasymilowanych w obu językach, jak i najnowszych można wyodrębnić powtarzające się tendencje, np. regularną depluralizację anglicyzmów, a także różnice w zapożyczaniu prowadzące do asymetrii kategorii liczby. Regularne jest zapożyczanie z języka angielskiego (np. *cakes*) oraz włoskiego (np. *spaghetti*) liczby mnogiej w znaczeniu liczby pojedynczej oraz pozostawienie liczby, która jest w języku bezpośredniego zapożyczenia (jak w przypadku języka francuskiego). A jednak badania wykazały również grupy asymetryczne – spróbuję pokazać na konkretnym materiale, w czym tkwią te różnice oraz jakie są ich przyczyny. Fleksję (lub jej brak) dla liczby pojedynczej mogłam już prześledzić w kategorii rodzaju, tutaj wskażę charakterystyczne dla języków zachodnioeuropejskich zakończenia. W języku niemieckim dla liczby mnogiej charakterystyczne są końcówki: *-e*, *-er*, *-en*, w języku angielskim jest to regularna końcówka *-s*, we włoskim – *-i*, *-e*, we francuskim – *-s*, *-x*. Moje badania prowadzą

ku sformułowaniu charakterystycznych zjawisk, określeniu czynników i paraleli dla obu badanych języków.

Współczesne badania w zakresie zapożyczeń wykazują, iż liczba mnoga nawet dla rzeczowników nieżywotnych (również takich, które w języku zapożyczającym nie odmieniają się) jest tworzona i funkcjonuje najpierw w języku potocznym według wzorców rodzimych tworzenia liczby mnogiej.

Konfrontacja zapożyczeń na poziomie gramatycznym

Ekwiwalencja w zakresie kategorii liczby w językach polskim i rosyjskim

Analizowany materiał został podzielony na grupy – w jednej występuje symetria w zakresie kategorii liczby, w drugiej mamy do czynienia z asymetrią. W ramach obu grup sformułowałam modele, które ilustrują odpowiedniość tej kategorii. W przypadku różnych możliwości pochodzenia podałam, zgodnie z informacjami leksykograficznymi, możliwe drogi zapożyczenia. W grupach symetrycznych nie analizuję szczegółowo przypadków odpowiedniości liczby, jest ich bowiem bardzo wiele, gdyż tendencja do zachowywania liczby (szczególnie pojedynczej) jest dla obu języków – polskiego i rosyjskiego – wiodąca.

Symetria w zakresie kategorii liczby

MODEL: liczba pojedyncza (ros.) – liczba pojedyncza (pol.)

Regularny model w obrębie kategorii liczby oznacza zapożyczanie rzeczowników w liczbie pojedynczej oraz tworzenie liczby mnogiej już w języku rodzimym poprzez dodanie odpowiedniej fleksji. Zazwyczaj rzeczowniki zapożyczane są w liczbie pojedynczej³¹. Ta grupa jest najliczniejsza i najbardziej oczywista. Ilustrują ją następujące przykłady rzeczowników żywotnych i nieżywotnych występujących w różnych językach:

³¹ Końcówki fleksyjne charakterystyczne dla określonych rodzajów liczby pojedynczej języków polskiego i rosyjskiego zostały podane i omówione w poprzednim podrozdziale.

- ros. ДЖЕНТЕЛЬМЕН [англ. gentleman] – pol. DŻENTELMEN [ang. gentleman]
 ros. МИТИНГ [англ. meeting] – pol. MITING [ang. meeting]
 ros. КАРЬЕРА [фр. carrière] – pol. KARIERA [fr. carrière]
 ros. КАНТАТА [ит. cantata] – pol. KANTATA [wł. cantata]
 ros. ПРЕСТИЖ [фр. prestige] – pol. PRESTIŻ [fr. prestige]
 ros. ТЕНОР [ит. tenore] – pol. TENOR [wł. tenore]
 ros. ДЕСПОТ [нем. Despot] – pol. DESPOTA [niem. Despot]
 ros. НОМЕР [нем. Nummer] – pol. NUMER [niem. Nummer]

Liczba mnoga jest formułowana z użyciem rodzimych form fleksyjnych w następujący sposób:

джентельмен – джентельмены / *dżentelmen – dżentelmeni*³²
 митинг – митинги³³ / *miting – mitingi*
 карьера – карьеры / *kariera – kariery*
 кантата – кантаты / *kantata – kantaty*
 престиж – престижу / *prestiz – prestiże*
 тенор – теноры / *tenor – tenory*
 деспот – деспоты / *despota – despoci*
 номер – номера / *numer – numery*

MODEL: *singularia tantum* (ros.) – *singularia tantum* (pol.)

Rzeczowniki posiadające tylko liczbę pojedynczą (*singularia tantum*) lub tylko liczbę mnogą (*pluralia tantum*) w tradycji rosyjskiej

³² W języku polskim końcówka *-i* w mianowniku liczby mnogiej występuje w rzeczownikach osobowych, *-y* – w nieosobowych.

³³ Uwagi odnoszące się do tzw. ingowych rzeczowników zawiera monografia E.W. Marinowej (МАРИНОВА 2008a, s. 194–202). Badaczka odnosi się do wcześniej sformułowanych stanowisk co do rzeczowników z tym członem, zgodnie z którymi są to rzeczowniki najwyraźniej ilustrujące amerykańską ekspansję językową i przynależą do grupy *singularia tantum*. Materiał zebrany przez Marinową (materiał skompletowany przeze mnie również to potwierdza) pozwala wysnuć wnioski przeciwnie, a mianowicie, że „ingowe” rzeczowniki tworzą regularną liczbę mnogą, np. *treningi / тренинги*, *parkingi / паркинги*, *monitoringi / мониторинги*, i proces ten jest paralelny w obu językach. Badaczka tłumaczy to czynnikiem analogii do modeli tworzenia liczby mnogiej rzeczowników rodzimych ze względu na semantykę liczby mnogiej.

MODEL: *pluralia tantum* (ros.) – *pluralia tantum* (pol.)

*Pluralia tantum*³⁶, czyli rzeczowniki nieposiadające liczby pojedynczej, szczególnie licznie występują w języku rosyjskim. Dotyczą one w głównej mierze *pluralia tantum* nieosobowych, zdeterminowanych słowotwórczo i semantycznie leksemów (STEFANČZYK 2007, s. 41–42). W przypadku zapożyczeń są to leksemy charakteryzujące się formami o zakończeniach na *-i*, *-y*, *-a*, *-e* oraz desingularne formy rzeczowników grecko-łacińskiego pochodzenia zakończone w liczbie pojedynczej na *-um*. Kryterium semantyczne pozwala wydzielić: nazwy ubiorów, potraw, niektórych instrumentów muzycznych, nazwy funkcji oraz izolowane wyrazy.

Dużą i ekwiwalentną grupę stanowią rzeczowniki grecko-łacińskie zakończone w języku polskim na *-a*, w rosyjskim – na *-uu*, zapożyczone zazwyczaj w liczbie mnogiej za pośrednictwem języka niemieckiego (w którym również funkcjonują w liczbie mnogiej), np.:

ros. ГЕНИТАЛИИ [лат. genitalia]³⁷ – pol. GENITALIA³⁸ [łac. l. mn. od genitalis]

ros. ХИМИКАЛИИ (ед. химикалия) [нем. Chemikalien < греч.] – pol. CHEMIKALIA [niem. Chemikalien, z ang. chemicals]

Podobnie ekwiwalentnymi grupami są:

ros. РЕАЛИИ [нем. Realien < лат. realis] – pol. REALIA [niem. Realien l. mn. < p.-łac. realis l. mn.]

³⁶ O statusie *pluralia tantum* oraz *singularia tantum* A. BOGUSŁAWSKI (1973, s. 16) pisze: „Do rzeczowników *pluralia tantum* i nieodmiennych zbliżają się ponieważ *singularia tantum*, ponieważ ma być im obca opozycja sing. : plur. Trzeba tu jednak wprowadzić zasadnicze rozróżnienie: z jednej strony mamy rzeczowniki faktycznie nie używane lub używane wyjątkowo w plur., z drugiej strony – rzeczowniki, których morfologiczny plur. nie jest i nie może być z sensem używany ze względu na ich istotne właściwości semantyczne. Tylko te ostatnie rzeczowniki zasługują na miano *singulariów tantum*. Są to, po pierwsze, *collectiva* odpowiadające w użyciu liczbie mnogiej pewnych normalnych rzeczowników dwuliczbowych, np. *studenteria* – *studenci* (*student*) [...]. Po drugie, są to wyrażenia typu *państwo* (o parze lub rodzinie), *generalostwo* itp.”.

³⁷ Mogą posiadać liczbę pojedynczą, ale w słownikach formą wyjściową jest liczba mnoga (ГЕНИТАЛИИ ед. гениталия).

³⁸ W *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* (WSWO) opatrzone są komentarzem *blp* (bez liczby pojedynczej).

- ros. ИНСИГНИИ [лат. insignia] – pol. INSYGNIA [łac. insignia l. mn.]
 ros. МАРГИНАЛИИ [нем. Marginale < фр. marginale < лат. marginālis]
 – pol. MARGINALIA [niem. Marginalien, l. mn. < łac. l. mn. marginalis]

a także *uniwersalia* – *универсалии* itp. W tej podgrupie można zaobserwować wiele rozbieżności. W języku polskim wszystkie wymienione powyżej wyrazy, oprócz rzeczownika *insygnia*³⁹, w słownikach są opatrzone kwalifikatorem *blp*. W języku rosyjskim występuje większa rozbieżność w źródłach słownikowych. Przykładowo, w *Толковом словаре иноязычных слов* L.P. Krysina wyrazy obce *гениталии* oraz *химикалии* są w formie wyjściowej w liczbie mnogiej, natomiast *реалии*, *инсигнии* i *маргиналии* – chociaż częściej używane są w liczbie mnogiej – w formie wyjściowej w liczbie pojedynczej: *реалия*, *инсигния*, *маргиналия*. Podaję je jednakże w tej grupie ze względu na użycie oraz analogiczny sposób tworzenia liczby mnogiej. Podobne wahania występują również dla następujących par wyrazów, używanych znacznie częściej w liczbie mnogiej w obu językach, zapożyczonych albo w liczbie mnogiej, albo pojedynczej:

- ros. БАКТЕРИИ, БАКТЕРИЯ [нем. Bakterie < гр. bakteria] – pol. БАКТЕРИЯ, БАКТЕРИЕ [fr. bacterie]
 ros. ИНИЦИАЛЫ, ИНИЦИАЛ [фр. initial < лат. initialis] – pol. INICJAŁ, INICJAŁY [niem. Initial]
 ros. ЛИАНЫ, ЛИАНА [фр. lianes] – pol. LIANA, LIANY [fr. lianes]

Ekwiwalentne *pluralia tantum* dotyczą także zapożyczeń na przykład z języka włoskiego, w którym również są w liczbie mnogiej:

- ros. ГРАФФИТИ [ит. graffiti] – pol. GRAFFITI [wł. graffiti]
 ros. ТОРТЕЛЛИНИ [ит. tortellini] – pol. TORTELLINI [wł. tortellini]
 ros. РАВИОЛИ [ит. ravioli] – pol. RAVIOLI [wł. ravioli]⁴⁰

³⁹ W *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* (WSWO) rzeczownik *insygnia* występuje w formie wyjściowej liczby pojedynczej *insygnium* z komentarzem „zwykle *lm*”.

⁴⁰ W źródłach leksykograficznych rosyjskich i polskich opatrzone są kwalifikatorem *blp*.

Specyfiką wymienionych przykładów jest ich występowanie w języku włoskim przede wszystkim w formach pluralnych oraz brak adaptacji pod względem formalnym (BOREJSZO 2007, s. 71).

Różnice formalne wyrażenia liczby mnogiej występują w analogicznych i ekwiwalentnych grupach zapożyczeń z języka angielskiego oraz francuskiego (przejęcie w liczbie mnogiej z języka bezpośredniego zapożyczenia):

- ros. ФИНАНСЫ [фр. finances] – pol. FINANSE [fr. finances]
- ros. ШОРТЫ [англ. shorts] – pol. SZORTY [ang. shorts]
- ros. ДЖИНСЫ [англ. jeans] – pol. DŻINSY [ang. jeans]
- ros. НОТАБЛИ [фр. notables] – pol. NOTABLE [fr. notables]
- ros. ЧИПСЫ [англ. chips] – pol. CHIPSY [ang. chips]

Przytoczone przykłady, jak potwierdzają K. Luciński i M. Wójtowicz, stają się rzeczownikami liczby mnogiej analogicznie do rodzimych, typu *spodnie*. Niektóre z tych zapożyczeń wskazują na zjawisko zwane depluralizacją – tym terminem posługują się w swoich pracach m.in. Mojżesz Altbauer, Jacek Fisiak, M. Wójtowicz, K. Luciński. Chodzi mianowicie o zapożyczenie jako formy wyjściowej liczby mnogiej danego rzeczownika i tworzenie w języku rodzimym odpowiedniej do niej formy wyrazu. Szczególnym i najbardziej rozpowszechnionym przypadkiem są zapożyczenia z języka angielskiego, w którym formalnym wykładnikiem liczby mnogiej jest morfem *-s*, w takich rzeczownikach jak na przykład: *chips, jeans, keks, koks, klips, komiks*. J. FISIĄK (1973, s. 138) wyróżnia następujące grupy anglicyzmów, które w językach polskim i rosyjskim ulegają depluralizacji: rzeczowniki konkretne (*keks, kokos, bambus*)⁴¹, zbiorowe (*koks*), rzeczowniki występujące parami (*jeansy, klipsy*), rzeczowniki występujące w grupach (*komandos, Jankes*). Bogusław KREJA (1963, s. 28–29) wyjaśnia to zjawisko szczegółowo. Uważa, iż depluralizacja wynika ze specyfiki systemów językowych, morfem *-s* w językach polskim i rosyjskim nie kojarzy się z liczbą mnogą i jest traktowany jako zakończenie podstawy niepochođnej, nie stanowi wykładnika liczby mnogiej. Zrezygnowanie z morfemu

⁴¹ Stają się one konkretnymi rzeczownikami policzalnymi, które posiadają regularną liczbę pojedynczą i mnogą, np. *keks – keksy, кекс – кексы*.

spowodowałyby prawdopodobnie rozluźnienie łączności z językiem zapożyczanym. Depluralizacja jest więc najnaturalniejszym i tradycyjnym rozwiązaniem przejścia tematu, do którego wchodzi morfem *-s*⁴².

ros. ЧИПСЫ [англ. chips] – pol. CHIPSY [ang. chips]

ros. ЛЕГТИНСЫ [англ. leggings] – pol. LEGGINSY [ang. leggings]

ros. ТИПСЫ [англ. tips] – pol. TIPSY [ang. tips]

W niektórych przypadkach, lecz w zgromadzonym materiale znacznie rzadszych, występuje w języku rosyjskim substytucja morfemu *-es* (w języku polskim – depluralizacja):

ros. БРИДЖИ [англ. breeches] – pol. BRYCZESY [ang. breeches]

lub substytucja w obu językach:

ros. ПИКУЛИ [англ. pickles] – pol. PIKLE [ang. pickles]

Depluralizacja zachodzi również w obu językach w przypadku niektórych italianizmów, które w języku włoskim posiadają liczbę mnogą, jednak zapożyczone do języków polskiego i rosyjskiego są używane w znaczeniu liczby pojedynczej, w obu językach w rodzaju nijakim, nieodmienne, np.:

ros. КОНФЕТТИ [ит. confetti] – pol. CONFETTI [wł. confetti]

ros. САЛЯМИ [ит. salame] – pol. SALAMI [wł. salame]

ros. СПАГЕТТИ [ит. spaghetti] – pol. SPAGHETTI [wł. spaghetti]

Asymetria w zakresie kategorii liczby

Na koniec tego podrozdziału omówię krótko grupę, w której obserwuje się brak ekwiwalencji w zakresie kategorii liczby. Należące do niej przykłady pogrupowałam w dwu podstawowych modelach. Liczniejszy jest model, w którym rzeczowniki w języku rosyjskim są

⁴² E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 193) nazywa to zjawisko desemantyzacją formantu *-s*.

w liczbie mnogiej (tylko i wyłącznie lub częściej, choć liczba pojedyncza również jest możliwa, ale pojawia się rzadziej), a w języku polskim – w pojedynczej. Rzeczowniki stanowiące drugi model mają odwrotną przynależność do liczby pojedynczej i mnogiej. W obydwu modelach czynnikiem decydującym o kategorii liczby, podobnie jak w przypadku kategorii rodzaju, jest formalna cecha słowa oraz analogia znaczeniowa do słów rodzimych występujących w systemie⁴³.

MODEL: *pluralia tantum* (ros.) – liczba pojedyncza (pol.)

W tym modelu mamy formy *pluralia tantum* następujących rzeczowników w języku rosyjskim:

ros. ДЕБАТЫ [фр. débats] – pol. DEBATA [niem. Debatte, ang. debate]

ros. КАДРЫ [фр. cadres] – pol. KADRA [fr. cadre]⁴⁴

ros. ДЕЗИДЕРАТЫ⁴⁵ [лат. desiderata] – pol. DEZYDERAT [niem. Desiderat, łac. desidero]

ros. ДЖУНГЛИ [англ. jungle] – pol. DŻUNGLA [niem. Dschungel]

ros. ТРОПИКИ [гр. tróipikos] – pol. TROPIK [fr. tropique < gr. tróipikos]

ros. МАКАРОНЫ [фр. macaroni < ит. maccheroni] – pol. MAKARON [fr. macaron]

ros. МЕМУАРЫ [фр. mémoires]⁴⁶ – pol. MEMUAR [fr. mémoire]

⁴³ Pisze o tym M. Wójtowicz (Вуйтович 1984, s. 92): „Как в категории рода, так и в категории числа заимствованных существительных решающими оказываются два основных фактора: формальный признак слова и его смысловая аналогия с исконно русским словом”. Podaje on następujące przykłady *pluralia tantum* potwierdzające tę tezę: *джунгли* – *заросли*, *трусы* – *штаны*.

⁴⁴ W tej parze słów chodzi o zestawienie następujących znaczeń: КАДРЫ [< фр. cadre]. ‘1. Состав работников той или иной отрасли деятельности, производства. 2. Постоянный состав войск в мирное время’. KADRA [fr. cadre] (a nie potoczne KADRY) ‘podstawowy zespół wykwalifikowanych, aktywnych pracowników instytucji, przedsiębiorstwa, organizacji, działu pracy’.

⁴⁵ Rzadko: *ед. дезидерат*.

⁴⁶ W słowniku L.P. Kryszina (Крысин 2008) rzeczownik ten posiada komentarz: *ед. устар. или урон. мемуар*.

Jak ilustrują przykłady, trudno wskazać jeden czynnik decydujący o różnicy w kategorii liczby. Może nim być analogia jak w przypadku *джунгли* (*заросли*), różnica w źródle (*макароны*) bądź obecność pośrednika zapożyczenia lub zapożyczanie liczby mnogiej, a nie pojedynczej jak w języku polskim (*memuar* – *мемуары*). W kolejnych przykładach można dostrzec podobne przyczyny asymetrii:

- ros. АПАРТАМЕНТЫ [фр. appartement] – pol. APARTAMENT [wł. appartamento]
- ros. ДИВИДЕНДЫ [фр. dividende] – pol. DYWIDENDA [niem. Dividende, fr. dividende]
- ros. КОНСЕРВЫ [фр. conserve] – pol. KONSERWA [niem. Konserve, fr. conserve]
- ros. КУРАНТЫ [< фр. courante] – pol. KURANT [fr. courante]

W językach bezpośredniego zapożyczenia, jak wskazują na to słowniki, leksemy występowały w liczbie pojedynczej i prawdopodobnie również tak zostały zapożyczone, zatem liczba mnoga stała się dla nich charakterystyczna już na gruncie rodzimym języka rosyjskiego, została utworzona regularnie jak dla rzeczowników rodzimych.

MODEL: liczba pojedyncza / *singularia tantum* (ros.) – liczba mnoga / *pluralia tantum* (pol.)

Drugi z modeli reprezentowany jest mniej licznie. Można wyróżnić dwa główne warianty rozbieżności. Pierwszy to opozycja: język polski (*pluralia tantum*) – język rosyjski (rzeczownik zbiorowy), np.:

- ros. ПАССИВ [łac. passivus] – pol. PASYWA⁴⁷ [łac. passivus]
- ros. ПЕРИФЕРИЯ [мн. нет., фр. périphérie] – pol. PERYFERIE [fr. périphérie]
- ros. КОСМЕТИКА [нем. Kosmetik < фр. cosmétique] – pol. KOSMETYK, KOSMETYKI [niem. Kosmetik]⁴⁸

⁴⁷ W *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* (WSWO) rzeczownik ten opatrzony jest kwalifikatorem *blp*.

⁴⁸ Dla lepszej ilustracji opozycji należy porównać znaczenia (dla języka rosyjskiego to zawsze liczba pojedyncza): КОСМЕТИКА [нем. Kosmetik < фр. cosmétique <

ros. ПАРФЮМЕРИЯ [мн. нет., фр. parfumerie] – pol. WYROBY
PERFUMERYJNE, PERFUMERIA [fr. parfumerie]⁴⁹

ros. ПЕРИПЕТИЯ [фр. péripétie] – pol. PERYPETIE [fr. péripétie]⁵⁰

Na podstawie przedstawionych przykładów można stwierdzić, iż o ile dla języka rosyjskiego możliwa jest tylko liczba pojedyncza, o tyle w języku polskim może to być liczba mnoga lub obydwie (w niektórych przypadkach zależy to również od znaczenia), nie zależy to od liczby rzeczownika języka bezpośredniego zapożyczenia, może natomiast zależeć od formy zapożyczenia (*perypetie* oraz *peryferie* mogą być graficznym zapożyczeniem z języka francuskiego do polskiego).

Drugą charakterystyczną opozycją jest wielość – jednostkowość (opozycja wyrażona w formie liczby, w niektórych przypadkach również w semantyce⁵¹):

ros. БИНОКЛЬ [фр. binocle] – pol. BINOKLE [fr. binocle]

ros. РЕГАТА [ит. regatta] – pol. REGATY [fr. régates]

ros. ОРГАН [польск. organ < лат. organum] – pol. ORGANY [niem. Organ]⁵²

греч. kosmētikē искусство украшать]. ‘1. мн. нет. Искусственное придание красоты лицу, телу, поддержание их здорового состояния, свежести. 2. собир. Средства для придания свежести, красоты лицу, телу’. 1. KOSMETYK / 1. mn. KOSMETYKI [niem. kosmetisch] ‘środek służący do upiększania ciała (róż, szminka, puder, tusz, lakier itp.)’. 2. KOSMETYKA [niem. Kosmetik] ‘sztuka upiększania i pielęgnacji skóry, włosów, paznokci itp.’.

⁴⁹ Podobnie jak w przypadku poprzedniej pożyczki, mamy do czynienia z różnymi formami i znaczeniami w języku polskim (PERFUMERIA ‘sklep z perfumami i kosmetykami’, WYROBY PERFUMERYJNE), natomiast w języku rosyjskim występują dwa znaczenia: ПАРФЮМЕРИЯ ‘1. Ароматические и косметические изделия (духи, одеколон, помада и т. п.), а также отрасль промышленности, изготавливающая такие изделия. 2. Магазин, торгующий такими изделиями’.

⁵⁰ W *Wielkim słowniku wyrazów obcych PWN* (WSWO) rzeczownik ten opatrzony jest komentarzem: *zwykle lm*.

⁵¹ Por. np. РЕГАТА ‘традиционно проводимые большие гонки спортивных судов’ oraz REGATY ‘zawody wioślarskie, żeglarskie’.

⁵² W znaczeniu ‘instrument muzyczny’ słownik pod redakcją W. Doroszewskiego (por. SJPd) podaje komentarz: *dziś tylko w lm*. Jest to więc forma współczesna, dawniej funkcjonowała podobnie jak w języku rosyjskim (zapożyczona za pośrednictwem polskiego) forma liczby pojedynczej.

ros. ГЕМОРРОЙ [нем. Hämorrhöe < лат. haemorrhoids] – pol. HEMOROIDY [łac. haemorrhoides]

Omawiana kategoria liczby jest kategorią w obu językach regularną, najwięcej rzeczowników posiada obie liczby – pojedynczą i mnogą. Ciekawe rozbieżności obserwuje się wśród rzeczowników *pluralia tantum* w obu badanych językach, są one na tyle wyraziste, że utworzyły regularne modele, które ilustrują zauważone podobieństwa i różnice. W obu językach występuje zjawisko depluralizacji, czyli przejmowania rzeczowników liczby mnogiej do liczby pojedynczej. Stwierdzono także szereg rozbieżności, dla których trudno znaleźć jedną przyczynę warunkującą inną liczbę. Najważniejszymi z nich są: forma wyrazu, analogia formalna oraz semantyczna wśród leksemów rodzimych.

Ekwiwalencje zaobserwowane w wybranym materiale w ramach kategorii liczby można ująć w tabeli:

Języki	Ekwiwalencja			Brak ekwiwalencji	
	l. poj. i l. mn. np. <i>miting</i>	ST* np. <i>sabotaż</i>	PT** np. <i>con-fetti</i>	l. poj. np. <i>kon-serwa</i>	l. mn./PT np. <i>organy</i>
Język rosyjski	l. poj. i l. mn. np. <i>митинг</i>	ST np. <i>саботаж</i>	PT np. <i>кон-фетти</i>	l. mn./PT np. <i>консервы</i>	l. poj./ST np. <i>орган</i>

* ST – *singularia tantum*,

** PT – *pluralia tantum*

IV. Wnioski

Badania gramatycznych aspektów wyrazów obcego pochodzenia wymagały uwzględnienia szeregu czynników: specyfiki systemu języka zapożyczającego, źródła zapożyczenia, a przede wszystkim źródła bezpośredniego zapożyczenia, ponieważ – jak pokazała analiza – to one najczęściej warunkują zmianę formy w stosunku do drugiego języka-zapożyczającego (na poziomie: język polski ↔ język rosyjski), a także

działania innych czynników, typu: analogia do wyrazów rodzimych, aspekty znaczeniowe zapożyczonych wyrazów, sposób zapożyczenia. W niektórych przypadkach zarówno dla kategorii liczby, jak i rodzaju nie udało się określić bezpośredniego determinantu formy wyjściowej. Należało więc poprzestać na prawdopodobnych, wynikających z badań, z porównań różnych źródeł leksykograficznych przypuszczeniach. Czasem musiałam pozostać na poziomie pytań, co jednakże wydaje się już dużym krokiem ku odpowiedzi. Okazało się, iż część pytań i nowych interpretacji faktów językowych właśnie w ramach kategorii gramatycznych wyniknęła dopiero z zestawienia pożyczek w języku polskim i rosyjskim, co pozwoliło zobaczyć je w nowej perspektywie i nowym świetle. Spróbuję zatem sformułować główne wnioski:

1. Podstawowym podziałem rzeczowników w kategorii rodzaju jest podział na rzeczowniki żywotne oraz nieżywotne. Wszelkie bowiem niesymetryczności lub wahania dotyczą rodzaju rzeczowników nieżywotnych. Rzeczowniki żywotne mają w obu językach tzw. rodzaj naturalny. Adaptacja w ramach kategorii rodzaju odbywa się zazwyczaj według trzech modeli: dodanie fleksji, substytucja sufiksu oraz dodanie sufiksu. Dla obu badanych języków dodanie fleksji jest najczęstszym modelem adaptacji kategorii rodzaju. W przypadku rzeczowników nieżywotnych decydujące okazują się: forma słowa (a szczególnie jego zakończenie), rodzaj w języku bezpośredniego zapożyczenia (w języku polskim zauważalna jest dążność do zachowania rodzaju pożyczki) oraz rodzaj słów analogicznych, obecnych w rodzimym leksykonie (czynnik analogii).
2. Ponieważ zarówno język polski, jak i rosyjski należą do języków flekcyjnych, posiadających w liczbie pojedynczej trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki, badanie ekwiwalencji wykazało wszystkie możliwe kombinacje odpowiedniości rodzajowej. Nie wszystkie grupy są tak samo liczne. Najbardziej powszechne są modele: rodzaj męski (ros.) – rodzaj męski (pol.) oraz rodzaj męski (ros.) – rodzaj żeński (pol.). Potwierdza to tezę, że wyrazy z innych języków są zapożyczane najczęściej do rodzaju męskiego.
3. Brak ekwiwalencji związany jest w wielu przypadkach ze sposobem zapożyczania i dotyczy przede wszystkim języka francuskiego, ale ma również związek z zapożyczaniem formy (język rosyjski)

i rodzaju (język polski). Wysoki stopień ekwiwalencji obserwuje się natomiast w przypadku leksyki abstrakcyjnej w obu językach, ze względu na charakterystyczne dla abstraktów zakończenia oraz sufiksy.

4. Dużą grupę stanowią zapożyczenia do rodzaju nijakiego w języku rosyjskim, które w języku polskim nie tworzą jednolitej, odpowiadającej grupy. Odnaleźć je można i w rodzaju nijakim, i żeńskim, i męskim. Analiza tej kategorii wykazała również takie przypadki, w których trudno wskazać jednoznaczne przyczyny przyporządkowania do danego rodzaju. Osobnym, ważkim, lecz niepodejmowanym tutaj przeze mnie szczegółowo zagadnieniem jest problem dubletów oraz wahań w ustaleniu rodzaju niektórych rzeczowników. Dotyczy to w dużym stopniu zapożyczeń z języka angielskiego, i to zarówno do polskiego, jak i rosyjskiego (por. np. LUCIŃSKI 2000, s. 68). Wahania te – jak potwierdzają badacze – wynikają często z problemu wyboru między formą słowa i jego semantyką a skojarzeniem ze słowami rodzimymi, co jest już związane z użyciem i powszechnością danego leksemu. Stabilizacja rodzajowa ma związek w takich przypadkach nie tyle z systemem języka, co z użyciem danego leksemu przez użytkowników danego języka. Wśród najczęstszych przyczyn kontrastów rodzajowych można wskazać z pewnością produktywność danego rodzaju w badanym języku, źródło i sposób zapożyczenia oraz semantykę wyrazów.
5. Kategoria liczby w większym stopniu związana jest z semantyką wyrazów. Szereg zjawisk w ramach nadania kategorii liczby posiada w obu językach charakter paralelny. Najczęstszym zjawiskiem jest symetria oznaczająca zapożyczanie liczby pojedynczej oraz regularne tworzenie liczby mnogiej analogicznie do rzeczowników rodzimych. Dotyczy to przede wszystkim rzeczowników żywotnych.
6. W ramach symetrii obserwuje się również odpowiedniości wśród rzeczowników nieposiadających przeciwstawności liczba pojedyncza : liczba mnoga, a więc rzeczowników *singularia tantum* oraz *pluralia tantum*, a także regularne dla obu języków zjawisko depluralizacji.
7. Charakterystycznym zjawiskiem, na które wskazują źródła leksyko-graficzne, jest użycie wyrazów w określonej liczbie. Często, nawet jeśli pożyczka występuje w obu liczbach (słownikowo), używana

jest przede wszystkim w liczbie pojedynczej lub przede wszystkim w liczbie mnogiej. W obrębie tego zagadnienia zaobserwowano wahania w źródłach słownikowych oraz symetrię i asymetrię.

8. Jako podstawowe przyczyny różnic w ramach kategorii liczby można wskazać czynnik analogii do słów rodzimych (często słowa, ulegając procesowi adaptacji, zaczynają być używane np. tylko w liczbie mnogiej, mimo iż zostały zapożyczone w liczbie pojedynczej – stąd wynikają również rozbieżności w zapożyczeniach do języka rosyjskiego za pośrednictwem języka polskiego; w takim przypadku w języku polskim mógł zajść proces adaptacji pod wpływem czynnika analogii, którego w języku rosyjskim już się nie obserwuje), sposób zapożyczenia oraz procesy na gruncie języków zapożyczających.
9. Zarówno odnośnie do kategorii liczby, jak i rodzaju obserwuje się procesy regularne oraz – na przestrzeni czasu – przebiegające tradycyjnie i według przyjętych modeli. Ostatni okres zapożyczania, należący głównie do dominacji pożyczek angielskich, wyeliminował czynnik wpływu, jakim we wcześniejszych etapach był język bezpośredniego zapożyczenia, pozostawiając inne czynniki jako trwałe tendencje adaptacji gramatycznej.

Słototwórcze aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych

I. Obcość na poziomie słototwórczym – uwagi wstępne

„Ani *obcy* wygląd zapożyczenia, ani jego nieodmienność nie stanowią przeszkody przy włączaniu go do systemu słototwórczego” – pisze Krystyna WASZAKOWA (2009, s. 15), omawiając współczesne tendencje adaptacji słototwórczej zapożyczeń. Wynikałoby z tego, że nawet jeśli obce słowo na poziomach, które analizowałam w poprzednich rozdziałach, pozostaje niejako na peryferiach systemu, to w obrębie słototwórstwa jego obcość jest postrzegana inaczej lub w ogóle nie zostaje zauważona. Powszechnie sądzi się, iż włączenie do systemu słototwórczego i pojawienie się relacji syntagmatycznych świadczy o adaptacji słowa na tym poziomie (por. np. КРЫСИН 1968) – znaczy to, że słowo staje się „swoim”, „swojskim” w wyniku pojawienia się jego „krewnych”, a więc tych innych, zaświadcających o jego swojskości, czyli jest to swego rodzaju zapuszczenie korzeni, wrośnięcie w system. W świadomości użytkowników danego języka poczucie obcości zaciera się w wyniku pojawiających się na tym etapie procesu przyswajania powiązań motywacyjnych pomiędzy słowem zapożyczonym a innymi wyrazami (derywowanymi lub również zapożyczonymi).

Adaptacja słototwórcza zapożyczeń – według Małgorzaty URBAN (2011, s. 242) – polega na tworzeniu od nich wyrazów pochodnych bądź na uzyskiwaniu przez wyrazy zapożyczane motywacji słototwórczej. Przyjmując to stanowisko częściowo jako wyjściowe, w niniejszej pracy będę opierać się również na założeniu, że stopnie adaptacji sło-

wotórczej mogą być rózne i zależeć od czynników językowych, jak i pozazęzykowych. Stąd w badanym materiale ilustracją będą leksemy pokazujące te stopnie, wskazujące najbardziej produktywne modele słototórcze dla leksyki zaptóycznej. Badania w obrębie aspektów słototórczych wyraźnie pokazują, że na przestrzeni czasu zmienia się produktywność poszczególnych morfemów, jak i poszczególnych modeli słototórczych – niektóre z nich stają się na tyle powszechne, że zaczynają na gruncie rodzimym tworzyć całe struktury czy grupy wyrazów, wchodząc w sieć relacji słototórczych, są też i takie, których odmienność¹ pozostaje do dziś na tyle wyraźna, że nie tworzą one nowych leksemów ani nowych modeli.

Na czym będzie polegała obcość słototórcza pożyczki i co właściwie będzie badane w niniejszym rozdziale? Czy można z całą stanowczością twierdzić, iż o obcości jednostek decyduje posiadanie i tworzenie – bądź też nieposiadanie i nietworzenie – derywatów? Jak wykazują badania ostatnich lat, nie zawsze aktywność derywacyjna i obecność jednostek strukturalnie podobnych w języku zaptóczającym (choć jest jednym ze wskaźników adaptacji) związana jest z asymilacją słototórczą danej pożyczki². Słotó może pozostać z widocznymi w swojej strukturze elementami obcymi, które nie uległy adaptacji, a jednak ze względu na kluczowy na tym poziomie plan treści (*содержания*), a nie formy (*выражения*), nie jest postrzegane w oma-

¹ E.W. Marinowa (Маринова 2008a, s. 420–423) wśród czynników, które hamują owo „wrastanie” w system słototórczy języka zaptóczającego, a więc sprzyjających do zachowania *odmienności*, wymienia przyczyny strukturalne (na przykład zakończenia wyrazów na grupy samogłoskowe czy też zaptóczanie całych związków wyrazowych) oraz semantyczne jako wiodące (ograniczonosć produktywności egzotyzmów i barbaryzmów). A.I. Djakov (Дьяков 2001, s. 62), opisując czynniki wpływające na adaptację słototórczą, mówi o potencjale derywacyjnym. Każde słotó, również zaptócone, posiada swój słototórczy potencjał, który może być wysoki, niski lub zerowy. Wpływają na niego czynniki językowe i pozazęzykowe; do językowych można zaliczyć na przykład formę słota (zaptóczenia z niskim potencjałem derywacyjnym to dla języka rosyjskiego słota zakończone na samogłoskę akcentowaną, np. z języka francuskiego lub angielskiego, typu *жюри*), a także kategorię gramatyczną, czyli to, jaka część mowy jest zaptóczana (największym potencjałem derywacyjnym charakteryzują się rzeczowniki).

² Mam tu na myśli wyeliminowanie słototórczej inności pożyczki.

wianych aspektach jako obce. Może to wynikać z aktywnych zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim procesów zapożyczania całych gniazd słowotwórczych oraz nowych modeli tworzenia słów, które w szybkim tempie stają się produktywne i przyswajane oraz eksploatowane przez użytkowników języka³.

Ten rozdział moich rozważań ma za cel pokazanie i udowodnienie, iż zapożyczenia poszerzają nie tylko leksykon danego języka, ale również inwentarz jego morfemów, ubogacając go swobodnymi i związanymi podstawami słowotwórczymi, a także elementami afiksalnymi, które zaczynają swój żywot na gruncie języka zapożyczającego często niezależnie od źródeł czy pośredników zapożyczenia. Jak wiadomo, elementy afiksalne są zapożyczane z jednego języka do drugiego nie bezpośrednio, lecz za pośrednictwem wyrazów, całych formacji. Jest to proces (zachodzący w języku polskim i rosyjskim), który można opisać jako zapożyczanie z języka obcego pewnej liczby wyrazów jednej kategorii semantycznej z tym samym elementem słowotwórczym wyodrębnionym i wykorzystanym następnie do tworzenia nowych formacji (BLICHARSKI 1980, s. 7). Będę również próbowała pokazać, jak nowe elementy, nowe morfemy wpływają na istniejące w systemach modele słowotwórcze, czy pojawiają się nowe modele (a jeśli tak – jakie), niecharakterystyczne dla języka zapożyczającego.

Zapożyczenia w analizowanym aspekcie mogą dotyczyć zapożyczeń słowotwórczych, które są rdzeniami i nie posiadają dodatkowych morfemów, a także sufiksalnych i prefiksalnych pożyczek. Najwięcej zapożyczeń bezafiksalnych przeszło do obu języków z języków greckiego i łacińskiego, wiele też rdzeni ma swoje źródło w tych językach, choć z czasem niejako „obrosło” afiksami języków pośredniczących w procesie zapożyczania lub też afiksami rodzimymi (niektóre z nich zasygnalizowałam już w poprzednim podrozdziale). Elementy greckie i łacińskie⁴, które zostały przyswojone przez języki europejskie, to również charakterystyczne prefiksy oraz sufiksy. Takie elementy strukturalne podlegają różnym etapom adaptacji, nie wszystkie przechodzą

³ Wrócimy jeszcze do tych zjawisk w dalszej części rozdziału.

⁴ Szczegółowe omówienie wpływu łaciny na języki europejskie w aspekcie słowotwórczym por. np. RYBICKA 1976, s. 78–81.

wszystkie jej poziomy. O.P. Sołogub (СОЛОГУБ 2002, s. 130–132) wymienia następujące stadia oswojenia morfemów:

- elementy obce są wydzielane jako regularnie powtarzające się (np. *-ing* w wyrazach *marketing* – *маркетинг*, *holding* – *холдинг*);
- element strukturalnie obcy staje się samodzielnym morfemem i posiada znaczenie (np. *-aż* w takich wyrazach, jak *montaż* – *монтаж*, *instruktaż* – *инструктаж*);
- morfem obcy zaczyna funkcjonować w języku zapożyczającym i staje się morfemem wieloznacznym (np. *-ant* w takich wyrazach jak *symlant* – *симулянт*, *laborant* – *лаборант*, *doktorant* – *докторант*);
- element obcy zaczyna być aktywny słownikowo i tworzyć pojedyncze struktury z rodzimymi elementami (np. *-fob* w takich wyrazach jak *homofob* – *гомофоб*, *rusofob* – *русофоб*);
- morfem zapożyczony posiada określone miejsce w systemie słownikowym, tworzy nowe słowa również z podstawami rodzimymi (np. prefiksy *super-*, *anty-* w takich wyrazach jak *supermata* – *супермата*, *antywirus* – *антивирус*);
- morfem obcy jest w pełni aktywny słownikowo, rozszerza swoje znaczenie (np. *-ist* w takich wyrazach jak *gitarzysta* – *гитарист*, *masażysta* – *массажист*, *idealista* – *идеалист*).

W niniejszym opracowaniu analizą będą objęte najbardziej charakterystyczne morfemy obce obecne w obu językach, uwzględniona zostanie również ich produktywność na gruncie rodzimym.

Zapożyczone podstawy słownikowe (niepodzielne słownikowo wyrazy), jak pokazała analiza w poprzednim podrozdziale, dotyczą również dużej grupy rzeczowników zapożyczonych z języka francuskiego do rosyjskiego. Jak pisze Marian WÓJTOWICZ (1984, s. 93), proces ten dotyczy języka francuskiego, a także angielskiego i polega na stawianiu się podstawą niepochođną równą rdzeniowi w języku, który zapożycza. Proces ten nazywany jest uproszczeniem / fuzją (*онпощение*). Zaobserwować go można w takich pożyczkach, jak: *bumer* – *бамнер*, *laser* – *лазер*, *radar* – *радар*, w których sufiksalne formy stały się podstawami niepochođnymi. Z czasem jednak te podstawy mogą zacząć dzielić się na morfemy zgodnie z zasadami języka zapożyczającego (już bez odwołania się do języka będącego źródłem zapożyczenia) i stawać się podstawami pochođnymi w wyniku pojawienia się innych leksemów,

które są w języku będącym „dawcą” zapożyczenia również nie pochodne. Zestawienie ich ze sobą powoduje na gruncie języka „dawcy” zapożyczenia wydzielenie elementów słotwórczych, np. *бокс* – *бокс-ёр*, *импорт* – *импорт-ёр*, *юмор* – *юмор-ист* (WÓJTOWICZ 1984, s. 93).

Wyraz, który został zapożyczony do nowego systemu, podlega przekształceniom w strukturze morfologicznej. Wśród możliwych procesów zmiany budowy słotwórczej wyrazu przy zapożyczeniu Kazimierz LUCIŃSKI (2000, s. 78) wymienia następujące:

- wyraz niepodzielny słotwórczo w języku będącym źródłem zapożyczenia jest również niepodzielny w języku polskim i rosyjskim, np. *bar* – *бар*, *hobby* – *хобби*, *film* – *фильм*;
- wyraz podzielny słotwórczo w języku będącym źródłem zapożyczenia staje się podzielny słotwórczo w języku polskim i rosyjskim (*uproszczenie*), np. *toples* – *топлес* (ang. *top-less*), *bojler* – *бойлер* (ang. *boil-er*);
- wyraz niepodzielny słotwórczo w języku będącym źródłem zapożyczenia staje się bazowym do tworzenia derywatów w języku polskim i rosyjskim, np. *film* → *filmowy*, *filmować*; *фильм* → *фильмоскоп*, *фильмотека*;
- wyraz podzielny słotwórczo w języku będącym źródłem zapożyczenia zachowuje podzielność w językach zapożyczających (poprzez wyodrębnienie charakterystycznego formantu w zapożyczeniach, staje się on aktywny na gruncie rodzimym), np. rzeczowniki z formantem *-er/-or*: *sprint-er/спринт-ер*, *boks-er/бокс-ёр*⁵.

Mówiąc o obcości jednostek zapożyczonych i procesie ich adaptacji słotwórczej, nie można pominąć zjawiska internacjonalizacji słownictwa oraz zagadnienia bazy internacjonalnych formantów, z których korzysta zarówno system języka polskiego, jak i rosyjskiego. Dziś, kiedy w językach, zdaniem W.K. Żurawłowa (ЖУРАВЛЕВ

⁵ M. Radczenko i R. Piechar (РАДЧЕНКО, ПЕХАР 2009, s. 133–137; za R. Filipović) ujmują te procesy w ramach 3 głównych typów adaptacji (transmorfemizacji) budowy wyrazów. Są to: transmorfemizacja zerowa (przeniesienie swobodnego morfemu do języka-biorcy) np. *блог-Ø*, *чат-Ø*, częściowa (przeniesienie morfemu związanego – sufiksu – do języka-biorcy) np. *блогг-ер*, *дил-ер*, oraz pełna (zamiana / substytucja sufiksu odpowiednim sufiksem rodzimym) np. *аним-ация*. Podobne procesy zaobserwować można w języku polskim.

2004, s. 280), panuje „tendencja trzech i”, czyli integracji, internacjonalizacji i intelektualizacji, pytanie o obcość elementów słototwórczych może być zasadne jedynie dla badaczy języka. Zjawisko internacjonalizacji w obrębie słototwórstwa przejawia się zestawem prefiksów, sufiksów, a także rdzeni wspólnych dla wielu języków⁶, co dla współczesnych użytkownikóy języka, szczególnie tych, którzy posługują się również językiem angielskim, niweluje poczucie obcości. W badanym przez nas materiale większość formantów należy do bazy internacjonalnej. Są to – jak nazywa je E.I. Koriakowcewa (КОРЯКОВЦЕВА 2009, s. 184) – tzw. *neolacińskie morfemy*⁷, których pochodzenia należy szukać w języku łacińskim i greckim, choć w obu badanych językach ich źródłem jest język angielski⁸. Jak potwierdzają rosyjscy badacze (СМИРНОВ, ВЕНЕДИКТОВ, ЕРМАКОВА, СТЕМКОВСКАЯ 1998, s. 534): „Всесторонняя адаптация интернациональных слов и морфем является важным фактором и одним из показателей динамики лексико-словообразовательных систем. [...] Процессы интернационализации [...] проявляются в заметном возрастании их деривационной роли, с чем связаны определенные модификации словообразовательных систем славянских языков”. Innymi słowy, internacjonalne elementy mogą występować, łącząc się z obcymi podstawami słototwórczymi i rodzimymi podstawami, tworząc połączenia hybrydowe⁹. K. WASZAKOWA (2009, s. 23) potwierdza intuicje dotyczące tych procesóy oraz ich wpływ na poczucie obcości jednostek

⁶ N. Awina (АВИНА, 2009, s. 64) nazywa tę grupę „зоной общности”.

⁷ Jak pisze J. MAĆKIEWICZ (1992, s. 151): „Elementy greckie wchodziły do języków ligi europejskiej bądź bezpośrednio z greki klasycznej, bądź za pośrednictwem klasycznej lub średniowiecznej łaciny. [...] Oba klasyczne języki stanowią ponadto podstawę tzw. zopotzczeń sztucznych – wyrazóy utworzonych na gruncie języków nowożytnych z greckich i łacińskich morfemóy”.

⁸ Są to na przykład morfemy *ex-*, *mega-*, *super-*, które obecnie charakteryzują się wysoką łączliwością, poszerzyły również swoje znaczenia w stosunku do znaczeń w języku greckim i łacińskim.

⁹ W językoznawstwie zarówno polskim, jak i rosyjskim istnieją różne punkty widzenia odnośnie do konstrukcji hybrydowych. Jedni badacze uznają za hybrydy tylko złożenia, inni pojmują je szerzej, jako wszystkie te wyrazy, które zawierają słowiańskie i niesłowiańskie elementy (por. np. СМІРНОВ, ВЕНЕДИКТОВ, ЕРМАКОВА, СТЕМКОВСКАЯ 1998, s. 529–530).

zapożyczonych, pisząc: „Duża aktywność słowotwórstwa hybrydalnego, wyraźna przede wszystkim w łączliwości członów obcych i rodzimych, przyczyni się z pewnością do zacierania granic między tym, co rodzime, a tym, co zapożyczone (obce)”. Obiektem badań będą przede wszystkim połączenia w modelach typu: obcy element + obcy rdzeń oraz ewentualne wynikające z zestawień tego modelu w obu językach rozbieżności. Rezultatem przejmowania obcych elementów i ich stosunkowo szybkie i łatwe adaptowanie do systemów są zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim formacje o niejednoznacznym statusie, które tworzą nowe modele słowotwórcze, często na wzór modeli obecnych w języku będącym dawcą zapożyczenia. Są to afiksoidy¹⁰, formanty traktowane niejednokrotnie w literaturze jako części złożzeń typu: *euro/-espo-*, *-gate/-zeüm*¹¹.

Na koniec tych wstępnych rozważań dodajmy, iż przyswajanie elementów słowotwórczych na obecnym etapie rozwoju języka i kontaktów językowych powoduje zmiany zauważalne przede wszystkim w obszarze leksyki potocznej i żargonowej. Są to obszary działań językowych mocno nacechowane ekspresywnie, a tym samym posiadające zdolność do spontanicznej adaptacji słów obcego pochodzenia (spontaniczność nie wyklucza oczywiście typowości i schematyzmu tych procesów, mamy na myśli głównie aktywność różnego typu afiksów). Ponieważ jednak zadaniem analizy jest wskazanie typowych modeli słowotwórczych, tendencji charakterystycznych i ich konfrontacji w obu językach zapożyczających – polskim i rosyjskim – dlatego również na poziomie budowy słowotwórczej materiał badawczy obejmuje leksemy obecne w słownikach; one stanowią bazę niniejszych badań.

¹⁰ W następujący sposób o ich funkcji pisze L.U. Kasjanowa (Касьянова 2012, s. 90): „Имея статус морфем переходного типа, аффиксоиды занимают промежуточное положение между корневыми и аффиксальными морфемами. Они аффиксоподобны, но не тождественны ни аффиксам, ни корням. Эти специфические морфемы представляют собой бывшие части сожных слов, вычленившиеся из состава серийных сложных образований и начавшие функционировать как готовые структуры, свободно присоединяясь к разнообразным основам и словам”.

¹¹ Ich status jest sprawą wielokrotnie podnoszoną wśród językoznawców. Obszerne informacje na ten temat zawiera monografia K. WASZAKOWEJ (2005, s. 48–58).

II. Cechy systemowe. System słototwórczy języka polskiego i rosyjskiego

Podobnie jak w poprzednich podrozdziałach, krótka charakterystyka cech systemów słototwórczych będzie stanowiła tło dla przedstawienia specyficznych, typowych sposobów istnienia obcych elementów słototwórczych w języku polskim i rosyjskim. Jak wiadomo, słototwórstwo to dział morfologii zajmujący się nie samymi leksemami i ich formą, ale relacjami pomiędzy nimi: opisuje ich budowę, wskazując na wzajemne powiązania (NAGÓRKO 1996, s. 73). W języku polskim i rosyjskim badania nad relacjami pomiędzy leksemami, ustalanie motywacji słototwórczej leksemów ma swoją bogatą tradycję i historię. Analiza strukturalna pozwala wyprowadzać wnioski dotyczące budowy wyrazów, ich powstania, produktywności określonych morfemów i ich potencjału. Słototwórstwo polskie i rosyjskie wypracowało klasy morfemów tworzących nowe słowa czy nowe formy słów, charakterystyczne i produktywne dla danych części mowy.

Podobnie jak wcześniej, w centrum moich zainteresowań badawczych znajduje się rzeczownik jako podstawowa część mowy, która – jak pisze na przykład Jelena A. Ziemskaja (Земская, Ермакова, Рудник-Карват 1998, s. 302) – „из всех частей речи наиболее активно в словообразовании”. Z punktu widzenia słototwórstwa interesujące dla konfrontatywnych badań będzie ustalenie inwentarza środków słototwórczych charakterystycznych dla systemu, które uczestniczą w procesach derywacji rzeczownikowej w obu językach. Będą to odpowiednio: sufiksy, prefiksy oraz charakterystyczne człony złożień.

Sufiksy

Są to odpowiednie sufiksy w poszczególnych kategoriach znaczeń (bez podziału na rodzime i zapożyczone):

- *-(a)nie, -acja, -ada, -stwo, -ka // -ство, -није, -аџија, -ада, -аж* (nomina actionis);
- *-acz, -ant, -arz, -ent, -ista, -owiec, -iciel, -ec, -ator, -nik, -ca // -ук, -ец, -тель, -ник, -ач, -атор, -ант, -ент, -арь, -ист* (nomina agentis);

- *-izm, -izna, -ość, -stwo* // *-изм, -изна, -ость, -ство* (nomina essendi);
- *-ak, -arka, -dło, -ka, -nica* // *-ак, -ка, -ло, -ник, -ница, -тель* (nomina instrumenti);
- *-ak, -ek, -ina, -ka* // *-ина, -ак, -ка, -ок* (nomina patientis);
- *-nia, -isko* // *-ня, -ище* (nomina loci);
- *-ak, -ec, -ista, -owicz, -owiec* // *-ук, -ак, -ец/-овец/-авец, -ист, -овец* (nomina attributiva);
- *-ka, -ica, -ini* // *-ка, -ица, -ина* (feminitiva) (GRZEGORCZYKOWA 1979; JADACKA 2005).

Największą zbieżność formalną zaobserwować można dla grupy sufiksów oznaczających wykonawców czynności oraz nosicieli cech – dla tych pierwszych różna jest oczywiście ich wartość semantyczna, każdy z formantów ma swój odrębny zakres, nie jest to jednak przedmiot analizy (por. MARYNIAKOWA 1993, s. 63). Zbieżność semantyczna i formalna dla obu języków dotyczy sufiksów oznaczających nazwy abstrakcyjne (nomina essendi) oraz nazwy czynności (nomina actionis), gdzie podobieństwo semantyczne wykazują przede wszystkim sufiksy obcego pochodzenia (*-acja/-aуja*). Ekwiwalencję można zauważyć również dla grup sufiksów nomina instrumenti. Jak uważa Hanna JADACKA (2005, s. 110), niezależnie od tych kategorii produktywność obserwuje się dziś zaledwie dla kilku z tych sufiksów w języku polskim: *-anie, -izna, -ka, -ość, -owiec, -ówka, -stwo*, dla języka rosyjskiego produktywnie sufiksy to *-ица* (w języku polskim zdecydowanie mniej produktywny), *-тель, -ник, -ук, -ка, -ость, -ниже, -инг*. Wśród kategorii są również sufiksy nacechowane ekspresywnie różne w obu językach, oznaczające zdrobnienia (*-eczek, -eczka, -ula, -uś/-ушка, -ушко, -енька, -уля, -уся, -очка*), zgrubienia (*-isko, -idło, -uch/-ище*), nazwy istot młodych (*-ątko, -ę, -ak/-онок, -чонок, -оньш*), nie są one jednak często umieszczane w podstawowej klasyfikacji, dlatego też nie przytaczamy ich szczegółowych cech (MARYNIAKOWA 1993, s. 53–83).

Dla interesujących nas sufiksów obcych największą produktywność zachowały:

- w języku polskim: *-ator, -ant, -ik, -ist-, -acja, -izm, -ing, -er, -or*;
- w języku rosyjskim: *-атор, -ор, -ант, -ист, -ук, -аж, -изм, -ауция, -инг* (por. АКАРТЕЛЬ 2004, s. 134–135; NOSOWICZ 1988; SMÓLKOWA 1976; ЩИТОВА 2004, s. 18–20; МАРИНОВА 2008c).

Sufiksy te w większości są niejako własnością międzynarodową, możemy nazwać je sufiksami internacjonalnymi. W toczącej się wśród językoznawców dyskusji na temat internacjonalizmów i zaożyczeń przyjmuję za K. WASZAKOWĄ (2005, s. 28–29), że internacjonalizm to międzynarodowa jednostka językowa, która może mieć różny stopień złożoności – mogą to być morfemy, wyrazy, konstrukcje, które w kilku językach mają swoje ekwiwalenty. Sufiks internacjonalny to taki, który można wyodrębnić przede wszystkim w leksyce internacjonalnej; są to najczęściej morfemy łacińskiego lub greckiego pochodzenia, a ich internacjonalność związana jest z obecnością równocześnie w kilku językach niepokrewnych (uwzględniając specyfikę fonetyczną i graficzną systemów językowych), np. pol. *-izm*; ros. *-изм*; ang. *-ism*; fr. *-isme* (ЙИРАЧЕК 1971, s. 22). Internacjonalnymi sufiksami będą zatem: *-izm//изм*, *-ista//исм*, *-ita//ит*, *-it//ит*, *-izator//изатор*, *-izacja//изация*, *-fikacja//фикация*, *-er//эр*, *-až//аж*, *-encja//енция* (ЙИРАЧЕК 1971, s. 31)¹². Jak pokażą przykłady, leksyka internacjonalna do języka polskiego i rosyjskiego adaptowana była głównie za pośrednictwem języka niemieckiego i francuskiego, dziś ich pochodzenie związane jest przede wszystkim z językiem angielskim.

Prefiksy

Ponieważ sufiksacja jest podstawowym i najpopularniejszym procesem słototwórczym w obu badanych językach, dysponuje też najszerzym wachlarzem środków. Wśród prefiksów można również wyróżnić rodzime, odpowiednio dla języka polskiego i rosyjskiego: *nad-*, *pod-*/*над-*, *od-*/*от-*, *nie-*/*не-*, *pro-*/*про-*, *co-*, oraz szczególnie aktywne i liczne prefiksy obce: *a-*/*а-*, *anty-*/*анти-*, *re-*/*ре-*, *sub-*/*суб-*, *de-*/*де-*, *vice-*/*вице-*, *eks-*/*эк-*.

¹² Interesujące dane dotyczące słownictwa internacjonalnego wynikają z badań przeprowadzonych przez J. MAĆKIEWICZ (1992, s. 152–153). Zgodnie z nimi w polskim słownictwie odnaleźć można około 3 300 międzynarodowych gniazd etymologiczno-słototwórczych (jedno- i wieloelementowych), co daje około 10 tys. słów (nie są tu uwzględniane systemy terminologiczne), wśród nich 60% wywodzi się z języków klasycznych.

Prefiksy obcego pochodzenia łączą się dziś zarówno z rzeczownikami, jak i przymiotnikami. Tak więc punkt widzenia rozpowszechniony w badaniach rosyjskiego systemu słowotwórczego, mówiący o tym, iż prefiksacja jest przywilejem czasownika, szczególnie w dzisiejszych czasach nie może mieć racji bytu, co potwierdza rosyjska badaczka w swoich pracach (ЗЕМСКАЯ 1992, s. 77). Współczesne badania językoznawcze potwierdzają aktywizację procesów prefiksacji imiennej (РАЦИБУРСКАЯ 2009, s. 156).

Formacje z prefiksami mają w językoznawstwie, jak wiele innych zjawisk będących obiektem badań językoznawców, długą historię, która jednak nie doprowadziła do ostatecznych rozstrzygnięć w określeniach terminologicznych. Wręcz przeciwnie – problem statusu oraz określenia granicy między prefiksem, prefiksoidem a złożeniem wydaje się dziś ze względu na zmiany społeczne, kulturalne, obyczajowe, a co za tym idzie, również językowe szczególnie aktualny, ponieważ zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim obserwuje się intensywne rozszerzenie arsenału typów słowotwórczych rzeczowników i przymiotników złożonych.

Wybierając do analizy przedrostki ze źródeł rosyjskich, napotkałam podstawową trudność, a mianowicie kryteria, według których określane jest zjawisko prefiksacji, oraz brak jasnego stanowiska w określeniu, co definiuje się jako prefiks, a co nim nie jest. Wśród prefiksów obcego pochodzenia w *Русской грамматике* (ВИНОГРАДОВ, ред. 1980) znalazłam 16 prefiksów zapożyczonych, w *Словаре русского языка в 4-х т.* (ЕВГЕНЬЕВ, ред. 1984) – tylko 9, natomiast w słownikach wyrazów obcych ich liczba jest większa: *Новейший словарь иностранных слов и выражений* (2005) – 20, *Большой словарь иностранных слов в русском языке* (1998) – 15. Podobną sytuację zaobserwować można w polskich źródłach leksykograficznych: *Wielki słownik ortograficzny PWN* (2006) – 18 (wśród przedrostków pojawiają się również traktowane w innych źródłach jako części złożzeń *mini-*, *midi-*), *Słownik języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka (SJPSz 1994) oraz *Wielki słownik wyrazów obcych PWN* (WSWO) w ogóle nie używają nazwy „prefiks”, ale „pierwszy człon wyrazów złożonych”. Struktury prefiksalne omawiam dokładnie w jednym z podrozdziałów.

Złożenia

Jedną z wyraźnych tendencji dla języka polskiego i rosyjskiego jest odchodzenie od derywacji morfologicznej na rzecz innych technik, w tym złożień, czyli compositów. Złożenia mają w swojej budowie przynajmniej dwa tematy. Status złożień, ich podział, struktura oraz miejsce w systemach słototwórczych to w językoznawstwie ciągle sprawy dyskutowane. Brak ostrych granic między prefiksacją a kompozycją to, jak pisze K. WASZAKOWA (2005, s. 51), cecha opisów nowego słownictwa, i to nie tylko słowiańskiego. Dla przykładu, K. JADACKA (2005, s. 121) wydziela wśród złożień zestawienia, zrosty oraz złożenia właściwe, podkreślając przy tym znaczny wzrost w obecnym słownictwie zrostów, czyli struktur pozbawionych wszelkich wykładników afiksalnych, typu: *ekoturystyka*, *biopaliwo*, *biznesplan*; K. WASZAKOWA (2005, s. 64) natomiast wśród rzeczownikowych compositów wyróżnia typy: złożenia bezafiksalne (*minibiznes*, *eurooptimizm*), złożenia interfiksalne (*bank-o-mat*), interfiksalnie-sufiksalne (*rock-o-centryzm*), bezinterfiksalnie-sufiksalne (*euro/partner-iat*), interfiksalnie-paradygmatyczne (*prac-o-holizm*), bezinterfiksalnie-paradygmatyczne (*alkotest*).

Złożenie jest najbardziej ekonomicznym i produktywnym sposobem derywacji w języku polskim i rosyjskim (oprócz oczywiście sufiksacji) (LISOWSKA 2005, s. 72). K. WASZAKOWA (2005, s. 23), potwierdzając swoimi badaniami dużą aktywność słototwórstwa hybrydalnego, szczególnie z segmentami o zasięgu internacjonalnym typu *auto-*, *mikro-*, *tele-*, *seks-*, *euro-* i in., twierdzi, że postępująca łączliwość elementów obcych i rodzimych w niedalekiej przyszłości przyczyni się do zacierania granic między tym, co rodzime, a tym, co zapożyczone. W niniejszym opracowaniu traktuję, za E.A. Ziemiąską (ЗЕМСКАЯ 1992, s. 55), status części słów typu: *elektro-/электро-*, *kino-/кино-*, *hydro-/гидро-*, *mini-/мини-* itp. jako skrócone części złożowań.

Mając świadomość trudności określenia i wahań terminologicznych przyjmuję punkt widzenia K. Waszakowej, wynikający z definicji, jaką przyjąłem dla prefiksacji. Zgodnie z nim złożeniem są formacje, gdzie człony wykazują się większą samodzielnością znaczeniową niż w przypadku prefiksów (nie tylko modyfikacją znaczenia), nie mają swoich odpowiedników rodzimych.

Wśród złożzeń właściwych (pozostając przy nazewnictwie stosowanym przez Jadacką) wiele struktur złożonych jest tylko z elementów rodzimych typu: *duszpasterz*, *parowóz*, *lodołamacz*, *паровоз*, *ледокол* i występują one w obu językach, natomiast typ złożzeń, w których pierwszą częścią jest rzeczownik obcego pochodzenia lub ucięty przymiotnik, jest szeroko reprezentowany na gruncie rosyjskim, por: *радиопередача* – *audycja radiowa*, *аэровокзал* – *port lotniczy*¹³ i in. Język polski preferuje formy analityczne, szczególnie w niektórych typach złożzeń, np. dla złożenia: rzeczownik + formy odczasownikowe typu: *trzęsienie ziemi* – *землетрясение*, *zawrót głowy* – *головокружение* (MARYNIAKOWA 1993, s. 90–91).

W systemach słowotwórczych języka polskiego i rosyjskiego oprócz wymienionych sposobów słowotwórczych odnaleźć można również sposoby mieszane, prefiksalnie-sufiksalne, prefiksalnie-interfiksalne, z zerową sufiksacją (*Русская грамматика* 1980). Współczesne tendencje słowotwórcze, które częściowo odzwierciedlają też moje badania, polegają na wzroście udziału złożzeń kosztem derywatów prostych, a w obrębie derywatów – odejście od sufiksacji na rzecz prefiksacji, derywacji ujemnej, prefiksalnie-sufiksalnej (por. np. JADACKA 2005, s. 109).

¹³ Z. RUDNIK-KARWATOWA (2000, s. 197–199), badając współczesne złożeniowce, tłumaczy tego typu struktury specyfiką języka polskiego i rosyjskiego. Dla języka polskiego charakterystyczne są struktury w relacjach determinatywnych, w których człon określający znajduje się w postpozycji względem określanego, np. *kamera wideo*, *sprzęt audio*. Struktury typu *wideokaseta* są w całości zapożyczeniami z języka angielskiego. W języku rosyjskim natomiast prepozycja członu określającego względem określanego odpowiada normatywnemu układowi członów we wszystkich grupach imiennych, stąd więc obok rodzimych struktur typu: *лесоматериалы* są również zapożyczone, zgodnie z funkcjonującym i produktywnym w języku rosyjskim modelem: *видеокассета*, *рок-музыка*. Na produktywność takich modeli w języku rosyjskim ma również wpływ brak pochodnych od rzeczowników obcego pochodzenia przymiotników lub też ich ograniczenie stylistyczne, stąd na przykład: *film kinowy* / *кинофильм*, *sklep internetowy* / *Интернет-магазин* (por. КАСЬЯНОВА 2012, s. 89).

III. Założenia metodologiczne

Analiza w zakresie formacji słotwórczych obejmuje najbardziej charakterystyczne sposoby przejmowania obcych elementów słotwórczych. Omówione zostaną wybrane sufiksy, prefiksy obcego pochodzenia oraz inne modyfikacje uznawane za produktywne w obu językach. Spróbuję pokazać sposoby ich adaptacji w obu językach, wykazując ich obcość/internacjonalność oraz podobieństwa i różnice istnienia w systemach języka polskiego i rosyjskiego.

Dla poszczególnych rodzajów zaożyczeń i najbardziej charakterystycznych typów korzystam z pojęć „typ” i „model słotwórczy”. Typ – za R. GRZEGORCZYKOWĄ (1979, s. 24) – rozumiem jako klasę wyrazów mających tę samą wartość kategoryalną i ten sam wykładnik formalny, na przykład nazwy z sufiksem *-ista*: *ateista* – *ameumc* itp. *Model słotwórczy* jest terminem węższym, będzie nam służył do dokładnych opisów poszczególnych regularności, ilustruje drogę tworzenia danego słowa oraz zjawiska występujące w obrębie derywatu, pokazuje również potencjalne możliwości tworzenia słów, na przykład nazwy zwolenników jakiegoś kierunku N + *-ist*: *buddysta* – *бyддuст*, nazwy specjalistów w jakiejś dziedzinie N + *-ist*: *lingwista* – *лингвист* (АКАРТЕЛЬ 2004, s. 28–29; ZINKIEWICZ-TOMANEK, BOLEK 1984, s. 118).

Analiza struktury słowa ze względu na występujące w nim charakterystyczne elementy obce może mieć kilka kierunków, które w ramach współczesnych badań mają swoich zwolenników. Chodzi mianowicie o problem, czy dane słowo jest całkowicie zaożyczone z danego języka, czy też jest utworzone już na gruncie rodzimym z udziałem formantów zaożycznych (por. np. АКАРТЕЛЬ 2004, s. 29–30)¹⁴. Jak

¹⁴ Chodzi mianowicie o sposób traktowania derywatów, dla których stosunkowo łatwo jest znaleźć podstawę słotwórczą. Jedni badacze uważają, iż należy je traktować jako derywaty powstałe na gruncie rodzimym z morfemów obcych, inni natomiast, iż oba należą do pożyczek. I.S. Ułuchanov prezentuje punkt widzenia, z którym się zgadzamy, mianowicie wyodrębnia on wśród grup par motywowanych grupę, w której pary słów typu *велосипед* – *велосипедист* (fr. *velocipede* – *velocipediste*), *вожж* – *вожжер* (fr. *voyage* – *voyageur*), *километр* – *километраж* (fr. *kilometre* – *kilometrage*) nie mogą być traktowane na gruncie rosyjskim jako para wyraz motywujący – wyraz motywowany, gdyż ta słotwórcza para istnieje w języku będącym „dawcą” zaożyczenia, proces słotwórczy nie zaszedł na gruncie języka zaożyczającego. Ułuchanow

okazało się w toku analizy, badanie formantów obcego pochodzenia obecnych tylko w wyrazach zapożyczonych wymaga brania pod uwagę nie tylko aspektu synchronicznego (mamy tu oczywiście na uwadze „tu i teraz” obu języków, a więc porównanie stanu faktycznego), ale również diachronicznego, ze względu na drogę zapożyczenia danego słowa, a więc jego etymologię. Wyrazy obce z obcymi elementami mają bowiem kilka typów, tak też ujmują je słowniki. Można wyróżnić przystawki czy sufiksy, które istnieją i łączą się z rdzeniami greckimi i łacińskimi (np. *a-normalny* / *а-нормальный*) albo zostały zapożyczone z elementów połączonych na gruncie języka angielskiego, francuskiego czy niemieckiego (np. *de-waluacja* / *де-вальва́ция*, *de-kompensacja* / *де-компенсация*). Druga grupa, która wyłania się niejako w toku zestawienia formacji z częstkami obcymi, to słowa, które zostały zapożyczone z języka greckiego bądź łacińskiego wraz z afiksem, a więc obecność afiksu można potwierdzić poprzez analizę etymologiczną danego słowa (np. *pro-klityka* / *про-клитика*). W planie synchronii są to więc leksemy niepodzielne. Jak wynika z powyższego podziału, analiza obejmuje pierwszą grupę zapożyczeń w sytuacji, gdy całe słowo jest zapożyczone z języka zachodnioeuropejskiego, jeśli zawiera w sobie morfemy pochodzenia greckiego – występuje komentarz etymologiczny. Jest on niezbędny również w przypadkach, gdy źródła leksykograficzne nie wskazują jednoznacznie etymologii wyrazu obcego. Podstawowym założeniem, które towarzyszy nam w całej pracy, jest analiza i ilustracja zapożyczeń ze wskazaniem drogi zapożyczenia (języków pośredniczących), która w moim przekonaniu ma wpływ na formę i znaczenie zapożyczonego wyrazu.

Aspekt słowotwórczy zapożyczeń jest przedmiotem badań wielu lingwistów zarówno w językoznawstwie polskim, jak i rosyjskim. Analizie poddaje się głównie obce morfemy słowotwórcze, ich udział w tworzeniu wyrazów, produktywność itp. Opracowania, które były pomocne dla moich badań, to przede wszystkim monografia K. Waszakowej, opracowania T. Smółkowej, K. Lucińskiego, E.A. Ziemskiej, Ł.W. Racyburskiej, E.I. Koriakowcewej, L.P. Kryszina, E.W. Marinowej

(УЛУХАНОВ 1992, s. 15) twierdzi, iż często w takich przypadkach brak wystarczających podstaw, by przesądzać o statusie takich par.

i innych. Badania tych językoznawców podejmują przede wszystkim zagadnienia produktywności określonych formantów słototwórczych na gruncie języka rosyjskiego, polskiego bądź też w ujęciu konfrontatywnym polsko-rosyjskim. Szczególnie aktywnie w ramach tego obszaru badań podejmowany jest problem internacjonalizacji, internacjonalnych elementów słototwórczych (np. РАЦИБУРСКАЯ 2009; КОРЯКОВЦЕВА 2009; СМІРНОВ, ВЕНЕДИКТОВ, ЕРМАКОВА, СТЕМКОВСКАЯ 1998) oraz najnowszych tendencji w słototwórstwie obu badanych języków (np. МИТУРСКА-БОЯНОВСКА 2008; ЩИТОВА 2004; SATKIEWICZ 1976; JADAC-KA 2001; RUDNIK-KARWATOWA 2000).

Ten rozdział badawczy dotyczący aspektów słototwórczych wymagał również w szczególności uwzględnienia najnowszych źródeł leksykograficznych, w tym *Толкового словаря русского языка конца XX века* pod redakcją G.N. Sklarewskiej (СКЛЯРЕВСКАЯ, ред. 1998), najnowszego słownictwa zawartego w monografii K. WASZAKOWEJ (2005), Teresy SMÓLKOWEJ (1976). W analizie słototwórczej uwzględniałam dane zawarte w słownikach: *Словарь морфем русского языка* (КУЗНЕЦОВА, ЕФРЕМОВА 1986), *Толково-этимологический толковый словарь иностранных слов русского языка* (ЧЕРВИНСКИЙ, НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНСКАЯ 2012), *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный* (ЕФРЕМОВА 2000), *Nowe słownictwo polskie* (SMÓLKOWA 1976).

Materiał został podzielony według kryterium potencjału słotwórczego leksemów na zapożyczenia niepodzielne słotwórczo, w których w językach zapożyczających nie można wydzielić samodzielnie funkcjonujących formantów słotwórczych¹⁵, oraz zapożyczenia podzielne słotwórczo, w których zostały wydzielone i poddane analizie stopnia ekwiwalencji sufiksy oraz prefiksy. W oddzielnej grupie analizowane są również złożenia z formacjami afiksoidalnymi. W ramach wydzielonych elementów słotwórczych, podobnie jak w poprzednich rozdziałach, wyodrębniono modele symetryczne oraz niesymetryczne oraz wskazano modele, które w jednym z badanych języków zawierają

¹⁵ Jak zostało już zaznaczone w podrozdziale pierwszym, mogą to być zarówno zapożyczenia, które w języku będącym „dawcą” są podzielne słotwórczo i można w ich strukturze wydzielić samodzielne formanty, jak i takie, które również w tym języku nie są podzielne.

odpowiedniki rodzime (jako podstawy lub formanty). W analizowanym materiale odnaleźć można, zgodnie z terminologią współczesnej teorii kontaktów językowych, wszystkie wspomniane w pierwszym podrozdziale typy transmorfemizacji: zerową (gdy wyrazy obcego pochodzenia przeniesione są bez zmian – będzie to podrozdział pierwszy analizy), częściową (gdy mamy do czynienia z zapożyczeniem z formantami, które mogą zostać wyodrębnione oraz tworzyć nowe formacje na gruncie języka zapożyczającego) oraz całkowitą (substytucja afiksów).

Wskazując sposoby zapożyczania w obrębie słowotwórstwa, uważam, że zapożyczenia wzbogacają również ten poziom języka, są źródłem nowych podstaw słowotwórczych (przede wszystkim zapożyczenia niepodzielne słowotwórczo) oraz źródłem nowych formantów. Tym samym przyjmuję – za Iwoną BURKACKĄ (2010, s. 229) – że zapożyczenia w obrębie słowotwórstwa są źródłem nowych, nietypowych modeli słowotwórczych, a nawet nowych sposobów derywacji.

Analiza jednostek obcego pochodzenia w aspekcie słowotwórczym w niniejszym opracowaniu została wydzielona w postaci osobnego rozdziału, choć mam świadomość, iż jest ona związana z rozdziałem poprzednim. Nie sposób bowiem często omawiać w izolacji oswojenie pożyczek, które ściśle wiąże się z budową tych wyrazów, ona zaś – z rodzajem gramatycznym, który przecież posiada również określone wykładniki. Mam jednak nadzieję, że w wystarczający sposób dowiodłam odrębności tych zagadnień, by móc analizować je osobno, odwołując się w niektórych przypadkach do zjawisk już zbadanych w poprzednich częściach.

IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie słowotwórczym

Symetria i asymetria w zakresie wybranych zjawisk
i środków słowotwórczych w języku polskim i rosyjskim

Na proces adaptacji zapożyczeń ma wpływ specyfika zarówno języków zapożyczających, jak i języka będącego źródłem zapożyczenia, a więc ich podobieństwa i różnice. W przypadku oswojenia słowotwórczego będą to inne zasoby w zakresie formantów, a także charakter samych języków (polski i rosyjski to języki syntetyczne, a większość

języków zachodnioeuropejskich to języki analityczne). Języki polski i rosyjski posiadają bogaty system afiksów, o wielu znaczeniach oraz dużych możliwościach łączliwości, tym samym mają też wiele modeli słototwórczych. Na konkretnym materiale spróbuję przyjrzeć się, czy zapożyczone leksemy wpisują się w te modele¹⁶, tworzą nowe czy też pozostają poza granicami rodzimych systemów słototwórczych.

Zapożyczenia niepodzielne słototwórczo

Zapożyczenia niepodzielne¹⁷ słototwórczo to taki typ zapożyczeń, w którym nie można wydzielić charakterystycznych powtarzających się elementów słototwórczych tworzących na gruncie rodzimym derywaty za pomocą tych elementów. Są to najczęściej wyrazy niemotywowane lub motywowane w języku, z którego zostały zapożyczone, ale dla języka zapożyczającego motywacja ta nie jest czytelna lub w ogóle nie występuje. Ten typ rzeczowników omawiałam przy kategorii rodzaju. Należą do nich na przykład leksemy nieodmienne lub zapożyczone graficznie bądź fonetycznie. Wchodzą w klasy rzeczowników odmiennych najczęściej rodzaju męskiego z fleksją zerową. W tej grupie znalazły się przede wszystkim zapożyczenia z różnych języków zachodnioeuropejskich, w tym z angielskiego oraz włoskiego; italianizmy, jak potwierdzają badania Marii BOREJSZO (2007), w niewielkim stopniu ulegają adaptacji. Ze względu na stopień potencjału słototwórczego można je podzielić zasadniczo na dwie grupy: takie, które na gruncie języka polskiego i/lub rosyjskiego nie tworzą derywatów, oraz takie, które je tworzą.

Badania w obrębie leksyki ostatnich dziesięcioleci potwierdzają, iż pożyczki stanowią najliczniejszą grupę (obok neosemantyzmów

¹⁶ H. SATKIEWICZ (1976, s. 117), omawiając innowacje słototwórcze we współczesnej polszczyźnie, wymienia dwa podstawowe kierunki: przejście obcego modelu (z tym będziemy mieć do czynienia w głównej mierze w niniejszym opracowaniu) oraz modyfikacje istniejących modeli rodzimych.

¹⁷ Podzielność wyrazów traktuję podobnie jak T. SMÓLKOWA (1976, s. 17), a mianowicie jeżeli w nowej jednostce leksykalnej możliwe jest wyodrębnienie elementu będącego też składnikiem innych jednostek tejże rodziny, to wyraz ten można uznać za podzielny.

i nowych wyrazów rodzimych) wyrazów niepodzielnych (por. np. SMÓŁKOWA 1976). Z materiału zebranego przez T. SMÓŁKOWĄ (1976, s. 90–93) wynika, iż rzeczowniki niepodzielne słowotwórczo, a więc niemotywowane, układają się w regularne kategorie semantyczne. Najliczniejsze grupy zaobserwowano w przypadku nazw przedmiotów typu: *bikini* – *бикини*, *radar* – *радар*, nazw abstrakcyjnych: *biennale* – *бьеннале* oraz nazw związanych ze słownictwem specjalistycznym (np. dziedziny nauki).

Jest to dla obu języków bardzo liczna grupa, która nie potrzebuje szerszego komentarza, większość z tych leksemów ma rodowód grecki lub łaciński, ale do języka polskiego i rosyjskiego zostały przejęte z języków zachodnioeuropejskich, co potwierdzają wykorzystane źródła leksykograficzne. Ograniczę się do kilku przykładów w celu zobrazowania specyfiki tej grupy:

- ros. АБАНДОН [фр. abandon] – pol. ABANDON [fr. abandon]
- ros. АВИЗО [ит. avviso] – pol. AWIZO [wł. avviso]
- ros. АБСУРД [фр. Absurde] – pol. ABSURD [łac. absurdus]
- ros. АГЕНТ [нем. Agent] – pol. AGENT [niem. Agent]
- ros. БАНК [фр. banque] – pol. BANK [niem. Bank]
- ros. БЕКОН [англ. bacon] – pol. BEKON [ang. bacon]
- ros. ЛИДЕР [англ. leader] – pol. LIDER [ang. leader]
- ros. ШОУ [англ. show] – pol. SHOW [ang. show]

Przytoczone leksemy adaptowane są poprzez transmorfemizację zerową; do takich należą przede wszystkim anglicyzmy, oprócz wymienionych następujące najnowsze:

- ros. ИМИДЖ [англ. image] – pol. IMAGE [ang. image]
- ros. ГРАНТ [англ. grant] – pol. GRANT [ang. grant]
- ros. ВАМП [англ. vamp] – pol. WAMP [ang. vamp]
- ros. ЧАТ [англ. chat] – pol. CZAT [ang. chat]
- ros. БЛОГ [англ. blog] – pol. BLOG [ang. blog]
- ros. МОДЕМ [англ. modem] – pol. MODEM [ang. modem]

Słowa zapożyczone mają różny potencjał słowotwórczy w obu językach, przyjmuje się, iż w dużej części zależy on od struktury – wyrazy

zakończone na samogłoskę lub grupę samogłoskową mają niski potencjał derywacyjny, na przykład pożyczki typu *bikini* – *бикини*, *jacuzzi* – *джакузи*, *portfolio* – *портфолио* rzeczywiście w obu językach nie tworzą derywatów sufiksalnych. Podobnie przytoczona pożyczka *abandon* – *абандон* nie tworzy derywatów, jest to prawdopodobnie spowodowane jej wąskim, specjalistycznym znaczeniem (tutaj decydujące znaczenie ma semantyka, a nie struktura), natomiast *awizo* w języku polskim posiada derywaty *awizo*- > *awizować*- > *awizacja*, w języku rosyjskim natomiast *авизо* jest nieodmienne i nie tworzy derywatów. Zaobserwować tu można bardzo różne stopnie ekwiwalencji w zakresie derywatów.

Największa grupa powstaje poprzez tworzenie derywatów przymiotnikowych w obu językach¹⁸, np.:

- *absurd*- > *absurdalny* / *абсурд*- > *абсурдный*;
- *bank*- > *bankowy* / *банк*- > *банковский*;
- *komputer*- > *komputerowy* / *компьютер*- > *компьютерный*;
- *waluta*- > *walutowy* / *валюта*- > *валютный*;
- *bekon*- > *bekonowy* / *бекон*- > *беконный*;
- *agent*- > *agencyjny* / *агент*- > *агентский*;
- *modem*- > *modemowy* / *модем*- > *модемный*¹⁹.

Wśród zapożyczeń niepodzielnych słownotwórczo wymienimy jeszcze kilka z różnych języków, które tworzą lub nie tworzą derywatów na gruncie rodzimym: *spaghetti* – *спагетти* (brak derywatów w obu języ-

¹⁸ „Среди заимствований преобладают имена существительные и первая дери-
вационная ступень, первый шаг в порождении нового слова для многих субстан-
тивов естественным образом представляет собой производство относительного
прилагательного. [...] Направление в словообразовательном процессе идет от
предметности к признаковости” – pisze E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008c, s. 205).

¹⁹ Dodać należy, iż opieramy się na aktualnym stanie rozwoju słownotwórczego
podanych jednostek, z których większa część (derywatów) znajduje się tylko w naj-
nowszych słownikach. Wobec tendencji do tworzenia ciągów analogicznych, być może
w najbliższym czasie puste miejsca (brak pochodnych) zostaną wypełnione. Świadczą
o tym na przykład takie pary funkcjonujące w języku, jednak nieznajdujące jeszcze
poświadczenia w słownikach: *roaming*- > *roamingowy*, *image*- > *imidżowy* / *роуминг*- >
роуминговый, *имидж*- > *имиджевый*.

kach), *bar* (*barowy*) – *бар* (*барный*), *lawa* (*lawowy*) – *лава* (*лавовый*), *laser* (*laserowy*) – *лазер* (*лазерный*), *lancet* (*lancetowaty*) – *ланцет* (*ланцетный*), *palisad* (*palisadowy*) – *палисад* (*палисадный*), *ramflet* (*ramfletowy*, *ramflecista*) – *памфлет* (*памфлетный*), *piknik* (*piknikowy*) – *пикник* (*пикнический*), *film* (*filmowy*) – *фильм* (*фильмовый*), *ideał* (*idealny*) – *идеал* (*идеальный*).

Współczesne badania w obrębie zapożyczeń i derywatów wskazują jednoznacznie na rosnącą liczbę derywatów na gruncie rodzimych języków także dla zapożyczeń niepodzielnych słowotwórczo. Jak ilustrować również przytoczone powyżej przykłady, powstają one z udziałem formantów rodzimych według modeli słowotwórczych obecnych w systemach.

Według badaczy najnowszego słownictwa języka polskiego i rosyjskiego do najbardziej produktywnych współcześnie należą podstawy związane ze słownictwem komputerowym, ekonomią, kulturą masową²⁰ itp.:

- *komputer* – *komputeryzacja*, *mikrokomputer*, *komputerowy*, *komputerofob*, *komputerzysta*, *komputeromania*, *komputeronomia*/компьютер – *компьютеризация*²¹, *mikrokomputer*, *компьютеризировать*, *компьютерный*, *компьютерицик*, *компьютероман*, *компьютеризованный*;
 - *internet* – *internetowy*, *internauta*, *internautyka*, *internetoholik*, *internetyzacja*, *internetomania*/интернет – *интернетовский*, *интернетчик*, *интернетизация*;
 - *sponsor* – *sponsorat*, *sponsoring*, *sponsorowany*, *sponsorować*/спонсор – *спонсорский*, *спонсоринг*, *спонсирование*, *спонсировать*;
- a także specyficzne tylko dla jednego z badanych języków, typu: *glamur* – *гламурный*.

Przytoczone gniazda słowotwórcze wskazują częściowo na jeszcze jedną specyficzną cechę dzisiejszych zapożyczeń, mianowicie zapożyczanie całych gniazd słowotwórczych z innych języków, chodzi mianowicie o „заимствование однокоренных слов, которое в последнее

²⁰ E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008с, s. 426) nazywa je „актуальными неологизмами”.

²¹ Według słownika Kryszina (КРЫСИН 2008) *компьютер* oraz *компьютеризация* są zapożyczeniami, pozostałe zaś derywatami utworzonymi na gruncie języka rosyjskiego.

время имеет регулярный характер. Почти каждое новое иноязычие, проникая в русскую речь, тянет за собой и *родственников*” (МАРИНОВА 2008с, s. 432), typu:

– *kalkulator* (fr. *calculateur*) – *kalkulacja* (łac. *calculatio*) – *kalkulować* (niem. *kalkulieren*) / *калькулятор* (нем. *Kalkulator*) – *калькуляция* (нем. *kalkulation*) – *калькулировать* (нем. *kalkulieren*).

Dane pochodzące z badań G. Lisowskiej (ЛИСОВСКА 2005, s. 53) wskazują, iż grupa zapożyczonych leksemów, które nie posiadają derywatów, jest liczna, choć dynamicznie się zmienia. Ich obecność na peryferiach systemu słototwórczego może być wyjaśniona kilkoma przyczynami. Pierwszą z nich jest ich graficzna i fonetyczna obcość (więcej takich leksemów występuje w języku rosyjskim), brak adaptacji w systemie, ich stylistyczna ograniczoność. Jak pokazują badania oraz przytoczony materiał, przyczyny te, szczególnie ostatnia, w obu językach ulegają znacznym transformacjom, mimo iż zapożyczenia niepodzielne słototwórczo nie zawierają charakterystycznych afiksów, które wchodziłyby w skład nowych leksemów pochodnych, ich rdzenie są aktywnie eksploatowane w językach zapożyczających (zgodnie z modelem *rdzeń zapożyczony* + *rodzimy afiks*).

Zapożyczenia podzielne słototwórczo

W tym podrozdziale przedmiotem rozważań będą zapożyczenia podzielne słototwórczo, czyli takie, w których można wydzielić charakterystyczne elementy słototwórcze: sufiksy, prefiksy, interfiksy oraz elementy tworzące złożenia, jednakże do języka rosyjskiego i polskiego trafiły one jako leksemy niepodzielne słototwórczo, tzn. utworzone w języku, z którego zostały zapożyczone.

W trakcie analizy towarzyszyły mi wątpliwości, o których już trochę pisałam, a które w swojej pracy wyrażał Jan Franciszek NOSOWICZ (1988, s. 57), a mianowicie, iż w wielu przypadkach trudno jest ustalić, czy badane leksemy zostały przeniesione z innego języka (zapożyczenia właściwe, bezpośrednie lub pośrednie), czy też są to derywaty tworzone z części słototwórczych grecko-łacińskich, ale już na gruncie współczesnych języków europejskich. Jak pisze dalej J.F. NOSOWICZ (1988, s. 58), wątpliwości dotyczą pochodzenia przede

wszystkim tych wyrazów obcych, które są słowotwórczo rozwinięte i składają się z dwu obcych elementów językowych. Informacje dotyczące pochodzenia poszczególnych haseł i ich elementów składowych występują w słownikach objaśniających tylko przy wyrazach rdzennych, natomiast w przypadku derywatów słowniki często nie określają pochodzenia całej formacji. Sięgnięcie do słowników obcych rozwiązuje ten problem tylko częściowo, ponieważ ten sam wyraz można znaleźć w identycznej postaci w kilku słownikach, co może oznaczać, że jest to albo internacjonalizm, którego pochodzenie trudno ustalić, albo wyraz, który powstał niezależnie w kilku językach. Rozstrzygające dla mojej analizy są dostępne źródła leksykograficzne i interpretacja w nich zawarta. W niektórych przypadkach podaję możliwe warianty drogi zapożyczenia lub wątpliwości i brak ostatecznej odpowiedzi.

Wybrane sufiksy

Wśród sufiksów wybrałam do analizy konfrontatywnej najbardziej charakterystyczne, przyjęte w językoznawstwie polskim i rosyjskim jako sufiksy zapożyczone rzeczownikowe (w większości internacjonalne). W tej grupie znalazły się sufiksy o różnej produktywności, niektóre z nich są w obu językach tożsame ilościowo, niektóre nie. Jak podają badacze, do najbardziej produktywnych sufiksów w języku polskim i rosyjskim należą: *-izm/-изм*, *-izacja/-изация*, *-acja/-ация*, *-ing/-инг*, *-aż/-аж*, *-ista/-иста*, *-er/-ер*, *or/-ор*.

Badalam sufiksy, które w obu językach ulegają substytucji, oraz takie, które zostały przeniesione i funkcjonują w szeregu leksemów w postaci niezmienionej (np. *-ing*). Spróbuję pokazać na ich podstawie modele symetryczne oraz niesymetryczne.

Sufiks *-izm*

Sufiks *-izm* jest sufiksem internacjonalnym; w średniowiecznej łacinie był używany w nazwach nauk, kierunków w nauce i sztuce, do języka rosyjskiego i polskiego najczęściej został zapożyczony za pośrednictwem języka francuskiego (ЙИРАЧЕК 1971, s. 24–25). Sufiks *-izm*, w języku łacińskim mający formę *-ismus*, uległ w językach za-

chodnioeuropejskich modyfikacjom morfologicznym i fonetycznym, w języku francuskim mamy zatem *-isme* (w którym *e* nie jest wymawiane), w angielskim *-ism*, w niemieckim uległ najsłabszym modyfikacjom. Wśród nazw z sufiksem *-izm* w tej grupie znalazły się nazwy doktryn politycznych, stylów w literaturze i sztuce, kierunków filozoficznych. T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 578) podaje następującą definicję tego sufiksu: „Словообразовательная единица, образующая: 1) имена существительные мужского рода, которые представляют собою названия общественно-политических, научных или эстетических учений, направлений, систем, а также качеств, склонностей, действий или состояний, связанных с тем, что названо мотивирующим именем существительным, редко – глаголом (артистизм, байронизм, гамлетизм, героизм, дарвинизм, дилетантизм, ленинизм, марксизм, отзовизм, планеризм, реваншизм, символизм, терроризм и т.п.); 2) имена существительные, которые являются названиями элементов языка, речи, какого-нибудь произведения, характеризующихся признаком, названным мотивирующим именем прилагательным (архаизм, вульгаризм, диалектизм, латинизм, окказионализм, пушкинизм, украинизм и т.п.)” Najlicniejsza grupa, a zarazem najbardziej regularny sposób przekładu dotyczy nazw kierunków filozoficznych oraz kierunków w sztuce i literaturze. Jest to zarazem podstawowy model z badanym sufiksem zapożyczonym. Jak pokaże materiał, jest to sufiks, który łączy się w obu językach z rodzimymi podstawami, co wynika z jego dużej produktywności, i powstałym w związku z tym nowym modelem słotwórczym.

Symetria w zakresie sufiksu *-izm*

MODEL: *-изм* (ros.) – *-izm/-yzm* (pol.)

ros. ОККУЛЬТИЗМ [фр. occultisme] – pol. OKULTYZM [fr. occultisme]

ros. НАЦИЗМ [нем. Nazismus] – pol. NAZIZM [niem. Nazismus]

ros. МАЗОХИЗМ [нем. Masochismus] – pol. MASOCHIZM [niem. Masochismus]

ros. МАНЬЕРИЗМ [фр. manierisme] – pol. MANIERYZM [fr. manierisme]

ros. КУБИЗМ [фр. cubisme] – pol. KUBIZM [fr. cubisme]

ros. ГУМАНИЗМ [фр. humanisme] – pol. HUMANIZM [fr. humanisme]

Podobnie również: *tachizm* – *махизм*, *imaginizm* – *имажинизм*, *iluzjonizm* – *иллюзионизм*, *pacyzm* – *пацифизм*, *papizm* – *папизм*, *darwinizm* – *дарвинизм*, *centryzm* – *центризм*, *surrealizm* – *сюрреализм*, *egzystencjalizm* – *экзистенциализм*, *materializm* – *материализм*, *absolutyzm* – *абсолютизм* i in.

Jest to w analizowanym materiale bardzo liczna, symetryczna grupa, w której zapożyczone leksemy są pochodzenia francuskiego, niemieckiego bądź angielskiego. Badania wykazały jednak, że w niektórych przypadkach na gruncie rodzimym następuje wymiana sufiksu na wariant rodzimy – w tych przypadkach mamy do czynienia z „wygraną walką” elementu rodzimego, tym samym zmienia się status badanego leksemu: staje się on derywatem utworzonym na gruncie rodzimym. Będą to sufiksy nazywające rzeczowniki abstrakcyjne w języku rosyjskim: *-ость*, *-ство*, natomiast w polskim – pojedyncze przykłady z sufiksem: *-stwo*, *-ka*.

Asymetria w zakresie sufiksu *-izm*

MODEL: sufiks rodzimy (ros.) – *-izm* (pol.)

W tej grupie w języku rosyjskim zaobserwować można dwa regularnie pojawiające się sufiksy: *-ство*, *-ость*, które oznaczają rzeczowniki abstrakcyjne; w języku polskim są to w całości zapożyczenia przejęte z języka francuskiego lub angielskiego. Spójrzmy na przykłady:

ros. СИБАРИТСТВО [сибарит] – pol. SYBARYTYZM [fr. sybaritisme]

ros. ДЕКАДЕНТСТВО [фр. decadence] – pol. DEKADENTYZM [fr. decadentisme]

ros. ВЕГЕТАРИАНСТВО [вегетарианец] – pol. WEGETARIANIZM [ang. vegetarianism]

ros. ФАРИСЕЙСТВО [фарисей] – pol. FARYZEIZM [fr. pharisaïsme]

Chociaż nie jest to przedmiotem mojej pracy, warto wspomnieć, iż model ten jest produktywny dla derywatów powstałych na gruncie rodzimym języka polskiego i rosyjskiego, utworzonych od nazwisk znanych postaci, które były prekursorami kierunków, prądów filozoficznych itp.. W tym przypadku język polski tworzy derywaty z zapożyczonym sufiksem *-izm*, np.:

ros. ГЕГЕЛЬЯНСТВО [*Hegel*] – pol. HEGLIZM [*Hegel*]

ros. НИЦШЕАНСТВО [*Nietzsche*] – pol. NIETZSCHEANIZM [*Nietzsche*]

ros. МАГОМЕТАНСТВО [*Mahomet*] – pol. MAHOMETANIZM [*Mahomet*]

ros. ЛЮТЕРАНСТВО [*Luter*] – pol. LUTERANIZM [*Luter*]

Drugim wariantem modelu jest rodzimy w języku rosyjskim sufix *-ость*, pojawiający się w pojedynczych przykładach:

ros. ГУМАННОСТЬ [лат. < *humanus* человеческий] – pol. HUMANITARYZM [fr. *humanitarisme*]

ros. СИМУЛЬТАННОСТЬ [фр. *simultane*] – pol. SYMULTANIZM [fr. *simultanisme*]

MODEL: *-изм* (ros.) – sufixs rodzimy (pol.)

Dla tego wariantu modelu znalazłam pojedynczy przykład, w którym występuje jeden charakterystyczny rodzimy sufixs w języku polskim. Jest to derywat utworzony na gruncie rodzimym za pomocą sufiksu *-ka*, w języku rosyjskim natomiast to zapożyczenie z języka francuskiego zawierające sufixs zapożyczony *-izm*. Jak można zauważyć, różni je źródło zapożyczenia.

ros. ТУРИЗМ [фр. *tourisme*] – pol. TURYSTYKA [od *turysta* z niem. *Turistik*]²²

²² *Turyzm* występuje jako synonim do słowa *turystyka* w słowniku Doroszewskiego, jednak z odwołaniem do leksemu *turystyka*, rzadziej używany.

Podobne przykłady, jednak utworzone na gruncie rodzimym (np. ros. *авантюризм* – pol. *awanturnictwo*), są derywatami, dlatego nie stanowią przedmiotu szczegółowej analizy.

Podsumowując, sufiks *-izm* jako sufiks internacjonalny jest bardzo produktywny dla języka polskiego i rosyjskiego. Zapóżyczenia z tym sufiksem są ekwiwalentne w obu językach, jest to bardzo liczna grupa, w której głównym pośrednikiem jest język francuski. Wariantami tego modelu są sufiksy rodzime o znaczeniu abstrakcyjnym, nie są to jednak w przypadku zapożyczeń liczne przykłady, znacznie częściej wykazują produktywność dla tego typu nazw na gruncie rodzimym obu języków.

Jest to sufiks aktywnie uczestniczący w tworzeniu derywatów z podstawami rodzimymi, w szczególności w przypadku znaczeń związanych z polityką: w języku polskim np. *monopolizm*, *pezetpeeryzm*, *waleśizm*, w rosyjskim: *путинизм*, *ельцинизм*, *медведизм* [por. np. WASZAKOWA 2005; РАДЧЕНКО 2009; РАЦИБУРСКАЯ, ТИМОФЕЕВА 2010].

Sufiks *-acja/-izacja*

Symetria w zakresie sufiksu

MODEL: *-ация/-изация* (ros.) – *-acja/-izacja* (pol.)

Prezentowany sufiks jest morfemem bardzo produktywnym, podobnie jak poprzedni, zarówno dla formacji zapożyczonych w całości oraz z różnymi częstkami zapożyczonymi, jak i powstałych na gruncie rodzimym. Sufiks genetycznie pochodzi z języka łacińskiego, gdzie miał postać *-tion* (lub też *-acio*), w języku polskim i rosyjskim zapożyczony najczęściej za pośrednictwem języków zachodnioeuropejskich (w niektórych przypadkach trudno określić dokładnie źródło). Jest to sufiks nazywający pojęcia abstrakcyjne, cechę jako proces, często utworzony od rzeczowników oraz czasowników, tak też funkcjonuje w obrębie nazw powstałych już w zasobie derywatów rodzimych, choć niewiele derywatów powstaje z podstawami rodzimymi dla tego sufiksu (АКАРТЕЛЬ 2004, s. 92–95). T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 54) definiuje go następująco: „Словообразовательная единица, выделяющаяся в именах существительных женского рода со значением процессуальности или результата действия, названного

мотивирующим словом (деградация, компиляция, организация, эвакуация и т.п.)”. Porównajmy przykłady z obydwoma wariantami:

- ros. ПОПУЛЯЦИЯ [фр. population] – pol. POPULACJA [fr. population]
- ros. ФИКСАЦИЯ [фр. fixation] – pol. FIKSACJA [fr. fixation]
- ros. ИЗОЛЯЦИЯ [фр. isolation] – pol. IZOLACJA [fr. isolation]
- ros. ДЕГРАДАЦИЯ [фр. degradation] – pol. DEGRADACJA [fr. degradation]
- ros. СЕНСАЦИЯ [фр. sensation] – pol. SENSACJA [fr. sensation]

W materiale podobnie również: *identyfikacja* – *идентификация*, *ilustracja* – *иллюстрация*, *implikacja* – *импликация*, *administracja* – *администрация*, *transakcja* – *транзакция*, *grawitacja* – *гравитация*, *degustacja* – *дегустация*, *melioracja* – *мелиорация*, *migracja* – *миграция*, *cyrkulacja* – *циркуляция* i in.

- ros. ПРИВАТИЗАЦИЯ [англ. privatization] – pol. PRYWATYZACJA [ang. privatization]
- ros. ИДЕАЛИЗАЦИЯ [фр. idealisation] – pol. IDEALIZACJA [fr. idealisation]
- ros. ЦИВИЛИЗАЦИЯ [англ. civilization] – pol. CYWILIZACJA [niem. Zivilisation]
- ros. ВАЛОРИЗАЦИЯ [фр. valorisation] – pol. WALORYZACJA [fr. valorisation]
- ros. ГЕНЕРАЛИЗАЦИЯ [фр. generalisation] – pol. GENERALIZACJA [fr. generalisation]

oraz: *hybrydyzacja* – *гибридизация*, *globalizacja* – *глобализация*, *nacjonalizacja* – *национализация*, *komputeryzacja* – *компьютеризация*, *informatyzacja* – *информатизация* i inne. Ten model słotwotwórczy jest również bardzo aktywny dla współczesnej terminologii ekonomicznej (ДЕНИСОВА, МАХРАКОВА 2012, s. 141), tworząc terminy zapożyczone w całości z języka angielskiego, np.: *inflacja* – *инфляция*, *spekulacja* – *спекуляция*, *akumulacja* – *аккумуляция*, *rekomendacja* – *рекомендация*.

Jak pokazują przytoczone przykłady, większość zapożyczeń z sufiksem *-acja/-izacja* – *-acja/-izacja* pochodzi z języków francuskiego

i angielskiego, w których odpowiednikiem łacińskiego sufiksu jest sufiks *-tion*.

Dodajmy, że – jak pokazują badania ostatnich lat przeprowadzone przez E.W. Marinową (МАРИНОВА 2011, s. 401) – w języku rosyjskim występuje tendencja do zmiany modelu, wynikająca z zapożyczania fonetycznego angielskiego sufiksu *-tion*, w związku z czym ma on postać: *-иш* (ang. *action* – ros. *экиш*). Wydaje się jednak, że na razie użycie tego sufiksu jest ograniczone stylistycznie. Nie odnotowują tego wariantu modelu słowniki.

Asymetria

Podobnie jak w przypadku wcześniej prezentowanego sufiksu *-izm*, również ten sufiks bywa zamieniany na rodzimy odpowiednik o tym samym znaczeniu. W przeprowadzonej analizie znalazły się odpowiedniki rodzime jedynie w języku rosyjskim. Będzie to następujący model:

MODEL: sufiks rodzimy (ros.) – *-acja/-izacja* (pol.)

Wśród sufiksów rodzimych jako odpowiedników znalazły się w języku rosyjskim: *-ость*, *-није*, *-овк(a)* wyrażające proces jako cechę, np.:

- ros. АБЛАКТИРОВКА [лат. ab + < łac (lactis)] – pol. ABLAKTACJA [ang. ablactation]
- ros. АККРЕДИТИРОВАНИЕ [фр. accreditif] – pol. AKREDYTACJA [fr. accreditation]
- ros. ТОЛЕРАНТНОСТЬ [лат. tolerantia] – pol. TOLERANCJA [łac. tolerantia]
- ros. ВАЛЕНТНОСТЬ [лат. < valens (valentis)] – pol. WALENCJA [niem. Walenz]
- ros. ЭКСТРАВАГАНТНОСТЬ [фр. extravagant] – pol. EKSTRAWAGANCJA [fr. extravagance]
- ros. ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ [лат. aequivalens] – pol. EKWIWALENCJA [fr. equivalence]
- ros. ЭЛЕГАНТНОСТЬ [фр. elegant] – pol. ELEGANCJA [łac. elegantia]

Najwięcej przykładów w źródłach leksykograficznych dotyczy modelu: *-tia/-tio* i jego wariantów w językach zachodnioeuropejskich – sufixs *-ость* (ros.) / *-acja* (pol.). Dla języka polskiego są to zapożyczenia zarówno z francuskiego czy angielskiego, jak i (jak podają dostępne źródła) bezpośrednio łacińskiego.

Badany sufixs wykazuje dużą aktywność w zakresie nazw oznaczających procesy, działania, abstrakcyjne pojęcia. Dla obu języków jest sufixsem bardzo produktywnym, w niektórych przypadkach trudno sądzić, czy zawierające go derywaty powstały na gruncie rodzimym, czy też zostały w całości zapożyczone, nie zawsze też wskazują na to dostępne słowniki. W języku rosyjskim wyodrębniono również ekwiwalentne sufixsy rodzime stosowane w tym modelu.

Sufiks *-aż*

Jest to również sufixs internacjonalny, o niższym stopniu produktywności niż poprzedni. Sufiks *-aż* posiada swój prototyp w języku francuskim (*-age*), skąd został zapożyczony między innymi do języka polskiego i rosyjskiego wraz z leksemami, choć jego początków należy szukać w późnołacińskim sufixsie *-aticum* (Ийрачек 1971, s. 25). Jego podstawowe znaczenie to znaczenie abstrakcyjnych rzeczowników oznaczających przynależność, a także rzeczowników zbiorowych. T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 14) przytacza następującą jego charakterystykę: „1. Словообразовательная единица, образующая имена существительные, которые обозначают подвижный признак, характеризующийся единицей измерения, названной мотивирующим именем существительным (вольтаж, километраж, листаж, литраж, метраж, тоннаж и т.п.). 2. (а также -яж-) Словообразовательная единица, выделяющаяся в именах существительных мужского рода, которые обозначают действие, названное мотивирующим глаголом, как процесс (дубляж, зондаж, инструктаж, массаж, монтаж, пилотаж, саботаж, фиксаж и т.п.). 3. Словообразовательная единица, образующая имена существительные мужского рода, которые обозначают названия занятий лиц, названных мотивирующими именами существительными (бракераж, подхалимаж, репортаж, шпионаж и т.п.). 4. Словообразовательная единица, выделяющаяся

в именах существительных, которые обозначают собирательные понятия, характеризующиеся принадлежностью тому, что названо мотивирующим именем существительным (картонаж, типаж и т.п.)”.

W obu językach w zebranych materiale jest on ekwiwalentny i nie posiada innych odpowiedników. Został on zatem przez oba języki przejęty w wersji fonetycznej bez substytucji. Model dla tego sufiksu będzie więc wyglądał następująco:

MODEL: *-аж* (ros.) – *-aź* (pol.)

Spójrzmy na przykłady:

- ros. МАКИЯЖ [фр. maquillage] – pol. MAKIJAŻ [fr. maquillage]
- ros. МАНЕЖ [фр. manège] – pol. MANEŻ [fr. manège]
- ros. МАРЬЯЖ [фр. mariage] – pol. MARIAŻ [fr. mariage]
- ros. МАССАЖ [фр. massage] – pol. MASAŻ [fr. massage]
- ros. МЕЛАНЖ [фр. mélange] – pol. MELANŻ [fr. mélange]
- ros. САБОТАЖ [фр. sabotage] – pol. SABOTAŻ [fr. sabotage]
- ros. БАЛЕЯЖ [фр. balayage] – pol. BALEJAŻ [fr. balayage]
- ros. ВЕРНИСАЖ [фр. vernissage] – pol. WERNISAŻ [fr. vernissage]
- ros. ПЕЙЗАЖ [фр. paysage] – pol. PEJZAŻ [fr. paysage]

Podobnie również: *metraż* – *метраж*, *kabotaż* – *каботаж*, *kamufłaż* – *камуфляж*, *kolaż* – *коллаж*, *sondaż* – *зондаж*, *abordaż* – *абордаж*, *awantaż* – *авантаж*, *tonaż* – *тоннаж*, *witraż* – *витраж*, *pasaż* – *пассаж*.

Sufiks *-age* może też być obecny w zapożyczonych anglicyzmach i również reprezentować ten model, np.:

- ros. ДРЕНАЖ [фр. < англ. drainage] – pol. DRENAŻ [ang. drainage]
- ros. КЛИВАЖ [англ. cleavage] – pol. KLIWAŻ [ang. cleavage]

Na gruncie rodzimym sufiks ten wykazuje większą produktywność w języku rosyjskim, nie jest wymieniany wśród aktywnych części słowotwórczych języka polskiego (АКАРТЕЛЬ 2004, s. 81–82). Mimo iż ten sufiks funkcjonuje w obu językach już od dawna, wyraźnie aktywizuje się w najnowszej leksyce, na przykład w języku rosyjskim funkcjonuje

матуировка (derywat od *матуировать*) oraz nowsze zapożyczenie *матюаж* (w całości z języka francuskiego)²³.

Sufiks *-ing*²⁴

Omawiany sufix, podobnie jak poprzedni, jest przejęty przez oba badane języki. W swojej historii i funkcji jest zbieżny z poprzednim, chociaż wyraźniej niż w poprzednim obserwuje się jego ekspansję również dla wyrazów rodzimych. Jest to sufix genetycznie należący do języka angielskiego. Wnosi on znaczenie działania, procesu do rzeczowników o znaczeniu przedmiotowym lub do czasowników, przenosząc je w sferę pojęć abstrakcyjnych. U T.F. Jefremowej (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 594) czytamy na temat tego sufiksu: „Словообразовательная единица, выделяющаяся в имени существительном мужского рода, которое обозначает действие по глаголу, названному мотивирующим словом (тренинг)”. Nie znaleziono żadnych ekwiwalentów rodzimych dla tego sufiksu ani w języku polskim, ani rosyjskim. Sufiks *-ing* wraz z anglicyzmami pojawił się w obu językach pod koniec XIX wieku, chociaż wtedy pomimo seryjności tego typu zapożyczeń nie był jeszcze wyodrębniony jako samodzielny sufix. Dopiero jego ekspansja pod koniec minionego wieku spowodowała wyodrębnienie tego formantu.

Dla tego sufiksu model wygląda następująco:

MODEL: *-ing* (ros.) – *-ing* (pol.)

- ros. ПУДИНГ [англ. pudding] – pol. PUDDING [ang. pudding]
- ros. МИТИНГ [англ. meeting] – pol. MEETING [ang. meeting]
- ros. КЛИРИНГ [англ. clearing] – pol. CLEARING [ang. clearing]

²³ E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008с, s. 208) w przypadku takiej wielości nazw mówi o *словообразовательном дублировании*. W takich przypadkach użytkownik języka ma wybór, w którym za konkretną jednostką językową kryje się nie tylko potencjał znaczeniowy, ale i stylistyczny (np. *тренинг*, *тренаж*, *тренировка*).

²⁴ Jest to sufix omawiany i badany przez bardzo wielu językoznawców zajmujących się zapożyczeniami internacjonalnymi oraz najnowszymi, np. Waszakową, Ziemią, Koriakowcewą, Sołogubą, Racyburską i innych. Pisałam o nim już w poprzednim rozdziale. Nie wszyscy badacze są zgodni co do jego statusu jako sufiksu. W niektórych opracowaniach występuje jako *segment*, *komponent* (por. np. МАРИНОВА 2008с, s. 454).

- ros. КРЕКИНГ [англ. cracking] – pol. KRAKING [ang. cracking]
 ros. СПАРРИНГ [англ. sparring] – pol. SPARING [ang. sparring]
 ros. БОУЛИНГ [англ. bowling] – pol. BOWLING [ang. bowling]
 ros. ДЕМПИНГ [англ. dumping] – pol. DUMPING [ang. dumping]

Wśród leksemów zapożyczonych z tym sufiksem są również np.: *surfing* – *сёрфинг*, *camping* – *кемпинг*, *briefing* – *брифинг*, *training* – *тренинг*, *windsurfing* – *виндсерфинг*, *doping* – *допинг*, *karting* – *картинг*, *karling* – *керлинг*.

Jak pisze O.G. Szczitowa (ЩИТОВА 2004, s. 17), jest to sufiks, który charakteryzuje się aktywnością funkcjonalną i jest ona rosnąca, np. w języku rosyjskim leksemy *тренинг*, *паркинг* zaczynają wypierać derywaty z zapożyczonymi podstawami *тренировка*, *парковка*. Tym też motywuję jego obecność w niniejszym opracowaniu. W języku polskim, szczególnie w języku współczesnych mediów, obserwuje się wyraźny wzrost popularności tego morfemu (na przykład współczesne okazjonalizmy w języku reklamy takie jak *łomżing*, *trawing*, a także w rosyjskich tekstach prasowych *водкинг*, *гулянинг*, *курилинг*²⁵). Wysoki stopień abstrakcji tego sufiksu powoduje zwiększenie częstotliwości jego użycia zarówno w leksemach zapożyczonych, jak i powstałych na gruncie języka zapożyczającego. Warto dodać, że wcześniejsze zapożyczenia z tym sufiksem charakteryzowały się większym stopniem konkretności znaczenia (np. *smoking*, *pudding*), dziś charakteryzują się większym stopniem abstrakcji (np. *casting*, *ranking*) (ЩИТОВА 2004, s. 17). Sufiks ten ze względu na swoją formę adaptuje się do obu systemów, gdyż nie potrzebuje asymilacji ani zmian w obrębie morfemów rdzeniowych. Analiza najnowszego słownictwa w ostatnich dwóch dziesięcioleciach wykazała wzrost aktywności tego sufiksu pod wpływem rosnącej roli środków masowego przekazu, szczególnie w takich dziedzinach jak ekonomia i finanse:

²⁵ Por. КОРЯКОВЦЕВА 2009, s. 192. Podobnie ujmuje status *-ingowych* pożyczek E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008с, s. 454): „В литературном языке узальные образования, созданные с помощью этого форманта не зафиксированы. В то же время окказиональное словотворчество уже включило в свой репертуар этот формант”.

- ros. КОНСАЛТИНГ [англ. consulting] – pol. KONSULTING [ang. consulting]
 ros. МАРКЕТИНГ [англ. marketing] – pol. MARKETING [ang. marketing]
 ros. ЛИЗИНГ [англ. leasing] – pol. LEASING [ang. leasing]
 ros. ХОЛДИНГ [англ. holding] – pol. HOLDING [ang. holding]
 ros. ХОСТИНГ [англ. hosting] – pol. HOSTING [ang. hosting]²⁶

Sufiks *-ist(a)*

Sufiks *-ist(a)* jest sufiksem internacjonalnym, przeniknął do języka łacińskiego z greckiego, mając formę *-iste*, a następnie do języków europejskich. Obecnie jego produktywność w języku rosyjskim i polskim utrzymuje się na wysokim poziomie, powstaje wiele formacji rodzimych, tworzonych od zapożyczonych lub rodzimych podstaw motywowanych często rzeczownikami na *-izm*. Sufiks *-ist(a)* oznacza nosiciela cechy, a dokładniej nazwy zwolenników jakiegoś kierunku (typu *modernista* – *модернист*), nazwy osób ze względu na przedmiot, narzędzie, którym się posługują (*waltornista* – *вальторнист*), nazwy specjalistów w jakiejś dziedzinie (*lingwista* – *лингвист*) oraz inne, mniej liczne (ZINKIEWICZ-TOMANEK, BOLEK 1984, s. 118). Jego produktywność na gruncie rodzimym rosyjskim obserwowana jest na przykład w grupie nazw własnych typu: *Сталин* – *сталинист*, *Сервантес* – *сервантист*, *Толкен* – *толкенист* (МИТУРСКА-БОЯНОВСКА 2008, s. 26). T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 615) interpretuje go następująco: „Словообразовательная единица, образующая имена существительные мужского пола с общим значением лица, которое характеризуется отношением к определенной сфере занятий, общественно-политическому, идеологическому, научному направлению, а также к предмету, отвлеченному понятию, бытовому явлению, предприятию или учреждению, названным мотивирующим словом;

²⁶ Na temat popularności tego formantu J.I. Koriakowcewa (КОРЯКОВЦЕВА 2009, s. 192) pisze: „Активность форманта *-инг* кроме «американизации» объясняется и интралингвистическими факторами: 1. Способность гибридных дериватов с формантом *-инг* выполнять в медиатекстах каламбурные и полемико-иронические функции, 2. Односложность структуры и «неприхотливость» контактной зоны”.

при этом образования, мотивированные нарицательными именами существительными или прилагательными, обозначают: 1) лицо по отношению к объекту занятий или орудию деятельности (гитарист, гуслист, журналист, металлист, очеркист, танкист и т.п.); 2) лицо по сфере деятельности (вокалист, гигиенист, массажист, связист, шахматист и т.п.); 3) лицо по действию или склонности (бойкотист, скандалист, службист, шантажист и т.п.); 4) лицо по отношению к общественно-политическому, научному или религиозному учению (дарвинист, идеалист, коммунист, марксист и т.п.); 5) лицо по принадлежности к учреждению, учебному заведению (гимназист, курсист, лицеист, семинарист и т.п.); 6) лицо по принадлежности к группировке лиц (квартетист, хорист и т.п.), а образования, мотивированные собственными существительными – фамилиями исторических деятелей и названиями стран, обозначают 7) лицо по объекту изучения (болгарист, иранист, пушкинист, шекспирист и т.п.)”. Pośród sufiksów określających nazwy osób jest on w planie stylistyki najbardziej neutralny²⁷. W zakresie jego funkcjonowania w obu językach można wydzielić zarówno modele symetryczne, jak i niesymetryczne.

Symetria w zakresie sufiksu *-ist(a)*

MODEL: *-ucm* (ros.) – *-ist(a)* (pol.)

- ros. МАНЬЕРИСТ [фр. *manieriste*] – pol. MANIERYSTA [fr. *manieriste*]
- ros. ЭГОИСТ [фр. *egoiste*] – pol. EGOISTA [ang. *egoist*]
- ros. ЭКОНОМИСТ [нем. *Ökonomist*] – pol. EKONOMISTA [fr. *economiste*]
- ros. ЭКСГИБИЦИОНИСТ [фр. *exhibitionniste*] – pol. EKSHIBICJONISTA [fr. *exhibitionniste*]
- ros. ЭКСТРЕМИСТ [фр. *extremiste*] – pol. EKSTREMISTA [ang. *extremist*]
- ros. ЭКВИЛИБРИСТ [фр. *equilibriste*] – pol. EKWILIBRYSTA [fr. *equilibriste*]

²⁷ Niektórzy badacze interpretują ten sufiks jako neutralny, książkowy oraz przynależący do leksyki terminologicznej.

- ros. ФЕМИНИСТ [фр. feministe] – pol. FEMINISTA [fr. feministe]
 ros. ГУМАНИСТ [нем.. Humanist] – pol. HUMANISTA [niem. Humanist]
 ros. ЦЕНТРИСТ [англ. centrist] – pol. CENTRYSTA [fr. centriste]

Większość słów zarówno język rosyjski, jak i polski zapożyczyły za pośrednictwem języka francuskiego, stąd ich formalne cechy: brak niemego *-e* w języku rosyjskim, który świadczy o zapożyczeniu fonetycznym, oraz zmiana formalna w języku polskim (por. również rozdział poprzedni dotyczący kategorii rodzaju). Sporadycznie w obu językach leksemy z sufiksem *-ist* zostały zapożyczone za pośrednictwem języka niemieckiego i angielskiego. Zarówno wśród leksemów zapożyczonych, jak i rodzimych sufiks ten cechuje największy stopień ekwiwalencji i największa produktywność (por. NOSOWICZ 1988).

Asymetria w zakresie sufiksu *-ist(a)*

Sufiks *-ist(a)* bywa również zamieniany na inny sufiks zapożyczony. Asymetria w takim przypadku spowodowana jest przede wszystkim różnym pośrednikiem zapożyczenia (np. z języka francuskiego do języka rosyjskiego, a z angielskiego do polskiego), w niektórych przypadkach również utworzeniem derywatu z morfemów zapożyczonych już na gruncie języka zapożyczającego lub zapożyczeniem w całości.

W materiale znalazłam jednak tylko kilka takich przypadków odejścia od modelu podstawowego – w języku rosyjskim jest to wariant modelu z sufiksem *-er* zapożyczonym za pośrednictwem języka francuskiego:

MODEL: *-ep* (ros.) – *-ist(a)* (pol.)

- ros. РЕАКЦИОНЕР [фр. reactionnaire] – pol. REAKCJONISTA [ang. reactionist]
 ros. ОППОЗИЦИОНЕР [фр. oppositionnaire] – pol. OPOZYCJONISTA [ang. oppositionist]
 ros. ЛЕГИОНЕР [фр. legionnaire] – pol. LEGIONISTA [ang. legionist]

ros. РЕВОЛЮЦИОНЕР [фр. révolutionnaire] – pol. REWOLUCJONISTA [ang. revolutionist]²⁸

Podany wariant nie jest zbyt liczny dla podstaw zapożyczonych, funkcjonuje szeroko w derywatach utworzonych na gruncie rodzimym. Model *-ep* (ros.) – *-ist(a)* (pol.) nie występuje w najnowszych zapożyczeniach.

Jak potwierdzają również badania na przykład B. ZINKIEWICZ-TOMANEK i A. BOLEK (1984, s. 123), większa różnorodność sufiksów w tym modelu, czyli brak ekwiwalencji w zakresie omawianego sufiksu, występuje w języku rosyjskim. Współczesne badania wskazują również na to, iż formanty obce i rodzime w derywatach utworzonych od wspólnych podstaw zapożyczonych konkurują ze sobą. W przypadku sufiksu *-ist(a)* konkurującym formantem jest rodzimy formant *-owiec*, np. w takich parach: *komputerzysta/komputerowiec*, *alternatywowiec/alternatywista* (URBAN 2010, s. 247). M. Urban tłumaczy istnienie dubletów w zakresie tych formantów ograniczonością stylistyczną sufiksu *-ist(a)*, jego przynależność do erudycyjnej warstwy polszczyzny (URBAN 2010, s. 245).

Sufiks *-er/-or*

Sufiks ten oznacza nazwy ludzi oraz przedmiotów ze względu na jakieś działanie, genetycznie sufiks ten pochodzi z języka francuskiego (*-eur*) oraz angielskiego i niemieckiego (*-er*) (dwa różne sufiksy mają te same odpowiedniki w języku rosyjskim i/lub w polskim). W słowniku T.F. Jefremowej (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 1140) znaleźć można następujące objaśnienia: „суффикс (а также -ер-, -ёр-) – 1. словообразовательная единица, образующая имена существительные, которые являются названиями лиц по роду деятельности (архитектор, боксёр, гипнотизёр, гравёр, доктринёр, комбайнер и комбайнёр, лифтёр, сенатор, ухажёр, шахтёр и т.п.). 2. словообразовательная единица, образующая имена существительные мужского рода со

²⁸ Dokładne warianty modelu dla sufiksu *-ist* w języku polskim i rosyjskim możemy znaleźć w opracowaniu B. ZINKIEWICZ-TOMANEK i A. BOLEK (1984), dotyczy ono jednak zapożyczeń wcześniejszych i nie obejmuje pożyczek oraz tendencji ostatnich lat.

значениями: 1) орудие, характеризующееся отношением к предмету или явлению, названному мотивирующим именем существительным (диффузор, компрессор, телевизор, тренажёр и т.п.); 2) орудие, производящее действие, названное мотивирующим глаголом (детектор, конвертор, планёр и т.п.)”. Obecnie jest to sufiks produktywny dla nazw oznaczających ludzi, jak i przedmioty, nie tworzy jednak na gruncie rodzimym tak wielu formacji jak na przykład sufiks *-ist(a)*. Wśród przykładów znajdują się zaożyczenia zarówno starsze, jak i najnowsze. W przypadku tego sufiksu można sformułować dwa charakterystyczne symetryczne modele.

MODEL: *-ěp* (ros.) – *-er* (pol.)

W leksemach zaożyczonych z języka francuskiego, nomina agentis, sufiks ten jest regularny i posiada regularne odpowiedniki, np.:

- ros. ПЕТУШЁР [фр. retoucheur] – pol. RETUSZER [fr. retoucheur]
- ros. МОНТЁР [фр. monteur] – pol. MONTER [fr. monteur]
- ros. ГРАБЁР [фр. graveur] – pol. GRAWER [fr. graveur]
- ros. ГУВЕРНЁР [фр. gouverneur] – pol. GUWERNER [fr. gouverneur]
- ros. ДУБЛЁР [фр. doubleur] – pol. DUBLER [fr. doubleur]
- ros. ЖОНГЛЁР [фр. jongleur] – pol. ŻONGLER [fr. jongleur]
- ros. КОНТРОЛЁР [фр. controleur] – pol. KONTROLER [fr. controleur]
- ros. ИМПОРТЁР [фр. importeur] – pol. IMPORTER [ang. importer]
- ros. БОКСЁР [фр. boxeur] – pol. BOKSER [ang. boxer]
- ros. КАСКАДЁР [фр. cascadeur] – pol. KASKADER [fr. cascadeur]

Regularność zaożyczenia dotyczy jedynie języka rosyjskiego, bowiem – jak wynika z przykładów – wszystkie leksemy w języku rosyjskim pochodzą z języka francuskiego i są zaożyczone fonetycznie, w języku polskim są zaożyczone z francuskiego lub angielskiego.

Drugi z modeli potwierdza różnicę w sposobie i źródle zaożyczenia, jakim jest język angielski.

MODEL: *-op/-ep* (ros.) – *-or/-er* (pol.)

- ros. ТРЕНЕР [англ. trainer] – pol. TRENER [ang. trainer]
- ros. БРОКЕР [англ. broker] – pol. BROKER [ang. broker]

- ros. МЕНЕДЖЕР [англ. manager] – pol. MENEDŻER [ang. manager]
 ros. СПИКЕР [англ. speaker] – pol. SPIKER [ang. speaker]
 ros. ХАКЕР [англ. hacker] – pol. HAKER [ang. hacker]
 ros. СПОНСОР [англ. sponsor] – pol. SPONSOR [ang. sponsor]
 ros. МАКЛЕР [англ. makler] – pol. MAKLER [niem. Makler]
 ros. АГРЕССОР [нем. Aggressor lub англ. aggressor] – pol. AGRESOR
 [fr. agresseur]
 ros. ИНВЕТОР [англ. investor] – pol. INWESTOR [ang. investor]

Obecność sufiksu *-er/-or* w zakresie nazw rodzimych oraz zapożyczonych we wcześniejszych etapach rozwoju obu systemów (typu: *trener – тренер, snajper – снайпер, monter – монтер*) przyczynia się do popularyzacji tego modelu również dla najnowszych zapożyczeń. Są to jednostrukturalne pożyczki oznaczające zarówno osoby, jak i przedmioty, narzędzia, np. *skaner – сканнер, hamburger – гамбургер, voucher – ваучер*, które pojawiają się w obu językach wraz z desygnatami i dotyczą sfery ekonomii, informatyki, sprzętu AGD²⁹ itp. Na przykład:

- ros. БЛЕНДЕР [англ. blender] – pol. BLENDER [ang. blender]
 ros. ДЕКОДЕР [англ. decoder] – pol. DEKODER [ang. decoder]
 ros. МАССАЖЕР [англ. masager] – pol. MASAŻER [ang. masager]
 ros. ТЕСТЕР [англ. tester] – pol. TESTER [ang. tester]
 ros. МАРКЕР [англ. marker] – pol. MARKER [ang. marker]
 ros. ПЕЙДЖЕР [англ. pager] – pol. PAGER [ang. pager]
 ros. БЕСТСЕЛЛЕР [англ. bestseller] – pol. BESTSELLER [ang. bestseller]
 ros. СЕРВЕР [англ. server] – pol. SERWER [ang. server]³⁰

Oba sformułowane warianty wskazują wyraźnie, iż to język będący „dawcą” zapożyczenia lub język pośredniczący ostatecznie warunkują formę sufiksu (istotny jest sposób zapożyczenia), w jednym przypadku jest to język francuski, w drugim angielski lub niemiecki. Sufiks *-or/-er* jest obecnie w obu językach produktywny, szczególnie w przypadku formacji zapożyczonych. Jak zauważa Waszakowa, nowe derywaty

²⁹ Zostały zebrane w oparciu o najnowsze źródła słownictwa współczesnego.

³⁰ Mamy tu do czynienia, podobnie jak w przypadku morfemu związanego *-ing*, z częściową transmorfemizacją.

z formantem *-er* w języku polskim są w większej części zaptóżyconieniami, nieliczne struktury rodzime są strukturami hybrydalnymi³¹ wzorowanymi na angielskich rzeczownikach w formie liczby mnogiej, np. *bajkersi* ← *bajka*, *wrotkersi* ← *wrotki* (WASZAKOWA 2005, s. 113).

Podobnie jak w przypadku poprzedniego formantu, i tutaj mamy do czynienia z konkurencją sufiksów, w języku polskim, jak podaje Małgorzata Urban, zaptóżycone z sufiksem *-er* anglicyzmy są dublowane przez synonimiczne derywaty z sufiksem *-owiec*, np. *rock* – *rockowiec/rocker*, przewagę i większą produktywność formantu *-er*. M. URBAN (2010, s. 244) uzasadnia tworzeniem przez nich stylistycznie neutralnych nazw żeńskich według modelu *raper* → *raperka*, *rocker* → *rockerka*.

Do analizy w tym podrozdziale zostały wybrane sufiksy najbardziej produktywne i charakterystyczne dla obu języków. O ich wyborze zadecydowało kilka czynników, a mianowicie ich produktywność w obu językach, rozpowszechnienie w wielu językach europejskich (dało to możliwość pokazania różnych lub tożsamyh pośredników zaptóżyconien, które wpływa na formę), potencjał, który powoduje dziś tworzenie nowych formacji z ich udziałem, również na gruncie rodzimym. Wchodzenie tych struktur do systemów ciągle na nowo uzupełnia już istniejące modele. Sufiksy poddane analizie to samodzielne części słototwórcze, które w języku polskim i rosyjskim uzyskały status formantu i można je wydzielić, nierzadko też tworzą derywaty na gruncie rodzimym. Badałam te formanty, próbując odwoływać się do współczesnej aktywności tych części, mając świadomość ich ciągłego wchodzenia w system słototwórczy obu języków w składzie nowych leksemów. Trudność związana z tym, czy dana struktura została w całości zaptóżycona, czy też niejako „złożona” na gruncie języka zaptóżyczającego, to problem nie tylko mojego opracowania (por. np. WASZAKOWA 2005, s. 173). Wielość stosowanych źródeł leksykograficznych w dużym – mam nadzieję, iż w wystarczającym – stopniu zmniejsza ryzyko pomyłki. W tym podrozdziale wskazałam ekwiwalencję oraz przykłady jej braku dla niektórych sufiksów. Najbardziej

³¹ W zgromadzonym przez K. WASZAKOWĄ (2005, s. 112) materiale na ponad 100 rzeczowników zakończonych na *-er* tylko 41 ma motywację słototwórczą w polszczyźnie.

ekwiwalentne w obu językach okazały się sufiksy *-izm* oraz *-ist*, a także *-až* i *-ing* – mówiąc o ekwiwalencji mamy na myśli analizę formalną, a nie semantyczną. Semantyka tych formacji nie była przedmiotem badań w tej części pracy. Zbieżność wywołana jest przede wszystkim internacjonalnością tych morfemów, rozbieżności – różnym językiem pośredniczącym w zapożyczaniu. Symetrię w zakresie badanych sufiksów oraz jej brak można ująć w tabeli:

Język polski	Język rosyjski
<i>-izm, -ka</i>	<i>-изм, -ость, -ство</i>
<i>-acja, -izacja</i>	<i>-ация, -изация, -није, -овк(а), -ость</i>
<i>-ing</i>	<i>-инг</i>
<i>-až</i>	<i>-аж</i>
<i>-ist(a)</i>	<i>-ист, -ер</i>
<i>-or, -er</i>	<i>-ор, -ер, -ёр</i>

Wybrane prefiksy

Jak zostało już wspomniane w części zawierającej omówienie systemu słowotwórczego języka polskiego i rosyjskiego, zjawisko prefiksacji oscyluje dziś między kompozycją a właściwą derywacją. Prefiksację traktuję tutaj autonomicznie, na równi z sufiksacją, jako proces modyfikujący wyrazów, w których występuje obligatoryjnie tylko jeden temat (por. np. DOKULIL 1979; HANDKE 1976). W przypadku przedrostków obcego pochodzenia definiowanie procesów kompozycji i prefiksacji jest jeszcze bardziej złożone niż ma to miejsce w materiale rodzimym. Cel, jaki stawia sobie to opracowanie, to ujęcie synchroniczne, badanie gotowych zapożyczeń z wydzieleniem w nich prefiksów obcego pochodzenia³². Już w opisie sufiksów wskazywałam na trudność w ustaleniu

³² Brane pod uwagę będą przede wszystkim formacje, które istnieją w języku (językach) również bez tych prefiksów (często jako znaczenia opozycyjne), typu *organizacja/reorganizacja*. W ujęciu diachronicznym badane elementy są częściami składowymi występujących dzisiaj leksemów, np. *anty-biotyk/анти-биотик* (fr. *antibiotique* < греч. *anti...*+ *bios*), i zostały utworzone z nich, nie badamy jednak tego typu formacji w tej pracy, traktując je jako element struktury słowa.

pochodzenia derywatów z samodzielnymi morfemami, te trudności w nie mniejszym stopniu dotyczą również przedrostków zapożyczonych występujących w obu badanych językach. Można nawet twierdzić, że są one większe ze względu na tendencję prefiksów obcego pochodzenia do łączenia się z podstawami zapożyczonymi, ale już w językach przyswojonymi wcześniej³³. Trudności te i wątpliwości w opisie leksemów zapożyczonych z prefiksami obcego pochodzenia odzwierciedlają także słowniki.

Większość prefiksów zapożyczonych genetycznie przynależy do języka greckiego lub/i łacińskiego, będą to więc prefiksy internacjonalne. Wśród najbardziej charakterystycznych i produktywnych w obu językach badacze wymieniają: *a-/a-*, *anty-/анту-*, *de-/де-*, *re-/ре-*, *eks-/экс-*, *ekstra-/экстра-*, *hiper-/зунеп-*, *super-/сунеп-*, *pro-/про-*, *kontra-/контра-*, *ultra-/ультра*, *post-/пост-* (por. np. WASZAKOWA 2005; РАЦИБУРСКАЯ 2009; МАРИНОВА 2008a; МИТУРСКА-БОЯНОВСКА 2008; КОРИКОВЦЕВА 2009; ЗЕМСКАЯ, ЕРМАКОВА, РУДНИК-КАРВАТ 1998). Ich popularność związana jest z szerokim znaczeniem i łączliwością, jak również z czynnikami takimi jak wzrost analityzmu, ekspresywność języka, a także czynnikami pozajęzykowymi. Jak wspomniane już było na początku tego rozdziału, granice między *prefiksem* a *prefiksoidem*, określenia *pierwsze człony złożeń* nie mają dziś w językoznawstwie jednoznacznych interpretacji. Niektórzy badacze uważają, iż elementy *hiper-*, *kontra-* są członami złożeń, a nie prefiksami. Jeszcze raz przypomnijmy, iż w tej pracy opieramy się na założeniu, że prefiks zapożyczony to taki element, którego znaczenie może być oddane przez przedrostek rodzimy lub przyimek (WASZAKOWA 2005, s. 54–55). Poza tym, podobnie jak wielu językoznawców, przyjmuję, iż prefiksy to morfemy o etymologicznej funkcji przyimkowo-prefiksальной w językach obcych, głównie greckim i łacińskim (np. *anty-* od gr. *anti-* ‘przeciw’, *super* – od łac. *super-* ‘nad’), a człony złożeń to morfemy, które etymologicznie są wyrazami autosemantycznymi (np. *mikro-* od gr. *mikros* ‘mały’) (por. WITASZEK-SAMBORSKA 1993, s. 16).

Do analizy zostały wybrane prefiksy produktywne w obu językach: *anty-/анту-*, *re-/ре-*, *de-/де-*, *super-/сунеп-*, *hiper-/зунеп-*. Zaznaczyć

³³ O nich pisze również w swoich pracach R. ZARĘBSKI (por. np. 2009).

należy, że część z nich jest produktywna również, a w niektórych przypadkach przede wszystkim, dla derywatów utworzonych na gruncie rodzimym danego języka (WASZAKOWA 2005, s. 180–181).

Prefiks *de-*

Prefiks *de-* jest prefiksem łacińskim, SJPSz podaje następujące jego znaczenie: ‘wskazujący na zaprzeczenie, pozbawienie lub odwrotność tego, co nazywa drugi człon złożenia’ (SPJSz 1994, T. 1, s. 364). Natomiast T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 361) podaje następującą charakterystykę: „словообразовательная единица, образующая имена существительные со значением действия, обратного, противоположного или неправильного по отношению к тому, что названо мотивирующим именем существительным”. W obu językach prefiks ma dwa warianty, które są uwarunkowane morfonologicznie: dla podstawy słowotwórczej zaczynającej się na spółgłoskę *de-/de-*, na samogłoskę – *dez-/dez-*. Leksemy z tymi prefiksami oznaczają przede wszystkim procesy różnego rodzaju, w tym chemiczne, społeczne i łączą się z rzeczownikami z sufiksem internacjonalnym *-acja/-ауця*, *-izacja/-изауця*. Jest to zjawisko regularne w obu językach. Zapożyczenia z tym prefiksem można ująć zgodnie z następującym modelem:

MODEL: *de-/dez-* (ros.) – *de-/dez-* (pol.)

- ros. ДЕЗИНТЕГРАЦИЯ [нем. Desintegration] – pol. DEZINTEGRACJA [fr. desintegration]
- ros. ДЕЗИНФЕКЦИЯ [фр. disinfection] – pol. DEZYNFEKCJA [fr. disinfection]
- ros. ДЕЗОРГАНИЗАЦИЯ [нем. Desorganisation, фр. desorganisation] – pol. DEZORGANIZACJA [fr. desorganisation]
- ros. ДЕФОЛИАЦИЯ [англ. defoliation] – pol. DEFOLIACJA [niem. defoliation]
- ros. ДЕФРАГМЕНТАЦИЯ [англ. defragmentation] – pol. DEFRAGMENTACJA [ang. defragmentation]
- ros. ДЕМОБИЛИЗАЦИЯ [фр. demobilisation] – pol. DEMOBILIZACJA [fr. demobilisation]

- ros. ДЕМОРАЛИЗАЦИЯ [фр. demoralisation] – pol. DEMORALIZACJA [fr. demoralisation]
- ros. ДЕКАЛЬКОМАНИЯ [фр. décalcomanie] – pol. DEKALKOMANIA [fr. décalcomanie]
- ros. ДЕНОМИНАЦИЯ [нем. Denomination] – pol. DENOMINACJA [łac. denominatio]
- ros. ДЕФОРМАЦИЯ [нем. Deformation] – pol. DEFORMACJA [łac. deformatio]
- ros. ДЕВАЛЬВАЦИЯ [нем. Devaluation] – pol. DEWALUACJA [fr. dévaluation, ang. devaluation]
- ros. ДЕМОНОПОЛИЗАЦИЯ [fr. demonopolisation] – pol. DEMONOPOLIZACJA [fr. demonopolisation]
- ros. ДЕКОМПРЕССИЯ [фр. decompression] – pol. DEKOMPRESJA [fr. decompression]
- ros. ДЕКОМПОЗИЦИЯ [фр. lub англ. decomposition] – pol. DEKOMPOZYCJA [fr. decomposition]

Prefiks *de-*, który badałam, wydzielany był przede wszystkim w leksemach w źródłach leksykograficznych ujętych opozycyjnie i tak objaśnianych, np. *дезинтеграция* – противоп. *интеграция* (КРЫСИН 2012), prefiks ma zatem znaczenie przeciwstawności danemu procesowi czy działaniu.

Większość interpretacji leksykograficznych badanych leksemów z prefiksem *de-* wskazuje, iż zostały one zapożyczone w całości bezpośrednio z języków zachodnioeuropejskich: angielskiego, francuskiego czy niemieckiego, rosyjskie źródła leksykograficzne są w tym aspekcie bardziej szczegółowe niż polskie, dlatego mimo iż ujmują je słowniki wyrazów obcych, ich interpretacja pochodzenia nie wskazuje na bezpośrednie źródło. Możemy przypuszczać, że ich źródło jest podobne jak w przypadku języka rosyjskiego, nie poświadczają tego jednak dostępne słowniki. Niektóre leksemy prezentujące ten model są derywatami utworzonymi prawdopodobnie na gruncie rodzimym, co sugerują interpretacje słownikowe, np.:

- ros. ДЕЗИНФОРМАЦИЯ [фр. désinformation, нем. Desinformation] – pol. DEZINFORMACJA [*dez-* + *informacja*]

- ros. ДЕЗОРИЕНТАЦИЯ [фр. désorientation] – pol. DEZORIENTACJA [*dez- + orientacja*]
- ros. ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ [фр. décolonisation] – pol. DEKOLONIZACJA [*de- + kolonizacja*]
- ros. ДЕНАТУРАЛИЗАЦИЯ [фр. dénaturalisation] – pol. DENATURALIZACJA [*de- + naturalizacja*]
- ros. ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ [фр. dénationalisation] – pol. DENACJONALIZACJA [*de- + nacjonalizacja*]
- ros. ДЕСЕГРЕГАЦИЯ [фр. déségrégation, англ. Desegregation] – pol. DESEGREGACJA [*de- + segregacja*]
- ros. ДЕСТАБИЛИЗАЦИЯ [фр. déstabilisation] – pol. DESTABILIZACJA [*de- + stabilizacja*]
- ros. ДЕКОМПЕНСАЦИЯ [фр. décompensation] – pol. DEKOMPENSACJA [*de- + kompensacja*]
- ros. ДЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [фр. démilitarisation] – pol. DEMILITARYZACJA [*de- + militaryzacja*]
- ros. ДЕПОПУЛЯЦИЯ [фр. dépopulation] – pol. DEPOPULACJA [*de- + populacja*]
- ros. ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ [*de- + централизація*] – pol. DECENTRALIZACJA [*de- + centralizacja*]

Wśród zapożyczeń z prefiksem *de-* można stwierdzić wysoką regularność w obszarze leksyki abstrakcyjnej, oznaczającej procesy, zjawiska społeczne i kulturalne. Jest to tendencja stała. W ramach tendencji najnowszych zgodnie z tym modelem tworzone są leksemy dotyczące terminologii, na przykład komputerowej (*defragmentacja* – *дефрагментация*). Źródła leksykograficzne wskazują również, iż ten sposób derywacji, produktywny w obu językach, rozszerza się na procesy związane ze sferą handlu, biznesu, ekonomii, np.: *dekomercjalizacja* – *декоммерциализация*, *dekapitalizacja* – *декапитализация*, *dekartelizacja* – *декартелизация*, jednak chociaż zawierają one prefiks łacińskiego pochodzenia, w większości są zapożyczone z języków zachodnioeuropejskich.

Omawiany prefiks ze względu na swoją semantykę jest charakterystyczny dla lat 90. minionego wieku, kiedy tworzył całe serie pochodnych z rodzimymi podstawami, związanych ze zmianą systemu politycznego, zjawiskami społeczno-politycznymi, typu: *dekomunizacja*

– *декоммунизация, debiuriokratyzacja – дебюрократизация, demopolizacja – демонополизация*, tak więc łączy się również z podstawami rodzimymi, choć ten proces występuje rzadziej (w języku polskim w przypadku terminów czy procesów związanych z polityką, np. *demichniczacja, debalceryzacja* (za: WASZAKOWA 2005, s. 234), w języku rosyjskim podobnie, np. *десталинизация, деленинизация*), realizuje jednak ten sam model słototwórczy: *de-* + podstawa + *-cja*.

Prefiks *de-* może łączyć się również z leksemami zawierającymi inne sufiksy, nie są to jednak regularne, powtarzające się w obu językach modele – dla przykładu zaptóżyczony z języka francuskiego z sufiksem *-aż*:

- ros. ДЕМОНТАЖ [фр. démontage] – pol. DEMONTAŻ [fr. démontage]
- ros. ДЕМАКИЯЖ [фр. démaquillage] – pol. DEMAKIJAŻ [fr. démaquillage]
- ros. ДЕКРИПТАЖ [фр. décryptage] – pol. DEKRYPTAŻ [fr. décryptage]

Na początku rozdziału pisałam o zaptóżyczaniu całych gniazd słototwórczych – z taką sytuacją mamy do czynienia na przykład w formacjach z sufiksem *de-*, w których oprócz rzeczowników abstrakcyjnych z zachodnich źródeł zostały przejęte również rzeczowniki oznaczające sprawcę jakiejś czynności, przedmiot, a także czasowniki związane z tymi procesami:

- ros. ДЕЗИНТЕГРАТОР [нем. Desintegrator] – pol. DEZINTEGRATOR [fr. désintegrateur]
- ros. ДЕЗОРГАНИЗАТОР [фр. désorganisateur] – pol. DEZORGANIZATOR [fr. désorganisateur]
- ros. ДЕКОМПРЕССОР [фр. décompresseur] – pol. DEKOMPRESOR [fr. décompresseur]
- ros. ДЕЗОРГАНИЗОВАТЬ [фр. désorganiser] – pol. DEZORGANIZOWAĆ [fr. désorganiser]

Ponieważ omawiane słownictwo należy w przeważającej większości do słownictwa specjalistycznego, asymetrię zaobserwować można w niektórych leksemach z prefiksem *de-*; w języku rosyjskim ich

znaczenie jest oddane przez leksemy rodzime w całości. Podamy tylko niektóre z nich:

- ros. ОТСУТСТВИЕ КОНЪЮНКТУРЫ – pol. DEKONIUNKTURA [*de- + koniunktura*]
- ros. РАЗОБЛАЧЕНИЕ – pol. DEKONSPIRACJA [*de- + konspiracja*]
- ros. ОБЪЯВЛЕНИЕ ВНЕ ЗАКОНА – pol. DELEGALIZACJA [*de- + legalizacja*]
- ros. РАЗОБЛАЧЕНИЕ – pol. DEMISTYFIKACJA [*de- + mistyfikacja*]
- ros. РАЗВЕНЧИВАНИЕ – pol. DEMITOLOGIZACJA [*de- + mitologizacja*]
- ros. СВЕРЖЕНИЕ С ПРЕСТОЛА – pol. DETRONIZACJA [*detronizować* – wł. detronizzare]
- ros. НЕОДОБРЕНИЕ – pol. DEZAPROBATA [*dez- + aprobata*]
- ros. УЩЕРБ, УБЫТОК³⁴ – pol. DEZAWANTAŻ [fr. désavantage]

Można zauważyć, iż znaczenia przeciwstawności oddawane są przez rodzime rosyjskie prefiksy (oprócz oczywiście kluczowego znaczenia rodzimej podstawy) *раз-*, *с-*, *не-*. Jest to cecha języka rosyjskiego, która występuje w różnych formacjach, poświadczają one tendencję do stosowania rodzimych odpowiedników oraz wąskiego, ograniczonego stylistycznie (do terminów naukowych, specjalistycznych) używania terminów abstrakcyjnych. Słowniki, zarówno te najnowsze, jak i starsze, obejmujące słownictwo zapożyczone i słowniki objaśniające, pozwalają stwierdzić bardzo wysoką produktywność tego sufiksu w obu językach, większą w języku polskim (potwierdza to również ostatnia badana grupa leksemów).

Prefiks *re-*

Prefiks *re-* również przynależy do sufiksów międzynarodowych, jest pochodzenia łacińskiego. J. Kaliszan (КАЛИШАН 1980, s. 61) umieszcza go wśród morfemów *semantycznie izolowanych*, czyli takich, które nie

³⁴ W *Wielkim słowniku polsko-rosyjskim* występuje on z kwalifikatorem *ym.*, nie ma odpowiednika, pomimo iż leksem *awantaż* funkcjonuje w języku rosyjskim (ГЕССЕН, СТЫПУЛА 1998).

tworzą regularnych grup ze względu na swoje znaczenie. Przedrostek *re-* wyraża czynność powtórna, powtarzającą się (np. *reinterpreta-cja*), której znaczenie znajduje się w słowie motywowanym, lub też znaczenie przeciwstawności (np. *reemigracja*), za SJPSz przytaczamy znaczenie: ‘znów, powtórnie, ponownie, na nowo’, 2. ‘przeciwnie, w przeciwnym kierunku’ (SJPSz, T. 3, s. 26). Leksemy drugiego rodzaju tworzą niewielką grupę. T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 2, s. 486) prefiks ten interpretuje następująco: „словообразовательная единица, образующая: 1. имена существительные со значением возобновляемости, повторяемости действия или явления, которое названо мотивирующим именем существительным: реакцептация, ревакцинация. 2. имена существительные со значением обратности по отношению к тому, что названо мотивирующим именем существительным: реэвакуация, реэкспорт и т.п.”. Omawiany prefiks współtworzy formacje prefiksalnie-sufiksalne (podobnie jak poprzedni) z sufiksami *-acja/-aция*, *-izacja/-изация*. Tego typu zapożyczeń jest w materiale najwięcej. Posiadają one znaczenie powtórnych procesów, ze sfery polityki, życia społecznego, medycyny, ale również ekonomiki. Prefiks *re-* łączy się również z czasownikami oraz rzeczownikami bezprefiksalnymi.

MODEL: *pe-* (ros.) – *re-* (pol.)

Prefiks ten, podobnie jak poprzedni, tworzy derywaty na gruncie rodzimym oraz w językach zachodnioeuropejskich, dlatego określanie pochodzenia leksemów towarzyszyły podobne wątpliwości i trudności. Większość derywatów z tym prefiksem w dostępnych słownikach jest traktowana jako derywaty powstałe na gruncie rodzimym z zapożyczonych morfemów.

- ros. РЕМИЛИТАРИЗАЦИЯ [*pe-* + łac. *militaris*] – pol. REMILITARYZACJA [*re-* + fr. *militarisation*]
- ros. РЕПРИВАТИЗАЦИЯ [*pe-* + ang. *privatization*] – pol. REPRYWATYZACJA [*re-* + ang. *privatization*]
- ros. РЕЭМИГРАЦИЯ [*pe-* + niem. *Emigration*] – pol. REEMIGRACJA [*re-* + fr. *emigration*]

- ros. РЕИНФЕКЦИЯ [*pe-* + фр. *infection*] – pol. REINFEKCJA [*re-* + niem. *Infection*]
 ros. РЕВАКЦИНАЦИЯ [*< pe-* + *вакцинация*] – pol. REWAKCYNA-CJA [*re-* + *wakcynacja*]
 ros. РЕКОМБИНАЦИЯ [*< pe-* + *комбинация*] – pol. REKOMBINA-CJA [*re-* + *kombinacja*]
 ros. РЕКОНВЕРСИЯ [*< pe-* + лат. *conversio*] – pol. REKONWERSJA [*re-* + *konwersja*]
 ros. РЕТРАНСЛЯЦИЯ [*< pe-* + *трансляция*] – pol. RETRANSLACJA [*re-* + *translacja*]
 ros. РЕЭВАКУАЦИЯ [*< pe-* + *эвакуация*] – pol. REEWAKUACJA [*re-* + *ewakuacja*]³⁵

Tylko nieliczne są interpretowane jako przejęte w całości zapożyczenia (w obu badanych językach lub w jednym z nich):

- ros. РЕПЛАНТАЦИЯ [нем. *Replantation*] – pol. REPLANTACJA [fr. *replantation*]
 ros. РЕИНКАРНАЦИЯ [фр. *réincarnation*] – pol. REINKARNACJA [*re-* + *inkarnacja*]
 ros. РЕОРГАНИЗАЦИЯ [фр. *reorganisation*] – pol. REORGANIZACJA [*re-* + fr. *organisation*]
 ros. РЕВАЛОРИЗАЦИЯ [англ. *revalorization*, фр. *revalorisation*] – pol. REWALORYZACJA [*re-* + *waloryzacja*]

W badanym materiale znalazły się również formacje prefiksalne, przynależące głównie do anglicyzmów, zapożyczone w całości łącznie z prefiksem, lub utworzone według tego modelu na gruncie rodzimym. Obserwuje się dla nich pełną ekwiwalencję w obu językach, co potwierdza niski stopień asymilacji współczesnych internacjonalizmów, typu:

- ros. РЕИМПОРТ [*pe-* + англ. *import*] – pol. REIMPORT [*re-* + ang. *import*]
 ros. РЕЭКСПОРТ [*pe-* + англ. *eksport*] – pol. REEKSPORT [*re-* + ang. *eksport*]
 ros. РЕПРИНТ [англ. *reprint*] – pol. REPRINT [ang. *reprint*]

³⁵ Ograniczony stylistycznie.

ros. РЕСТАЙЛИНГ [англ. restyling] – pol. RESTYLING [ang. restyling]

Tendencję i produktywność tego sufiksu potwierdzają również współczesne anglicyzmy, często nieobecne jeszcze w słownikach, funkcjonujące w mowie potocznej i w środkach masowego przekazu: *repporting* – *пенпортинг*, *remake* – *ремейк* (zapożyczenie fonetyczne), *recykling* – *рециклинг*, a także tylko w języku rosyjskim: *ресейлер* [англ. resaler < to resale].

W języku polskim prefiks *re-* nie posiada synonimów, jest szeroko rozpowszechniony (częściej łączy się z podstawami zapożyczonymi, typu: *refundacja*, *redefinicja*, *rekompozycja* i in.)³⁶. Podobnie jak dla prefiksu *de-*, w języku rosyjskim odnotować można przykłady niesymetryczne z rodzimym prefiksem *не-*, połączone z rodzimymi rzeczownikami odczasownikowymi:

ros. ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЕ – pol. REDYSTRYBUCJA [*re-* + ang. distribution]

ros. ПЕРЕВОСПИТАНИЕ³⁷ – pol. REEDUKACJA [*re-* + łac. educatio]

ros. ПЕРЕВОПЛОЩЕНИЕ³⁸ – pol. REINKARNACJA [*re-* + łac. incarnatio]

ros. ПЕРЕОРИЕНТАЦИЯ – pol. REORIENTACJA [*re-* + fr. orientation]

ros. ПЕРЕЕСТРАХОВКА – pol. REASEKURACJA [*re-* + *asekuracja*]

ros. ПЕРЕИЗБРАНИЕ – pol. REELEKCJA [*re-* + *elekcja*]

ros. ПЕРЕИЗДАНИЕ – pol. REEDYCJA [*re-* + *edycja*]

ros. КОМПЕНСАЦИЯ – pol. REKOMPENSATA [od fr. récompenser]³⁹

³⁶ W indeksie neologizmów K. WASZAKOWA (2005) odnotowuje ponadto: *repeerelizacja*, *reweryfikacja*, *reorwelizacja*, *remineralizacja*, *remiksowanie* itp.

³⁷ Termin *пеѳукация* w języku rosyjskim występuje tylko w specjalistycznych słownikach jako termin medyczny o wąskim użyciu.

³⁸ Podobnie jak termin *пеѳукация*.

³⁹ Słowo *rekompensata* zostało zapożyczone do języka polskiego od czasownika francuskiego *recompenser*, jak podaje WSWO, *rekompensata* jest synonimem *kompensata*, *kompensacja* w niektórych swoich znaczeniach. W języku rosyjskim nie ma rzeczownika z prefiksem *re-* dla nazwania tego pojęcia.

ros. ПЕРЕВОСПИТАНИЕ – pol. RESOCJALIZACJA [*re- + socjalizacja*]

W przypadku niektórych z tych przykładów zapożyczenie odnotować można również w leksykonie, jest ono jednak ograniczone stylistycznie, ma wąskie użycie i nie jest obecne w słownikach objaśniających języka rosyjskiego.

Przykłady wskazują, iż w języku polskim mamy do czynienia z derywatem prefiksarno-sufiksarnym z badanym przedrostkiem *re-*, natomiast w języku rosyjskim występuje kalka całkowita lub częściowa. Jest to model regularny. Badania innych językoznawców potwierdzają większą aktywność prefiksu *re-* w języku polskim (por. np. КАЛИШАН 1980, s. 68) – tę tezę potwierdzają na przykład następujące odpowiedniki rodzime rosyjskie w leksemach zapożyczonych do języka polskiego:

ros. ВЫДОРАВЛИВАНИЕ⁴⁰ – pol. REKONWALESCENCJA [niem. rekonvaleszenz]

ros. НЕДОБОЛЬСТВО – pol. RESENTYMENT [fr. ressentiment]

Zebrany materiał zawierający formacje z prefiksem *re-* potwierdza tezę, sformułowaną już dla poprzednich formacji prefiksalnych, o przynależności takich formacji do ściśle określonych pól tematycznych oraz o ograniczoności ich użycia dla języka rosyjskiego. Dlatego też w celu ilustracji tej tendencji przytoczone zostały ekwiwalenty rodzime, które tej ograniczoności nie posiadają.

Prefiks *super-*

Kolejno omawiane prefiksy *super-* i *hiper-* wnoszą do wyrazu znaczenie intensywności. Przyrostki *super-* i *hiper-* włączamy do klasy prefiksów, choć ich status nie jest jasny i oczywisty. Ich znaczenie i funkcje sprawiają, że granica między derywacją prefiksarną a kompozycją zaciera się. Jednakże przyjmując, podobnie jak K. WASZAKOWA

⁴⁰ W najnowszych słownikach występuje również rosyjski odpowiednik: РЕКОНВАЛЕСЦЕНЦИЯ [< *pe-* + łac. *convalescentia*], ale ma znaczenie wąskie, specjalistyczne i jest rzadziej używany.

(2005, s. 55), że znaczenie intensywności, jakie wnoszą cząstki *super-* i *hiper-*, bywa wyrażane przez morfemy słotwórcze. Ich aktywność w leksyce rodzimej w obu językach jest związana właśnie z semantyką. Prefiks *super-* jest pochodzenia łacińskiego, posiada znaczenie ‘mający najwyższą jakość, najwyższe natężenie albo przewyższający pod jakimś względem inne osoby lub rzeczy’. Prefiks ten posiada kilka znaczeń, które aktualizują się nie tylko w leksyce określonych pól tematycznych, ale również odmian stylowych. Wśród tych znaczeń można – za Rafałem ZARĘBSKIM (2010, s. 36) – wymienić przede wszystkim znaczenia: ‘1. najwyższa wartość, stopień czegoś; 2. najwyższy w hierarchii; 3. zjawisko najlepsze w swojej klasie; 4. ktoś/coś ponad miarę; 5. odmienność’. T.F. Jeffremowa (ЕФРЕМОВА 2000, Т. 2, s. 729) podaje następującą interpretację znaczenia tego sufiksu: „1. словообразовательная единица образующая имена существительные со значением проявления повышенного или высшего качества, а также усиленного действия: суперавиация, суперартиллерия, суперкласс. 2. словообразовательная единица образующая имена существительные со значением вторичности того, что названо мотивирующим именем существительным: суперинфекция – ‘повторная инфекция’. 3. Формообразовательная единица, образующая имена прилагательные со значением признака, который характеризуется высшей степенью проявления качества, названного мотивирующим словом: супермощный, суперновый”. Niezależnie od współczesnego znaczenia i użycia prefiks *super-* występuje w obu językach w leksyce terminologicznej, używany w przypadku derywatów z podstawami zapożyczonymi, tworząc przede wszystkim nominacje, podczas gdy we współczesnym języku, głównie potocznym, oraz w środkach masowego przekazu prefiks *super-* łączy się również z przymiotnikami i czasownikami⁴¹.

MODEL: *супер-* (ros.) – *super-* (pol.)

ros. СУПЕРФОСФАТ [*супер-* + англ. phosphate] – pol. SUPERFOSFAT [*super-* + fr. phosphate]

⁴¹ Нр. *суперпеть*, *суперновогодний* (РАЦИБУРСКАЯ 2009, s. 158), *суперсовременный*, *супермодный* (КРЫСИН 2012).

- ros. СУПЕРНАПАЛИМ [*супер-* + англ. napalm] – pol. SUPERNAPALM [*super-* + ang. napalm]
- ros. СУПЕРРЕФРАКЦИЯ [*супер-* + фр. refraction] – pol. SUPERREFRAKCJA [*super-* + fr. refraction]
- ros. СУПЕРАРБИТР [< *супер-* + *арбитр*] – pol. SUPERARBITER [*super-* + *arbiter*]
- ros. СУПЕРИНФЕКЦИЯ [< *супер-* + *инфекция*] – pol. SUPERINFЕКЦJA [*super-* + *infekcja*]

Wszystkie przykłady należą do leksyki terminologicznej, są ekwiwalentne w obu językach, chociaż, jak podają słowniki, ich pochodzenie może się różnić – w niektórych przypadkach są to derywaty zapożyczone, w niektórych utworzone na gruncie rodzimym:

- ros. СУПЕРГЕТЕРОДИН [фр. superhétérodyne] – pol. SUPERHETERODYNA [*super-* + gr. heteros + fr. -dyne]
- ros. СУПЕРПОЗИЦИЯ [*супер-* + лат. positio] – pol. SUPERPOZYCJA [fr. superposition]

Ich budowa prefiksalnie-sufiksalnie realizuje również badane wcześniej modele sufiksalne oraz prefiksalne.

Leksyka terminologiczna przynależy do leksyki międzynarodowej, jednakże w materiale znalazły się przykłady braku ekwiwalencji również w przypadku takich leksemów, w których pojawiły się rodzime odpowiedniki leksemów zawierające również odpowiednik prefiksu *super-* – w języku polskim *nad-* łączony z podstawą, np.:

- ros. СУПЕРСЕКРЕЦИЯ [*супер-* + лат. secretio] – pol. **NAD**CZYNNOŚĆ [*nad-* + czynność]
- ros. СУПЕРОКСИД [*супер-* + гр. oxis] – pol. **NAD**TLENEK [*nad-* + tlenek]

w języku rosyjskim *super-* > *сверх-* również łączony z podstawą rodzimą (liczniejsza grupa):

- ros. **СВЕРХ**ЗВЕЗДА [*сверх-* + звезда] – pol. SUPERGWIAZDA [*super-* + gwiazda]

- ros. **СВЕРХМОЩНАЯ КРЕПОСТЬ** [*сверх-* + *мощный*] – pol. SUPERFORTECA [*super-* + wł. *fortezza*]
 ros. **СВЕРХ-Я** [*сверх-* + *я*] – pol. SUPEREGO [*super-* + łac. *ego*]
 ros. **СВЕРХПРИБЫЛЬ** [*сверх-* + *прибыль*] – pol. SUPERDYWIDENDA [*super-* + niem. *Dividende*]

W obu językach obserwuje się rosnącą rolę prefiksu *super-*, poszerzenie jego funkcji i łączliwości – łączy się on z różnymi częściami mowy, wnosząc znaczenie subiektywno-oceniające (np. *супермощны*, *супернагорода*, *суперглина*, *супертalent/суперпоезд*, *суперскандал*, *суперлекарство*, *суперлакомый*). M.V. Subbotina (СУББОТИНА 2001, s. 350) wskazuje, iż jest to prefiks mający wysoką częstotliwość i bardzo dużą semantyczną „swobodę”. Tendencją rozpowszechnioną obecnie jest zapożyczanie leksemów z prefiksem *super-* z języka angielskiego. Popularność tego prefiksu wzrosła na przełomie XX i XXI wieku w związku z ekspansją języka angielskiego. W wyniku tego procesu obecnie funkcjonują w języku polskim i rosyjskim takie leksemy w całości zapożyczone jak na przykład:

- ros. СУПЕРМЕН [англ. *superman*] – pol. SUPERMAN [ang. *superman*]
 ros. СУПЕРМАРКЕТ [англ. *supermarket*] – pol. SUPERMARKET [ang. *supermarket*]
 ros. СУПЕРВИЗОР [англ. *supervisor*] – pol. SUPERVISOR [ang. *supervisor*]
 ros. СУПЕРКАРГО [англ. *supercargo*] – pol. SUPERCARGO [ang. *super-* + *cargo*]
 ros. СУПЕРМОДЕЛЬ [англ. *supermodel*] – pol. SUPERMODELKA [ang. *supermodel*]

Prefiks *super-* i jego udział w słownictwie rodzimym ilustruje ważną zależność użycia prefiksu od stylu. Mianowicie, jak pisał w swoich pracach R. ZARĘBSKI (2010, s. 34), w języku polskim odpowiednikiem prefiksu *super-* był wcześniej szeroko używany prefiks *arcy-*, który dziś wydaje się przestarzały i kojarzony ze stylem wysokim. Jest to właściwość wypierania jednych prefiksów obcych przez inne, również obce, choć jak dotąd badane jednostki ilustrowały konkurencję tylko

w obrębie rodzimy/obcy. Poza tym, na co wskazuje materiał nie tylko w zakresie tego prefiksu, obserwuje się występowanie prefiksów obcych zarówno w różnych klasach semantycznych i częściach mowy, jak i w różnych odmianach stylowych.

Prefiks *anty-*

Prefiks *anty-* – pochodzący z języka greckiego – oznacza przeciwstawność, a według SJPSz: ‘przeciwdziałający, występujący przeciw, przeciwny’ (SJPSz, T. 1, s. 61), natomiast u T.F. Jefremowej (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 33): „1. словообразовательная единица, образующая имена существительные со значением противоположности, противодействия или враждебности тому, что названо мотивирующим именем существительным (антивещество, антидемократизм, антиискусство, антикритика, антициклон и т.п.). 2. словообразовательная единица, образующая имена прилагательные со значением признака, который характеризуется противоположностью по отношению к качеству, названному мотивирующим именем прилагательным (антибактериальный, антивражеский, антигитлеровский, антиисторический, антимонархический, антинаучный, антиобщественный, антипринципиальный, антипросвещенский, антирелигиозный, антифашистский, антифункциональный, антиэкзематозный и т.п.)”. Jest to prefiks wykazujący dużą ekwiwalencję w języku polskim i rosyjskim. Semantyka prefiksu sprawia, iż jest często używany w określaniu pojęć związanych ze sferą społeczną, polityczną, w grupach semantycznych nazw chorób oraz leksyki terminologicznej w ogóle.

MODEL: *анти-* (ros.) – *anty-* (pol.)

Leksemy zapożyczone z prefiksem *anty-* układają się w kilka charakterystycznych wariantów. Pierwszy z nich to wariant *anty-* + podstawa + *-izm*, związany z nominacją pojęć abstrakcyjnych, prądów czy kierunków życia społecznego, politycznego, jako przeciwstawność pojęć istniejących wcześniej (typu: *feminizm* – *antyfeminizm*, *humanizm* – *antyhumanizm*). Jest to model ekwiwalentny:

- ros. АНТИГЛОБАЛИЗМ [фр. *antiglobalisme*, англ. *Antiglobalism*] – pol. ANTYGLOBALIZM [*anty-* + *globalizm*]
- ros. АНТИИНТЕЛЛЕКТУАЛИЗМ [< *анти-* + *интеллектуальный* + *суфф. -изм*] – pol. ANTYINTELEKTUALIZM [*anty-* + *intelektualizm*]
- ros. АНТИСЕМИТИЗМ [фр. *antisémitisme*] – pol. ANTYSEMITYZM [fr. *antisémitisme*]⁴²
- ros. АНТИФАШИЗМ [niem. *Antifaschism*, ang. *anti-fascism*] – pol. ANTYFASZYZM [niem. *Antifaschism*, ang. *anti-fascism*]
- ros. АНТИИМПЕРИАЛИЗМ [*анти-* + лат. *imperialis*] – pol. ANTY-IMPERIALIZM [*anty-* + fr. *imperialisme*]
- ros. АНТИЭМПИРИЗМ [англ. *antiempirism*] – pol. ANTYEMPIRYZM [*anty-* + *empiryzm*]

Podobnie również: *антиклерикализм* – *antyklerykaizm*, *антифеминизм* – *antyfeminizm*, *антиферромагнетизм* – *antyferromagnetyzm* itp. Podobnie jak we wcześniejszych przypadkach, słowniki podają różną etymologię leksemów tego modelu, sugerującą w niektórych przypadkach powstanie na gruncie rodzimym, choć leksemy te przynależą do bazy międzynarodowej. Źródła leksykograficzne pozwalają zaliczyć je do zapożyczeń z języków zachodnioeuropejskich lub za ich pośrednictwem. W badanym materiale udało się znaleźć niewiele zapożyczeń z prefiksem *anty-* o jednoznacznym rodowodzie. Prefiks ten w języku polskim wykazuje łączliwość z imiennymi podstawami obcymi i rodzimymi, z wyraźną przewagą obcych (WASZAKOWA 2005, s. 124), w większości przypadków bardzo trudno jest ustalić, czy leksemy z prefiksem *anty-* typu:

- ros. АНТИТОКСИН [*анти-* + фр. *toxine*] – pol. ANTYTOKSYNA [*anty-* + fr. *toxine*]
- ros. АНТИПРОТОН [*анти-* + гр. *proton*] – pol. ANTYPROTON [*anty-* + gr. *proton*]

są w całości wyrazami zapożyczonymi, czy też zostały utworzone już na gruncie języka rosyjskiego i polskiego. Słowniki wyrazów obcych oraz

⁴² W tym przypadku zapożyczony został również derywat do obu języków: ros. АНТИСЕМИТ (фр. *antisémite*) – pol. ANTYSEMITA (fr. *antisémite*).

słowniki jednojęzyczne nie dają jednoznacznej odpowiedzi, najczęściej wskazują na derywację prefiksálną. Również porównanie odpowiedników w językach zachodnioeuropejskich nie pozwala odpowiedzieć jednoznacznie na to pytanie.

Prefiks *anty-* jest bardzo produktywny w zakresie leksyki specjalistycznej, naukowej, szczególnie w obrębie terminów chemicznych, fizycznych, matematycznych w połączeniu z sufiksem lub w przypadku sufiksacji zerowej:

ros. АНТИКОАГУЛЯНТ [фр. anticoagulant] – pol. ANTYKOAGULANT [*anty-* + *koagulant*]

ros. АНТИЛОГАРИФМ [< *анти-* + *логарифм*] – pol. ANTYLOGARYTM [*anty-* + *logarytm*]

ros. АНТИЭНЗИМ [англ. antienzyme] – pol. ANTYENZYM [*anty-* + *enzym*]

ros. АНТИГОРМОН [англ. antihormone] – pol. ANTYHORMON [*anty-* + *hormon*]

ros. АНТИПИРЕН [gr. *anti-* + *pirin*] – pol. ANTYPIREN [ang. antypiryn]

ros. АНТИГЕН [< *анти-* + *ген*] – pol. ANTYGEN [*anty-* + *gen*]

W tej grupie również: *антивита́мин* – *antywitamina*, *антика́тод* – *antykatoda*, *антеле́ктрон* – *antielekttron*, *антимате́рия* – *antymateria*⁴³, *античэ́стки* – *antychastycy*, *антипро́тон* – *antunpomon*.

Wskazywałam już niejednokrotnie na źródło angielskie współczesnych zapożyczeń, także w przypadku wyrazów obcych z prefiksem *anty-* znajdują się takie, które przynależą do języka angielskiego, zostały zapożyczone wraz z desygnatami, są to na przykład:

ros. АНТИРАДАР [*анти-* + *радар*] – pol. ANTYRADAR [*anty-* + *radar*]

ros. АНТИРАМА [англ. antiframe] – pol. ANTYRAMA [ang. antiframe]

ros. АНТИДЕПРЕССАНТ [англ. antidepressant] – pol. ANTYDEPRESSANT [ang. antidepressant]

⁴³ Leksem *antymateria* występuje tylko w słownikach specjalistycznych, w słownikach objaśniających występuje *антивещество* (por. np. ЕФРЕМОВА 2000).

ros. АНТИВИРУС [англ. antivirus] – pol. ANTYWIRUS [ang. anti-virus]

ros. АНТИПЕРСПИРАНТ [англ. antiperspirant] – pol. ANTYPERSPIRANT [ang. antiperspirant]

Wśród leksemów zawierających prefiks *anty-* znalazły się ponadto terminy symetryczne w obu językach typu: *антимисеника* – *antyseptyka*, *антимеза* – *antyteza*, *антициклон* – *antycyklon*, *антимедагогика* – *antypedagogika*, *антиутопия* – *antyutopia*. Chociaż, jak pokazują badania, terminologia należy do słownictwa międzynarodowego i jest zbieżna w zakresie zarówno znaczenia, jak i formy w wielu językach, to jednak i w tej grupie zauważalny jest brak symetrii – występowanie prefiksów obcego pochodzenia w jednym języku, w drugim natomiast odpowiednika rodzimego o tym samym znaczeniu: *против-* (w całości kalka), możemy zatem sformułować wariant tego modelu:

ros. АНТИТЕЛЯ [гр. anti- + русск. тела] – pol. **PRZECIWCIAŁA**

Przytoczony przykład pokazuje szeroką łączliwość prefiksu *anty-* również w przypadku podstaw rodzimych (język rosyjski – *антимела*), jak i zastępowanie go odpowiednikiem rodzimym, co we współczesnym języku polskim występuje rzadko.

W języku rosyjskim jest to również jeden z prefiksów występujących najczęściej obok zapożyczonych derywatów, aktywny również w przypadku rodzimych podstaw typu: *антидруг*, *антимир(ы)*, *антивещества*, *антивоенный*, *антинародный* (ТОЛИКИНА 1970, s. 60). Według leksyki obecnej w najnowszym słowniku Jefremowej prefiks *anty-* jest szeroko rozpowszechniony w połączeniach z przymiotnikami, np.: *антиалкогольный*, *антивещественный*, *антивоенный*, *антигосударственный*, *антидемократический*, *антиисторический* itp. (ЕФРЕМОВА 2000)⁴⁴.

⁴⁴ Słownik pod redakcją G.N. Sklarewskiej (СКЛЯРЕВСКАЯ, ред. 1998) zawiera leksemy związane przede wszystkim z sytuacją społeczno-polityczną (innych obszarów tematycznych praktycznie nie ma), typu: *антигорбачевский*, *антиельцинский*, *антикоммунист*, *антиленинский*, *антиперестроечник*, *антисоветизм*, *антирыночник*, *антиправовой*. Potwierdza to dużą produktywność tego sufiksu w celu wyrażenia oceny dzisiejszej rzeczywistości.

Jak podkreśla na przykład J. Kaliszan (КАЛИШАН 1980, s. 26), prefiks *anty-/антн-*, w przeciwieństwie do innych prefiksów wyrażających przeciwstawność, opozycję, jest najbardziej uniwersalny, łączący się z różnymi częściami mowy oraz z leksemami o bardzo zróżnicowanym znaczeniu.

Prefiks *hiper-*

Prefiks *hiper-* posiada znaczenie ‘wskazujący na nadmiar lub ponadwymiarowość czegoś albo wskazujący na wielkość lub wysoki poziom czegoś’ (SJPSz T. 1, s. 742). T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 309) zamieszcza takie jego objaśnienie: „начальная часть сложных слов, вносящая значение: превышающий какую-л. норму (гиперзаряд, гиперзвуковой, гиперпространство, гиперреализм, гиперсекреция, гипертония, гипертрофия и т.п.)”⁴⁵. Omawiany jest on ze względu na jego rosnącą popularność jako prefiksu oceniającego, wartościującego, występuje w podobnej funkcji jak poprzedni prefiks – *super-*⁴⁶. W wielu opracowaniach podkreślana jest również jego zdolność nie tylko do modyfikacji znaczenia leksemu, ale i do całkowitej zmiany konotacji (por. np. СУББОТИНА 2001, s. 351). Jest to prefiks pochodzenia greckiego. Leksemy zebrane w oparciu o źródła leksykograficzne pozwalają na twierdzenie, iż jest on bardziej ograniczony stylistycznie niż poprzedni, charakterystyczny przede wszystkim dla leksyki terminologicznej, głównie z dziedziny medycyny⁴⁷, jednakże współczesne tendencje nie odzwierciedlają już tego tak silnie⁴⁸.

⁴⁵ T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000) traktuje formację prefiksálną *hiper-* jako pierwszy człon złożenia; w tym opracowaniu traktuję ją jako prefiks, zgodnie z przyjętymi założeniami.

⁴⁶ Niestety, jego rosnącą aktywność słowniki, nawet najnowsze, odnotowują w minimalnym stopniu.

⁴⁷ Prefiks ten jako element struktury słowa zapożyczony z języka greckiego funkcjonuje w takich parach: *гипергликемия* (*гипер-* + gr. *glykys*) – *hiperglikemia* (*hiper-* + gr. *glykys* + gr. *haima*), *гиперемия* (*гипер-* + gr. *haima*) – *hiperemia* (*hiper-* + gr. *haima*), *гиперсомния* [*гипер-* + łac. *somnus*] – *hipersomnia* (*hiper-* + łac. *somnium*). Nie są one tutaj przedmiotem szczegółowej analizy.

⁴⁸ Por. np. *гиперглобализм*, *гипертираж*, *гиперактивный*, *hipernowoczesny*, *hiperdelikatesy*, *hyperprogram*.

MODEL: *zuner-* (ros.) – *hiper-* (pol.)

Liczną grupę dla tego modelu stanowi słownictwo związane z medycyną, w którym model można sformułować jako *hiper-* + podstawa + sufiks lub fleksja rodzaju żeńskiego (z wyjątkiem *зунеркинез* w języku rosyjskim):

- ros. ГИПЕРГЛИКЕМИЯ [< *зунер-* + *глицемия*] – pol. HIPERGLIKEMIA [*hiper-* + *głykys* + *-emia*]
- ros. ГИПЕРКИНЕЗ [нем. Hyperkinese] – pol. HIPERKINEZA [*hiper-* + *kineza*]
- ros. ГИПЕРХЛОРЕМИЯ [< *зунер-* + *хлоремия*] – pol. HIPERCHLOREMIA [*hiper-* + *chlor* + *-emia*]
- ros. ГИПЕРФУНКЦИЯ [< *зунер-* + *функция*] – pol. HIPERFUNKCJA [*hiper-* + *funkcja*]⁴⁹

Przyrostek *hiper-* łączy się z podstawami zapożyczonymi, które mogą oznaczać pojęcia abstrakcyjne, z właściwymi dla nich sufiksami *-izm*, *-acja*:

- ros. ГИПЕРВЕНТИЛЯЦИЯ [*зунер-* + лат. ventilatio] – pol. HIPERWENTYLACJA [*hiper-* + fr. ventylation]
- ros. ГИПЕРИНФЛЯЦИЯ [*зунер-* + *инфляция*] – pol. HIPERINFLACJA [*hiper-* + *inflacja*]
- ros. ГИПЕРРЕАЛИЗМ [*зунер-* + *реализм*] – pol. HIPERREALIZM [*hiper-* + *realizm*]
- ros. ГИПЕРГЛОБАЛИЗМ [англ. hyperglobalism] – pol. HIPERGLOBALIZM [ang. hyperglobalism]
- ros. ГИПЕРГЛОБАЛИЗАЦИЯ [англ. hyperglobalization] – pol. HIPERGLOBALIZACJA [ang. hyperglobalization]
- ros. ГИПЕРГЛОБАЛИСТ [англ. hyperglobalist] – pol. HIPERGLOBALISTA [ang. hyperglobalist]

w przypadku których trudno jest ustalić, czy zostały utworzone na gruncie rodzimym, czy też w całości zapożyczone. Można sądzić, iż ze względu na ich niewielkie zakorzenienie w języku i stosunkowo krótką

⁴⁹ Częściej *nadczynność*.

obecność zostały przejęte z języka angielskiego, podobnie jak terminy z innych dziedzin:

- ros. ГИПЕРМАРКЕТ [англ. hypermarket] – pol. HIPERMARKET [ang. hypermarket]
- ros. ГИПЕРМЕДИА [англ. hypermedia] – pol. HIPERMEDIA [ang. hypermedia]
- ros. ГИПЕРТЕКСТ⁵⁰ [англ. hypertext] – pol. HIPERTEKST [ang. hypertext]

Prefiks *hiper-* może łączyć się również z podstawami rodzimymi, regularnie w obu językach, tworząc słownictwo specjalistyczne:

- ros. ГИПЕРЯДРО [*гипер-* + *ядро*] – pol. HIPERJĄDRO [*hiper-* + *jądro*]
- ros. ГИПЕРЗВУК [*гипер-* + *звук*] – pol. HIPERDŹWIĘK [*hiper-* + *dźwięk*]
- ros. ГИПЕРПРОСТРАНСТВО [*гипер-* + *пространство*] – pol. HIPERPRZESTRZEŃ [*hiper-* + *przestrzeń*]

Badania formacji z prefiksem *hiper-* wykazały jego dużą symetrię także w zakresie semantyki i stylistyki, w zebranych materiale znalazły się również pojedyncze przykłady, w których tylko w języku rosyjskim występuje derywat zapożyczony, a w języku polskim rodzimy odpowiednik (z prefiksami *prze-*, *nad-* oraz zapożyczonym *poli-*). Dotyczą one terminów medycznych:

- ros. ГИПЕРЕМИЯ [*гипер-* + gr. haima] – pol. **PRZEKRWIENIE**
- ros. ГИПЕРСЕКРЕЦИЯ [*гипер-* + łac. secretio] – pol. **NADCZYŃNOŚĆ**
- ros. ГИПЕРДАКТИЛИЯ [нем. Hyperdaktylie < греч. hyper + daktylos] – pol. **POLIDAKTYLIA**
- ros. ГИПЕРНЕФРОМА [*гипер-* + gr. nephros + *-ома*] – pol. **NADNERCZAK**

⁵⁰ Według tego modelu: *гиперссылка* / *hiperłącze*, *гиперсвязь* / *hiperlink*.

Ostatnie przykłady wskazują na stałą tendencję asymetrii w zakresie terminów medycznych w języku polskim i rosyjskim, a mianowicie tendencję do stosowania rodzimych nazw chorób w języku polskim i terminologii internacjonalnej, zapożyczonej w języku rosyjskim⁵¹.

Współczesne użycie prefiksu *hiper-* jest przede wszystkim wartościujące i wskazuje na wysoki, ponadprzeciętny stopień jakiejś cechy. Jeszcze 30 lat temu w opracowaniach nie stwierdzano takiego znaczenia tego prefiksu, trudno też było o prognozy jego aktywności poza leksyką terminologiczną, specjalistyczną (КАЛИШАН 1980, s. 38–39). Dziś takie derywaty jak *hiperseks*, *гипер-коллекция*, *гиперактивный* weszły do języka, a szczególnie charakterystyczne są dla języka internetu.

Podsumowując badania nad formacjami z prefiksami, należy powiedzieć, iż w przeciwieństwie do sufiksów prefiksy zachowują całkowitą symetrię w obu językach. Ujmuje to następująca tabela:

Język polski	Język rosyjski
<i>de-</i>	<i>де-</i>
<i>re-</i>	<i>ре-</i>
<i>super-</i>	<i>супер-, сверх-</i>
<i>anty-</i>	<i>анти-</i>
<i>hiper-</i>	<i>гипер-</i>

Regularne modele słototwórcze to *prefiks (zapożyczony) + podstawa (zapożyczona) + sufiks (fakultatywnie)*. Podstawowa zaobserwowana różnica dotyczy całkowitej zmiany modelu na model rodzimy z rodzimym sufiksem (*prefiks rodzimy + podstawa rodzima*). Wśród zauważonych różnic można wskazać wyraźną asymetrię stylistyczną – niektóre formacje występują tylko dla leksyki specjalistycznej, terminologicznej i choć występują w źródłach, mają często odpowiednik rodzimy.

Wszystkie omawiane prefiksy należą do morfemów internacjonalnych, często występujących i łączących się z podstawami obcego pochodzenia oraz podstawami rodzimymi. Stanowiło to niemałą trudność w określeniu pochodzenia derywatów z prefiksami obcego pochodzenia, w wielu wypadkach trudno ustalić bowiem pochodzenie leksemu, to,

⁵¹ Por. np. KWIATKOWSKA 2009.

czy powstał on z elementów genetycznie obcych na gruncie rodzimym, czy też został w całości zapożyczony. Częściowo na to pytanie odpowiada semantyka badanych leksemów, nowe zapożyczenia wraz z desygnatami z pewnością zostały zapożyczone (np. *defragmentacja*). Okazało się, iż prefiksy jako elementy samodzielne jeszcze częściej niż sufiksy łączą się z podstawami zapożyczonymi, tworząc konkretne charakterystyczne modele. W grupach, w których trudno ustalić drogę zapożyczania, wskazane zostały elementy, z jakich dane słowo powstało, jak również pochodzenie tych morfemów oraz ich stopnie ekwiwalencji w badanych językach.

Podsumowując, chcę wskazać perspektywę rozwoju prefiksacji w języku polskim i rosyjskim. Badania pokazują, iż internacjonalizacja szczególnie wyraziście przejawia się w procesach derywacyjnych, obecnie szczególnie w prefiksacji, ze względu na intensywność prefiksacji imiennej. Aktualność i aktywność niektórych prefiksów w XXI wieku związana jest przede wszystkim z ich semantyką. Zdaniem Subbotiny (Субботина 2011, s. 351) szczególna produktywność takich prefiksów jak *anty-*, *super-*, *hiper-*, *mega-* związana jest z potrzebą nominacji społecznie znaczących wydarzeń, zjawisk, ich wyraźną oceną (pozytywną lub negatywną), silną potrzebą odzwierciedlania samego mówiącego, jego emocji i własnego zdania, a tym samym narzucenia tego stanowiska odbiorcy. Dziś modele derywatów prefiksalnych z użyciem prefiksów obcego pochodzenia wydają się być bardzo eksploatowane zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim.

Wybrane złożenia

Stopień aktywności złożzeń we współczesnym języku polskim i rosyjskim jest bardzo wysoki. Wzrost, i to zarówno liczby, jak i aktywności struktur złożonych, w porównaniu do lat 70.–80. ubiegłego wieku jest spowodowany przede wszystkim internacjonalizacją leksykonów różnych języków (WASZAKOWA 2005, s. 182). Oprócz aktywnych już wcześniej częstek zapożyczonych typu: *auto-/авто-*, *mini-/мину-*, *pseudo-/псевдо-*, *-logia/-логия*, *-terapia/-терапия* wraz z nowym słownictwem i nową rzeczywistością w obu językach pojawiają się nowe „modne” człony typu: *eko-/эко-*, *euro-/евро-*, *-man/-ман*, *-мен*, często nieobecne

w słownikach, ale szeroko używane w mowie potocznej i w mediach. Nie sposób rozpatrywać ich wszystkich, nie to jest zresztą celem podjętej analizy. Wskażę, podobnie jak w poprzednich częściach, charakterystyczne modele oraz współczesne tendencje. Rosnąca rola złożeń wynika również z prostoty ich tworzenia – najczęściej są to struktury polegające na zestawieniu ze sobą dwóch członów (bezafigksalnie) bez ucięcia morfemów. Niektóre z nich wchodzą w struktury z członami rodzimymi, niektóre zaś są charakterystyczne tylko dla struktur obcych. Złożenia to nowy model słotwotwórczy, którego cechą jest nie tyle obecność nowych morfemów, które uzupełniają i poszerzają systemy słotwotwórcze, ale raczej nowe sposoby łączenia i zmiany w łączliwości. Ten wzorec tworzenia struktur zwany jest czasami *słotwotwórstwem bez słotwotwórstwa* (BURKACKA 2010, s. 231) i wydaje się to zasadne. Pytanie, czy złożenia są nowymi strukturami, czy tylko techniką słotwotwórczą, pozostaje aktualne. Dlatego też w tym podrozdziale pokażemy tylko kilka przykładów tworzenia i istnienia takich struktur złożonych, przede wszystkim przejętych w całości, chociaż – jak pisze K. WASZAKOWA (2009, s. 20): „obserwujemy stałe powiększanie się liczby tzw. seryjnych złożeń przejętych przez polszczyznę w całości, a następnie częściowo zaadaptowanych przez przetłumaczenie jednego z członów”. Badania takich struktur pokazują, że członami mogą być zarówno tematy, jak i formanty, mogą to być członzy związane jedno- lub dwustronnie. Stan badań i rozbieżności dotyczą zarówno języka polskiego, jak i rosyjskiego⁵². W badanym materiale wyodrębniły złożenia z takimi członami, przyjmując za polską badaczką, iż w złożeniach członzy zarówno pierwsze, jak i drugie w kolejności mogą mieć postać pełną (np. *autozłom* ← *auto* ‘samochód’, *minibiznes* ← ‘biznes’), skróconą (np. *autopomiar* ← *auto* ‘automatyczny’, *bankomat* ← *automat*), mogą mieć człon niesamodzielny, czyli niewystępujący samodzielnie, pierwszy (*autoedukacja* ← *auto* ‘dotyczący czynności skierowanej na jej wykonawcę’) lub drugi (*biznesmen* ← *-man* ‘osoba zajmująca się tym, co nazywa pierwszy człon złożenia’) (WASZAKOWA 2005, s. 76–91). Wydaje się, że złożenia współczesne łatwiej wpisują

⁵² Interesujące uwagi oraz stan badań w zakresie ich statusu przedstawia J. MLECZKO (2011a, b).

się w modele w języku rosyjskim, gdyż dzieje się to niejako analogicznie do modeli rodzimych, obecnych w języku (por. *вилки-ложки, кресло-кровать*)⁵³. Większość złożzeń bardzo aktywnych dziś w języku nie jest obecna w słownikach, dlatego posiłkuję się także materiałem zebrany przez innych badaczy tego zagadnienia, jak i wyrażeniami obecnymi w języku mediów.

Złożenia z członem *auto-*

Człon compositów *auto-* jest pochodzenia greckiego, wnosi następujące znaczenie: 1. «pierwszy człon wyrazów złożonych nazywających czynność skierowaną ku wykonawcy lub rezultat takiej czynności, np. *autoanaliza, autoportret*» 2. «pierwszy człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z samochodem, np. *autocasco, autodrom*» (WSWO, s.118). Podobnie u T.F. Jefremowej (ЕФРЕМОВА 2001, T. 1, s. 6): „1. начальная часть сложных слов, вносящая значение сл. *автомобиль* 2. начальная часть сложных слов вносящая значения сл. *автоматический*, а также *самодвижущийся*. 3. (ауто)⁵⁴ начальная часть сложных слов вносящая значение сл. *свой, собственный*”. Łączą się z członami obcymi i rodzimymi. W materiale występują złożenia zawierające oba te znaczenia.

Część złożzeń omawianego typu należy do słownictwa najnowszego, w którym człon *auto-* występuje w pierwszym znaczeniu.

MODEL: *асмо-/аymo-* (ros.) – *auto-* (pol.)

W przypadku tego członu złożenia charakterystyczne jest jego występowanie w złożeniach zarówno jako członu samodzielniego, jak i niesamodzielnego, zawsze w prepozycji. Omówię najpierw złożenia z członem *auto-*, który dotyczy ‘czynności skierowanej na jej wykonawcę lub rezultat takiej czynności’⁵⁵:

⁵³ Pisałam o tym we wstępie do tego rozdziału.

⁵⁴ W tym znaczeniu w języku rosyjskim występuje wariantywność form: *асмо-/аymo-*.

⁵⁵ K. WASZAKOWA (2005) nazywa te struktury złożeniami z jednym członem niesamodzielnym (związanym).

- ros. АВТОБИОГРАФИЯ [гр. *auto-* + *bio-* + *-graphia*] – pol. AUTOBIOGRAFIA [*auto-* + *bio-* + *-graphia*]
 ros. АВТОГЕНЕЗ [*авто-* + гр. *genesis*] – pol. AUTOGENEZA [*auto-* + niem. *Genese*]
 ros. АВТОПОРТРЕТ [< *авто-* + *портрет*] – pol. AUTOPORTRET [*auto-* + *portret*]
 ros. АВТОРЕФЕРАТ [< *авто-* + *реферат*] – pol. AUTOREFERAT [*auto-* + *referat*]
 ros. АВТОЛИЗ [нем. *Autolyse*] – pol. AUTOLIZA [*auto-* + *-liza*]
 ros. АУТОИНФЕКЦИЯ [< *авто-* + *инфекция*] – pol. AUTOINFЕКЦJA [*auto-* + *infekcja*]
 ros. АУТОТРАНСПЛАНТАЦИЯ [< *авто-* + *трансплантация*] – pol. AUTOTRANSPLANTACJA [*auto-* + *transplantacja*]

a także: *autoplastyka* – *автомластика*, *autotransfuzja* – *аутоотрансфузия*, *autolitografia* – *автолитография*, *autoironia* – *автоирония*, *autoagresja* – *аутоагрессия*, *autohipnoza* – *аутогипноз*, *autosuggestia* – *аутосуггестия*⁵⁶ i inne. W tej grupie możemy wyodrębnić następujące modele słototwórcze z członem *auto-* związanym: *auto-* + drugi człon w postaci pełnej (częściej występujący: *autoreferat* – *автореферат*, *autotransfuzja* – *автотрансфузия*) oraz *auto-* + drugi człon w postaci skróconej (*autoliza*⁵⁷ – *автолиз*). Semantycznie w większości leksemy należą do terminologii medycznej (najnowsza leksyka, w języku rosyjskim z wariantem *авто-*) lub do leksyki ogólnej.

Drugą grupę stanowią złożenia z członem *auto-* mającym znaczenie związane z samochodem, członem w pełnej postaci:

- ros. АВТОДРОМ [*авто-* + гр. *dromos*] – pol. AUTODROM⁵⁸ [*auto-* + gr. *dromos*]
 ros. АВТОСАЛОН [*авто-* + *салон*] – pol. AUTOSALON [*auto-* + *salon*]

⁵⁶ W słownikach również: *самовнушение*.

⁵⁷ *-liza* ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z rozkładem, zniszczeniem lub rozpadem’ (gr. *lysis*) (WSWO, s. 752).

⁵⁸ *-drom* ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z drogą, torem, biegiem, wyścigiem’ (gr. *dromos*) (WSWO, s. 292).

- ros. АВТОКАСКО [*авто-* + *каска*] – pol. AUTOCASCO [*auto-* + *casco*]
 ros. АВТОСЕРВИС [*авто-* + *сервис*] – pol. AUTOSERWIS [*auto-* + *serwis*]⁵⁹

W tej grupie również mamy do czynienia z dwoma modelami, w pierwszym, liczniejszym, występuje drugi człon samodzielny, w drugim – związany (np. *-drom*).

Trzeci typ wśród badanych złożzeń z członem *auto-* dotyczy takich compositów, w których człon o postaci skróconej *auto-* wyraża znaczenie ‘automatyczny’:

- ros. АВТОПИЛОТ [*< авто-* + *пилот*] – pol. AUTOPILOT [*auto-* + *pilot*]
 ros. АВТОРОТАЦИЯ [*авто-* + *ротация*] – pol. AUTOROTACJA [*auto-* + *rotacja*]
 ros. АВТОКОД [*< авто-* + *код*] – pol. AUTOKOD [*auto-* + *kod*]
 ros. АВТОФОКУС [*авто-* + *фокус*] – pol. AUTOFOKUS [*auto-* + *fokus*]
 ros. АВТОРЕГУЛЯЦИЯ [*авто-* + *регуляция*] – pol. AUTOREGULACJA [*auto-* + *regulacja*]

W przypadku trzeciego typu wszystkie człony złożzeń występujące na drugiej pozycji są członami niezwiązanymi w pełnej postaci.

Źródła leksykograficzne wskazują na różną drogę zapożyczania tego typu złożzeń, a także na ciągłość produktywności tego członu (np. zapożyczenia najnowsze z języka angielskiego).

Człon złożenia *auto-* jest bardzo produktywny w obu językach. Najbardziej powszechny okazał się człon *auto-* o znaczeniu ‘skierowany na wykonawcę czynności’ – nie jest to nowe znaczenie, ale obecne w obu językach już w starszych zapożyczeniach, w przypadku nowszych w języku rosyjskim pojawia się wariantywność form: *авто-/ауто-*. Pierwszy typ jest szeroko obecny w obu badanych językach, drugi w języku rosyjskim (naśladując obecne w tym języku modele

⁵⁹ W języku rosyjskim ponadto: *автоспорт*, *автомагистраль*, *авторалли*, *автотранспорт* itp.

rodzime), natomiast trzeci, związany przede wszystkim z najnowszą leksyką techniczną, informatyczną, elektroniczną, popularny jest dla obu badanych języków.

W materiale znalazły się również przykłady braku ekwiwalencji, w których w jednym języku znajduje się ekwiwalent rodzimy, definicja opisowa (dotyczy to języka polskiego), a człon *auto-* może występować w obu znaczeniach, np.:

ros. АВТОТУРИЗМ [*auto-* + фп. *tourisme*] – pol. TURYSTYKA SAMOCHODOWA

ros. АВТОБЛОКИРОВКА [*auto-* + нем. *Blokade*] – pol. BLOKADA SAMOCZYNNA

ros. АУТОБАКЦИНА [*< апто-* + *вакцина*] – pol. AUTOWAKCYNA, AUTOSZCZEPIONKA

ros. АУТОТРЕНИНГ [*< апто-* + *тренинг*] – pol. TRENING AUTOGENNY [gr. *autogenes*]

Dla znaczenia *auto-* jako ‘samochód’ występuje przymiotnik *samochodowy*, natomiast dla *auto-* o znaczeniu ‘czynności skierowanej na jej wykonawcę lub rezultat takiej czynności’ występuje odpowiednik rodzimy *samo-*. Ten brak ekwiwalencji, a także duża liczba złożzeń z członem *auto-* w połączeniu z rodzimymi podstawami wskazuje na większą produktywność tego członu w języku rosyjskim.

Złożenia z członem *tele-*

Człon *tele-* jest greckiego pochodzenia, może posiadać trzy znaczenia: ‘1. wskazuje na związek znaczeniowy z działaniem na odległość, np. *telefon*, 2. wskazuje na związek znaczeniowy z telewizją, np. *telegazeta*, 3. wskazuje na związek znaczeniowy z telefonem, np. *telemarketing*’ (WSWO, s. 1241). T.F. Jefremowa (ЕФРЕМОВА 2000, T. 2., s. 756) definiuje ten człon następująco: „начальная часть сложных слов, вносящая значения: 1. слов телевидение, телевизионный, типа: *телеантенна*, *телеаппаратура*, а также 2. Действующий на дальнее расстояние, осуществляемый на расстоянии: *телеавтоматизация*, *телебинокль*”. Rozpowszechnienie się tego członu i jego produktywność związana jest z rozwojem telewizji oraz telefonii, obserwuje się

stały wzrost częstotliwości jego użycia. Współcześnie człon *tele-* jest zapożyczany w całości złożenia z języka angielskiego – dotyczy to przede wszystkim strefy biznesu, telekomunikacji. Podobnie jak w przypadku członu poprzedniego, może on tworzyć różne warianty z innymi członami.

MODEL: *теле-* (ros.) – *tele-* (pol.)

Wśród wyrazów z członem *tele-*, który jest członem skróconym, nie-samodzielnym, występują dwa modele: *tele-* + *człon w postaci pełnej* oraz *tele-* + *człon w postaci skróconej*. Przyjrzyjmy się przykładom pochodzącym z grupy, w której *tele-* posiada związek znaczeniowy ze słowem *telewizja*:

ros. ТЕЛЕВИДЕНИЕ [angł. television] – pol. TELEWIZJA [ang. television]

ros. ТЕЛЕВИЗОР [angł. televisor] – pol. TELEWIZOR [ang. televisor]

a także z podstawą rodzimą w obu językach (kalki w obu językach):

ros. ТЕЛЕЗРИТЕЛЬ – pol. TELEWIDZ

Ponadto w języku rosyjskim, jak podaje na przykład słownik pod red. G.N. Sklarewskiej, funkcjonują również: *мелелюбитель*, *телепередача* itp. [Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения 1998]. W odniesieniu do tego znaczenia pierwszego członu *tele-* w języku polskim występuje definicja opisowa, podczas gdy w języku rosyjskim jest realizowany ten sam model. Podobnie jak w poprzedniej grupie, i w tej występuje brak ekwiwalencji w zakresie złożzeń, w których w języku polskim *tele-* nie występuje jako atrybutywna część złożenia, ale jako przymiotnik *telewizyjny* w funkcji atrybutywnej typu:

ros. ТЕЛЕПРОГРАММА [*tele-* + фр. programme] – pol. PROGRAM TELEWIZYJNY

ros. ТЕЛЕДЕБАТЫ [*tele-* + фр. débats] – pol. DEBATA TELEWIZYJNA

- ros. ТЕЛЕЭФИР [*tele-* + gr. *either*] – pol. AUDYCJA TELEWIZYJNA⁶⁰
 ros. ТЕЛЕРЕКЛАМА [*теле-* + *реклама*] – pol. REKLAMA TELEWIZYJNA
 ros. ТЕЛЕСЕРИАЛ [*теле-* + *сериал*] – pol. SERIAL TELEWIZYJNY

Drugie znaczenie członu *tele-*, związane z działaniem na odległość, realizują następujące przykłady z drugim członem niesamodzielnym, zapożyczone jednak w całości z języków zachodnioeuropejskich:

- ros. ТЕЛЕГРАММА [англ. lub фр. *telegramme*] – pol. TELEGRAM⁶¹ [*ang. telegram*]
 ros. ТЕЛЕПАТИЯ [нем. *Telepathie*, фр. *télépathie*] – pol. TELEPATIA⁶² [*ang. telepathy*]
 ros. ТЕЛЕГРАФ [*теле-* + *-граф*] – TELEGRAF⁶³ [*tele-* + *-graf*]

oraz, zdecydowanie częściej z drugim członem samodzielnym:

- ros. ТЕЛЕКОНФЕРЕНЦИЯ [англ. *teleconferencing*] – pol. TELEKONFERENCJA [*tele-* + niem. *Konferenz*]
 ros. ТЕЛЕТЕКСТ [англ. *teletext*] – pol. TELETEKST [*ang. teletext*]
 ros. ТЕЛЕФАКС [англ. *telefax*] – pol. TELEFAKS [*tele-* + *ang. fax*]
 ros. ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ [*tele-* + лат. *communicatio*] – pol. TELEKOMUNIKACJA [*tele-* + łac. *communicatio*]
 ros. ТЕЛЕМЕХАНИКА [*теле-* + *механика*] – TELEMECHANIKA [*tele-* + *mechanika*]

⁶⁰ Podobny brak ekwiwalencji stwierdzono w przypadku członów złożzeń typu *авиа-* (*авиалиния* – *linia lotnicza*, *авиатранспорт* – *transport lotniczy*, *авиагоризонт* – *sztuczny horyzont*), *аван-* (*аванзал* – *przedsiónek*, *hall*, *аванложа* – *przedsiónek łóży*, *аванпост* – *placówka przednia*, *awanpost*). Świadczy to o większej produktywności złożzeń w języku rosyjskim.

⁶¹ *-gram* ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z literą, pismem, zapisem lub ilustracją’ [gr. *-gramma*] (WSWO, s. 461).

⁶² *-patia* ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z czuciem, odczuwaniem, cierpieniem, chorobą lub leczeniem’ [gr. *-patheia*] (WSWO, s. 952).

⁶³ *-graf* ‘ostatni człon wyrazów złożonych wskazujący na ich związek znaczeniowy z pisanem, zapisem, opisywaniem czegoś’ [gr. *-grapho*] (WSWO, s. 460).

- ros. ТЕЛЕОБЪЕКТИВ [*теле-* + *объектив*] – TELEOBIEKTYW [*tele-* + *obiektyw*]
 ros. ТЕЛЕЦЕНТР [*теле-* + *центр*] – TELECENTRUM [*tele-* + *centrum*]

Większość tych złożzeń jest zapożyczona z języka angielskiego z drugim członem samodzielnym, zdarzają się również kalki i półkalki (ros. *телевидение*). Dla tego znaczenia członu *tele-* znalazłam jeden przypadek ekwiwalentu rodzimego w języku polskim:

- ros. ТЕЛЕТАЙП [англ. teletype] – DALEKOPIS

występuje on jednak tylko w przypadku tego leksemu, ponieważ sprawca czynności, jak podaje słownik pod red. W. Doroszewskiego: ‘pracownik nadający telegraf za pomocą dalekopisu’, to *teletypista* (SJPD).

Oprócz wymienionych już, utrwalonych w obu językach złożzeń, funkcjonują również najnowsze złożenia zapożyczone w całości z języka angielskiego z charakterystycznym sufiksem *-ing*⁶⁴:

- ros. ТЕЛЕБАНКИНГ [англ. tele- + banking] – pol. TELEBANKING [ang. *tele-* + *banking*]
 ros. ТЕЛЕМАРКЕТИНГ [англ. tele- + marketing] – pol. TELEMAR-KETING [ang. *tele-* + *marketing*]
 ros. ТЕЛЕШОППИНГ [англ. tele- + shopping] – pol. TELESHPING [ang. *tele-* + *shopping*]⁶⁵
 ros. ТЕЛЕРЕКОРДИНГ [англ. tele- + recording] – pol. TELERECORDING [ang. *tele-* + *recording*]

Złożenia zawierające pierwszy człon niesamodzielną *tele-* o dwóch lub trzech możliwych znaczeniach stanowią symetryczną grupę w obu badanych językach, symetria wskazująca na szerszą tendencję w ramach omawianych compositów jest charakterystyczna przede wszystkim

⁶⁴ Wyodrębniłam je na podstawie źródeł internetowych, nie słowników, ponieważ w słownikach nie są obecne. Podaję je w celu zobrazowania mechanizmu i produktywności modelu.

⁶⁵ W języku polskim funkcjonuje również kalka tego złożenia pochodząca z języka angielskiego: *telezakupy*.

dla nowszych (lub najnowszych) złożzeń – we wcześniejszych może wystąpić asymetria w postaci tłumaczenia jednego z członów (częściej w języku polskim) lub w postaci definicji opisowej z członem atrybutywnym.

Złożenia z członem *-logia*

Człon *-logia* jest pochodzenia greckiego, jego podstawowe znaczenie to ‘wskazujący na związek znaczeniowy z doktryną, teorią, nauką’ (WSWO, s. 753). W słowniku T.F. Jefremowej (ЕФРЕМОВА 2000, T. 1, s. 800) czytamy na temat tego członu złożenia: „конечная часть сложных существительных, вносящая значение слов: наука, научная дисциплина или область знаний, которая названа в первой части слова: *биология, геология*”. W niniejszym materiale znalazły się złożenia zapożyczone w całości za pośrednictwem języków zachodnioeuropejskich lub też, na co wskazują słowniki, zaczerpnięte bezpośrednio z greki lub łaciny. Człon *-logia* jest członem produktywnym, występującym zawsze w postpozycji, najczęściej z pierwszymi członami niesamodzielnymi. W nowej leksyce łączy się również z podstawami rodzimymi, choć rzadziej, występuje regularnie w obu badanych językach, tworząc ekwiwalentne grupy w ramach modelu z pierwszym członem obcym.

MODEL: *-логия* (ros.) – *-logia* (pol.)

- ros. ИДЕОЛОГИЯ [нем. Ideologic < гр. idea + *-logia*] – pol. IDEOLOGIA [fr. ideologie]
- ros. БАКТЕРИОЛОГИЯ [нем. Bakteriologie < гр. bakteria + *-logia*] – pol. BAKTERIOLOGIA [fr. bacterie + *-logia*]
- ros. БАЛНЕОЛОГИЯ [нем. Balneologie < лат. balneum + *-logia*] – pol. BALNEOLOGIA [łac. balneum + *-logia*]
- ros. ТАВТОЛОГИЯ [гр. tautologia] – pol. TAUTOLOGIA [fr. tautologie]
- ros. ГИДРОЛОГИЯ [гр. hydro- + *-logia*] – pol. HYDROLOGIA [gr. hydro- + *-logia*]
- ros. ФИЛОЛОГИЯ [фр. philologie] – pol. FILOLOGIA [fr. philologie]

- ros. ГИНЕКОЛОГИЯ [нем. Gynäkologie < gr. gyne + *-logia*] – pol. GINEKOLOGIA [fr. gyneco + *-logia*]
 ros. ПАТОЛОГИЯ [нем. Pathologie < gr. pathos + *-logia*] – pol. PATOLOGIA [gr. pathos + *-logia*]

Podobnie również: *dermatologia* – дерматология, *chronologia* – хронология, *cytologia* – цитология, *biologia* – биология, *genealogia* – генеалогия, *grafologia* – графология, *oftalmologia* – офтальмология. Jak wskazują przykłady, część złożeń została zapożyczona za pośrednictwem języka francuskiego, na podstawie niektórych opisów słownikowych można także twierdzić, że złożenie powstało na gruncie rodzimym (np. *ginekologia*). W odniesieniu do części z nich trudno ustalić, czy zostały w całości zapożyczone (trudno ustalić interwencję pośredników), czy też utworzone.

Człon *-logia* łączy się również z podstawami rodzimymi, często o zabarwieniu stylistycznym, na przykład w języku polskim – *psychologia*. WASZAKOWA (2005, s. 255) wymienia również nacechowane *wałęsologia*, *zakulisologia* na oznaczenie zjawisk społecznych czy też pewnego typu zachowań, w funkcji nadania im cech doktryny czy nauki.

Composita należą do struktur dziś bardzo produktywnych w obu badanych językach. Oprócz wymienionych, które są utrwalone w obu językach, a także przeżywają niejaki rodzaj odświeżenia poprzez najnowsze zapożyczone złożeńowce, wśród charakterystycznych, choć mniej licznych, znalazły się także zapożyczone z języka angielskiego *-bol/-бол* (*futbol* – футбол, *basketbol*, *baseball* – бейсбол, *woleibol*, *gandbol*) *-man/-ман*, *-men* (*narkoman* – наркоман, *meloman* – меломан), charakterystyczne tylko dla języka rosyjskiego *пресс-* (*пресс-конференция* – konferencja prasowa, *пресс-секретарь*) i inne, przy czym w ich budowie możemy zauważyć człon atrybutywny wskazujący na jakąś cechę (*мини-пальто*) lub też dwa równorzędne człony (*кофе-пауза*). Oba modele w języku rosyjskim są produktywne w przypadku złożeń z członami niezapożyczonymi. Wskazują one na większą produktywność tego typu modeli w języku rosyjskim. Najnowsze modele złożeń w języku rosyjskim pisane są z dywizem, co jeszcze wyraźniej wskazuje na swobodę łączenia elementów. Złożenia wyraźnie ilustrują osłabienie norm w zakresie tworzenia oraz użycia słów i wyrażeń w obu językach.

V. Wnioski

Badania adaptacji słotwórczej wyrazów obcego pochodzenia niezależnie od faktu, iż są one dziś w językoznawstwie dziedziną bardzo rozwiniętą i badaną w różnych aspektach, rozwijają się przede wszystkim w kierunku analizy morfemów zapożyczonych oraz ich udziału w rodzimym słotwórstwie. Celem moich badań było wskazanie adaptacji wybranych morfemów (sufiksów, prefiksów oraz członów złożień) w obu językach, ich symetrii bądź asymetrii w leksemach obcego pochodzenia. Analiza wskazała, iż elementy słotwórcze, które ulegają adaptacji do systemów słotwórczych języków zapożyczających, często łączą się nie tylko z podstawami zapożyczonymi, ale również rodzimymi, modyfikując te systemy poprzez tworzenie nowych modeli słotwórczych. Badaniom poddałam modele zawierające sufiksy, prefiksy oraz człony złożień. Nie podjęłam w analizie problemu skrótowców, które również są dziś aktywnie zapożyczane i przekształcają systemy⁶⁶, w większości jednak nie stanowią materiału leksykograficznego. Analiza aspektu słotwórczego wymagała uwzględnienia najnowszych słowników oraz innych źródeł, które poszerzyły badany materiał oraz wnioski przeprowadzone w oparciu o jego badanie. W toku analizy wybranych problemów niezbędne okazało się również uwzględnienie i ustosunkowanie się do wielości stanowisk teoretycznych w ramach statusu formantów, granic i zakresów definicyjnych takich jednostek jak *afiks*, *afiksoid*, *prefiks*, *prefiksoid*, *sufiks*, *sufiksoid*, *człon złożenia* itp.

Możemy sformułować następujące wnioski z przeprowadzonej analizy:

1. Podstawowym podziałem zastosowanym w przypadku badanego materiału był podział na zapożyczenia podzielne oraz niepodzielne słotwórczo. Jednostki niepodzielne słotwórczo, w których nie można wyodrębnić samodzielnych formantów, są przenoszone do obu badanych języków, często również w postaci całych gniazd słotwórczych, choć trudno jest do końca zinterpretować ich pochodzenie. Niektórzy badacze uważają, że są to derywaty tworzone

⁶⁶ Na ten temat piszą np. МАРИНОВА 2008a, 2008c; МИТУРСКА-БОЯНОВСКА 2008.

na gruncie rodzimym, jednak źródła leksykograficzne wskazują na zapożyczanie.

2. Wśród jednostek niepodzielnych słowotwórczo najbardziej produktywne są leksemy związane z leksyką ekonomiczną, informatyczną, elektroniczną, typu: *komputer*, *internet* itp., które są zapożyczane, a także tworzą ciągi analogiczne.
3. Leksemy podzielne słowotwórczo to takie leksemy, w których można wyodrębnić sufiksy, prefiksy i inne człony. Poddałam analizie przede wszystkim te z nich, które zawierają obcą podstawę słowotwórczą, w niektórych wskazałam rodzime odpowiedniki takich podstaw.
4. Analiza wybranych sufiksów internacjonalnych pozwoliła wskazać modele symetryczne oraz asymetryczne leksemów, asymetrię zaobserwowano w przypadku sufiksów *-izm/-изм*, *-ость*, *-ство*, a także *-acja*, *-izacja/-ация*, *-изация*, *-није*, *-овк(а)*, *-ость*. Wysoki stopień ekwiwalencji zaobserwowano w przypadku formantów *-ing* oraz *-až*. Badane formanty wykazują również aktywność w leksyce rodzimej, tworząc formacje często nacechowane stylistyczne, okazjonalne, potoczne⁶⁷.
5. Analiza sufiksów wykazała rozbieżności stylistyczne wielu zapożyczeń, w języku rosyjskim leksemy z badanymi sufiksami wskazują na ograniczenie stylistyczne i użycie w obrębie terminologii, w języku polskim brak takiego ograniczenia.
6. W odniesieniu do badanych modeli słowotwórczych zawierających wyodrębnione i omówione sufiksy obce w obu językach obserwuje się zjawisko dubletowości oraz konkurencji modeli (w ramach opozycji sufiks rodzimy – sufiks obcy), w których działa zasada analogii (ciągów analogicznych) oraz moda językowa. Wpływ na konkurencyjność modeli ma również najnowsza leksyka zapożyczana bardzo dynamicznie i do różnych stylów językowych.
7. W ramach badań prefiksów zaobserwowano tylko modele symetryczne z prefiksami *super-*, *anty-*, *de-*, *re-* oraz *hiper-*. Asymetria w tych modelach dotyczyła bądź zróżnicowania stylistycznego, bądź też produktywności w jednym z badanych języków.

⁶⁷ Oprócz wymienionych wcześniej źródeł interesujący materiał zawierający nowe leksemy rodzime z morfemami angielskiego pochodzenia można znaleźć w artykule A.I. Dżakowa (Дьяков 2012).

8. W przypadku wybranych prefiksów – podobnie jak sufiksów – wskazałam produktywność w obrębie leksemów rodzimych, które tworzą formacje hybrydalne, również bardzo rozpowszechnione w obu językach.
9. Jako ostatnią grupę analizie poddałam złożenia, wychodząc od tego, iż są one dziś najbardziej produktywnym sposobem słownotwórczym. Ze względu na obecność tego modelu w systemie języka rosyjskiego jest on bardziej charakterystyczny właśnie dla tego języka.
10. Badania ze złożeniami *tele-*, *auto-* oraz *-logia* wskazały różne modele złożzeń, a mianowicie modele z członami samodzielnymi oraz niesamodzielnymi. Samodzielne są charakterystyczne dla leksyki najnowszej (np. *telemarketing*), zapożyczone w całości najczęściej z języka angielskiego, niesamodzielne natomiast – zakorzenione w obu językach, o określonej semantyce i nacechowaniu stylistycznym (np. terminologia: *balneologia*).
11. Wśród złożzeń spora część to również kalki oraz półkalki, a także – przede wszystkim jako odpowiednik złożenia w języku polskim – definicje opisowe, zawierające przymiotnik utworzony od podstawy zapożyczonej (np. *reklama telewizyjna* – *телереклама*).

Leksykalno-semantyczne i stylistyczne aspekty adaptacji jednostek zapożyczonych

I. Obcość na poziomie leksykalno-semantycznym – uwagi wstępne

Przedmiotem szczegółowej analizy w tym rozdziale będzie, zgodnie z przyjętą w całej pracy metodą, treść (*план содержания*) danej jednostki leksykalnej przejętej do języka polskiego i języka rosyjskiego, a więc jej „napełnienie” znaczeniem na gruncie języka zapożyczającego. Słowo przejmowane z obcego systemu językowego, oswajając się czy będąc oswajaniem przez nowy system, zaczyna przystosowywać do niego swoją strukturę semantyczną (nie tylko formalną, analizowaną w poprzednich rozdziałach), stając się nierzadko strukturą wieloznaczną, komponentem jednostek frazeologicznych, związków wyrazowych (stosunki syntagmatyczne) oraz wchodząc w stosunki synonimiczne i antonimiczne (stosunki paradygmatyczne).

Oczywiście, jednostka zapożyczona może pozostać na peryferiach systemu (np. egzotyzm) jako wyraz obcy, nie tylko w zakresie swojego znaczenia, ale również potencjału leksykalno-semantycznego, gdy „odczuwana” obcość będzie wywołana przede wszystkim przez nieobecność w świadomości użytkownika asocjacji w związku z brakiem derywatów zarówno strukturalnych, jak i semantycznych. Dzieje się tak dlatego, że wyraz obcy przejęty do nowego systemu, traci motywację, którą posiadał jako etymon, będąc w otoczeniu wyrazów, formantów, gniazd słowotwórczych jako znaków jego przynależności do tegoż systemu, jego swojskości i rodzimości w nim. Przeniesienie go w nowe

„otoczenie”, „środowisko” powoduje, iż jego motywacja, konotacja, odcienie znaczeniowe mogą być czytelne i odtworzone jedynie wśród osób znających język będący dawcą zapożyczenia¹. Przeciętny użytkownik języka często nie jest w stanie odczytać nie tylko owej motywacji, ale również podstawowego przeniesionego znaczenia na początkowym etapie jego wchodzenia do systemu. Jak pisze I.O. Prochorowa (ПРОХОРОВА 2007, s. 60): „скорость адаптации новых языковых единиц непосредственно связана с тем знанием о мире, которое заключает в себе личный опыт человека”².

Stopień obcości na poziomie leksykalno-semantycznym często związany jest z polem tematycznym, jakiego dotyczy zapożyczane słowo, oraz obecnością (bądź też nieobecnością) desygnatu danej jednostki. Przejmowanie nazwy wraz z przedmiotem niweluje poziom poczucia obcości / inności wyrazu.

Jeśli przyjąć za I.O. Prochorową (ПРОХОРОВА 2007, s. 58), iż: „носители языка воспринимают новые языковые единицы сквозь призму того видения мира, которое складывается у них под воздействием языка, иными словами, что язык задает способы концептуализации новых предметов и явлений общественной жизни”, to trzeba, badając możliwości leksykalno-semantycznej adaptacji, postawić pytanie: Czy wyrazy obcego pochodzenia zachowują znaczenia obecne w leksemie języka, który jest dawcą zapożyczenia? Innymi słowy: W jaki sposób odbywa się (jeśli się odbywa) konceptualizacja³ nowych słów

¹ Chyba, że przejmowane są z obcego języka całe gniazda słowotwórcze.

² I.O. Prochorowa (ПРОХОРОВА 2007) przeprowadziła interesujące badania stopnia semantycznej adaptacji leksyki zapożyczonej, z których jednoznacznie wynika, iż tylko słowa zapożyczone używane w codziennej komunikacji nie wywołują trudności przy próbie ich eksplikacji (przy czym osoby młodsze dużo łatwiej przyswajają współczesną leksykę obcojęzyczną oraz potrafią ją objaśnić). Badaczka podaje, że aż 25% wybranych przez nią zapożyczeń grupa respondentów przypisała całkowicie błędne znaczenie.

³ Kognitywiści uważają, iż wraz z jednostką leksykalną obcego pochodzenia zapożyczany jest koncept, jak piszą G.A. Kurdecza i S.F. Plasunowa (КУРДЕЧА, ПЛАСУНОВА 2011, s. 62): „при взаимодействии различных лингвокультур происходит взаимообмен не только лексическими единицами, но и системами категоризации мира. [...] Заимствования являются транспортерами культурной информации, так как в процессе заимствования в принимающий язык вслед за иноязычной лексикой тянется «шлейф» дополнительных прагматической информации, содержащей

w świadomości użytkowników języka? W jaki sposób na konkretnym materiale można zaobserwować modyfikacje semantyczne zapożyczeń? Przedmiotem moich badań będą przede wszystkim sposoby adaptacji z uwzględnieniem zmian znaczeniowych.

Według Grzegorza KLEPARSKIEGO (2001, s. 26) proces zapożyczania wiąże się ze zmianami na płaszczyźnie semantycznej. W obrębie danych pól semantycznych dochodzi do importacji znaczenia, ale nie zawsze tak się dzieje. G. Kleparski wymienia trzy podstawowe typy zmian znaczeniowych zachodzących w trakcie zapożyczania: zwężenie znaczenia, poszerzenie znaczenia, przeniesienie znaczenia⁴. Zdaniem rosyjskich badaczek, m.in. J.E. Birżakowej, modyfikacja znaczenia danej jednostki zapożyczanej, rozszerzanie tego znaczenia możliwe jest tylko na etapie kontaktu języków między sobą (БИРЖАКОВА, ВОЙНОВА, КУТИНА 1972), późniejsze modyfikacje odbywają się już na gruncie rodzimym i zależą od czynników, które mogą nie mieć żadnego związku z procesem zapożyczania oraz z językiem „dawcą” bądź pośrednikiem zapożyczenia. Są to na przykład procesy i tendencje charakterystyczne dla języka zapożyczającego (obecność synonimów, wypieranie znaczeń przestarzałych, zmiany w obrębie systemu, zmiany normy językowej i uzusu)⁵. Słowo zapożyczone nazywa mniejszy fragment rzeczywistości niż w języku, który jest źródłem tego zapożyczenia, oraz ma mniejszy potencjał znaczeniowy i kontekstualny (ГРЕБИННИК 2008, s. 120). Za-

временные, географические, социальные данные. [...] Заимствования вносят определенный вклад в формирование концептов”. Aspekty kognitywne, choć bardzo interesujące, nie są szczegółowym przedmiotem mojego zainteresowania w niniejszym opracowaniu.

⁴ Wśród językoznawców procesy te nazywane są różnie, często występuje podział na takie, które dotyczą bezpośrednio przejmowania jednostek leksykalnych, oraz takie, które odnoszą się do procesów adaptacji i zmian znaczeniowych po włączeniu ich do systemu. E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a) nazywa te procesy odpowiednio: *копирование, трансформация* (procesy przejmowania) oraz *развитие семантики иноязычных слов* (procesy adaptacji, np. determinologizacja, deegzotyżacja, polisemia). Wśród procesów adaptacji semantycznej używa się również terminów: „specjalizacja znaczenia”, „terminologizacja”, „resemantyzacja”, „powtórna semantyzacja” itp. Niektóre z nich omówione zostaną na przykładach w części analitycznej.

⁵ Zawężenie znaczenia rzadko dotyczy leksyki międzynarodowej oraz terminologicznej, która będzie jeszcze przedmiotem rozważań.

pożyczenie leksemu, czyli swego rodzaju „wyjęcie, wyrwanie” wyrazu z systemu, może powodować również naturalne pozbawienie wszelkich związków i skojarzeń, które posiadał on, będąc w systemie danego języka, tym samym wiąże go silniej z przedmiotem nominacji (ГРЕБИННИК 2008, s. 122). Jest to proces jednoczesny. Zdaniem wielu współczesnych lingwistów (Z.N. Kozłowa, Ł.A. Nowikow) słowo pozbawione wewnętrznych związków i swoistej formy znaczeniowej, wewnętrznej, żyje swoim życiem i może być na gruncie języka zapożyczającego zmodyfikowane do takiego stopnia, który nie będzie miał już nic wspólnego z jednostką zapożyczoną i językiem będącym „dawcą” zapożyczenia (КОЗЛОВА 1970, s. 93). Problem ten jest również przedmiotem moich rozważań i dotyczy niektórych spośród badanych jednostek w ramach omawianej symetrii oraz asymetrii zjawisk zapożyczania i adaptacji.

Wśród czynników wpływających na różnice w zakresach znaczeniowych jednostek leksykalnych obu języków, modyfikacji semantycznych, a także stylistycznych można wyróżnić następujące:

- potrzeba nazwania jakiegoś nowego fragmentu rzeczywistości;
- ogólne procesy językowe trwające w danym systemie (aktualność określonych grup tematycznych czy rejestrów, aktualizacja słów jakiejś grupy leksykalnej czy stylistycznej, procesy przenikania leksemów z podstandardu językowego, archaizacja znaczeń);
- czynniki ekstralingwistyczne (kontakt z inną kulturą, sytuacja społeczno-polityczna, przemiany kulturowe danego kraju);
- obecność języków pośredniczących⁶.

Na podobieństwo zaś będą wpływały procesy internacjonalizacji słownictwa oraz przyspieszone w obu badanych językach (również w innych językach europejskich) procesy adaptacji jednostek. Procesy

⁶ W następujący sposób o tym czynniku piszą S.I. Bachtina i T.N. Pawłowa (БАХТИНА, ПАВЛОВА 2014, s. 90): „Необходимо учитывать тот факт, что лексемы, входящие в язык через язык-посредник, обычно несут на себе черты последнего, поэтому иногда бывает невозможно четко проследить отношения между двумя системами – передающей и принимающей. Конечным результатом таких преобразований может быть искаженное восприятие исконного значения слова, связанное с изначальным неверным его пониманием, в результате чего многие зафиксированные в слове семы оказываются нераскрытыми, что ведет к изменению смысла вообще”.

te, zbieżne dla wielu systemów, są obecne szczególnie dziś, we współczesnej sytuacji społeczno-kulturowej, a nie miały tak intensywnego charakteru w przeszłości. Jednakże nawet internacjonalność słownictwa nie zawsze gwarantuje symetrię znaczeniową w tak blisko spokrewnionych językach, jakimi są polski i rosyjski, obok internacjonalności na poziomie formalnym, gramatycznym musi znaleźć się taka cecha, jak ekwiwalencja przekładowa w planie treści.

„Struktury semantyczne ekwiwalentnych etymologicznie i formalnie leksemów – jak pisze na temat internacjonalizmów Jolanta MAĆKIEWICZ (1992, s. 150) – mogą się różnić liczbą znaczeń oraz sposobami ich powiązania”; różnice te będą dotyczyły w moim opracowaniu dwóch poziomów: poziomu między językiem zapożyczającym oraz językiem będącym źródłem zapożyczenia, jak również poziomu porównania dwóch języków zapożyczających (rosyjski – polski). Według J. MAĆKIEWICZ (1992, s. 150) te pozornie ekwiwalentne sensory różnią się na kilka sposobów. Może to być różnica stylistyczna, konotacyjna, różnica miejsca w strukturze semantycznej (znaczenie główne a znaczenie poboczne) oraz różnica w zakresie (zakres znaczeniowy szerszy i węższy).

Za Andrzejem MARKOWSKIM (2004, s. 49) przyjmuję, iż internacjonalizacja, która charakteryzuje słownictwo obu badanych języków, „bardzo często dokonuje się nie na poziomie całych wieloznacznych leksemów, lecz na poziomie ich poszczególnych znaczeń”. Stąd też wydaje się zasadne przyjąć, że internacjonalizmy semantyczne są kategorią nieodzowną, aby opisać internacjonalne elementy leksyki. Dla niniejszych badań to rozróżnienie ma również znaczenie, jeśli założę, zgodnie z tezą A. MARKOWSKIEGO (2004, s. 40), że w przypadku badań leksyki zapożyczonej nie zawsze mamy do czynienia z internacjonalizmem leksykalnym, w którym zapożyczone zostają wszystkie znaczenia, lecz z internacjonalizmem semantycznym, a więc „takim wspólnym znaczeniem leksemu wieloznacznego, które występuje w różnych językach co najmniej dwóch rodzin językowych”.

Analiza zapożyczeń leksykalnych w języku rosyjskim i polskim wykazała, co pokazane zostanie w części analitycznej, że w przypadku tych dwóch języków najczęściej mamy do czynienia z monosemicznym internacjonalizmem leksykalnym (wyraz ma jedno znaczenie i powtarza się ono w różnych językach) oraz pełnym internacjo-

nalizmem leksykalnym (wyraz ma kilka znaczeń i one powtarzają się w kilku językach).

Podsumowując, proces adaptacji jednostki obcej na poziomie leksykalnym można ująć w następujących etapach:

- przejście jednostki (neologizm) jako struktury monosemicznej z języka etymonu (na tym etapie możemy mieć do czynienia z zawężeniem znaczenia oraz rozszerzeniem znaczenia);
- adaptacja = ukonstytuowanie znaczenia⁷;
- możliwe modyfikacje: rozwój nowych znaczeń (struktur wieloznacznych), konotacji wyrazu i jego nacechowania pozytywnego bądź negatywnego; archaizacja, terminologizacja, determinologizacja, specjalizacja znaczenia.

Z przyjętych założeń i rozważań wynika jasno, iż proces adaptacji na poziomie leksykalno-semantycznym i stylistycznym, pomimo zbieżności czynników na niego wpływających, jest procesem złożonym i wieloaspektowym. Może dotyczyć różnic w badanych systemach zarówno na etapie przejmowania jednostek, jak i ich adaptacji. W niniejszym opracowaniu, niewyczerpującym całości zagadnień, spróbuję przyjrzeć się wybranym problemom i nakreślić tendencje najbardziej charakterystyczne dla adaptacji jednostek obcego pochodzenia w tym aspekcie w języku polskim i rosyjskim.

II. Cechy systemowe

System leksykalny języka polskiego i rosyjskiego

„Если язык – это свидетель и хроникер всех общественных изменений, то в первую очередь таким свидетелем оказывается лексика, лексическая семантика” – pisze Olga Jermakowa (ЕРМАКОВА

⁷ Mam tutaj na myśli proces, który w rosyjskim językoznawstwie nazywany jest niwelowaniem *диффузности значения* charakterystycznym dla jednostek przejmowanych przez nowy system. Adaptacja może mieć również charakter kategorialny, który omawiany był w rozdziale dotyczącym kategorii rodzaju oraz liczby, to znaczy, że zmiana kategorii gramatycznych jest również modyfikacją na poziomie leksykalno-semantycznym, gdyż nie sposób tych procesów rozdzielić w obrębie konkretnych jednostek językowych.

2006, s. 23). Systemy leksykalne języków, w tym polskiego i rosyjskiego, jako uporządkowane i zhierarchizowane układy znaczeń oraz pojęć pogrupowane według różnych kryteriów ulegają na przestrzeni czasu różnorodnym przekształceniom; nie waham się powiedzieć, iż jest to poziom języka w szczególności ulegający zmianom⁸. Zmiany te dotyczą całego systemu leksykalnego, niezależnie od pochodzenia znajdujących się w nim jednostek. W obu językach leksemy wchodzą we wzajemne stosunki synonimii, antonimii, ulegają archaizacji, aktualizacji znaczeń itp., podlegają również procesom metaforyzacji, derywacji semantycznej, frazeologizacji itp. Powtórzmy raz jeszcze: procesy te dotyczą systemu leksykalnego jako całości.

Współczesne badania zjawisk występujących w obrębie znaczeń wyrazów pozwalają wyodrębnić: rozszerzenie znaczeń, związane często z defrazeologizacją, rozwój znaczeń przenośnych, szczególnie w niektórych grupach leksykalno-semantycznych, aktywizację metafor, aktualizację słów znajdujących się na wcześniejszych etapach na peryferiach systemu językowego, aktywną asymilację środków leksykalnych pochodzących z innych stylów i rejestrów (por. np. МАРИНОВА 2008a; ЕРМАКОВА 2006).

Rozwój leksykonu, a więc zasobów leksykalnych danego języka, w znacznym stopniu zależy również od kontaktów z innymi językami i polega na przejmowaniu elementów w wyniku tych kontaktów do języka rodzimego. Jak wiadomo, zakres i charakter kontaktów językowych bywa różny, ma różną intensywność, a także zależy od specyficznych cech obu kontaktujących się ze sobą języków. Badania, jakie przedstawiłam w poprzednich rozdziałach, dotyczyły aspektów formalnych (morfologicznych, słowotwórczych, fonetycznych) przejmowania jednostek obcych, jednakże należy podkreślić, że są to zasadniczo aspekty wtórne do samego badania zapożyczeń leksykalnych, czyli ze względu na znaczenie. Jak udowadnia Bogdan WALCZAK (1989, 1992), spośród wszystkich języków słowiańskich języki polski i rosyjski cechują się największym stopniem wpływów obcojęzycznych na poziomie leksykalno-frazeologicznym.

⁸ „Лексика – один из самых подвижных уровней, реагирующих на все изменения в социуме” (БАХТИНА, ПАВЛОВА 2014, s. 89).

Aspekt leksykalny zapożyczeń, jak pisze Witold CIENKOWSKI (1964, s. 417–418), dostarcza informacji m.in. o tym:

- z jakimi narodami stykał się dany naród lub grupa społeczna,
- na jakiej płaszczyźnie narody te się stykały,
- w jakim okresie kontakty te miały miejsce,
- jaki był zasięg tych kontaktów

oraz (choć, jak pokazują badania, trudno tu o ostateczne rozstrzygnięcia) czy w kontaktach tych jakieś inne narody odgrywały rolę pośredników. Zapożyczenia leksykalne dotyczą więc przede wszystkim potrzeb kulturowych i cywilizacyjnych. Przyczyny zapożyczeń leksykalnych w literaturze dzieli się na lingwistyczne i ekstralingwistyczne⁹.

Zilustrujmy procesy modyfikacji zasobów leksykalnych obu języków w następujących tabelach:

JĘZYK POLSKI

Język	Wiek										
	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
łacina		x	x	x	x	x	x				
czeski	x	x	x	x	x	x	x				
niemiecki				x	x	x	x	x	x	x	x
włoski							x	x	x	x	x
francuski							x	x	x	x	x
rosyjski					x	x	x	x	x	x	
angielski									x	x	x

⁹ L.P. Krysin (КРЫСИН 1996, s. 146–150) w opracowaniu *Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни*, używając tego podziału, wymienia dwa rodzaje przyczyn pojawienia się w systemie obcego słowa. Są to przyczyny językowe, lingwistyczne: konieczność nazwania danej rzeczy, przedmiotu, zjawiska (np. кино, такси); potrzeba rozgraniczenia bliskich treściowo pojęć (np. страх – паника, сообщение – информация); uniknięcie polisemii słowa rodzimego, uproszczenie jego struktury znaczeniowej; konieczność specjalizacji, detalizacji pojęć (np. вывоз – экспорт); traktowanie słowa zapożyczonego jako bardziej prestiżowego; komunikacyjna aktualność oznaczanego pojęcia oraz przyczyny pozajęzykowe, ekstralingwistyczne: bliskie stosunki polityczne, ekonomiczne i kulturowe między krajami; społeczne, ekonomiczne i polityczne przemiany wewnątrz kraju języka zapożyczającego; polityczna rola kraju i języka, z którego zapożyczane jest słowo; zapożyczanie rzeczy, pojęć i wraz z nimi nazw.

JĘZYK ROSYJSKI

Język	Wiek										
	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
greka	x	x	x	x	x	x	x	x			
łacina							x	x	x		
niemiecki					x	x	x	x	x	x	
włoski									x	x	x
francuski									x	x	x
polski							x	x	x		
angielski								x	x	x	x

Tabele pokazują intensywność oraz zmienność procesów przejmowania wyrazów obcych do języka polskiego i do języka rosyjskiego. Podstawowe różnice dotyczą źródeł zapożyczania oraz ich chronologii. Dla przykładu, podstawowym źródłem zapożyczania do języka polskiego na najwcześniejszym etapie jest język łaciński, a dla języka rosyjskiego – grecki. Jest to związane z przejmowaniem chrześcijaństwa oraz kultury ze świata bizantyjskiego oraz zachodniego. Odrębnym zagadnieniem, którego nie obrazują tabele, o którym jednak należy w tym miejscu wspomnieć, jest fakt, iż wpływ leksyki obcej do języka rosyjskiego, szczególnie w wiekach XIV–XVII, odbywał się w większości przypadków za pośrednictwem polskim (LEEMING 1976, s. 5). Badania Iryny SHCHERBACH (2011, s. 284) dowodzą również, że w XVIII wieku w związku z otwarciem na zachód język rosyjski kontaktował się jednocześnie z kilkoma językami zachodnimi, zapożyczając często te same słowa. Stąd wynikają trudności w ustaleniu języków pośredniczących, o których wspominałam już w poprzednich rozdziałach. Tabele nie wskazują zakresów tematycznych zapożyczanych słów, gdyż są one przedmiotem odrębnych badań poszczególnych zapożyczeń (np. Luciński, Borejszo, Karszniewicz-Mazur, Mańczak-Wohlfeld i in.).

Wydaje się, iż o wiele łatwiej wskazać źródła zapożyczeń oraz klasy tematyczne dziś przejmowanych leksemów. Współcześni lingwiści wskazują jednoznacznie na język angielski jako najczęstsze obecnie źródło zapożyczania. Wśród przyczyn tego zjawiska wymienia się globalizację, język angielski jako język międzynarodowy, prestiż w posługiwaniu się anglicyzmami, dążenie do ekonomii środków językowych, modę

językową, potoczność w języku, nacechowanie ekspresywne. W obu badanych językach będą to pola tematyczne obecne w najnowszych słownikach, przynależące do tzw. nowej leksyki: stosunki społeczne, nauka, kultura i sztuka, informatyka (por. НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНЬСКА 2006, s. 74–75). W tym aspekcie obserwuje się wysoki stopień symetryczności znaczeń wyrazów.

Jak uważa W.A. Kozyriew (КОЗЫРЕВ, ЧЕРНЯК 2007, s. 54), wśród problematyki dotyczącej zapożyczeń nie chodzi dziś tylko o nowe zapożyczenia, ale o aktywizację użycia zapożyczeń, „поскольку наблюдается расширение сфер использования специальной иноязычной терминологии, относящейся к экономике, финансам, коммерческой деятельности и др.”¹⁰. Na przykład leksem *pirat* w *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego posiada następujące jedno objaśnienie: ‘członek załogi statku napadającego inne statki w celach rabunkowych’ (SJPd), w *Wielkim słowniku wyrazów obcych* oprócz wymienionego jest również drugie znaczenie: ‘osoba lub firma łamiąca prawa autorskie, czerpiąca zyski z nielegalnego rozpowszechniania cudzej twórczości, zwłaszcza literackiej i muzycznej’ (WSWO). W języku rosyjskim *нурат* według *Толкового словаря иноязычных слов* L.P. Kryszina to ‘морской разбойник’, natomiast w słowniku pod redakcją G.N. Sklarewskiej znajdujemy również objaśnienie: ‘тот, кто занимается незаконным производством и распространением компьютерных программ, книг и т.п.’ (*Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения* 1998). Źródła wskazują, iż w pierwszym przypadku jest to zapożyczenie za pośrednictwem języka niemieckiego, natomiast nowsze znaczenie zostało zapożyczone do obu języków z angielskiego. Przykład ten potwierdza tendencję do aktywizacji zapożyczeń, do powtórnych nominacji. W tym przypadku proces ten jest w obu językach symetryczny. Nie zawsze jednak tak jest. Dla przykładu:

¹⁰ Podobnie tę kwestię ujmuje W.A. Fiedosow (ФЕДОСОВ [online]): „Надо иметь в виду, что лексика, называющая новые реалии, необязательно является совершенно новой лексикой, образовавшейся «внутри» языка или заимствованной из других языков. Чаше всего новые реалии называются посредством слов, приобретающих новые значения (напр. *пирамида*) либо актуализирующих свои старые значения (*кредит, банк, гимназия*)”.

leksem *kondycjoner* w języku polskim przejęty z języka francuskiego oznacza: ‘urządzenie lub środek do kondycjonowania czegoś’ (WSWO; SJPD), w języku rosyjskim natomiast posiada dwa znaczenia, pierwsze: ‘прибор для кондиционирования воздуха’, przejęte z języka niemieckiego, oraz nowsze, które znajdujemy w słowniku pod redakcją G.N. Sklarewskiej: ‘бальзам для ополаскивания волос’ (*Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения* 1998). W tym przypadku aktualizacja znaczenia poprzez powtórna nominację¹¹ nastąpiła tylko w języku rosyjskim.

Odrębnym zagadnieniem jest charakterystyczny dla obu systemów leksykalnych proces deideologizacji¹², który również wyraźnie odzwierciedlił się w zmianach znaczeniowych i charakterystyce stylistycznej wyrazów (utrata pozytywnego bądź negatywnego wartościowania leksemów typu: *kapitalizm* – *капитализм*, *pluralizm* – *плюрализм* itp.). Leksemy podlegające procesowi deideologizacji wchodzi także w stosunki symetryczności i asymetryczności obu badanych języków, gdyż proces ten wyraźniej odbił się na systemie leksykalnym języka rosyjskiego i nierzadko dotyczy przede wszystkim leksemów rodzimych.

Podalam przykłady tylko kilku tendencji, które mają wpływ na współczesny system leksykalny; niektóre z nich mogą dotyczyć całego słownictwa (np. metaforyzacja znaczeń), niektóre są charakterystyczne przede wszystkim dla leksyki obcego pochodzenia (np. deegzotyżacja), na różnych etapach jej przyswajania (powtórna nominacja jako proces zapożyczania oraz deideologizacja jako proces modyfikacji już na gruncie rodzimym).

¹¹ *Powtórna nominacja* to proces, w którym „у ранее заимствованного слова появляется еще одно значение, также заимствованное. Обычно это происходит, когда один и тот же этимон (в языке источнике он представляет собой многозначное слово) в разное время становится «объектом» сначала материального заимствования (звучание и значение), потом «скрытого» заимствования (только значение)” (МАРИНОВА 2008b, s. 32). Może wynikać również z zapożyczania z różnych języków pośredniczących.

¹² Deideologizację rozumieć podobnie jak ujmują to pojęcie badaczki O.W. Zagorowskaja i S.A. Esmael (ЗАГОРОВСКАЯ, ЕСМАЕЛ 2008, s. 80) jako: „освобождение значений слов от идеологических смысловых приращений, обусловленных восприятием денотата сквозь призму господствующей в обществе в советский период развития русского языка коммунистической идеологии”.

III. Założenia metodologiczne

W tym rozdziale przedmiotem szczegółowych badań oraz rozważań będą aspekty leksykalno-semantyczne i stylistyczne zapożyczeń w języku rosyjskim i polskim, podjęta zostanie próba analizy słów obcych i zakresu ich znaczeń leksykalnych oraz możliwych modyfikacji stylistycznych, które ujęte są w dostępnych źródłach leksykograficznych.

Badania konfrontatywne zapożyczeń na poziomie leksyki mają swoją długą historię. Często ich celem jest doskonalenie praktyki tłumaczeniowej bądź też dydaktyki języków obcych (TRYUK 1989, s. 13). W analizach konfrontatywnych wykorzystuje się metody stosowane w badaniach leksyki jednego języka (TRYUK 1989, s. 16). Jedną z nich jest badanie zapożyczeń leksykalnych prowadzone przy zastosowaniu metody pól tematycznych (por. np. PORAYSKI-POMSTA 2011; DUBISZ 2002; КАРАУЛОВ¹³ 1976 i inni), która pozwala zilustrować, jakie zakresy tematyczne obejmują zapożyczenia z określonych języków. Na gruncie polskim szczegółowe badania dotyczące terminów „pole tematyczne” oraz „pole znaczeniowe” prowadziła Zofia CYGAL-KRUPA (1990, s. 26), definiując pole tematyczne jako „zbiór wyrazów możliwych funkcjonalnie w konkretnej sytuacji tematycznej”, natomiast definicją pola znaczeniowego jako terminu węższego posługuje się w swoich pracach Ryszard TOKARSKI (1984, s. 86), rozumiejąc je jako „grupę wyrazów powiązanych wspólnym znaczeniem, między którymi istnieją określone relacje semantyczne, dające w konsekwencji system zwarty i hierarchiczny”. W niniejszym opracowaniu posługuję się szerszą definicją. Wśród podziałów na grupy leksykalne pojawiają się zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim paralelnie: *człowiek, kultura i sztuka, sport, zdrowie, zwierzęta, rośliny, nauka, praca, rozrywka, biznes i ekonomia, kulinaria* i in. (por. np. MIODUNKA 1980; КАРАУЛОВ 1976). Ich liczba zmienia się w zależności od aktywności poszczególnych sfer działalności człowieka.

Badania słownictwa z określonych dziedzin ujęte są zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim w słownikach tematycznych dwuję-

¹³ Klasyfikację słownictwa i jego ideograficzne opracowanie znajdujemy w pracach Karaulowa (np. КАРАУЛОВ 1976).

zycznych¹⁴ oraz przede wszystkim jednojęzycznych¹⁵. W ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się wyraźny wzrost liczby słowników tematycznych, opracowań ideograficznych, przy odejściu od słowników objaśniających. Jak wiadomo, słownik tematyczny pozwala na systematyzację leksyki uwzględniającą czynniki zarówno wewnątrz-, jak i zewnątrzjęzykowe, przedstawienie jej w różnych wzajemnych stosunkach i układach z innymi słowami tego samego pola tematycznego, tworząc mikro- i makrostruktury w samym słowniku¹⁶. Ich ważność i aktualność dotyczy przede wszystkim celów dydaktycznych, nauki języka, ale również pozwala prześledzić na podstawie zmian jakościowych i ilościowych określonych grup tematycznych przemiany i prze wartościowania społeczno-kulturalne. Stąd bardzo powszechne dziś są słowniki tematyczne dotyczące leksyki komputerowej, informatycznej, biznesowej i handlowej, kulinarnej, związanej z modą, ale również religijnej, filozoficznej. Materiał wymagający dodatkowego komentarza został opracowany z ich udziałem.

W niniejszym opracowaniu celem nie jest dokładna analiza słownictwa danych pól leksykalnych, ale jedynie wskazanie pewnych charakterystycznych tendencji, różnic i podobieństw, jakie zostały zaobserwowane na podstawie zebranego materiału. Próbowałam wyodrębnić modele zapożyczeń leksykalnych według kryteriów modyfikacji / braku modyfikacji znaczenia, liczby znaczeń, pokrywania się definicji leksykograficznej. Analiza wskazała charakterystyczne bloki tematyczne oraz leksykalno-stylistyczne o określonych stałych tendencjach. Jedną

¹⁴ Por. np. V. Grzybowska: *Słownik tematyczny polsko-rosyjski*; A. Niechaj: *Słownik tematyczny rosyjsko-polski*.

¹⁵ Por. np. Л.Г. Саяхова, Д.М. Хасанова: *Иллюстрированный тематический словарь русского языка*; Ю.Н. Караулов и др.: *Русский ассоциативный словарь: в 4 кн.*; Л.Г. Саяхова, Д.М. Хасанова, В.В. Морковкин: *Русский тематический словарь; Семантический словарь русского языка. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*, w języku polskim np.: M. Iwanowicz, E. Polański: *Szkolny słownik tematyczny języka polskiego nie tylko dla uczniów*; M. Kita, E. Polański: *Słownik tematyczny języka polskiego*; Z. Cygal-Krupa: *Słownictwo tematyczne języka polskiego: zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym* itp.

¹⁶ W.A. Kochanowski (КОХАНОВСКИЙ 2009, s. 55) ujmując zadania słownika tematycznego w następujący sposób: „Задача идеографического словаря заключается в выявлении определенной системности в окружающем нас языковом пространстве”.

z nich jest paralelność w obu językach leksyki terminologicznej, która przynależy do leksyki internacjonalnej. „Termin” rozumiem jako „wyraz (połączenie wyrazowe) o konwencjonalnie określonej, ściśle zdefiniowanej strukturze pojęciowej, jednoznaczny i nie podlegający interpretacji o charakterze emocjonalnym, posiadający zdolności systemotwórcze” (LUKSZYN, ZMARZER 2001, s. 21). Z definicji tej wynika, iż terminy kryją w sobie potencjał do stawiania się jednostkami o charakterze międzynarodowym (por. np. *Интернациональные элементы в лексике и терминологии* 1980). Moje badania potwierdzają tezę Jerzego LUKSZYNA i Wandy ZMARZER (2001, s. 68) o rozpowszechnianiu się zjawiska umiędzynarodowienia leksykonów terminologicznych w zakresie terminologii wielu dziedzin nauki. Ta internacjonalizacja umożliwia lepszą komunikację, głównie zawodową, a także upraszcza formułowanie komunikatów. Podstawą leksykonów terminologicznych są, oczywiście, łacina i greka, współcześnie – język angielski. Leksyka terminologiczna należy do grupy symetrycznych znaczeń, choć – dla przykładu – istnieją w języku stałe tendencje, które przeczą tej tezie. Mianowicie badania terminów z dziedziny medycyny oraz matematyki wykazały, iż w języku polskim istnieje tendencja do zastępowania terminów medycznych obcych wyrazami lub związkami wyrazowymi rodzimymi (por. KWIATKOWSKA 2009), np. pol. *tętniak* – ros. *аневризма*, pol. *zapalenie nerek* – ros. *нефрит*¹⁷. Modele typu zapożyczenie (w jednym z badanych języków) – wyraz rodzimy (w drugim z badanych języków) nie zostały objęte szczegółową analizą. Asymetria związana z tym zagadnieniem nie była przedmiotem mojej analizy. Cel stanowiło wskazanie obcości leksemów zapożyczonych, zakresów leksykalnych danych słów, zmian i przesunięć w ich obrębie w zestawieniu obu badanych języków.

Badanie materiału pod względem jego znaczeń, zróżnicowania leksykalno-semantycznego i stylistycznego w obu językach wiązało się z zastosowaniem innych metod badawczych niż w przypadku podjętych w poprzednich rozdziałach aspektów. Chodziło mianowicie o zestawienie ze sobą znaczeń występujących w obu badanych językach. Nie były to jednak badania możliwych znaczeń obecnych w świadomości

¹⁷ Do tego problemu jeszcze powrócę w dalszych rozważaniach.

danych użytkowników języka, z uwzględnieniem asocjacji czy też konotacji, ale badania oparte na źródłach leksykograficznych, a więc mających u podstaw definicje słownikowe. Konotację rozumiem przy tym jako potencjalnie tkwiące w jednostce leksykalnej cechy nieistotne, przywoływane tylko w niektórych kontekstach. Za R. TOKARSKIM (1984, s. 14) przyjmuję, iż cechy te leżą poza znaczeniem leksykalnym i są elementami związanymi z kulturą, tradycjami, wartościowaniem właściwym użytkownikom danego języka.

Oczywiście, uwzględniam fakt, iż definicje słownikowe nie oddają pełnej semantyki danej jednostki. Dotyczy to zarówno słowników jednojęzycznych, objaśniających, dwujęzycznych, jak i słowników wyrazów obcych, które stały się podstawą doboru materiału. Nie jest w nich często zawarta informacja pragmatyczna decydująca o użyciu leksemu w konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Jednakże dla potrzeb badań biorę pod uwagę definicje słownikowe, gdyż moim celem nie jest ustalenie pełnego zakresu semantycznego danego leksemu oraz modyfikacji, którym podlega on w sytuacji komunikacyjnej.

Warto tu również wspomnieć o niemałej trudności związanej z kwalifikatorami obecnymi przy badanych leksemach. Obecność tych kwalifikatorów bywa podyktowana wiedzą samego autora, badaniem stopnia użycia użytkowników języka, czasem być może intuicją. W toku badań zaobserwowano wiele rozbieżności w tym obszarze, w zależności od źródła. W niektórych słownikach dane słowo jest traktowane jako przestarzałe, w innych tego typu kwalifikator nie występuje (np. *percepcja* – *перцепция* – tylko w słowniku pod redakcją S.A. Kuzniecowa posiada kwalifikator *specjalistyczne*; *profesja* – tylko w SJPD traktowane jest jako *wychodzące z użycia*). Biorąc pod uwagę i ten czynnik, w niektórych wypadkach podaję własne komentarze dotyczące zróżnicowania stylistycznego badanego słownictwa.

Rozpoczynając analizę aspektów leksykalnych oraz stylistycznych, jak wynika zresztą z założeń metodologicznych oraz teoretycznych, postawię kilka pytań, na które analiza wybranego materiału spróbuje odpowiedzieć, a mianowicie: Czy droga zapożyczania ma wpływ na istnienie danego leksemu i jego ewentualne przekształcenia na gruncie rodzimym w aspekcie jego znaczenia? Czy istnieją, a jeśli tak, to jakie, modele ujmujące znaczenia leksykalne (a także ich modyfikacje

czy przesunięcia) jednostek zapożyczonych? Jak funkcjonują w obu badanych językach?

Materiał pozwolił na klasyfikację znaczeń leksykalnych zapożyczeń w języku polskim i rosyjskim ze względu na ich symetrię oraz jej brak. W określonych modelach spróbuję pokazać również aspekt stylistyczny wybranego materiału. Ze względu na wspominaną wielokrotnie złożoność procesu zapożyczania do analizy zostały wybrane jednostki, dla których w dostępnych źródłach leksykograficznych czy też opracowaniach teoretycznych znaleźć można możliwie wyczerpującą charakterystykę. Opracowanie zakłada bowiem wskazanie tendencji oraz najbardziej charakterystycznych mechanizmów.

W niniejszym studium wzięte zostaną pod uwagę leksemy zapożyczone do obu języków, rosyjskiego i polskiego, w których obserwuje się formalne i znaczeniowe podobieństwo, wynikające z tego samego źródła zapożyczenia (z możliwością udziału języków pośredniczących), w przypadku których możliwe jest porównanie znaczeń, ich ewentualnych modyfikacji oraz braku tych znaczeń (rozbieżność, która zaszła w procesie zapożyczania oraz/lub na gruncie rodzimym; rozbieżność wynikająca z zapożyczenia wyrazu w jednym z jego znaczeń, kiedy dochodzi do opozycji znaczenia podstawowego i wtórnego w obu badanych językach zapożyczających). Jednym z takich zjawisk, choć w analizowanym przeze mnie materiale występującym rzadko, są analogizmy międzyjęzykowe, czyli jednostki leksykalne występujące w dwóch porównywanych językach, które zapożyczyły dane słowo w takiej samej formie, lecz w innym znaczeniu, z tego samego źródła (ГАПИИ 1978, s. 2).

Lingwiści badający zapożyczenia leksykalne najczęściej zajmują się następującymi ich aspektami: dziedziny, a więc klasy tematyczne, w skład których wchodzi zapożyczenia oraz zmiany, przesunięcia znaczeniowe, do jakich dochodzi w procesie zapożyczania oraz adaptacji pożyczek. Najbardziej charakterystycznym nurtem badań są najnowsze pola leksykalne w jednym z badanych języków (np. badania A. Markowskiego, I. Dulewiczowej, J. Miturskiej-Bojanowskiej, G. Kleparskiego, M. Witaszek-Samborskiej, B. Nowowiejskiego, J. Porayskiego-Pomsty, M. Zabawy, A.T. Aksjonowej, N.S. Arapowej, E.W. Marinowej, M. Wójtowicza, O.W. Zagorowskiej, S.A. Esmael), badania terminolo-

gii (J. Lukszyn, W. Zmarzer, B. Walczak), diagnoza stanu dzisiejszych systemów leksykalnych i ich przemiany (J. Maćkiewicz, G. Majkowska, E. Mańczak-Wohlfeld, B. Nowowiejski, E.W. Marinowa, O. Jermakowa, L.P. Krysin) oraz nieliczne prace w zakresie porównania zapożyczeń do systemów leksykalnych obu języków (A. Karszniewicz-Mazur, K. Luciński, S. Łuksza, I. Shcherbach, B. Walczak, S.G. Gas i in.).

Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, materiał podzielony został na aspekty symetryczne oraz niesymetryczne znaczeń, w ramach których uwzględniono zjawiska wynikające z etapów przeniesienia danej jednostki językowej (przejęcie oraz adaptacja i możliwe modyfikacje). Starałam się spojrzeć całościowo na oba systemy, uwzględniając według możliwości wykorzystanych źródeł również najnowszą leksykę i najnowsze tendencje jej przyswojenia.

IV. Konfrontacja zapożyczeń na poziomie leksykalno-semantycznym i stylistycznym. Ekwiwalencja w zakresie wybranych znaczeń i charakterystyk stylistycznych

Symetria bądź też asymetria znaczeń wyrazów obcych zależy w dużym stopniu, jak pisze Kazimierz LUCIŃSKI (2000, s. 99) w opracowaniu dotyczącym anglicyzmów, od specyfiki danego języka zapożyczającego oraz aktualnego „zapotrzebowania” na określone słowa, dlatego też część leksyki, która zostanie potraktowana jako symetryczna pod względem znaczeń, to najczęściej słowa niezbędne i uznane przez dany system językowy za konieczne w procesie komunikacji. Innym wariantem istnienia zapożyczenia jest jego niezbędność na początkowym etapie, wyparta na przestrzeni czasu przez jednostkę rodzimą lub inne zapożyczenie. Jeszcze innym sposobem istnienia jest pozostanie na etapie wtętu obcojęzycznego bez oswojenia na gruncie rodzimym. W badanym materiale można zaobserwować wszystkie typy istnienia zapożyczeń leksykalnych. Dla systematyzacji ujęłam analizowane jednostki, podobnie jak w poprzednich rozdziałach, w określone modele.

Symetria leksykalno-semantyczna i stylistyczna

W rozważaniach wstępnych dotyczących tego rozdziału zaznaczyłam, iż wszelkie procesy modyfikacji znaczeniowej lub jej brak mogą dotyczyć dwóch różnych etapów: procesu zapożyczania oraz adaptacji. W przypadku pierwszego etapu zapożyczania, czyli przeniesienia, mamy do czynienia z monosemiczną strukturą jednostki zapożyczanej, zapożyczany jest leksem jako wyraz jednoznaczny. Zgodnie z przyjętą na przykład w monografii E.W. Marinowej (МАРИНОВА 2008a, 2008b) terminologią, na tym etapie możemy mieć do czynienia z kopiowaniem lub transformacją¹⁸ znaczenia słowa etymonu. Te dwa procesy mogą skutkować właśnie symetrycznością znaczeń w ramach poziomu badań język rosyjski – język polski. Wybór jednego z dwóch wymienionych sposobów zapożyczania znaczenia zależy od typu znaczenia leksykalnego (terminologiczne – ogólne – egzotyczne), miejsca tego zapożyczenia w nowym systemie, w końcu również od ekwiwalencji w obrębie przynależności do określonej części mowy słowa zapożyczonego oraz słowa etymonu (МАРИНОВА 2008a, s. 288).

Proces kopiowania znaczenia będzie charakterystyczny przede wszystkim dla egzotyzmów, czyli leksemów oznaczających obce realia, obcą kulturę i jej elementy, a także konkretnych nazw przedmiotów, osób, dla leksyki terminologicznej, a także leksyki, która nawet jeśli posiada cechy egzotycznej, dziś należy do bazy międzynarodowej.

Proces transformacji zaś może być związany ze zmianą kategorii gramatycznej (omówiłam niektóre z takich przypadków w poprzednich rozdziałach) oraz z rozszerzeniem lub zwężeniem znaczenia słowa etymonu. Znacznie częściej mamy do czynienia ze zwężeniem znaczenia w stosunku do etymonu, np.:

ros. **МОНИТОР** [фр. monitor < англ. monitor < лат. monitor тот, кто напоминает, предупреждает, надзирает] 1. мор. ‘мелкосидящий бронированный военный корабль с сильной артиллерией, предназначенный для операций у морских берегов и на реках’. 2. тех. ‘устройство для контроля качества телевизионного

¹⁸ Transformacja będzie oznaczała przekształcenia monosemicznej jednostki w granicach znaczenia słowa etymonu.

изображения'. 3. *инф.* 'часть компьютера: устройство с дисплеем, на экране которого отражается информация, содержащаяся в компьютере, и действия, производимые с этой информацией оператором' – pol. **MONITOR** [łac. monitor] 1. 'urządzenie wyposażone w ekran, służące do wyświetlania informacji graficznej lub tekstowej zawartej w sygnale doprowadzanym z kamery telewizyjnej, magnetowidu, komputera, urządzeń pomiarowych, kontrolnych itp.'. 2. 'czasopismo urzędowe lub program informacyjny'. 3. *wojsk.* 'mały opancerzony okręt, uzbrojony w najcięższe działa do niszczenia umocnień brzegowych nieprzyjaciela lub opancerzona kanonierka brzegowa'

Porównajmy te znaczenia z liczbą znaczeń w języku angielskim:

ang. **MONITOR**: 1. a person or piece of equipment that warns, checks, controls, or keeps a continuous record of something; 2. a senior pupil with various supervisory duties; 3. a pupil assisting a teacher in classroom organization, etc.; 4. a television screen used to display certain kinds of information in a television studio, airport, etc; 5. the unit in a desk computer that contains the screen; 6. a loudspeaker used in a recording studio control room to determine quality or balance; 7. a loudspeaker used on stage to enable musicians to hear themselves; 8. any large predatory lizard of the genus *Varanus* and family *Varanidae*, inhabiting warm regions of Africa, Asia, and Australia; 9. (formerly) a small heavily armoured shallow-draught warship used for coastal assault [*The English Dictionary*].

ros. **КИЛЛЕР** [англ. killer < to kill убивать] 'профессиональный убийца, убийца-наемник' – pol. **KILER** [ang. killer] 1. *pot.* 'zabójca, zwłaszcza płatny'. 2. *pot.* 'film lub gra komputerowa, w którym dominującym elementem akcji jest zabijanie'

ang. **KILLER**: 1. a person or animal that kills, esp habitually. 2. (*as modifier*): a killer shark. 3. something, esp a task or activity, that is particularly taxing or exhausting. 4. AUSTRAL NZ an animal selected to be slaughtered for food

ros. **ЛОББИ** [англ. lobby букв. кулуары] 'группа представителей экономически сильных структур, оказывающих влияние на государственную политику' – pol. **LOBBY** [ang. lobby] 1. 'pozaparlamentarne ugrupowanie wywierające wpływ na organy władzy państwowej

środkami ekonomicznymi i politycznymi w interesie określonych grup politycznych, gospodarczych lub społecznych'. 2. 'nieformalna lecz wpływowa grupa w jakimś środowisku lub np. przedsiębiorstwie'

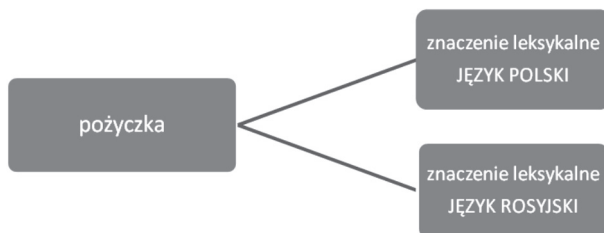
ang. **LOBBY** 1. a room or corridor used as an entrance hall, vestibule, etc. 2. **CHIEFLY** BRIT a hall in a legislative building used for meetings between the legislators and members of the public. 3. Also called: **division lobby** **CHIEFLY** BRIT one of two corridors in a legislative building in which members vote. 4. a group of persons who attempt to influence legislators on behalf of a particular interest

ros. **БИЗНЕС** [англ. business < busy zajętoj] 'предпринимательская экономическая деятельность, приносящая доход, прибыль' – pol. **BIZNES** [ang. business] 'interes, przedsięwzięcie handlowe lub produkcyjne przynoszące zysk'

ang. **BUSINESS** 1. a trade or profession. 2. an industrial, commercial, or professional operation; purchase and sale of goods and services. 3. a commercial or industrial establishment, such as a firm or factory. 4. commercial activity; dealings (esp in the phrase **do business**). 5. volume or quantity of commercial activity: *business is poor today*. 6. commercial policy or procedure: *overcharging is bad business*. 7. proper or rightful concern or responsibility (often in the phrase **mind one's own business**). 8. a special task; assignment. 9. an affair; matter

Podalam przykładowe leksemy, aby zilustrować proces zwężenia znaczenia w obu badanych językach. W dalszej części tego podrozdziału zajmę się przede wszystkim konfrontacją polsko-rosyjską, bez odnoszenia się w każdym z podanych przykładów do liczby znaczeń słowa etymonu. Szczególnym przypadkiem zawężenia znaczenia jest specjalizacja; wróć do niej jeszcze przy omawianiu problemów związanych z terminologią.

MODEL: znaczenie leksykalne w języku rosyjskim = znaczenie leksykalne w języku polskim

Rysunek 1. Symetria znaczeń w obu językach

W ramach grupy symetrycznej analizie poddano leksemy, których znaczenia się pokrywają w języku polskim i rosyjskim, taka sama jest również liczba znaczeń w obu językach (w przeciwieństwie do grupy następnej). Zapożyczenia, w których znaczenie leksykalne nie zmieniło się (zostało „skopiowane”), to leksemy związane silnie z denotatem, a więc leksemy monosemantyczne. Należą do nich zarówno leksemy zapożyczane do obu języków we wcześniejszych wiekach, jak i współczesne. Zgodnie z przyjętym powszechnie podziałem na grupy tematyczne będą to: nazwy przedmiotów (np. *interfejs* – *интерфейс*, *klawiatura* – *клавиатура*, *faks* – *факс*, *haker* – *хакер*, *display* – *дисплей*; szczególnie takie, które pierwotnie oznaczały realia obce obu krajom – egzotyzymy), nazwy kulinarne (np. *beza* – *безе*, *bekon* – *бекон*, *beszamel* – *беешамель*, *hamburger* – *гамбургер*, *suflet* – *суфле*, *kakao* – *какао*, *keks* – *кекс*, *keczup* – *кетчуп*, *farsz* – *фарш*, *nugat* – *нуга*), związane z odzieżą, modą (np. *tokasyny* – *мокасины*, *tundur* – *мундир*, *bikini* – *бикини*), współczesne słownictwo związane z ekonomią (np. *obligacja* – *облигация*, *leasing* – *лизинг*, *lombard* – *ломбард*, *weksel* – *вексель*, *transakcja* – *трансакция*, *ratyfikacja* – *ратификация*), nazwy roślin (np. *oleander* – *олеандр*, *lawenda* – *лаванда*, *rozmaryn* – *розмарин*, *magnolia* – *магнолия*, *malwa* – *мальва*, *melisa* – *мелисса*, *agawa* – *агава*, *kaktus* – *кактус*) i zwierząt (np. *homar* – *омар*, *lama* – *лама*, *leming* – *леминг*, *zebu* – *зебу*, *mangusta* – *мангуст*, *pyton* – *питон*, *salamandra* – *саламандра*, *albatros* – *альбатрос*), nazwy związane ze sztuką (np. *lento* – *ленто*, *libretto* – *либретто*, *tremolo* – *тремоло*,

melodia – мелодия, *meloman* – меломан, *andante* – анданте), sportem (np. *futbol* – футбол, *pokaut* – нокаут, *camping* – кемпинг, *basketball* – баскетбол, *bowling* – боулинг, *hobby* – хобби, *hokej* – хоккей), życiem społecznym (np. *kongres* – конгресс, *referendum* – референдум, *alians* – альянс, *amnestia* – амнистия, *kampania* – кампания). Część z tych nazw ma rodowód łaciński, jednak trafiła do języka polskiego i/lub rosyjskiego poprzez języki zachodnioeuropejskie (w przypadku rosyjskiego – często za pośrednictwem języka polskiego). W przypadku zapożyczeń z wcześniejszych wieków obserwuje się bądź archaizację znaczenia (znaczeń), bądź zakorzenienie w języku, które wiąże się z powstawaniem derywatów. Archaizacja znaczenia związana jest z zanikiem realiów aktualnych dla danego czasu, danej epoki. Będę ten proces omawiać jeszcze w kolejnym podrozdziale, rozpatrując różnice w zapożyczeniach leksykalnych.

Zanim przejdę do analizy konkretnych grup symetrycznych, dodam, iż wiele paralelnych w języku polskim i rosyjskim nazw i pojęć w danych polach tematycznych dotyczy nie tylko samego procesu zapożyczania – symetryczne bywają również procesy asymilacji, którym te leksemy ulegają. W obu językach symetryczne są procesy deegzotyzyzacji w obrębie grup leksyki kulinarnej, sportowej, turystyki oraz pojęć tzw. kultury masowej. Porównajmy kilka przykładów zapożyczeń, w których nastąpiła zmiana typu znaczenia leksykalnego (na nieegzotyczne):

ros. **СПАГЕТТИ** [ит. spaghetti уменьш. от spago веревочка]. ‘длинные тонкие (без отверстия внутри) макароны’ – pol. **SPAGHETTI** [wł. spaghetti] ‘cienki, długi makaron w kształcie nitki, popularny zwłaszcza we Włoszech; także włoska potrawa z tego makaronu z dodatkiem sosu’

ros. **ГАМБУРГЕР** [англ. hamburger – вероятно, от назв. одного из нем. городов – Гамбург (Hamburg)] ‘разрезанная пополам булочка с вложенным в нее бифштексом и овощными приправами’¹⁹ – pol. **HAMBURGER** [ang. hamburger od nazwy Hamburg] ‘niepanierowany płaski kotlet z mielonego mięsa wołowego’

¹⁹ Рецепт приготовления гамбургеров завезли в США гамбургские матросы; отсюда название (НСИС).

ros. **КЁРЛИНГ** [англ. curling \ curl крутить] ‘спортивная игра на льду, цель которой – попасть пущенной по льду битой (диском из камня или металла с рукояткой) в вычерченную на нем круглую мишень, выбив при этом максимальное количество „камней” соперника’ – pol. **CURLING** [ang. curling] ‘gra sportowa, w której zawodnicy dwóch drużyn rzucają ciężkimi spłaszczonymi kamieniami w kierunku celu – koła wykreślonego na lodowisku, a partnerzy rzucającego pocierają lód szczotkami bezpośrednio przed ślizgającym się kamieniem, aby zwiększyć śliskość lodu’

ros. **ФУТБОЛ** [англ. football *букв.* nożной мяч] ‘спортивная командная игра в мяч, в которой игроки каждой из двух противоборствующих команд ударами ног и головы стремятся забить мяч в ворота противника, а также соответствующий вид спорта’ – pol. **FUTBOL** [ang. football] ‘gra rozgrywana między dwoma, zwykle jedenastoosobowymi drużynami piłką kopaną przez zawodników; piłka nożna’

ros. **ПОП-АРТ** [англ. pop-art < popular art *букв.* popularne искусство] ‘направление в современном изобразительном авангардистском искусстве, использующее реальные предметы, плакаты и т. п. для создания определенных композиций и претендующее на общедоступность’²⁰ – pol. **POP-ART** [ang. pop(ular) art] ‘kierunek w sztuce współczesnej polegający na tworzeniu kompozycji z przedmiotów codziennego użytku, naśladujący styl reklam, komiksów itp. głoszący nieograniczoną swobodę twórczą, dążący do oddania w kompozycjach plastycznych obrazu cywilizacji wielkomiejskiej’²¹

Podawałam te przykłady w celu zobrazowania procesu symetrycznego w obu językach; będę jeszcze do tego powracać w ramach analizy poszczególnych przykładów w grupach tematycznych, ilustrując ten-

²⁰ W niektórych słownikach znaleźć można jeszcze wyraźne wskazanie na egzotyczność terminu, np.: **ПОП-А*РТ** (англ. pop art \ popular art популярное, общедоступное искусство) ‘направление в изобразительном искусстве, возникшее во 2-й половине 50-х гг. 20 в. в США и Великобритании, использующее коллажный способ создания произведений, сочетание бытовых предметов, изображений, рекламы, упаковки товаров и т. д. для создания произвольных композиций’ (НСИС).

²¹ Niektóre z przytoczonych leksemów posiadają jeszcze komentarz w starszych źródłach leksykograficznych, wskazujący wyraźnie na ich egzotykę, w najnowszych źródłach, z których korzystałam, już się on nie pojawia.

dencję, w wyniku której paralelizm zapożyczeniowy funkcjonuje. Do paralelnych w obu językach należy dziś bardzo charakterystyczne i zapożyczone wraz z desygnatami z różnych języków, a więc również z różnych kultur (słownictwo angielskie, o czym świadczą przykłady, do języka rosyjskiego przeszło za pośrednictwem francuskiego), słownictwo kulinarne. Jak pokazuje M. WITASZEK-SAMBORSKA (2005, s. 169–170) w monografii poświęconej słownictwu kulinarnemu polszczyzny, ponad połowa leksyki kulinarnej w języku polskim jest pochodzenia obcego, zapożyczona w rezultacie mody kulinarnej, kontaktów kulturowo-językowych oraz mody językowej. Potrzeby nominacyjne związane są ze zmianami w rzeczywistości pozajęzykowej, i to zarówno polskiej, jak i rosyjskiej, M. WITASZEK-SAMBORSKA (2005, s. 171) nazywa je „umiędzynarodowieniem kuchni etnicznych”²².

Poniżej zamieszczam kilka paralelnych grup zapożyczeń z określonych pól tematycznych (dla porównania podaję leksemę wraz z objaśnieniem), np.:

ros. **РАГУ** [фр. ragoût] ‘кушанье из мелко нарезанного мяса или рыбы с овощами и пряной приправой’ – pol. **RAGOUT** [fr. ragoût] ‘potrawka z kawałków mięsa, jarzyn i przypraw’

ros. **РОКФОР** [соб. от местности Roquefort на юге Франции] ‘острый твердый сыр из овечьего молока’ – pol. **ROQUEFORT** [fr. Roquefort] ‘ostry ser owczy, niebieskawy, żyłkowany, wyrabiany w miasteczku fr. Roquefort-sur-Soulzon’

ros. **РОМ** [фр. < англ. rum] ‘крепкий спиртной напиток, получаемый брожением сока или патоки из сахарного тростника’ – pol. **RUM** [ang. rum] ‘mocny napój alkoholowy’

ros. **РОМШТЕК** [фр. romsteck < англ. rump steak] ‘отбитый и зажаренный кусок говядины’ – pol. **RUMSZTYK** [ang. rump-steak] ‘potrawa z płata mięsa wołowego smażonego lub duszonego z dużą ilością cebuli’

²² Wiele z tych nazw uległo deegzotyżacji w wyniku nie tylko przejścia przez system, ale przede wszystkim przeniknięcia do sfery ogólnej. Dotyczy to na przykład takich nazw kulinarnych, jak *pizza*, *lazania*, *sushi* itp.

ros. **ПИЦЦА** [ит. pizza] ‘тонкая лепёшка из теста с запечёнными на ней под соусом кусочками мяса, сыра, овощей и др.’ – pol. **PIZZA** [wł. pizza] ‘duży, płaski placek z ciasta, pieczonego z dodatkiem pomidorów, sera, mielonego mięsa itp.’

ros. **ПУДДИНГ** [англ. Pudding] ‘блюдо из муки, яиц, молока, изюма и пряностей’ – pol. **PUDDING** [ang. pudding] ‘potrawa z mąki (jaj, masła), gotowana (na parze) lub pieczona, o konsystencji budyniu, podawana jako danie główne lub jako deser (z cukrem, ryżem, czekoladą itd.)’

ros. **САЛЯМИ** [ит. salame] ‘копчёная колбаса с добавлением специй и мелкими кусочками жира’ – pol. **SALAMI** [fr. z wł. salame] ‘sucha wędzona kielbasa z charakterystycznym nalotem pleśni’

W materiale zbieżne znaczenie słownictwa kulinarnego dotyczy również takich leksemów, jak: *sandwicz* – *сэндвич*, *сэндвич*, *spaghetti* – *спагетти*, *cheeseburger* – *чизбургер*, *cappuccino* – *капучино*, *camembert* – *камембер*, *befszyk* – *бифштекс*, *marynata* – *маринад*, *marmolada* – *мармелад*, *menu* – *меню*, *pikle* – *никули* itp.

Podobnie zbieżną semantycznie grupą są zapożyczenia z dziedziny sportu, mające swoje źródło w języku angielskim – są to, oprócz wymienionych wcześniej, leksemy typu:

ros. **ВАТЕРПОЛО** [англ. water-polo] ‘спортивная игра мячом на воде’ – pol. **WATERPOLO** [ang. waterpolo] ‘piłka wodna, gra w piłkę dwu drużyn po 7 graczy w basenie wodnym’

ros. **РЕГБИ** [соб. название англ. города] ‘спортивная командная игра с овальным мячом’ – pol. **RUGBY** [od ang. nazwy Rugby] ‘gra piłką owalną dwu drużyn’

ros. **СЁРФИНГ** [англ. surfing] ‘вид водного спорта, скольжение по гребню волны прибоя на специальной доске’ – pol. **SURFING** [ang. surfing] ‘pływanie na długiej, wąskiej desce unoszonej przez czoło fali morskiej’

ros. **КЁРЛИНГ** [англ. curling] ‘игра на льду диском из камня или металла’ – pol. **CURLING** [ang. curling] ‘gra na lodzie rozgrywana między dwiema drużynami po czterech zawodników, płaskimi, kolistymi kamieniami granitowymi’

Osobną grupę paralelnych znaczeń leksykalnych wśród zapożyczeń stanowią nazwy flory i fauny. W przeciwieństwie do poprzednich grup są to zapożyczenia, które często posiadają rodzime odpowiedniki, nazwy pospolite, przyjęte powszechnie i używane. Badania wskazały jednak, że duża część z nominacji dotyczących tych grup, mając swoje źródło w języku łacińskim, posiada wiele symetrycznych nazw (oczywiście o tym samym zakresie znaczeniowym); w przypadku nazewnictwa fauny są to zazwyczaj nazwy zwierząt egzotycznych, pierwotnie niewystępujące na tych terytoriach, a więc również w początkowej swej fazie egzotyzy. Nie jest to liczna grupa, charakteryzuje ją potencjał do tworzenia znaczeń przenośnych (por. wariant modelu). Spójrzmy na wybrane przykłady nazw roślin i zwierząt.

ros. **КАМЕЛИЯ** [sob. по имени иезуита Camelli, привезшего камелию в Европу] ‘roślina z sem. чайных с вечнозелеными кожистыми листьями и красивыми крупными цветами’ – pol. **KAMELIA** [od nazwiska Camelli] ‘wiecznie zielone drzewo o błyszczących liściach i dużych kwiatach’

ros. **ДАЛИЯ** [sob. Dahlia по имени швед. ботаника Даля] ‘растение, георгина’ – pol. **DALIA** [od nazwiska A. Dahl] ‘roślina z rodziny astrowatych, hodowana jako roślina ozdobna’

ros. **ФИКУС** [лат. ficus] ‘растение из сем. тутовых; имеется до 600 видов, произрастающих б. ч. в тропических странах’ – pol. **FIKUS** [łac. ficus] ‘figowiec, zwłaszcza każda z jego odmian uprawianych jako rośliny doniczkowe’

Wśród nazw roślin można wymienić również następujące: podobnym mechanizmom podlegają również: *nasturcja* – *настурция*, *cedr* – *кедр*, *chryzantema* – *хризантема*, *banan* – *банан*, *eukaliptus* – *эвкалипт*, *hiacynt* – *гиацинт*, *hortensja* – *гортензия* itp., natomiast wśród nazw zwierząt:

ros. **КАЗУАР** [нем. Kasuar < фр. casoar] ‘птица отряда бескилевых, обитающая в тропических лесах Новой Гвинеи, на северо-восточном побережье Австралии’ – pol. **KAZUAR** [niem. kasuar] ‘duży ptak podobny do strusia, o rogowym hełmie, welnistym upierzeniu, niedorozwiniętych skrzydłach i silnych nogach, żyjący w Nowej Gwinei i Australii’

ros. **КАКАДУ** [нем. Kakadu] ‘птицы сем. попугаев, с хохлом и крепким клювом, водятся в тропиках’ – pol. **KAKADU** [niem. Kakadu] ‘papuga o charakterystycznym czubie na głowie, dużym dziobie, białym lub różowym upierzeniu’

ros. **КАЛЬМАР** [фр. calmar < лат. calamarius] ‘головоногий моллюск, водящийся в Средиземном море и Атлантическом океане; съедобен’ – pol. **KALMAR** [łac. calamarius] ‘drapieżne zwierzęta morskie z gromady głowonogów o ciele w kształcie torpedy’

ros. **КАШАЛОТ** [фр. cachalot] ‘млекопитающее из отряда китообразных, отличающееся очень большой головой и имеющее зубы’ – pol. **KASZALOT** [fr. cachalot] ‘ssak morski z rzędu waleni (wielorybów) uzębionych’

ros. **КЕНГУРУ** [фр. kangourou] ‘сумчатое травоядное животное из сем. длинноногих, водится в Австралии, имеет хороший серый мех’ – pol. **KANGUR** [fr. kangourou] ‘ssak z rodziny torbaczy, zwierzę roślinożerne, zamieszkujące Australię’

Dotyczy to także: *centaur* – *кентавр*, *cykada* – *цикада*, *bekas* – *бекас*, *bizon* – *бизон*, *bulldog* – *бульдог*, *hiena* – *гиена*, *gazela* – *газель*, *gepard* – *генард*, *gibon* – *гиббон*, *hydra* – *гидра*, *gnu* – *гну*, *goryl* – *горилла* i inne.

Charakterystyczna dla danej grupy leksemów jest możliwość wskazania konkretnego desygnatu będącego źródłem danej nazwy, przedmiot ten, potrawa, zjawisko należy do obcych realiów i pojawia się w języku zapożyczającym wraz z nim. Dlatego w tej grupie znajdują się również zapożyczone nazwy przyrządów, materiałów oraz przedmiotów konkretnych powszechnego użytku, np.:

ros. **ОБЪЕКТИВ** [нем. Objektiv] ‘часть оптического прибора (включающая по крайней мере одну линзу), обращенная к рассматриваемому предмету’ – pol. **OBIEKTYW** [niem. Objektiv] ‘soczewka (a. zespół soczewek) w przyrządzie optycznym, zwrócona do obserwowanego (fotografowanego) przedmiotu’

ros. **МЕТРОНОМ** [фр. metronome] ‘механический прибор, отмечающий ударами точные промежутки времени и применяемый при измерении, при определении темпа в музыке’ – pol. **METRO-**

NOM [gr. metron + nomos] ‘taktomierz, przyrząd wahadłowy do ścisłego wymierzania tempa utworu muz.’

ros. **ЛАЗЕР** [angl. laser] ‘прибор для получения чрезвычайно интенсивных и узконаправленных пучков светового излучения’ – pol. **LASER** [skrót ang. Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation] ‘urządzenie kwantowe służące do wytwarzania lub wzmacniania światła drogą stymulowania (w stosownym układzie) emisji (z wzbudzonych atomów a. centrów) przez inne promieniowanie tej samej częstotliwości’

ros. **ИНГРЕДИЕНТ** [fr. ingredient] ‘составная часть какого-л. сложного соединения или смеси’ – pol. **INGREDIENT** [ang. ingredient] ‘składnik mieszaniny lub substancji’

ros. **БАТИСКАФ** [fr. bathyscaphe] ‘глубоководный самоходный аппарат для океанографических и других исследований дна морей и океанов’ – pol. **BATYSKAF** [fr. bathyscaphe] ‘statek głębinowy do badań podmorskich’

ros. **ПИНЦЕТ** [fr. pincette] ‘медицинский или технический инструмент в виде пружинных щипчиков’ – pol. **PINCETA** [fr. pincette] ‘pęseta, szczypczyki’

ros. **ЛАТЕКС** [lat. latex] ‘млечный сок растений, содержащий вещество для получения каучука, клея’ – pol. **LATEKS** [łac. latex] ‘sok mleczny różnych roślin kauczukodajnych, główny składnik gumy’

ros. **ЦЕЛЛОФАН** [angl. cellophane] ‘пленка из целлюлозы, широко применяемая как упаковочный материал’ – pol. **CELOFAN** [niem. Zellophan] ‘przezroczysta folia z regenerowanej celulozy, używana gł. do opakowań’

ros. **ЦЕМЕНТ** [нем. Zement] ‘строительный материал’ – pol. **CEMENT** [niem. Zement] ‘materiał budowlany służący do wyrobu betonu’

ros. **БАКЕЛИТ** [Бакеланд] ‘синтетическая смола, используемая в производстве пластмасс, лаков, клеев’ – pol. **BAKELIT** [od nazwiska Baekeland] ‘syntetyczna żywica, tworzywo sztuczne o szerokim zastosowaniu w przemyśle’

ros. **БАЛКОН** [fr. balcon] ‘на верхних этажах здания: выступающая площадка с ограждением’ – pol. **BALKON** [fr. balcon] ‘platforma z balustradą umieszczona na pewnej wysokości’

ros. **БАНК** [фр. banque] ‘крупное кредитное учреждение’ – pol. **BANK** [niem. Bank] ‘instytucja skupiająca fundusze oraz budynek gdzie ona się mieści’²³

ros. **БАНКЕТ** [фр. banquet] ‘торжественный званый обед или ужин’ – pol. **BANKIET** [niem. Bankett] ‘uroczysty, wystawny obiad (kolacja) dla większej liczby osób’

ros. **БАНКОМАТ** [англ. банк + автомат] ‘автоматическое устройство для получения наличных денег по кредитной карточке’ – pol. **BANKOMAT** [ang. bank + (aut)omat] ‘elektroniczne urządzenie do wypłacania pieniędzy’

a także: *denaturant* – *денатурат*, *naftalina* – *нафталин*, *kalcyt* – *кальцит*, *fajans* – *фаянс*, *kokaina* – *кокаин*, *balsam* – *бальзам*, *barbakan* – *барбакан*, *basen* – *бассейн*, *galeria* – *галерея*, *termostat* – *термостат*, *termos* – *термос*. Wybrane przykłady pokazują, że pożyczki mogą być z różnych języków, różna może być też droga pośredniczenia; w przypadku zapożyczeń wraz z desygnatem nie powoduje to zmiany znaczenia leksykalnego.

Kolejną grupę tematyczną stanowi dziedzina mody, w której najwięcej zapożyczeń dotyczy języka francuskiego, chociaż dzisiejsze zapożyczenia częściej są anglicyzmami (np. *stringi*, *leggingsy*) również w tej dziedzinie. Elżbieta MAŃCZAK-WOHLFELD (1992) udowadnia, badając anglicyzmy, że w tej grupie możliwe są przesunięcia semantyczne w stosunku do źródła zapożyczenia, polegające na przykład na powstawaniu derywatów, które nie mają wspólnego znaczenia z pierwowzorem, typu: *oksfordy* (rodzaj klasycznych butów męskich), *farmerki* (drelichowe spodnie). Nie jest to jednak przedmiotem moich szczegółowych badań.

Poniższe przykłady pokazują symetrię znaczeń badanych języków:

ros. **АКСАМИТ** [гр. hexamiton] ‘старинная шелковая ткань’ – pol. **AKSAMIT** [gr. hexamiton] ‘tkanina z jedwabiu i wełny lub bawełny, z jednej strony pokryta krótkim, miękkim włosem’

²³ Przykład zwężenia znaczenia w obu zapożyczających językach.

ros. **ГИПЮР** [фр. guipure] ‘тонкие кружева из крученого шёлка’ – pol. **GIPIURA** [fr. guipure] ‘rodzaj koronki o wypukłym wzorze; haft ręczny na przejrzystym tle’

ros. **ДЖИНСЫ** [англ. jeans] ‘брюки особого покроя из прочной хлопчатобумажной ткани’ – pol. **JEANSY** [ang. jeans] ‘amerykański typ spodni zazw. niebieskich, uszytych z trwałego, grubego, tkanego diagonalnie płótna bawełnianego’

ros. **СВИТЕР** [англ. sweater] ‘тёплая вязаная рубашка без пуговиц и без застёжек’ – pol. **SWETER** [ang. sweater] ‘rodzaj bluzki, kamizelki’

ros. **ЖАБО** [фр. jabot] ‘пышная отделка воротника из кружев или легкой ткани’ – pol. **ŻABOT** [fr. jabot] ‘plisowana ozdoba z muślinu, jedwabiu, tiulu (z koronkami) noszona pod szyją’

a także związane z modą, materiałami zapożyczenia: *welwet* – *вельвет*, *kolia* – *колье*, *takijaż* – *макияж*, *balejaż* – *балаяж*, *żakiet* – *жакет*, *design* – *дизайн*, *awiważ* – *авиваж*, *kaszmir* – *кашмир*.

Inaczej, choć również paralelnie, model braku przesunięć semantycznych motywowany jest w przypadku pojęć i terminów. W tej grupie charakterystycznym zjawiskiem jest despecjalizacja / determinologizacja, czyli zmiana typu znaczenia leksykalnego na nieterminologiczne. Może ona mieć charakter symetryczny; polega na rozszerzeniu sfery użycia leksemu, który został zapożyczony jako termin specjalistyczny. L.P. Krysin (КРЫСИН 2008) wyjaśnia to zjawisko aktualnością pojęcia dla społeczeństwa posługującego się daną pożyczką, w wyniku której termin zaczyna być używany przede wszystkim najpierw w środkach masowego przekazu. Proces ten zachodzi w językach polskim i rosyjskim w obszarze leksyki komputerowej, ekonomicznej i finansowej, związanej z kulturą masową, a także leksyki medycznej. Przytoczę tu niektóre przykłady paralelne w obu językach zapożyczających:

ros. **ПРОЦЕССОР** [англ. processor] 1. ‘центральная часть ЭВМ, выполняющая заданные программой преобразования информации и осуществляющая управление всем вычислительным процессом и взаимодействием устройств вычислительной машины’; 2. ‘программа, обрабатывающая данные определенного типа, напр. п. базы данных, п. ввода-вывода, п. печати и др’ – pol. **PROCESOR** [ang.

processor] ‘najważniejszy element komputera, układ elektroniczny przeznaczony do automatycznego wykonywania ciągów rozkazów przekazywanych w postaci cyfrowej’

ros. **СЕРВЕР** [англ. server < to serve] *инф.* 1. ‘программа, управляющая доступом к информационным ресурсам в вычислительных системах’. 2. ‘компьютер, выполняющий функции обслуживания пользователей при доступе к информационным ресурсам в вычислительных системах’ – pol. **SERWER** [ang. server] ‘w sieciach komputerowych: specjalny komputer lub program przeznaczony do obsługi użytkowników przez udostępnianie ich komputerom swoich zasobów lub przez wykonywanie otrzymanych poleceń’

ros. **МОНИТОРИНГ** [англ. monitoring] 1. ‘наблюдение, оценка и прогноз состояния окружающей среды в связи с хозяйственной деятельностью человека’. 2. ‘систематическое наблюдение за каким-н. процессом с целью фиксировать соответствие (или несоответствие) результатов этого процесса первоначальным предположениям’ – pol. **MONITORING** [ang. monitoring] 1. ‘śledzenie zmian pewnych wielkości, np. przy badaniu stanu środowiska’. 2. ‘zdalna obserwacja za pomocą urządzeń elektronicznych stanu bezpieczeństwa na ulicach, w budynkach itp.’

ros. **СТАГНАЦИЯ** [нем. Stagnation, фр. stagnation < лат. stāgnum]. *эк.* ‘застой в экономике, производстве, социальной жизни и т. п.’ – pol. **STAGNACJA** [fr. stagnation] 1. ‘brak ruchu, działania i zmian w jakiejś dziedzinie lub w czymś życiu; zastój’. 2. *ekon.* ‘brak wzrostu gospodarczego’²⁴

ros. **ГЕН** [нем. Gen < греч. genos]. ‘материальный носитель наследственности, обеспечивающий преемственность в поколениях того или иного признака, свойства организма, способный к воспроизведению и расположенный в определенном участке (локусе) хромосомы’ – pol. **GEN** [niem. Gen] ‘odcinek DNA będący jednostką dziedziczenia, decydujący o przekazywaniu poszczególnych cech organizmu zwierzęcego i roślinnego’²⁵

²⁴ Termin ten również w języku rosyjskim ma użycie nieterminologiczne. Potwierdzają to na przykład badania na materiale prasowym J.S. Jazikowej (Язикова 2000).

²⁵ Proces ten dotyczy zmiany sfery użycia, która nastąpiła w ostatnich dziesięcioleciach i dlatego w słownikach rozszerzenie sfery użycia odnotowywane jest rzadko. W przypadku terminów ekonomicznych i informatycznych dotyczy to tylko sfery

Jak pokazują chociażby wskazane powyżej tendencje, proces zapożyczenia leksyki terminologicznej, choć wydaje się na pierwszy rzut oka procesem przenoszenia, nie jest jednoznaczny i odbywa się w różnych obszarach tematycznych często w odmienny sposób. Na początkowym etapie zapożyczenia terminy w wielu językach pokrywają się zarówno w zakresie formy, jak i znaczenia. W procesie adaptacji terminy mogą zostać wyparte przez rodzime ekwiwalenty, pozostając w wąskiej specjalistycznej sferze użycia²⁶ (z taką sytuacją mamy do czynienia na przykład w leksyce medycznej w języku polskim), mogą ulec despecializacji, co występuje dziś w obu językach, mogą rozszerzyć swoje znaczenie lub użycie, a także rozwinąć znaczenia dodatkowe. W badanym materiale można zaobserwować szereg podobieństw, ale i różnic. Wskażę je w określonych obszarach leksyki specjalistycznej.

Jak zauważa w swoich badaniach dotyczących zapożyczeń w języku prawniczym Serafina ŁUKSZA (2006, s. 377), w tym polu leksykalnym nie ma tendencji do zmian znaczeniowych. Chociaż część leksemów w tej dziedzinie została zapożyczona dawno, to jednak największy wzrost obserwuje się obecnie. Dyferencjacja tych zapożyczeń w języku polskim i rosyjskim dotyczy asymilacji formalnej. W zebranych przeze mnie materiale przyjrę się terminom, których w dostępnych słownikach jest najwięcej – są to terminy z dziedziny ekonomii i bankowości, nauki, medycyny, sztuki. Z konieczności ograniczę się do kilku przykładów z każdej grupy.

ros. **КОНСЕНСУС** [лат. consensus] ‘принятие решения по спорным вопросам на основе общего согласия путём обсуждения и взаимных уступок’ – pol. **CONSENSUS** [łac. consensus] ‘przyzwolenie; zgoda; polit. porozumienie, ugoda, kompromis, układ osiągnięty w drodze negocjacji’

użycia, w przypadku terminów z dziedziny medycyny następuje również rozszerzenie znaczenia i użycie w nowych kontekstach.

²⁶ Proces ten omawia szczegółowo L.P. Krysin (КРЫСИН 2008) na przykładzie takich leksemów, jak: *бренд*, *дефицит*, *инвестор*, pokazując, iż termin zapożyczony oraz rodzimy ekwiwalent nie są tożsame. Nawet jeśli nie różnią się znaczeniem, to mogą różnić się sferą użycia lub też czynnikami ekstralingwistycznymi, np. prestiżem użycia danego słowa, jego zasięgiem.

ros. **МЕДИАЦИЯ** [лат. *mediatio*] ‘посредничество’ – pol. **MEDIASJA** [łac. *mediatio*] ‘pośredniczenie w sporze w celu doprowadzenia do zgody’

ros. **ПЕТИЦИЯ** [лат. *petitio*] ‘коллективная просьба в письменной форме, обращённая к властям’ – pol. **РЕТУСJA** [łac. *petitio*] ‘prośba, pismo, podanie, zazw. zbiorowe, skierowane do władz czy osób na wyższym stanowisku’

W grupie terminów prawnych i prawniczych są również: *lokaut* – *локаут*, *akredytacja* – *аккредитация*, *impiczment* – *импичмент*, *koalicja* – *коалиция*, *suwerenność* – *суверенитет*, *deportacja* – *депортация*, *ratyfikacja* – *ратификация*, *absolucja* – *абсолюция* i inne.

Terminy językoznawcze należą do leksyki o wąskim znaczeniu, w aspekcie porównawczym polsko-rosyjskim różnią je aspekty formalne, czyli sposób adaptacji. Ich pochodzenie wskazuje najczęściej na pośrednictwo różnych języków europejskich, na przykład:

ros. **ОМОНИМИЯ** [гр. *homonymia*] ‘совпадение слов или выражений по форме при полном несовпадении их значений’ – pol. **НОМОНИМИА** [fr. *homonymie*] ‘jednoznaczność dwóch wyrazów mających różne znaczenia’

ros. **ЛАКОНИЗМ** [фр. *lakonisme*] ‘сжатость и выразительность речи’ – pol. **LAKONIZM** [fr. *lakonisme*] ‘zwięzłość w wyrażaniu myśli’

ros. **ЛЕКСИКОЛОГИЯ** [нем. *Lexikologie*] ‘раздел языкознания, изучающий словарный состав языка, его лексику’ – pol. **LEKSYKOLOGIA** [niem. *Lexikologie*] ‘nauka o słownictwie, o zasobie wyrazów i związków wyrazowych’

ros. **ПАРАТАКСИС** [гр. *parataxis*] ‘сочинительная связь предложений’ – pol. **PARATAKSA** [gr. *parataksis*] ‘układ zdań złożonych współrzędnie’

ros. **ПАРАЛЛЕЛИЗМ** [гр. *parallēlismós*] ‘неизменное отношение двух равносильных, сопутствующих друг другу явлений; созвучие, согласие, сходство’ – pol. **PARALELIZM** [gr. *parallēlismós*] ‘równoległość; współrzędność; jednoczesność’

W zebranym materiale jest to bardzo liczna grupa, znalazły się tu również: *leksyka* – *лексика*, *lingwistyka* – *лингвистика*, *leksema* – *лексема*, *barbaryzm* – *варваризм*, *neologizm* – *неологизм*, *leksykon* – *лексикон*, *makaronizm* – *макаронизм*, *metateza* – *метате́за*, *metonimia* – *метонимия*, *palatalizacja* – *палатализа́ция*, *sufiks* – *суффикс*, *idiom* – *идиома*, *alternacja* – *альтерна́ция*, *chronologia* – *хронология*, *eufemizm* – *эвфемизм*, *homonim* – *омоним*, *gramatyka* – *грамматика*, *oksymoron* – *оксюморон*, *anafora* – *анафора*, *kalambur* – *каламбур* i wiele innych.

Słownictwo specjalistyczne, terminologiczne, na przykład z dziedziny matematyki czy medycyny, wskazuje na szersze procesy, które miały miejsce w polszczyźnie, a mianowicie tendencję do polonizacji terminologii specjalistycznej (por. np. NOWOWIEJSKI 2007; LUCIŃSKI 2000), w wyniku której język polski uniknął zalewu obcą terminologią. Stąd też w języku polskim mamy na przykład w obszarze słownictwa matematycznego: *интеграл* – *całka*, *параллелограмм* – *równoległoscian*, *параллелограмм* – *równoległobok*, *параллель* – *równoległa*, *периметр* – *obwód*, *полиэдр* – *wieloscian*, *полином* – *wielomian* i inne. Poniżej zamieszcze kilka przykładów paralelnych, nieposiadających również w języku polskim odpowiedników rodzimych:

ros. **ТАНГЕНС** [лат. *tangens*] ‘тригонометрическая функция, выражающая отношение «линии тангенса» к радиусу’ – pol. **TANGENS** [łac. *tangens*] ‘kąta przeciwległego pierwszej przyprostokątnej (w trójkącie prostokątnym) – stosunek pierwszej przyprostokątnej do drugiej’

ros. **КОСИНУС** [лат. *cosinus*] ‘синус угла, дополняющего данный до 90°’ – pol. **COSINUS** [łac. *cosinus*] ‘kąta ostrego (w trójkącie prostokątnym) – stosunek przyprostokątnej przyległej do tego kąta do przeciwprostokątnej’

ros. **МАНТИССА** [лат. *mantissa*] ‘дробная часть логарифма’ – pol. **MANTYSA** [łac. *mantissa*] ‘ułamkowa część logarytmu (umieszczona po przecinku)’

ros. **МЕДИАНА** [лат. *mediana*] ‘линия, соединяющая вершину треугольника с серединой его основания’ – pol. **MEDIANA** [fr.

medianie] *geom.* ‘odcinek łączący wierzchołek trójkąta ze środkiem przeciwległego boku; odcinek łączący środki równoległych boków trapezu’

a także: *ekstremum* – *экстремум*, *elipsa* – *эллипсис*, *cyfra* – *цифра*, *sinus* – *синус*, *cotangens* – *котангенс*. Podobny proces obserwuje się w przypadku pojęć medycznych. W tym obszarze można wyodrębnić model symetrycznych znaczeń leksemów zapożyczonych, mających jednak inną charakterystykę stylistyczną, gdyż obok specjalistycznych terminów występują również rodzime ekwiwalenty bądź to konkurujące ze sobą (różnice stylistyczne, użycia), bądź też wypierające pożyczki terminologiczne. Zobrazuję tę sytuację przykładami:

ros. **ОНКОЛОГИЯ** [ónkos + legein] ‘учение об опухолях’ – pol. **ONKOLOGIA** [gr. ónkos + legein] ‘nauka o nowotworach i ich leczeniu’

ros. **ЛЕЙКЕМИЯ** [гр. < leukos] ‘белокровие, усиленное размножение белых кровяных шариков’ – pol. **LEUKEMIA** [łac. leucaemia] ‘białaczka’

ros. **ЛЕПРА** [гр. lepra] ‘проказа’ – pol. **LEPRA** [gr. lepra] ‘przewlekła choroba zakaźna, trąd’

ros. **ЛОРДОЗ** [гр. lordosis] ‘искривление позвоночника с выпуклостью кпереди; бывает б. ч. в поясничной его части’ – pol. **LORDOZA** [gr. lordos] ‘wygięcie kręgosłupa ku przodowi’

ros. **УРЕМИЯ** [гр. uron] ‘отравление мочой, являющееся следствием болезни почек’ – pol. **UREMIA** [n.-łac. uraemia] ‘zatrucie organizmu odpadkami przemiany materii na skutek upośledzenia czynności nerek’

ros. **ТИФ** [фр. нем. Typhus] ‘название, дававшееся раньше всем лихорадочным заразным заболеваниям, протекавшим с тяжелым нарушением сознания; в наст. время различают тиф брюшной, сыпной и возвратный’ – pol. **TYFUS** [niem. Typhus] ‘ostra choroba zakaźna, dur’

także: *reumatyzm* – *ревматизм*, *malaria* – *малария*, *miastenia* – *миастения*, *migrena* – *мигрень*, *schizofrenia* – *шизофрения*, *impotencja* – *импотенция*, *infekcja* – *инфекция*, *hipochondria* – *ипохондрия*, *amnezja* – *амнезия*, *amputacja* – *ампутация*, *angina* – *ангина*, *anemia*

– *анемия*, *delirium* – *делирий*, *narkolepsja* – *нарколепсия*, *narkoman* – *наркоман*, *bulimia* – *булимия*, *echolalia* – *эхолалия*, *опотазjologia* – *ономасиология*, *ontogeneza* – *онтогенез*, *ortodoncja* – *ортодонтия*, *chirurgia* – *хирургия*, *operacja* – *операция*, *resekcja* – *резекция*, *dializa* – *диализ*, *narkoza* – *наркоз*, *owulacja* – *овуляция*, *laktacja* – *лактация*, *menstruacja* – *менструация*, *intubacja* – *интубация*, *kastracja* – *кастрация*, *klimakterium* – *климактерий*, *demencja* – *деменция*, *egzaltacja* – *экзальтация*, *dewiacja* – *девиация*, *abstynencja* – *абстиненция*. Przytoczone terminy nie posiadają ekwiwalentów rodzimych. Wariantami tego modelu są takie przypadki, w których obok leksyki specjalistycznej funkcjonują również dublety rodzime:

ZNACZENIA LEKSYKALNE TOŻSAME: leksem zapożyczony w języku rosyjskim – leksem rodzimy w języku polskim

АРТРИТ [от греч. arthron] – zapalenie stawów; **ДИАБЕТ** [греч. diabetes] – cukrzyca, moczówka; **ДИЗЕНТЕРИЯ** [от греч. dys i enter] – czerwotka; **ЭМБОЛИЯ** [от греч. embolos] – zator; **РАХИТ** [греч. rachis] – krzywica; **ЦИРРОЗ** [от греч. kirrhos] – marskość; **СЕКВЕСТР** [лат. sequestrum] – martwak; **НЕФРИТ** [от греч. nephros] – zapalenie nerek; **ОФТАЛЬМИЯ** [греч. ophthalmia] – zapalenie gałki ocznej; **ПАРЕЗ** [от греч. paresis] – niedowład; **СТОМАТИТ** [от греч. stoma] – zapalenie jamy ustnej; **ФИБРОМА** [от латин. fibra] – włókniak; **ПОЛИАРТРИТ** [от греч. poly – i arthron] – zapalenie wielostanowe

ZNACZENIA LEKSYKALNE TOŻSAME: leksem zapożyczony w języku rosyjskim – dwa równorzędne leksemy synonimiczne, rodzimy i zapożyczony, w języku polskim

ГЛАУКОМА [греч. glaukoma] – **glaukoma/jaskra**; **ТРИППЕР** [нем. Tripper] – **tryper/rzeżączka**; **РЕВМАТИЗМ** [от греч. rheuma] – **reumatyzm/gościec**; **ГЕМОРОЙ, ГЕМОПРОЙ** [от греч. haima i roe] – **hemoroidy krwawnice/guzki krwawnicze/żyłaki odbytnicy**; **ИШИАС** [греч. ischias] – **ischias/rwa kulszowa/zapalenie nerwu kulszowego**; **ТРАХОМА** [от греч. trachoma] – **trachoma/jaglica/egipskie zapalenie oczu**; **КАТАРАКТА, КАТАРРАКТА** [греч. katarraktes] – **katarakta/**

zaćma/zmętnienie soczewki oka, upośledzające wzrok; КОЛЛАПС
[латин. collapsus] – **kollaps/zapaść**

Mamy tutaj do czynienia z modelami zarówno symetrycznymi, jak i niesymetrycznymi w zakresie istnienia i użycia. Ma to związek z kilkoma czynnikami. O jednym już powiedziałam – jest nim tendencja do polonizacji leksyki terminologicznej, inny to brak rodzimych ekwiwalentów, a także użycie równoległe, które jednak w planie stylistyki nie jest użyciem tożsamym. Słowa zapożyczone posiadają kwalifikację książkowych, natomiast rodzime ekwiwalenty zaliczają się do leksyki neutralnej stylistycznie²⁷.

Najnowsze słownictwo stanowiące dziś bazę internacjonalną należy do obszarów intensywnie rozwijających się, takich jak: bankowość, ekonomia, informatyka. Słownictwo tych dziedzin ma swoje źródło najczęściej w języku angielskim, choć przykłady ilustrują różne drogi ich zapożyczania; często anglicyzmy przenikają do rodzimych leksykonów bez adaptacji. Dla porównania zestawmy kilka terminów:

ros. **РЕПРИВАТИЗАЦИЯ** [лат. re + privatus] ‘возврат в частную собственность государственного имущества’ – pol. **REPRYWATYZACJA** [łac. re + privatus] ‘zwrócenie prywatnemu właścicielowi mienia upaństwowionego a. pozostającego pod zarządem państwa’

ros. **МАКЛЕР** [нем. Makler] ‘посредник при заключении торговых сделок’ – pol. **MAKLER** [niem. Makler] ‘zawodowy pośrednik handl., zwł. na giełdzie i w obrocie morskim’

ros. **МАРКЕТИНГ** [англ. marketing] ‘система мероприятий по изучению рыночных отношений и активному воздействию на потребительский спрос’ – pol. **MARKETING** [ang. marketing] ‘działania gospodarcze polegające na poznaniu potrzeb konsumentów, ustaleniu wielkości produkcji oraz metod dystrybucji, sprzedaży i reklamy towarów’

ros. **МЕНЕДЖЕР** [англ. manager] ‘специалист по управлению (производством)’ – pol. **MENEDŻER** [ang. manager] ‘osoba zarządzająca’

²⁷ Dotyczy to terminów naukowych nie tylko z dziedziny medycyny.

ros. **МЕНЕДЖМЕНТ** [англ. management] ‘совокупность принципов, методов, средств и форм управления производством’ – pol. **MANAGEMENT** [ang. management] ‘zarząd i zarządzanie przedsiębiorstwem’

ros. **ПОЛИС** [фр. police] ‘свидетельство, выданное страховым обществом лицу или учреждению, застраховавшему в нем что-л.’ – pol. **POLISA** [fr. police] ‘dokument prawny stwierdzający zawarcie umowy ubezpieczenia, asekuracji (na życie; od kradzieży; ognia itp.)’

ros. **ИНФЛЯЦИЯ** [фр. inflation] ‘увеличение количества бумажных денег в стране сверх потребностей оборота’ – pol. **INFLACJA** [niem. Inflation] ‘nieproporcjonalnie silny i stosunkowo szybki ogólny wzrost cen, często z powodu powiększenia się liczby pieniędzy w obiegu w stosunku do liczby towarów i usług na rynku’

ros. **ИПОТЕКА** [фр. hypothèque] ‘ссуда, выдаваемая под залог недвижимости, если служащий обеспечением этой ссуды залог не передается кредитору, а остается в руках должника’ – pol. **HIPOTEKA** [fr. hypothèque] ‘zabezpieczenie roszczeń pieniężnych (zwł. pożyczek) na nieruchomości’

Słownictwo z tej tematyki ma ten sam zakres znaczeniowy, a nie rzadko również formę, na przykład: *tanko* – *манко*, *tarża* – *маржа*, *import* – *импорт*, *importer* – *импортер*, *inkaso* – *инкассо*, *akredytywa* – *аккредитив*, *akumulacja* – *аккумуляция*, *aktyw* – *актив*, *akcyza* – *акциз*, *akcjonariusz* – *акционер*, *kapitał* – *капитал*, *kapitalizacja* – *капитализация*, *karter* – *картер*, *casco* – *каска*, *korupcja* – *коррупция*, *dewaluacja* – *девальвация*, *delikt* – *деликт*, *dumping* – *дампинг*, *deport* – *депорт*, *deflacja* – *дефляция*, *dywidenda* – *дивиденд*, *finanse* – *финансы*, *firma* – *фирма*, *kargo* – *карго*, *barter* – *бартер*, *biznesmen* – *бизнесмен*, *budżet* – *бюджет*, *eksport* – *экспорт*, *holding* – *холдинг*, *ażiotaż* – *ажютаж*²⁸.

Odrębnym zagadnieniem badania zakresów znaczenia leksykalnego są pojęcia abstrakcyjne. Czy w ramach pojęć, odnośnie do których nie sposób wskazać desygnatów, można mówić również o symetrii? Czy użytkownicy danego języka, używając słów typu *kompromis*, *cywiliza-*

²⁸ W przypadku wielu z tych terminów zachodzi proces despecjalizacji znaczenia, o którym wspominałam już wcześniej – rozszerza się obecnie sfera ich użycia w obu badanych językach.

cja, idea, mają na myśli to samo? Jeszcze raz przypomnę, że w zakres moich badań wchodzi definicje leksykograficzne, poza moim zasięgiem jest jednak interesujące zagadnienie świadomości językowej i kompetencji użytkowników. W poniższych przykładach zostaną zestawione ze sobą wybrane leksemy dotyczące szeroko pojętego życia społecznego oraz pojęć abstrakcyjnych, pochodzące lub zapożyczone z różnych języków. Tożsamość wynika w znaczącym stopniu z ich międzynarodowego charakteru. Obecnie ich zakres znaczeniowy oraz użycie ulegają również znacznym przekształceniom²⁹. Zmiany znaczeniowe oraz sfery użycia można zaobserwować w przypadku niektórych nazw postaw społecznych, które wcześniej były terminami specjalistycznymi, natomiast dziś są powszechnie używane w środkach masowego przekazu (np. *insynuacja* – *инсинуация*). Nie obserwuje się zmian w nazwach oznaczających prądy w nauce, kulturze itp. (np. *intuicjonizm* – *интуитивизм*). Porównajmy kilka przykładów:

ros. **ЦИВИЛИЗАЦИЯ** [нем. Zivilisation] ‘ступень общественного развития и материальной культуры, характерная для той или иной социально-политической формации’ – pol. **CYWILIZACJA** [ang. civilisation] ‘stan kultury materialnej osiągnięty przez społeczeństwo w danej epoce hist.; stan rozwoju społecznego przeciwstawny stanowi barbarzyństwa’

ros. **ГЛОБАЛИЗАЦИЯ** [фр. globalisation] ‘придание чему-л. глобальных масштабов, глобального характера’ – pol. **GLOBALIZACJA** [ang. globalisation] ‘proces polegający na zwiększeniu obrotów handlu międzynarodowego, nasileniu przepływu kapitału, ludzi i technologii oraz zacieraniu różnic kulturowych’

ros. **ТЕРРОР** [фр. terreur] ‘запугивание с угрозой насилия или с его фактическим применением’ – pol. **TERROR** [łac. terror] ‘strach, groza, trwoga; zastraszenie, gwałt, ucisk, represje’

ros. **ДЕМАРКАЦИЯ** [фр. demarcation] ‘установление государственных границ на местности’ – pol. **DEMARKACJA** [hiszp. demarcación, fr. demarcation] ‘rozgraniczenie; wyznaczenie w terenie granic między państwami’

²⁹ Por. np. badania L.P. Kryszyna, E.W. Marinowej, B. Nowowiejskiego i innych.

ros. **ДЕМОГРАФИЯ** [фр. *demographie*] ‘наука о народонаселении, его составе, численности, росте, распределении по территории земного шара, воспроизводстве и т.п.’ – pol. **DEMOGRAFIA** [ang. *demography*] ‘nauka zajmująca się jakościowym i ilościowym badaniem ludności, jej struktury, ruchu, rozwoju, statystyki itd.’

oraz *demokracja* – *демократия*, *sabotaż* – *саботаж*, *abonent* – *абонент*, *militaryzacja* – *милитаризация*, *doktryna* – *доктрина*.

Spśród pojęć abstrakcyjnych do tej grupy należą między innymi:

ros. **ОБСКУРАНТИЗМ** [нем. *Obskurantismus*, фр. *obscurantisme*] ‘враждебное отношение к просвещению и прогрессу, «мракобесие»’ – pol. **OBSKURANTYZM** [fr. *obscurantisme*] ‘ciemnota umysłowa, wstecznicтво, zacofanie, reakcyjność, kołtuństwo’

ros. **МИЗАНТРОПИЯ** [гр. *misanthropia*] ‘человеконенавистничество’ – pol. **MIZANTROPIA** [gr. *misanthropia*] ‘niechęć, awersja do obcowania z ludźmi’

ros. **ИНДИФФЕРЕНТИЗМ** [фр. *indifferentisme*] ‘безразличие, равнодушие’ – pol. **INDYFERENTYZM** [fr. *indifferentisme*] ‘obojętność jako postawa intelektualna w stosunku do spraw polit., relig., społ., moralnych itd.’

ros. **ИНСИНУАЦИЯ** [фр. *insinuation*, нем. *Insinuation*] ‘недобросовестное искажение мыслей и поступков противника с целью повредить ему, опорочить или обесславить; недобросовестный (порочащий) намек’ – pol. **INSYNUACJA** [niem. *Insinuation*] ‘podsuwanie komuś jakiejś myśli, wmawianie, imputowanie czegoś’

ros. **ИНТУИТИВИЗМ** [англ. *intuitivism*] ‘направление идеалистич. философии, признающее, что знание возможно лишь благодаря интуиции’ – pol. **INTUICJONIZM** [ang. *intuitionism*] ‘doktryna epistemologiczna uważająca intuicję za najwartościowsze źródło poznania’

ros. **АКСИОМА** [греч. *axiōma*] ‘истина, не требующая доказательств’ – pol. **AKSJOMAT** [gr. *aksioma, aksiomatos*] ‘log. twierdzenie (systemu dedukcyjnego) przyjęte bez dowodu; pewnik, prawda oczywista’

oraz *nonsens* – *нонсенс*, *dylemat* – *диллема*, *kompromis* – *компромисс*, *kryterium* – *критерий*, *darwinizm* – *дарвинизм*, *fatalizm* – *фатализм*,

naturalizm – *натурализм*, *nepotyzm* – *непотизм*, *nihilizm* – *нигилизм*, *cynizm* – *цинизм*, *egoizm* – *эгоизм*, *egotyzm* – *эгоизм*, *optymizm* – *оптимизм* i wiele innych podobnych.

MODEL: więcej niż jedno znaczenie w obu językach

Rysunek 2. Symetria kilku znaczeń w obu językach

Jak uważa Józef PORAYSKI-POMSTA (2007, s. 60), zdecydowana większość zapożyczeń rzeczownikowych niezależnie od źródła zapożyczenia ma więcej niż jedno znaczenie, choć część z tych znaczeń powstała już na gruncie języka zapożyczającego. W tym wariancie modelu spróbuję pokazać na kilku przykładach symetryczne jednostki leksykalne funkcjonujące w języku polskim i rosyjskim, posiadające więcej niż jedno znaczenie. W tym przypadku będziemy mieć do czynienia z procesem zapożyczania więcej niż jednego znaczenia, powtórna nominacja lub też z procesami adaptacji, w wyniku których słowo obcego pochodzenia posiada więcej niż jedno znaczenie (np. metaforyzacja).

Pierwszy wariant modelu, a więc więcej niż jedno znaczenie, jest bardzo częsty i charakterystyczny dla zapożyczeń z wielu języków, dotyczy różnych kręgów tematycznych, szczególnie pojęć abstrakcyjnych, zjawisk i procesów. Poniżej prezentuję dla przykładu kilka takich leksemów, których liczba znaczeń oraz ich zakres jest symetryczny.

ros. **ИНФАНТИЛИЗМ** [фр. *infantilisme* < lat.] 1. *мед.* ‘отсталость развития, характеризующаяся сохранением во взрослом состоянии физического строения или черт характера, свойственных детскому возрасту’. 2. ‘поведение, черты характера взрослого, свойственные более раннему возрасту’ – pol. **INFANTYLIZM** [fr. *infantilisme*] 1. *мед.* ‘zatrzymanie się danej cechy psych., fiz. a. całego zespołu cech

osobnika dorosłego na poziomie rozwojowym dziecka’, 2. ‘niedorozwój, niedojrzałość, prostoduszność, dziecięcość ludzi dorosłych, puerylizm’

ros. **ИДЕЯ** [фр. idée] 1. ‘философский термин, имеющий различные значения; наиболее распространенное – мысль или представление о каком-л. предмете; по Платону и. соответствует общему содержанию понятия, отвлекающему от представлений, отражающих лишь изменчивые моменты бытия, то, что в них есть общего; в этом смысле и. – истинно сущее, разумный и совершенный образец вещей’. 2. ‘в широком смысле – общее понятие о каком-л. предмете или явлении’. 3. ‘основная мысль литературного или вообще художественного произведения, замысел’ – pol. **IDEA** [łac. idea] 1. ‘myśl; filoz. bezpośredni przedmiot myśli (poznania), pojęcie, wyobrażenie’; 2. ‘myśl przewodnia, twórcza’. 3. ‘główna tendencja utworu’. 4. ‘pomysł, koncepcja’. 5. ‘pojęcie abstrakcyjne’

ros. **АБОНЕМЕНТ** [фр. abonnement] 1. ‘предварительно оплаченное право пользоваться в течение определенного времени вещами или периодически оказываемыми услугами’. 2. ‘приобретение права на пользование чем-л. в течение определенного времени (подписка на журнал, а. на получение книг из библиотеки, на место в театре и т.д.)’ – pol. **ABONAMENT** [fr. abonnement] 1. ‘przedpłata, opłata z góry za abonowanie, otrzymywanie czegoś (np. książek w czytelní, bibliotece)’, 2. ‘użytkowanie czegoś (np. telefonu, RTV, środków komunikacji zbiorowej, miejsca w teatrze, filharmonii)’

ros. **ПАРИТЕТ** [нем. Parität < фр. Parité < лат. paritas] 1. ‘равенство, одинаковое положение, равноправие, равное представительство сторон, напр. военно-стратегический п., п. при разрешении споров в арбитраже’. 2. ‘равное соотношение каких-л. показателей, напр. экономических; валютный п. – официально устанавливаемое соотношение между валютами разных стран, являющееся основой для определения валютного курса; устанавливается по их золотому содержанию (монетный п.) или по покупательной способности; п. покупательной способности – фактическое соотношение между двумя (или несколькими) валютами по их покупательной способности применительно к определенному набору товаров и услуг’ – pol. **PARYTET** [niem. Parität < fr. Parité < łac. paritas] 1. ‘ustalony stosunek jakichś wielkości’. 2. *ekon.* ‘stosunek wymienny do siebie dwóch lub więcej walut’. 3. *praw.* ‘zrównanie na podstawie przepisów prawa’

ros. **ЛИДЕР** [angl. leader] 1. *одуш.* ‘глава, руководитель политической партии, общественно-политической организации’. 2. *одуш., спорт.* ‘тот, кто опережает других в спортивном состязании’. 3. ‘член какой-л. группы, занимающий в ней ведущее положение’ – pol. **LIDER** [ang. leader] 1. ‘przywódca partii, stronnictwa, związku zawodowego (w krajach anglosaskich)’. 2. ‘drużyna, zawodnik na pierwszym miejscu tabeli rozgrywek sport. a. na czele wyścigu’

Dodajmy do omawianego materiału kilka wyjaśnień. Na przykład leksem *parytet* posiada w obu językach dwa znaczenia – odnoszące się do prawa oraz ekonomii; są one tożsame w obu językach, zapożyczone bezpośrednio z języka niemieckiego. Jest to jeden ze sposobów istnienia kilku znaczeń danego leksemu. Podobnie jest w przypadku wieloznacznego leksemu angielskiego *leader*, który został zapożyczony jako jednostka polisemantyczna do obydwu języków. Inny sposób obserwuje się w przypadku słowa *infantyлизм*, w którym na bazie terminu medycznego doszło do rozszerzenia znaczenia.

Podobna sytuacja ma miejsce również w przypadku leksemów z innych języków, na przykład: *fakultet* – *факультет*, *granat* – *граната* (z języka niemieckiego), *mozaika* – *мозаика*, *fresk* – *фреска* (z języka włoskiego).

WARIANT MODELU: znaczenie leksykalne zapożyczone + znaczenie przenośne na gruncie rodzimym

W tej grupie przedstawiamy leksemy, w których występują co najmniej dwa znaczenia, w tym znaczenie przenośne jako wtórne. W przypadku tego modelu, za K. LUCIŃSKIM (2000, s. 109), przyznać należy, iż trudno jest określić, czy znaczenia przenośne pojawiły się na gruncie języka polskiego i rosyjskiego pod wpływem pierwowzoru (angielskiego czy też innego), który także uległ procesowi metaforyzacji, czy też są one wynikiem równoległego rozwoju wyrazów w kontaktujących się językach. Znaczenia te mogą dotyczyć słów z różnych analizowanych w poprzednim modelu pól tematycznych. Najczęściej proces metaforyzacji ma miejsce w przypadku zapożyczonych konkretnych znaczeń, na przykład w przypadku klasy tematycznej „Zwierzęta”:

ros. **АМЕ́БА** [гр. amoibe] 1. ‘микроскопическое одноклеточное животное из класса корненожек (простейшие), движется и принимает пищу т. н. ложноножками (псевдоподиями). 2. ‘о безвольном бесхарактерном человеке’ – pol. **АМЕБА** [łac. amoeba] 1. ‘pełzak; pierwotniak, jednokomórkowiec (wymiar do 0,1 mm), poruszający się za pomocą nibynózek, wypustek plazmatycznych’. 2. *przen.* ‘człowiek chwiejny, niezdeterminowany, mięczak, niezgula’

ros. **ХАМЕЛЕОН** [гр. chamaileon] 1. ‘род ящериц из сем. червеязычных пресмыкающихся; отличается способностью менять окраску своего кожного покрова при раздражении, при перемене цвета окружающей среды и т. п. 2. ‘человек, часто меняющий свои убеждения и взгляды (из соображений выгоды, безопасности)’ – pol. **KAMELEON** [fr.ameleon] 1. ‘nadrzewna jaszczurka o b. długim języku, chwytным ogonie, łatwo zmieniająca ubarwienie’. 2. *przen.* ‘człowiek o zmiennych poglądach, uczuciach, chorągiewka na dachu’

lub „Rośliny”:

ros. **НАРЦИСС** [фр. Narcisse < греч. Narkissos] 1. ‘луковичное садовое растение из сем. амариллисовых с пахучими белыми и темно-желтыми цветами’. 2. ‘человек, гордый своей красотой, влюбленный в себя’ – pol. **NARCYZ** [łac. narcissus, z gr. Narkissos] 1. ‘roślina z rodziny amarylkowatych o pachnących białych lub żółtych kwiatach’. 2. ‘człowiek zakochany w sobie, w swojej urodzie’

Znaczenia przenośne mogą dotyczyć również innych nominacji, nazywając cechy ludzkie, typu:

ros. **КЛОУН** [англ. clown] 1. ‘шут в английском театре, комик.’ 2. *перен.* ‘о том, кто кривляется, паясничает’ – pol. **KLOWN** [ang. clown] 1. ‘komik cyrkowy’. 2. *przen.* ‘osoba zachowująca się niepoważnie’

ros. **ЛИЛИПУТ** [< англ. Lilliput – по назв. вымышленной страны Лилипутии в романе англ. писателя Дж. Свифта „Путешествие Гулливера”] ‘человек неестественно маленького роста, карлик’ – pol. **LILIPUT** [ang. Liliput] ‘nazwa fantastycznych maleńkich ludzi z „Podróży Gulliwer’a”; ‘karzełek’

Omawiane przykłady dotyczą cech ludzkich, ale wśród badanych jednostek znaczenia przenośne mogą również odnosić się do procesów społecznych, ogólnych zjawisk, na przykład:

ros. **ЛАВИНА** [нем. Lawine] 1. 'массы снега, снежных глыб, низвергающиеся с гор'. 2. **непен.** 'неудержимо движущаяся масса (людей, животных и т.п.)' – pol. **LAWINA** [niem. Lavine] 1. 'wielka masa śniegu lub kamieni zsuwająca się lub staczająca się gwałtownie ze zbocza górskiego'. 2. **прзен.** 'bardzo duża ilość czegoś nagle pojawiająca się gdzieś'

ros. **БУЛЬДОГ** [англ. bulldog] 1. 'порода служебных собак с большой тупой мордой, сильными челюстями, широкой грудью и короткими лапами, а также собака такой породы'. 2. 'короткоствольный пистолет' – pol. **BULLDOG** [ang. bulldog] 1. 'pies z rasy dogów pochodzenia angielskiego'. 2. 'rodzaj rewolweru z krótką lufą'

Znaczenia mogą mieć także charakter metonimii, jak w przypadku leksemu *klub*, który uległ procesowi metonimii zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim (w języku angielskim nie oznaczał pomieszczenia):

ros. **КЛУБ** [нем. Klub < англ. club] 1. 'общественная организация, объединяющая людей по общности, близости интересов, сходству занятий'. 2. 'культурно-просветительное учреждение'. 3. 'здание, помещение, где находится такое учреждение' – pol. **KLUB** [ang. club] 1. 'zespół spotykający się w celach towarzyskich, wypoczynkowych lub dla popierania określonego wspólnego celu'. 2. 'lokal klubu'. 3. 'zespół posłów do parlamentu należących do tego samego ugrupowania polit.'

ros. **ФИЛЬМ** [< англ. film] 1. 'лента со снимками для показа на кино- или телеэкране; то же, что кино (в 3-м знач.)'. 2. **кфм.** 'тонкая пленка в виде ленты из целлулоида со светочувствительным слоем, употребляемая для киносъемок' – pol. **FILM** [ang. film] 1. 'seria następujących po sobie obrazów z dźwiękiem lub bez'. 2. 'taśma zawierająca szereg następujących po sobie obrazów utrwalonych na błonie', 3. 'przezroczysta błona celuloidowa pokryta warstwą światłoczułą'

Proces zapożyczania kilku znaczeń lub powstawania znaczeń przenośnych odbywa się w układzie hierarchicznym, to znaczy najczęściej zapożyczane jest podstawowe znaczenie nominatywne, a znaczenia przenośne są fakultatywne bądź powstają właśnie już na gruncie rodzimym. Metaforyzacja³⁰ znaczeń zachodzi w przypadku leksemów przyswojonych i dobrze funkcjonujących w danym zapożyczającym systemie znaczeń, gdyż tylko wtedy może być procesem czytelnym i stosowanym przez użytkowników tego języka. W omawianej grupie brałam pod uwagę tylko takie przeniesienia znaczeń, które dotyczyły obu badanych języków.

W ramach symetrii można również wyodrębnić charakterystyczną grupę, gdzie w obu językach zachodzi proces powtórnej nominacji³¹. Jest to proces bardzo charakterystyczny szczególnie dla leksyki przełomu XX i XXI wieku, obserwuje się go w określonych grupach leksykalnych, w obszarze leksyki komputerowej, gdzie znaczenie nowe (neosemantyzm) jest zapożyczeniem znaczenia z języka angielskiego, np.

ros. **МЕНЮ** [фр. menu] 1. ‘подбор блюд для завтрака, обеда и т. д.; листок с перечнем блюд (в ресторане, столовой и т. д.)’. 2. ‘**в интерактивных системах – перечень режимов работы, установок, команд, предлагаемых пользователю на экране дисплея, из которых он выбирает необходимый вариант, указывая на пункт меню курсором**’³² – pol. **MENU** [fr. menu] 1. ‘zestaw dań składających się na posiłek; jadłospis’. 2. ‘spis potraw w restauracji’

³⁰ Niektórzy badacze dla nazwania tego procesu używają terminu „derywacja semantyczna”, w ramach której wyróżnia się metonimizację oraz metaforyzację (por. МАРИНОВА 2008a, s. 349–350).

³¹ W monografii dotyczącej zapożyczeń i informacji słownikowej L.P. Krysin (КРЫСИН 2008) przedstawia kilka kryteriów, dzięki którym możliwa jest klasyfikacja słowa jako powtórnej nominacji, a nie rozwoju znaczeniowego wyrazu na gruncie rodzimym. Są to kryteria uzualne oraz ekstralingwistyczne. Wśród nich Krysin wymienia sferę działalności, w jakiej nowe znaczenie danego słowa się pojawiło, określa, w jakim kraju i języku oraz w jakim czasie pojawiło się to znaczenie, a także podaje, na ile organiczny wydaje się rozwój danego słowa w tym nowym znaczeniu.

³² *Menu* w pierwszym znaczeniu zostało zapożyczone z języka francuskiego, natomiast jako termin komputerowy – z języka angielskiego.

3. *inform.* ‘w komputerze: lista funkcji programu do wyboru, wyświetlana na ekranie monitora’

ros. **БИБЛИОТЕКА** [gr. *bibliothēke*] 1. ‘собрание печатных, а также рукописных материалов’. 2. ‘помещение для хранения книг’. 3. ‘учреждение, осуществляющее общественное пользование печатными изданиями и рукописными материалами’. 4. ‘название серии книг, объединенных тематически или общностью замысла, читательского назначения’. 5. *в информатике* – ‘**организованное объединение машинных программ**’ – pol. **BIBLIOTEKA** [gr. *bibliothēke*] 1. ‘instytucja powołana do gromadzenia i udostępniania księgozbiorów’. 2. ‘uporządkowany księgozbiór zgromadzony w jakiejś instytucji albo będący prywatną własnością’. 3. ‘mebel służący do przechowywania książek’. 4. ‘seria dzieł wydawanych przez jakąś instytucję lub firmę wydawniczą’³³

ros. **ВИРУС** [< lat. *vīrus* яд] 1. ‘мельчайший микроорганизм, возбудитель инфекционной болезни’. 2. *перен.* ‘о каком-н. отрицательном, вредоносном свойстве, распространяющемся подобно заразе’. 3. *инф.* ‘разновидность компьютерных программ, которые препятствуют действию других программ и своим вредоносным влиянием способны „заражать” диски, искажая содержащуюся на них информацию’ – pol. **WIRUS** [fr. *virus*] 1. ‘twór zbudowany z kwasów nukleinowych i osłonki białkowej, przesykalny przez filtry bakteryjne, rozmnażający się tylko wewnątrz żywych komórek, wywołujący choroby zakaźne roślin, zwierząt i człowieka’. 2. *inform.* ‘program komputerowy, który bez wiedzy i wbrew woli użytkownika przedostaje się do systemu komputerowego, zmieniając lub niszcząc informacje w nim przechowywane’

a także: *protokół* – *протокол*, *domena* – *домен*, *port* – *порт*, *forum* – *форум*, *dokument* – *документ*, *archiwum* – *архив* i inne.

Symetria znaczeń leksykalnych w zakresie zapożyczonych leksemów wyraźnie dostrzegalna jest w określonych grupach tematycznych i nie sposób od tego podziału się odcinać. Wśród możliwych przyczyn ekwiwalencji znaczeniowej można wskazać przynależność do słownictwa

³³ *Biblioteka* w języku polskim funkcjonuje również jako neosemantyzm, ale znaczenie to obecne jest jedynie w specjalistycznych słownikach. Nie odnotowują go współczesne słowniki objaśniające.

internacjonalnego, słownictwa z zakresu takich dziedzin, w których zapożyczenie nastąpiło wraz z desygnatem, oraz bardzo często słownictwa najnowszego, w którym obserwuje się tożsamość znaczeń (w tym ostatnim przypadku może ona być tymczasowa i dotyczyć niepełnej adaptacji w języku zapożyczającym). Jak pokazała analiza, paralele w zakresie znaczeń w niewielkim stopniu zależą od źródła zapożyczenia, tym bardziej że w wielu wypadkach droga pożyczki jest / była zawiła i trudno tu o ostateczne rozstrzygnięcia co do bezpośredniego dawcy.

Pierwszą i zasadniczą przyczyną ekwiwalencji na obecnym etapie rozwoju badanych języków jest internacjonalność nie tylko terminów, ale również realiów (typu: *komputer* – *компьютер*, *audyt* – *аудит*, *haker* – *хакер*, *internet* – *интернет* i inne), w wyniku której pożyczki zmieniają typ znaczenia leksykalnego z terminologicznego na nieterminologiczne, z egzotycznego na nieegzotyczne. Badana w dwóch wariantach modeli symetria pozwoliła wyodrębnić również takie tendencje (zauważalne również w kolejnych modelach), jak: obecność równoczesna dubletu rodzimego i pożyczki, archaizacja pożyczek, tendencja do zastępowania wyrazów zapożyczonych przez wariant rodzimy (np. w słownictwie matematycznym w przypadku języka polskiego), obecność więcej niż jednego znaczenia pożyczki (w tym znaczenia przenośnego) w przypadku obu języków. Zauważalne są również przekwalifikowania o charakterze stylistycznym, słowa neutralne stają się często w języku zapożyczającym leksyką książkową lub też terminologiczną.

Symetryczne sposoby / tendencje zapożyczania i adaptacji znaczenia można ująć w tabeli:

JĘZYK POLSKI	JĘZYK ROSYJSKI
przeniesienie znaczenia etymonu (kopiowanie) (obszary tematyczne: egzotyzy, leksyka kulinarna, moda, terminy z różnych dziedzin, np. <i>spaghetti</i> , <i>futbol</i> , <i>fikus</i> , <i>komputer</i>)	przeniesienie znaczenia etymonu (kopiowanie) (obszary tematyczne: egzotyzy, leksyka kulinarna, moda, terminy z różnych dziedzin, np. <i>спагетти</i> , <i>футбол</i> , <i>фикус</i> , <i>компьютер</i>)

dwa lub więcej znaczeń przeniesione z innych języków, również w rezultacie powtórnej nominacji (szczególnie w przypadku leksyki specjalistycznej, komputerowej, np. <i>wirus</i> , <i>adres</i>)	dwa lub więcej znaczeń przeniesione z innych języków, również w rezultacie potwornej nominacji (szczególnie w przypadku leksyki specjalistycznej, komputerowej np. <i>вирус</i> , <i>адрес</i>)
adaptacja: deegzotyzacja, determinologizacja, metaforyzacja (sport, polityka, turystyka, kultura masowa, ekonomia, np. <i>kameleon</i> , <i>clown</i>)	adaptacja: deegzotyzacja, determinologizacja, metaforyzacja (sport, polityka, turystyka, kultura masowa, ekonomia, np. <i>хамелеон</i> , <i>клоун</i>)*

* Obszary tematyczne podają w odniesieniu do tych procesów, dla których są one charakterystyczne lub jedyne

Asymetria leksykalno-semantyczna i stylistyczna

Brak symetrii w zakresie znaczenia leksemów obcego pochodzenia obserwowany jest przede wszystkim na etapie adaptacji zapożyczeń i dlatego występuje głównie w przypadku jednostek zaadaptowanych do nowego systemu i mających w nim swoje utrwalone miejsce, z którego zresztą te różne modyfikacje wynikają (przesunięcia znaczeń, metaforyzacja, powtórna nominacja).

Problem modyfikacji znaczenia oraz przekształceń znaczenia zapożyczeń podejmowany był w polskim językoznawstwie wielokrotnie, na przykład przez B. WALCZAKA (1980, s. 176–177), który w odniesieniu do anglicyzmów wskazał dwie prawidłowości: pierwsza z nich to zachowanie tylko znaczenia specjalistycznego pożyczki, druga – zachowanie znaczenia specjalistycznego oraz przenośnego. E. MAŃCZAK-WOHLFELD (1992) wymienia cały szereg możliwych modyfikacji znaczeń anglicyzmów. Wśród nich najważniejszymi są: identyczność znaczeń, zapożyczenia odbiegające od swoich pierwowzorów ze względu na liczbę sensów lub całkowicie różniące się znaczeniem (derywaty), zwężenie znaczenia oraz jedno ze znaczeń pokrywające się z pierwowzorem. Problem ten tylko częściowo dotyczy niniejszego opracowania, ponieważ nasza uwaga skupiona jest głównie na aspekcie porównawczym zapożyczeń przejętych do języka polskiego i rosyjskiego, z uwzględnieniem źródła i drogi zapożyczenia. W niniejszym opracowaniu na materiale

konfrontatywnym spróbuję modyfikacje i przekształcenia, które są rezultatem analizy, zilustrować, pokazać, jakie są możliwe i najczęstsze tendencje spotykane we wcześniejszych fazach zapożyczania oraz dziś.

Modyfikacja znaczeń leksykalnych ma kilka przyczyn. Jedną z nich jest uznana przez dany system, czy też normy w tym systemie obowiązujące, zbędność danej jednostki³⁴ oraz jej obcość na różnych poziomach. Kolejną przyczynę stanowi unowocześnianie języka, czyli przejmowanie przez system językowy nowych znaczeń na określenie tych samych zjawisk i pojęć³⁵, a wypieranie jednostek starszych. Inną przyczyną, sytuującą ten aspekt zapożyczenia w dziedzinie homonimii, jest zjawisko powtórnych zapożyczeń, uzupełniające system leksykalny. Odpowiada on na wiele pytań w zakresie obecności wielu znaczeń danego leksemu. Do takich homonimów K. LUCIŃSKI (2000, s. 102–105) zalicza na przykład:

ros. **ДЖЕРСИ** [англ. jersey – по назв. традиционной одежды рыбаков с о-ва Джерси, находящегося в Ла-Манше] 1. ‘Шерстяная или шелковая трикотажная ткань’. 2. ‘об одежде: сшитый из такой ткани’ – pol. **DŻERSEJ** [od nazwy ang. wyspy na kanale La Manche] 1. ‘cienka dziana tkanina (ba)wełniana, jedwabna a. z włókien sztucznych’. 2. ‘trykot’. 3. ‘rasa bydła mlecznego krótkorogiego, niewielkiego wzrostu’

ros. **БАР** [англ. bar прилавок, стойка] 1. ‘небольшой ресторан, где едят и пьют у стойки’. 2. ‘специальное отделение в серванте, буфете и т. п. (или отдельный предмет мебели) для вин’ – pol. **BAR** [ang. bar] 1. ‘zakład gastronomiczny’. 2. ‘bufet w takim zakładzie’

ros. **РИНГ** [англ. ring букв. круг] 1. ‘огражденная канатами площадка для бокса’. 2. *ком.* ‘кратковременное соглашение предпринимателей, имеющее целью получение прибыли путем скупки какого-н. товара на рынке и последующей продажи его по более высокой цене’ – pol. **RING** [ang. ring] 1. ‘umieszczone na podium, ogrodzone sznurami

³⁴ W tym przypadku mamy do czynienia z trwającą przez jakiś czas w systemie rywalizacją / konkurencją leksemów, w niektórych przypadkach normy dopuszczają istnienie dubletów (np. ze względu na różnice semantyczne czy stylistyczne między tymi jednostkami).

³⁵ Opisuje to zjawisko dość szeroko L.P. Krysin (КРЫСИН 2008).

miejsce walk bokserskich'. 2. 'krótkoterminowe porozumienie między kapitalistami, zawarte zwł. dla spekulacji cenami towarów'. 3. 'szeroka ulica okólna'

Badając zapożyczenia oraz modyfikacje ich znaczeń, liczbę definicji, często trudno odpowiedzieć na pytanie, czy są to zapożyczenia wtórne (na przykład nowe znaczenie w dziedzinie ekonomii dla słowa już istniejącego i zapożyczonego wcześniej), czy też jest to tylko rozszerzenie znaczenia³⁶. Jest to tym trudniejsze, że – jak pisze Elżbieta SĘKOWSKA (2007, s. 51) – zmienia się zasięg wpływu wyrazów obcych na języki zapożyczające. Obserwuje się przejścia anglicyzmów z terminologii specjalistycznej do języka ogólnego, z odmian środowiskowych do języka potocznego. Wcześniej anglicyzmy znaczeniowe były wprowadzane przez środowiska humanistyczne: teoretyków sztuki, literatury, socjologów, językoznawców, natomiast obecnie zasięg tekstowy i społeczny oraz środowiskowy rozszerzył się. Dziś anglicyzmy znaczeniowe występują w tekstach naukowych, w dyskursie polityczno-dziennikarskim, sportowym, a nawet w potocznej polszczyźnie (SĘKOWSKA 2007, s. 47). Niektóre znaczenia stają się aktualne – porównanie dwóch wybranych języków jeszcze wyraźniej to pokazuje. Znaczenia, których wcześniej nie było w jednym z badanych języków (ilustrują ten proces słowniki), ujawniają się w najnowszym leksykonie. Dlatego dla potrzeb tego rozdziału porównywałam znaczenia badanych leksemów zapożyczonych ze słowników wyrazów obcych, słowników objaśniających oraz słowników wyrazów najnowszych. Odrębne zagadnienie stanowi rozszerzanie się znaczenia, które nie jest jeszcze udokumentowane w słownikach, ale można je obserwować w języku środków społecznego przekazu. Taka sytuacja dotyczy na przykład w języku rosyjskim leksemów *фактор*, *митинг*. Spójrzmy na porównanie definicji słownikowych:

ros. **ФАКТОР** [нем. Faktor < lat. factor делающий, производящий]. 'движущая сила, причина какого-н. процесса, явления; существенное обстоятельство в каком-н. процессе, явлении' – pol. **FAKTOR** [łac. factor] 1. 'czynnik, element, jedna z przyczyn'. 2. *dawn.* 'pośrednik,

³⁶ Problem ten porusza L.P. Krysin (КРЫСИН 2008). Wspominałam o tym w poprzednim podrozdziale.

stręczyciel'. 3. *ekon.* 'bank zajmujący się faktoringiem'. 4. *kosmet.* 'moc składnika ochronnego w kosmetykach'

ros. **МИТИНГ** [angł. meeting < to meet собираться, сходиться] 'массовое собрание для обсуждения острых политических, социальных, экономических и т. п. вопросов текущей жизни' – pol. **MEETING, MITYNG** [ang. meeting] 1. 'wiec, masówka, masowe zebranie publiczne'. 2. 'zawody sportowe'

Zestawienie sugeruje, iż w języku rosyjskim są to leksemy przestarzałe bądź ograniczone znaczeniowo, przy rozszerzeniu znaczenia w języku polskim, jednakże w internecie funkcjonuje na przykład *спортивный митинг, факторинг* w tych samych znaczeniach, co w języku polskim. Oczywiście, nie jest możliwe prześledzenie każdej nowej pożyczki wchodzącej do języka, warto jednak zdać sobie sprawę, że ten proces zapożyczania wtórnego (*faktor*) zachodzi w obu badanych językach.

Zdaniem K. LUCIŃSKIEGO (2000, s. 106), zwiększanie liczby znaczeń może odbywać się w różny sposób. Może to być rozszerzenie w tym samym polu znaczeniowym na gruncie języka zapożyczającego, pod wpływem wtórnych zapożyczeń semantycznych oraz pod wpływem pierwowzoru. W badanym materiale zaobserwowano najwięcej modyfikacji leksykalno-stylistycznych na podstawie znaczenia przenośnego danych leksemów, na przykład:

- w języku rosyjskim:

ros. **МИМИКРИЯ** [angł. mimicry подражательность < греч.] 1. 'сходство окраски и формы у нек-рых животных и растений с другими или с окружающей средой, полезное им в борьбе за существование'. 2. *перен.* 'способность человека менять свои взгляды, мнения, образ жизни в зависимости от обстоятельств' – pol. **MIMIKRA** [ang. mimicry] 'odmiana mimetyzmu, upodabnianie się zwierząt bezbronnych do osobników zdolnych do obrony'

- w języku polskim:

ros. **УВЕРТЮРА** [fr. ouverture < ouvrir открывать] 1. 'музыкальное вступление к опере, балету, кинофильму и т. п.' 2. 'самостоятельное

музыкальное произведение для оркестра в одной части – pol. **UWERTURA** [fr. *ouverture*] 1. *muz.* ‘wstęp do opery, oratorium, kantaty, skomponowany na orkiestrę, samodzielny utwór na orkiestrę symfoniczną’. 2. *przen.* ‘wstęp do czegoś’

a także różnice związane z archaizacją niektórych znaczeń w jednym z badanych języków oraz rozszerzenie znaczenia związane z przejściem do innych sfer użycia, najczęściej z użycia specjalistycznego do potocznego, powszechnego. Jak pokazał materiał, procesy te nie zawsze bywają paralelne w obu badanych językach. Zanim przystąpię do prezentacji konkretnego materiału, wspomnę, iż jednym z podstawowych warunków omawianych modyfikacji leksykalno-stylistycznych jest duży stopień asymilacji danych leksemów w języku zapożyczającym. Tylko takie jednostki, które dobrze się zaadaptowały, tworzą dodatkowe znaczenia lub rozszerzają te zapożyczone. Materiał podzielono na modele, w których znaczenia są kolejno rozszerzone w języku rosyjskim, rozszerzone w języku polskim, a także na modele, w których asymetria związana jest z modyfikacjami leksykalno-stylistycznymi (archaizacja znaczeń, czyli zwężenie znaczenia, zamiana rodzimym ekwiwalentem lub jego wyjście z użycia, inna sfera użycia³⁷), oraz modyfikacje znaczenia, w których one nie pokrywają się w obu badanych językach. W ramach tych grup omówione zostały również asymetryczne przypadki w zakresie wspomnianych wcześniej procesów adaptacyjnych (determinologizacji, despecjalizacji itd.).

W zebranym materiale, który zgrupowany został według poniższych modeli, zauważalne są również tendencje, o których była już mowa w poprzednim podrozdziale. Dotyczą one niesymetryczności w zakresie określonych pól tematycznych, układając się w model: zapożyczenie – ekwiwalent rodzimy. Choć nie jest to tematem szczegółowych badań w tej pracy, wydzieliliśmy takie grupy w ramach terminologii medycznej oraz matematycznej (w języku polskim ekwiwalent rodzimy,

³⁷ Należy dodać, iż modyfikacje stylistyczne – na co wskazuje również L.P. Krysin – są różnie dokumentowane w źródłach leksykograficznych. W słownikach objaśniających zwykle terminy objaśniane są za pomocą kwalifikatora *spec./cney.*, słowniki wyrazów obcych zawierają bardziej szczegółowe charakterystyki. Część z nich podaje jednak różne interpretacje dotyczące przynależności stylistycznej badanych leksemów.

w języku rosyjskim zapożyczenie). Taki brak paraleli dotyczy również leksyki z obszaru sportu, informatyki, a także pojęć kultury masowej. Nie oznacza to oczywiście, że w języku polskim nie ma zapożyczeń w tych obszarach, zauważalna jest jednakże konkurencja oraz dublety w tych polach tematycznych i brak ekwiwalentów rodzimych lub ograniczenie stylistyczne w języku rosyjskim³⁸. Oto kilka przykładów na potwierdzenie tej tezy:

ros. **БРЕНД** [< angl. brand фабричное клеймо] ‘fabryczna marka, торговый знак’ – pol. **MARKA**

ros. **ЛЕЙБЛ** [англ. label] ‘фирменная этикетка на одежде, товарный знак фирмы-изготовителя (обычно яркая, красочная)’ – pol. **ETYKIETA, NALEPKA**

ros. **САММИТ** [англ. summit букв. вершина, верх] ‘встреча, переговоры на высшем уровне – глав государств (правительств) двух или нескольких стран; встреча в верхах’ – pol. **SZCZYT, KONFERENCJA NA SZCZYCIE**

ros. **ДЕФОЛТ** [англ. default] ‘невыполнение денежных обязательств в установленный срок’ – pol. **ZWŁOKA W PŁATNOŚCI**

ros. **ВОЛЕЙБОЛ** [англ. volley-ball] ‘командная спортивная игра с мячом; игроки по определенным правилам, ударяя руками (или другими частями тела выше пояса), стараются послать мяч через сетку и приземлить его на площадке соперника; пляжный в. – бич-волей – один из видов массового упрощенного волейбола, занятия которым проводятся в местах отдыха на песчаных площадках (пляжах)’ – pol. **SIATKÓWKA**

ros. **ГАНДБОЛ** [англ. hand-ball] ‘ручной мяч – командная спортивная игра с мячом; игроки, передавая мяч друг другу, стараются забросить его в ворота соперника, не входя в 6-метровую зону перед ними’ – pol. **PIŁKA RĘCZNA**

ros. **ДРАЙВЕР** [англ. driver – drive управлять] ‘в информатике – программа операционной системы, обслуживающая отдельные

³⁸ Leksemy związane z tematyką informatyczną oraz ekonomiczną w języku rosyjskim najczęściej nie mają rodzimych odpowiedników (np. *кегель, принтер*).

внешние устройства; управляющая программа’ – pol. **STEROWNIK, DRIVER**

ros. **ОФШОР** [angl. off-shore находящийся на нек-ром расстоянии от берега] ‘термин, применяемый для обозначения мировых финансовых центров, компаний и нек-рых видов финансовых операций’ – pol. **ZAGRANICZNY**, ale też **PRZYBRZEŻNY**

podobnie również: *принтер* – drukarka, *кегель* – *czcionka*, *файл* – *plik*, *браузер* – *przeglądarka*, *инсайд* – *środkowy* (o zawodniku), *индоссам* – *żyrant*, *овердрафт* – *debet*, *хедж* – *strategia zabezpieczająca* (w ekonomii), *снучрайтер* – *przygotowujący przemówienia dla jakiejś osobistości*, *дайвинг* – *nurkowanie* i inne. Jeszcze raz powtórzę, że mówię tu o tendencjach, co nie oznacza, że w tych obszarach język polski nie zapożycza leksemów³⁹.

MODEL: znaczenie leksykalne rozszerzone (kilka znaczeń) w języku rosyjskim – jedno (lub kilka, ale mniej) znaczenie w języku polskim

Rysunek 3. Asymetria znaczeń w obu językach

Rozszerzenie znaczeń w języku rosyjskim czy też większa ich liczba często związana jest z ich charakterystyką stylistyczną. Znaczenia, których brak w języku polskim, najczęściej bywają specjalistyczne, używane w konkretnej sferze bądź przenośne. Nie ma ich w języku polskim, choć słowniki podają często ten sam język jako źródło zapożyczenia (w wybranych definicjach zostaje podany również odpowiednik dodatkowych znaczeń w języku polskim – drukowanymi literami oraz kursywą). Dodatkowe znaczenia w nowej określonej sferze użycia mogą

³⁹ Zapożyczone leksemy, które dziś są internacjonalne, w wymienionych polach tematycznych są tożsame przede wszystkim na etapie wchodzenia do obu języków.

być związane ze specjalizacją znaczenia – w obrębie słownictwa medycznego, ekonomicznego, lingwistycznego, których obecnie w języku polskim nie ma, niewykluczone, że istniały początkowo jako pożyczki, ale nie miały powtórek semantycznych, jak np. słowo *parol*, którego znaczenie przeszło obecnie do sfery informatycznej w języku rosyjskim. Można w tym przypadku mówić o terminologizacji pożyczki, która występuje jednak rzadziej niż determinologizacja:

ros. **ПАРОЛЬ** [фр. parole < parler говорить]. 1. ‘секретное условное слово (или слова, фраза) для опознания своих на военной службе, а также в конспиративных организациях’. 2. **инф.** ‘**служебное слово, известное лишь немногим лицам и используемое для ограничения доступа к данным, имеющимся в компьютере**’⁴⁰ – pol. **PAROL** [fr. parole] 1. *przest. wojsk.* ‘rozpoznawcze tajne hasło’. 2. *przest.* ‘słowo honoru’. 3. *przest.* ‘podwojenie stawki po wygranej, oznaczane przez załamanie albo zgięcie rogu karty’; 4. (zagiąć p.) *przen.* ‘uwziąć się na kogo a. na co.’. 5. ‘**HASŁO**’

Podobnym rozszerzeniom uległ również leksem *resume*:

ros. **РЕЗЮМЕ** [фр. resume] 1. ‘краткое изложение сути написанного, сказанного или прочитанного; краткий вывод, заключительный итог чего-л.’; 2. ‘**краткая автобиография, представляемая кандидатом на какую-л. должность администрации предприятия, учреждения и т. п.**’ – pol. **RESUME** [fr. resume] 1. ‘krótkie streszczenie lub podsumowanie czegoś’. 2. ‘**CV**’

W rezultacie powtórnej nominacji w języku rosyjskim *resume* oznacza również krótki życiorys, zamiast którego w języku polskim funkcjonuje zapożyczona abreviatura: *CV*. W obu przypadkach powtórna nominacja ma wspólne elementy znaczeniowe ze znaczeniem podstawowym, które istnieje w obu badanych językach. Potwórną nominację obserwujemy również w przypadku leksemu *fen*, którego znaczenie podstawowe ma swoje źródło w języku niemieckim, w języku rosyjskim zostało jednak

⁴⁰ Jest to przykład niesymetrycznej powtórnej nominacji.

zapożyczone wtórnie z języka angielskiego; w języku polskim drugiego znaczenia już nie ma:

ros. **ФЕН** [англ. fan веер; вентилятор] ‘электрический вентилятор для сушки и укладки волос’. **ФЁН** [нем. Föhn] ‘теплый и сухой ветер, дующий по горному склону в долину’ – pol. **FEN** [niem. Föhn] *meteor.* ‘silny, ciepły i suchy wiatr górski wiejący w Alpach’

Mikołaj MARTYSIUK (1978, s. 98) traktuje ten przykład jako rozszerzenie znaczenia na gruncie rodzimym, jednakże źródła leksykograficzne skłaniają raczej ku interpretacji, iż jest to powtórne zapożyczenie, związane z determinologizacją.

Dodatkowe znaczenia, niesymetryczne względem języka polskiego, dotyczą na przykład takich specjalistycznych znaczeń leksemów, jak:

ros. **ВУАЛЬ** [фр. voile < лат. vēlum завеса] 1. ‘тонкая прозрачная ткань’. 2. ‘сетка, прикрепляемая к женской шляпе и закрывающая лицо’. 3. *кфт.* ‘потемнение на неосвещенных участках проявленного кино- или фотоизображения’ – pol. **WOAL, WOALK** [fr. voile] 1. ‘przejrzysty, wąski szal noszony dawniej przez kobiety na kapeluszu’. 2. ‘przezroczysta cienka tkanina z silniej skręconej przędzy’. 3. *фот.* ‘**ZAMGLENIE**’

w którym w języku polskim funkcjonuje znaczenie *фот.* ‘zamglenie’, a także podobnie:

ros. **МАРШРУТ** [нем. Marschrute < фр. marche ход, движение вперед + route путь] 1. ‘заранее намеченный или обычный, установленный путь следования. 2. *ж.-д.* ‘товарный поезд, идущий без изменения состава и груза до места назначения’ – pol. **MARSZRUTA** [niem. Marschrute] 1. ‘zaplanowana trasa wycieczki lub pochodu’. 2. ‘**POCŁĄG TOWAROWY**’

ros. **УНИФОРМА** [фр. uniforme < лат. ūnus (ūni) один + fōrma форма] 1. ‘форменная одежда’. 2. *собир.* ‘в цирке: одетый в форменные костюмы подсобный персонал, обслуживающий арену’ – pol. **UNIFORM** [fr. uniforme] 1. ‘umundurowanie’. 2. ‘**OBSŁUGA ARENY**’

ros. **РЕМИССИЯ** [< лат. remissio уменьшение, ослабление] 1. *фин.* **‘округление суммы платежа по счету в сторону ее уменьшения’**. 2. *мед.* **‘временное ослабление болезни’** – pol. **REMISJA** [łac. remissio]. 1. *мед.* **‘chwilowe ustąpienie objawów choroby’**. 2. **‘RYMESA’** [wł. rimessa]

ros. **ИМПЕРАТИВ** [< лат. imperātivus повелительный] 1. *лингв.* **‘повелительное наклонение глагола’**. 2. **‘повеление, настоятельное требование’**. 3. **‘в сочетании: категорический императив (филос.) – в этике Канта: всеобщий обязательный нравственный закон’** – pol. **IMPERATYW** [łac. imperativus] 1. **‘nakaz, reguła, norma moralna; (i. kategoryczny)’**. 2. **‘TRYB ROZKAZUJĄCY’**

ros. **ПАРАЛЛЕЛЬ** [фр. parallèle < греч.] 1. *геом.* **‘каждая из прямых линий, параллельных данной’**. 2. *геогр.* **‘линия сечения поверхности земного шара плоскостью, параллельной экватору’**. 3. **‘сопоставление, сравнение’** – pol. **PARALELA** [fr. parallèle] 1. **‘porównanie, zestawienie (cech podobnych, analogicznych)’**. 2. **‘rzeczy lub cechy podobne, ale występujące w innym miejscu lub czasie’**. 3. *mat.* **RÓWNOLEĞŁA**

ros. **ИНСПИРАЦИЯ** [фр. inspiration < лат. inspiratio вдохновение, внушение] 1. **‘внушение; подстрекательство’**. 2. *мед.* **‘вдох, выдыхание’**; противоп. **‘экспирация’** – pol. **INSPIRACJA** [łac. inspiratio] 1. **‘natchnienie, pomysł; wpływ; poddawanie, podsuwanie myśli, pomysłu, sugestia’**. 2. **‘WDECH’**

ros. **ТРАНСМИССИЯ** [нем. Transmission, фр. transmission < лат. trānsmisio переход, передача] 1. *тех.* **‘система устройств для передачи на расстояние механической энергии и для распределения ее по местам потребления’**. 2. *тех.* **‘система передаточных устройств от двигателя к рабочим органам машины’**. 3. *мед.* **‘передача болезней при посредстве насекомых (трансмиссивные болезни)’** – pol. **TRANSMISJA** [fr. transmission] 1. **‘bezpośrednia relacja z jakichś wydarzeń’**. 2. **‘przesyłanie na odległość dźwięków, obrazów lub innych sygnałów’**. 3. *techn.* **‘przekazywanie energii silnika innym urządzeniom’**. 4. **‘PRZENOSZENIE’** (w przypadku przenoszenia chorób przez owady)

Więcej znaczeń może dotyczyć tego samego pola leksykalnego, tego samego obszaru nominacji, co pozwala sądzić, iż rozwinęły się one już na gruncie języka rosyjskiego, np.:

ros. **УРНА** [лат. urna] 1. ‘сосуд для хранения праха умерших после их кремации’. 2. ‘опечатываемый ящик, обычно с узким отверстием, в который опускают бюллетени для голосования’. 3. ‘**специальноеместилище, устанавливаемое на улицах и в общественных помещениях для окурков и мусора**’. 4. *устар.* ‘вообще сосуд, ваза’ – pol. **URNA** [łac. urna] 1. ‘naczynie grobowe służące do przechowywania prochów zmarłego po spaleniu’. 2. ‘skrzynka z otworem, do której wrzuca się kartki wyborcze podczas tajnego głosowania’. 3. ‘**KOSZ NA ŚMIECI**’

ros. **ВИЗА** [нем. Visa, фр., angl. visa < лат. vīsa — мн. от vīsum просмотренное] 1. ‘**пометка должностного лица на документе**’. 2. ‘разрешение на въезд в страну, выезд из нее или проезд через ее территорию, а также пометка в паспорте в знак такого разрешения’ – pol. **WIZA** [fr. visa] 1. ‘zezwolenie wpisane do paszportu cudzoziemca na pobyt a. wjazd na (przejazd przez) terytorium danego państwa’; 2. ‘**PODPIS, PARAFKA**’

ros. **ТОНУС** [лат. tonus < греч. tonos напряжение] 1. *физиол.* ‘длительное стойкое возбуждение нервных центров и мышечной ткани, не сопровождающееся утомлением. 2. **жизненная активность, жизнедеятельность**’ – pol. **TONUS** [łac. tonus] ‘stałe napięcie czynnościowe (wyrażające się niewielkim przykurczem) mięśni szkieletowych, znajdujących się pod kontrolą ośrodkowego układu nerwowego’. 2. ‘**AKTYWNOŚĆ, NAPIĘCIE**’

ros. **РЕЖИМ** [фр. régime < лат. regimen управление, правление < regere править, управлять] 1. ‘**государственный строй, образ правления**’. 2. ‘установленный порядок чего-н’. 3. ‘**условия деятельности, работы, существования чего-н**’ – pol. **REŻIM, REŻYM** [fr. regime] 1. *pejor.* ‘rząd (zwł. nielegalny, nie uznawany, bezprawny), rządy, władza, system władzy (zwł. w znaczeniu ujemnym)’; 2. ‘dieta; przepisany przez lekarza tryb życia; warunki robocze procesu techn., pracy maszyny’. 3. ‘**WARUNKI, SYSTEM**’

Подобне rozszerzenie znaczenia występuje w przypadku leksemów: *декольте* – *dekolt* (metonimia w języku rosyjskim), *иммунитет* – *immunitet* (oprócz znaczeń specjalistycznych, również znaczenie ogólne ‘odporność’, którego brak w języku polskim), *депуват* – *derywat* (inne obszary terminologiczne), *батон* – *baton*, *камера* – *kamera* (kilka znaczeń).

Pojedyncze przykłady dotyczą również przeniesienia znaczenia do sfery potocznej, np.:

ros. **МАШИНА** [нем. Maschine, фр. machine < лат. māchina механізм, устройство] 1. ‘механизм, совершающий какую-н. полезную работу с преобразованием одного вида энергии в другой’. 2. *перен.* ‘об организации, действующей подобно механизму, слаженно и четко’. 3. *разг.* ‘то же, что автомобиль’. 4. *проф.* ‘о любом самодвижущемся виде наземного и воздушного транспорта (самолете, автобусе, танке и т. п.)’ – pol. **MASZYNA** [niem. Maschine] 1. ‘urządzenie uruchamiające mechanicznie’. 2. *pot.* ‘pojazd mechaniczny’. 3. *przen.* ‘o organizacji’. 4. ‘**SAMOCHÓD**’

ros. **НОТАЦИЯ** [< лат. notātio обозначение, замечание] 1. *разг.* ‘выговор, наставление, замечание’. 2. *спец.* ‘система условных письменных обозначений, принятая в какой-н. сфере деятельности’ – pol. **NOTACJA** [łac. notatio] 1. ‘oznaczenie lub oznaczanie czegoś umownymi znakami; także zbiór takich znaków’. 2. ‘**WYMÓWKA**’

W największej liczbie spośród badanych przeze mnie leksemów zachodzi proces przenośnego znaczenia na podstawie różnorodnych cech, który nie wystąpił w języku polskim, np.:

ros. **КАПСУЛА** [< лат. capsula коробочка < capsa вместилище, футляр, ящик] 1. ‘герметически закрытое вместилище’. 2. ‘**желатиновая или иная оболочка нек-рых лекарств, облатка**’. 3. *анат.* ‘оболочка какого-н. органа или его части’. 4. *тех.* ‘металлический кожух гидроагрегата’. 5. *биол.* ‘слизистый слой вокруг клеток капсульных бактерий’. 6. ‘часть космического летательного аппарата’ – pol. **KAPSUŁA** [łac. capsula] 1. ‘szczelnie zamykana część sztucznego satelity, statku kosmicznego’. 2. ‘dość duży zamknięty

pojemnik służący różnym celom'. 3. *anatom.* **'TOREBKA'**. 4. *biol.* **'OTOCZKA'**. 5. **'KAPSUŁKA'**

ros. ДЕТЕКТИВ⁴¹ [англ. detective < лат. dētectus раскрытый, обнаруженный < dētegere раскрывать, обнаруживать] 1. *одуш.* 'тот, кто расследует преступления, сыщик'. 2. **'литературное произведение или фильм, в основе которых – расследование преступлений'** – pol. DETEKTYW [ang. detective] 'tajny agent kryminalnej policji śledczej, wywiadowca prywatny'. 2. **'KRYMINAŁ'**

ros. ДИАПАЗОН [фр. diapason, нем. Diapason < лат. diapason < греч. dia pason (chordon) через все (струны)] 1. 'совокупность звуков разной высоты, доступных данному голосу или музыкальному инструменту'. 2. *перен.* **'объем, размер знаний, интересов и т.п.'** – pol. DIAPAZON [fr. diapason] 1. 'skala dźwięków danego instrumentu lub głosu'. 2. **'SKALA'**

ros. ФУРИЯ [лат. Furia] 1. 'в древнеримской мифологии: каждая из трех богинь кары и мщения; то же, что в древнегреческой мифологии эриния'. 2. *перен.* **'злая, разъяренная женщина'**. 3. 'бешенство' – pol. FURIA [łac. furia] 1. 'szal, napad wściekłości'. 2. 'każda z trzech bogiń zemsty w mitologii'. 3. **'ZŁOŚNICA, FURIATKA'**

ros. ПОРТФЕЛЬ [фр. portefeuille < porter носить + feuille лист] 1. 'большая четырехугольная сумка с застежкой для ношения бумаг, книг, тетрадей, документов и т.п.'. 2. *перен.* **'о должности министра в ряде стран'**. 3. *перен.* **'рукописи, принятые к напечатанию издательством, редакцией'** – pol. PORTFEL [fr. portefeuille] 1. 'mała kieszonkowa płaska teczka z przegródkami służąca do przechowywania pieniędzy i dokumentów'. 2. *ekon.* 'ogół weksli lub papierów wartościowych'. 3. **'TEKA MINISTERIALNA'**. 4. **'TEKA REDAKCYJNA'**

podobnie również: *манеж* – *maneż*, *камера* – *kamera*, *шквал* – *szkwał*, *картинг* – *karting* i in.

⁴¹ Ciekawie motywuje nowe znaczenie słowa *детектив* w języku rosyjskim L.P. Krysin. Znaczenia tego nie ma ani w języku będącym źródłem, ani w innych europejskich językach. Jego znaczenie jako 'książka lub film kryminalny' – według Krysina (Крысин 2008) – to semantyczna kondensacja związku wyrazowego 'детективный роман', która zaszła na gruncie języka rosyjskiego.

Kolejną, ostatnią zaobserwowaną tendencją związaną z różną liczbą znaczeń jest zapożyczanie z różnych języków lub też za pośrednictwem innych języków. Na przykład leksem *kapela* w języku rosyjskim posiada więcej znaczeń, w języku polskim zaś dwa – jedno ze znaczeń zostało zapożyczone za pośrednictwem języka czeskiego (dotyczy to wielu leksemów, szczególnie z dziedziny religii). Porównajmy:

ros. **КАПЕЛЛА** [< ср.-лат. *capella часовня*] 1. ‘коллектив певцов и музыкантов’. 2. *устар.* ‘хор церковных певчих’. 3. ‘**католическая и англиканская часовня, церковный придел, а также домашняя церковь в замках и дворцах**’ – pol. **KAPELA** [niem. *Kapelle*] 1. ‘zespół muzyczny wykonujący muzykę ludową’. 2. *pot.* ‘zespół grający współczesną muzykę rozrywkową’. 3. ‘**KAPLICA**’

Jak pokazuje materiał, brak symetrii, a konkretnie większa liczba znaczeń w języku rosyjskim może być związana z kilkoma przyczynami: brakiem adaptacji pożyczki w języku polskim, rozszerzeniem znaczenia w wyniku metaforyzacji, terminologizacją leksyki zapożyczonej oraz różnicą w źródle zapożyczenia lub też obecności języków pośredniczących. Trudne jest wskazanie (jak w poprzednim rozdziale) bloków leksykalnych, dla których te procesy są bardziej lub mniej charakterystyczne. Więcej znaczeń może dotyczyć zarówno leksyki nowszej, np. ekonomicznej czy informatycznej (w tym przypadku najczęściej dochodzi do wtórnych zapożyczeń), jak i tej mocno ugruntowanej w języku (w tym przypadku częściej występuje metaforyzacja znaczeń).

MODEL: jedno (lub kilka, ale mniej) znaczenie w języku rosyjskim – znaczenie leksykalne rozszerzone (kilkana znaczeń) w języku polskim

Rysunek 4. Asymetria znaczeń w obu językach

Większa liczba znaczeń w języku polskim ma podobne przyczyny, które obserwowałam w przypadku języka rosyjskiego. Różnica dotyczy w głównej mierze charakterystycznych i typowych tendencji. W języku polskim wyodrębniłam najbardziej charakterystyczną tendencję, jaką są dysproporcje między jednym znaczeniem specjalistycznym w języku rosyjskim a rozszerzeniem na jego bazie w języku polskim (determinologizacja na gruncie rodzimym). Dotyczy to głównie leksyki abstrakcyjnej, związanej z nominacją zjawisk i procesów. Oprócz tej tendencji dużą grupę stanowi, podobnie jak w poprzednim modelu, rozszerzenie polegające na metaforyzacji znaczeń, występujące w języku polskim i niezachodzące w języku rosyjskim.

Rozpoczynam od znaczeń, w których rozszerzenia występują w ramach tego samego pola znaczeniowego. Porównajmy definicje przykładowych leksemów:

ros. ПЛЕНЭР [< фр. *plein air* вольный воздух] *иск.* 1. ‘в живописи: передача в картине своеобразия воздушной среды и естественного освещения’. 2. ‘природная среда как место и, одновременно, объект творчества живописца’. 3. ‘НАТУРА – ЕХАТЬ НА НАТУРУ’ – pol. **PLENER** [fr. *plein air*] 1. ‘otwarta przestrzeń pod gołym niebem jako miejsce i temat pracy artysty oraz **jako miejsce wypoczynku**’. 2. ‘malowanie obrazów na wolnym powietrzu, także obraz lub zdjęcie tak zrobione’. 3. ‘**pobyt grupy artystów poświęcony pracy twórczej**’

ros. ФУКС [< нем. *Fuchs* лиса] 1. *в бильярдной игре*: ‘случайно выигранный шар; неожиданная удача’. 2. ‘НОВИЧОК’. 3. ‘СЛУЧАЙНЫЙ ПОБЕДИТЕЛЬ’. 4. ‘НЕОЖИДАННАЯ УДАЧА’ – pol. **FUKS** [niem. *Fuchs*] 1. ‘zawodnik, który niespodziewanie zwyciężył w konkurencji sport. (a. koń w wyścigu)’. 2. ‘niespodziane zwycięstwo; nieoczekiwana okazja, pomyślny traf’. 3. *przest.* ‘nowicjusz, początkujący; fryc, student 1. roku’

ros. ОФЕРТА [< лат. *offertus* предложенный] 1. *ком.* ‘формальное предложение определенному лицу заключить сделку с указанием всех необходимых для этого условий’. 2. ‘ПРЕДЛАГАЕМЫЕ ТОВАРЫ И УСЛУГИ’ – pol. **OFERTA** [niem. *Offerte*] 1. ‘formalna propozycja zawarcia umowy, zawierająca istotne jej postanowienia’. 2. ‘**towary i usługi proponowane klientom**’

ros. **ЛАФЕТ**⁴² [нем. Lafette < фр. l'affût < fût стержень < лат. fūstis палка, дубинка] 'станок артиллерийского орудия' – pol. **LAWETA** [нем. Lafette] 1. 'podstawa armaty, służąca za oparcie dla lufy i przyrządów celowniczych'. 2. '**platforma służąca do przewozu samochodów**'

ros. **НОМИНАЦИЯ** [англ. nomination < лат. nōminātio называние, именованіе) 1. *лингв.* 'называние, именованіе объектов, а также слово или словосочетаніе – результат такого называнія'. 2. 'на конкурсах, фестивалях и т. п.: категория лиц или произведений, из состава которой эксперты в той или иной области литературы, искусства выделяют лучших'. 3. '**НАЗНАЧЕНИЕ НА ДОЛЖНОСТЬ**' – pol. **NOMINACJA** [łac. nominatio] 1. '**oficjalne powołanie na stanowisko, mianowanie**'. 2. 'zgłoszenie czyjejs kandydatury do nagrody lub funkcji'. 3. *jęz. log.* 'nadawanie nazw przedmiotom, czynnościom, zjawiskom'

ros. **ЛЕГИСЛАТИВА** [фр. Législative < лат. lēx (lēgis) закон] 1. *ист.* 'сокращенное обозначение (полная форма: Assemblée législative) законодательного собрания Франции во время Великой французской революции в 1791–1792 гг. (до Конвента), а также в 1849–1851 гг.'. 2. *юр.* '**ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ ВЛАСТЬ**' – pol. **LEGISLATYWA** [нем. Legislative] 1. *praw. hist.* 'fr. zgromadzenie prawodawcze (1 X 1791–20 IX 1792 i 28 V 1849–2 XII 1851)'. 2. '**władza ustawodawcza**'

ros. **МЕТРОПОЛИЯ** [< греч. mētropolis < mētēr мать + polis город] 1. *ист.* 'в Др. Греции: название города-государства по отношению к основанным им поселениям в чужих землях'. 2. 'государство, владеющее захваченными им колониями'. 3. *церк.* '**МИТРОПОЛИЯ**' – pol. **METROPOLIA** [gr. metropolis] 1. '**główne (pod wzgl. ekonomicznym, kulturalnym itp.) miasto kraju, prowincji; stolica**'. 2. 'państwo posiadające kolonie w stosunku do swych kolonii'. 3. '**prowincja kość. obejmująca kilka diecezji pod zwierzchnością arcybiskupa-metropolity**'. 4. 'w starożytnej Grecji państwo-miasto macierzyste'

⁴² W słownikach nie występuje inne znaczenie leksemu *laweta* w języku rosyjskim, jednakże słownictwo w środkach masowego przekazu, szczególnie w internecie, odnotowuje funkcjonowanie leksemu w tym znaczeniu co w języku polskim, w różnych wariantach: *лавета, лафет, лафета, автолавета, автолафета*.

Rozszerzenie znaczenia w wymienionych przykładach dotyczy sfery leksyki komputerowej, prawniczej, historycznej, a także dziedziny związanej ze sztuką. Podobnie również:

ros. **РЕНТА** [нем. Rente, фр. rente < ср.-лат. rendita < лат. red-dere возвращать] 1. 'доход с капитала, имущества или земли, не требующий от получателя предпринимательской деятельности'. 2. '**ПЕНСИЯ, ПОСОБИЕ**' – pol. **RENTA** [niem. Rente] 1. 'regularny dochód z włożonego kapitału, z majątku albo ziemi, nie wymagający wkładu pracy'. 2. '**periodyczne świadczenia z tytułu ubezpieczenia społ., wypłacane w przypadku inwalidztwa, starości lub śmierci pracownika (r. wdowia, sieroca, rodzinna)**'

oraz:

ros. **ДЕБЕТ** [нем. Debet < лат. dēbet] 1. *фин.* 'левая сторона бухгалтерских счетов, в счетах актива представляющая собой приходную часть, а в счетах пассива – расходную часть'. 2. '**ОВЕРДРАФТ**' – pol. **DEBET** [łac. debet] 1. 'lewa strona rachunków w księgowości, strona aktywów'. 2. '**ujemny stan konta bankowego**'

ros. **ДОПИНГ** [англ. doping < to dope давать наркотики] 1. 'фармакологические и другие средства, способствующие быстрой кратковременной стимуляции физической и нервной деятельности'. 2. '**СТИМУЛ, ПОБУЖДЕНИЕ**'. 3. *спорт.* '**ПОДДЕРЖКА БОЛЕЛЬЩИКОВ**' – pol. **DOPING** [ang. doping] 1. *sport.* '**zagrzewanie, zachęcanie, pobudzanie zawodników okrzykami do walki, dodawanie im otuchy, bodźca**'. 2. *sport.* '**sztuczne zwiększanie sprawności i wydolności organizmu środkami stymulującymi**'. 3. 'środek farmakologiczny stosowany w tym celu'

ros. **ВАЛЮТА** [ит. valuta букв. цена, стоимость] 1. 'денежная система данной страны, а также денежные единицы этой системы'. 2. 'денежные знаки иностранных государств'. 2. '**ДЕНЬГИ, КЭШ**' – pol. **WALUTA** [wł. valuta] 1. 'jednostka pieniężna będąca podstawą systemu pieniężnego w danym kraju'. 2. 'typ systemu pieniężnego (w. złota, srebrna, papierowa); banknoty, monety zagraniczne'. 3. *pot.* '**pieniądze, gotówka**'

Przytoczone przykłady są w większości zbieżne swoim znaczeniem z zakresem znaczeniowym etymonu w różnych językach (niemiecki, angielski, włoski) i ulegają rozszerzeniu semantycznemu ze względu na jakiś wybrany aspekt tego znaczenia. Można sądzić, iż wszystkie te rozszerzenia nastąpiły na gruncie języka polskiego w rezultacie asymilacji oraz wpływu systemu leksykalno-semantycznego języka zapożyczającego. Zmieniły one również swoją charakterystykę leksykalno-stylistyczną, stając się leksemami języka potocznego. W tej grupie znajdują się też leksemy typu *promocja*, *mandat*.

Rozszerzenie znaczenia może dotyczyć również przejścia do innego pola znaczeniowego, co w języku polskim ma miejsce częściej, w języku rosyjskim w takich przypadkach pozostaje znaczenie specjalistyczne. Mogą to być znaczenia z dziedziny medycyny, rozszerzone i determinologizowane w języku polskim:

ros. КАТАРАКТА [фр. cataracte < греч. katarreō стекать; быть залитым] 1. ‘заболевание глаза, выражающееся в помутнении хрусталика’. 2. ‘**РЕЧНОЙ ПОРОГ**’ – pol. KATARAKTA [fr. cataracte] 1. ‘**próg skalny w łózysku rzeki utrudniający spływ i powodujący nagły spadek wód**’. 2. *med.* ‘zaćma, zmętnienie soczewki oka’

ros. СУГГЕСТИЯ [фр. suggestion, нем. Suggestion < лат. suggestio внушение, намек] 1. *мед.* ‘внушение’. 2. ‘**ВНУШЕНИЕ**’ – pol. SUGGESTIA [fr. suggestion] 1. *psych.* ‘wywieranie wpływu na zachowanie się i myśli człowieka’. 2. ‘**rada, pomysł, propozycja**’. 3. ‘**informacja np. aluzja w wypowiedzi**’

ros. ИНВАЗИЯ [< лат. invāsiō нашествие, нападение] 1. *мед.* ‘заражение организма человека или животного глистами, насекомыми и т. п.’. 2. ‘**ВТОРЖЕНИЕ, НАШЕСТВИЕ**’ – pol. INWAZJA [łac. invasio] 1. ‘**wtargnięcie zbrojne, najazd na cudze terytorium w celu przywłaszczenia go**’. 2. *przen.* ‘najście, najazd, wtargnięcie (pasożytów, zarazków; petentów, turystów, gości; wpływów itd.)’. 3. ‘**nagle pojawienie się jakichś osób, ekspansywnych zjawisk, nowych trendów itp.**’

ros. ПЕРЦЕПЦИЯ [нем. Perzeption < лат. perceptio понимание, восприятие, постижение] 1. *психол.* ‘восприятие, непосредственное отражение объективной действительности органами чувств’. 2. ‘**ВОСПРИЯТИЕ**’ – pol. PERCEPCJA [łac. perceptio] 1. ‘postrze-

ganie; uświadomiona reakcja narządu zmysłowego na bodziec zewn.’.

2. **‘sposób reagowania, odbierania wrażeń’**

jak również z dziedziny prawa:

ros. ДЕЛИМИТАЦИЯ [фр. délimitation] 1. *юр.* ‘определение государственной границы с описанием ее прохождения и нанесением на карту в соответствии с заключенным договором’. 2. **‘РАЗГРАНИЧЕНИЕ’**⁴³ – pol. DELIMITACJA [łac. delimitatio] 1. **‘wyznaczenie granic czegoś’**. 2. *jęz.* **‘zaznaczanie w mowie granic morfemów lub wyrazów, np. za pomocą akcentu’**

W przypadku leksemu *delimitacja* rozszerzenie znaczenia następuje w sferze pojęć językoznawczych; podobne rozszerzenie występuje również dla leksemów: *koniugacja*, *deklinacja*, które w języku rosyjskim nie posiadają znaczeń pojęć językoznawczych:

ros. КОНЬЮГАЦИЯ [нем. Konjugation < łac. conjugatio соединение] *биол.* 1. ‘тип полового процесса у нек-рых организмов (напр., инфузорий), заключающийся во временном соединении двух особей, которые при этом обмениваются частями своего ядерного аппарата и цитоплазмой’. 2. ‘в сочетании: конъюгация хромосом – попарное временное сближение гомологичных хромосом, во время которого между ними может происходить обмен гомологичными участками’. 3. **‘СПРЯЖЕНИЕ ГЛАГОЛОВ’** – pol. KONIUGACJA [łac. coniugatio] 1. *gram.* **‘formy czasownika; jego odmiana przez osoby, czasy, tryby, strony i liczby’**. 2. *biol.* ‘akt płciowy u niektórych organizmów niższych’. 3. *biol.* ‘łączenie się w pary chromosomów homologicznych’

ros. ДЕКЛИНАЦИЯ [фр. déclination < łac. dēclīnatio отклонение] 1. *физ.* ‘магнитное склонение, отклонение магнитной стрелки компаса от географического меридиана’. 2. **‘СКЛОНЕНИЕ’** – pol. DEKLINACJA [łac. declinatio] 1. *gram.* **‘odmiana imion (rzeczowników, przymiotników, zaimków i liczebników) przez przypadki’**. 2. *astr.* ‘zboczenie, odległość kątowa punktu na sferze niebieskiej od

⁴³ W specjalistycznej literaturze językoznawczej spotykany jest również termin *делimitация* (слова, текста). To znaczenie nie jest obecne w słownikach wyrazów obcych ani w słownikach objaśniających.

równika niebieskiego'. 3. *fiz.* 'odchylenie magnetyczne, odchylenie kątowe między południkiem geogr. i południkiem magnetycznym w danym punkcie Ziemi'

Rozszerzenie znaczeń zjawisk i procesów, które w języku rosyjskim mają wąskie specjalistyczne znaczenie, jest najbardziej charakterystyczne dla języka polskiego, dotyczy leksemów zasymilowanych na gruncie tegoż języka. Oprócz wymienionych wcześniej leksemów w języku polskim nazwami oznaczającymi procesy społeczne (a nie tylko fizyczne czy medyczne) stały się takie pojęcia, jak: *inauguracja*, *innowacja*, *improvizacja*, a także archaiczne w języku rosyjskim *satysfakcja* oraz *inicjacja* (w języku polskim te archaiczne znaczenia również występują):

ros. **САТИСФАКЦИЯ** [fr. satisfaction < lat. satisfactio удовлетворение] 1. *устар.* 'удовлетворение в форме дуэли, поединка, даваемое оскорбителем по требованию оскорбленного'. 2. '**УДОВЛЕТВОРЕНИЕ**' – pol. **SATYSFAKCJA** [fr. satisfaction] 1. '**uczucie przyjemności i zadowolenia z czegoś**'. 2. 'zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę. 3. **dawniej: 'pojedynek'**

ros. **ИНИЦИАЦИЯ** [лат. initiatio совершение таинств, мистерий] 1. *этн.* 'в первобытном обществе и у нек-рых современных народов: обряд посвящения юношей в мужчины, включающий различные испытания, ограничения в пище, длительное пребывание в изоляции, обрезание и др.'. 2. '**ОЗНАКОМЛЕНИЕ, ПРОНИКНОВЕНИЕ**'. 3. '**ОБРЯД ПОСВЯЩЕНИЯ**' – pol. **INICJACJA** [łac. initiatio] 1. '**rozpoczęcie nowego etapu w procesie stawania się dorosłym**'. 2. '**zapoczątkowanie lub rozpoczęcie czegoś**'. 3. '**uroczyste przyjęcie nowego członka do jakiegoś stowarzyszenia, wtajemniczenie**'. 4. 'w społeczeństwie plemiennym: obrzęd przyjęcia do społeczności dorosłych'

Znaczenia dodatkowe mogą mieć związek z pierwszym znaczeniem pożyczki (*plener*), może ono zostać utworzone również jako znaczenie metaforyczne. Jak pokazują przykłady, rozszerzenie znaczenia może dotyczyć przejścia do innego pola leksykalnego (np. *katarakta*), może również zyskać współczesne znaczenie, przestając niejako przynależeć

do historyzmów czy do leksyki egzotycznej (np. *laweta*, *legislatywa*, *satysfakcja*).

Znaczenia przerośnięte, powstałe najczęściej na gruncie rodzimym, mogą mieć charakter metafory i metonimii. Rozwój polisemii może odbywać się na bazie zapożyczenia egzotyzmu, zapożyczenia terminu, a także zapożyczenia dotyczącego leksyki ogólnej. Spróbuję pokazać wszystkie dostępne dla tego materiału sposoby rozwinięcia znaczeń przerośniętych.

W przypadku rzeczowników konkretnych:

ros. **ФРИКАСЕ** [фр. *fricassée* < *fricasser* жарить, тушить ломтики мяса] 1. *кулин.* 'нарезанное мелкими кусочками жареное или вареное мясо с какой-н. приправой'. 2. '**ЛАКОМОЕ БЛЮДО**' – pol. **FRYKAS** [fr. *fricassée*] 1. '**wyszukana potrawa; smakołyk, przysmak**'. 2. 'dawna francuska potrawa z kilku rodzajów mięsa'

ros. **РАРИТЕТ** [нем. *Rarität* < лат. *rārītās* редкость, редкий предмет] 1. 'редкость, ценная редкая вещь'. 2. '**ДЕЛИКАТЕС**' – pol. **RARYTAS** [łac. *raritas*] 1. 'rzecz rzadka i niezwykle cenna'. 2. '**coś bardzo smacznego, delikates**'

ros. **ЛАМПАСЫ** [нем. *Lampasen* < фр. *lampasse* шелковая рисунчатая ткань] 1. 'цветные (обычно – красные) нашивки полосой по наружному шву форменных брюк во всю их длину'. 2. '**БОРДЮР**' – pol. **LAMPAS** [niem. *Lampassen*] 1. 'pas z kolorowego sukna wzdłuż zewn. szwu spodni, od poł. XVIII w. gł. w mundurach wojsk., późn. w mundurach galowych i liberiach'. 2. '**szlak kolorowy lub listwa zdobiąca ścianę**'. 3. '**tkanina jedwabna z wytłaczanym wzorem**'

ros. **ПАРКЕТ** [фр. *parquet*] 1. 'материал в виде тонких планок, преимущ. из твердых пород дерева, для настилки полов в виде какого-н. рисунка, а также пол из этих планок'. 2. '**ТАНЦЕВАЛЬНАЯ ПЛОЩАДКА**'. 3. '**ПЛОЩАДКА**' – pol. **PARKIET** [fr. *parquet*] 1. 'podłoga z drewnianych klepek ułożonych w pewien deseń, а также same takie klepki'. 2. '**w restauracji, kawiarni – miejsce przeznaczone do tańca**'. 3. '**sala, w której odbywa się sesja giełdy papierów wartościowych**'. 4. '**część sali sportowej przeznaczona do gry w siatkówkę, koszykówkę**'. 5. '**kratownica z drewnianych listewek, przytwierdzona do odwrotnej strony obrazu malowanego na desce**'

W tej grupie mieszczą się również wieloznaczne leksemy typu *twist* (w języku polskim znaczenie przenośne: 'słoik z gwintowaną szyjką i metalową lub plastikową zakrętką'; *garnitur* (w języku polskim również: 'ubranie męskie (marynarka, spodnie, kamizelka)'⁴⁴; *legitymacja* (w jęz. polskim: 'świadectwo, potwierdzenie czegoś'); *mandat* (w jęz. polskim również znaczenie 'nakaz zapłacenia grzywny'); *awans* (w jęz. polskim również 'powierzenie wyższego stanowiska').

Wśród rzeczowników abstrakcyjnych, które zyskały znaczenie przenośne, można wymienić na przykład:

ros. **ДИСТАНЦИЯ** [фр. *distance* < лат. *distantia* *расстояние, промежуток*] 1. 'расстояние, промежуток между чем-н'. 2. *спорт.* 'определенное расстояние, участок для спортивных соревнований в беге, лыжных гонках, конных скачках и т. п.'. 3. *жс.-д., тех.* 'участок административно-технического деления железной дороги, шоссеиной дороги или речного пути'. 4. 'расстояние' – pol. **DYSTANS** [fr. *distance*] 1. 'odległość w czasie lub przestrzeni'. 2. 'wymierzony odcinek toru, trasa wyścigu'. 3. 'chłodny oficjalny stosunek do kogoś'. 4. 'rezerwa'

ros. **ОПТИКА** [нем. *Optik* < греч. *optikē*] 1. 'раздел физики, изучающий явления и свойства света'. 2. *собир.* 'приборы и инструменты, действие которых основано на законах этой науки' – pol. **OPTYKA** [niem. *Optik*] 1. 'dział fizyki zajmujący się nauką o świetle'. 2. 'sposób widzenia czegoś, perspektywa'

ros. **ВАРИАЦИЯ** [нем. *Variation*, фр. *variation* < лат. *variatio* *изменение*] 1. 'видоизменение второстепенных элементов, частных чего-н., при сохранении того, что является основой'. 2. 'видоизменение музыкальной темы, мелодии или ее сопровождения'. 3. *в балете:* 'короткий танец, гл. обр. виртуозного характера, для одного или нескольких исполнителей'. 4. *мат.* 'характер изменения функции при ее линеаризации' – pol. **WARIACJA** [łac. *variatio*] 1. 'odmiana, przekształcenie, modyfikacja, przeróbka'. 2. 'obłąkanie, szaleństwo; wybryk; głupstwo'. 3. *muz.* (l. mn.) 'temat z wariacjami, utwór składający się z wyrazistego tematu i z pewnej liczby odcinków (tj. wariacji),

⁴⁴ W języku rosyjskim: **ГАРНИТУР** [нем. *Garnitur* < фр. *garniture* < *garnir* *украшать, отделывать*] 'полный подбор, комплект' (НСИС).

w których temat, a. tylko jego motywy, ulegają różnym przemianom'. 4. *mat.* 'w kombinatoryce: dowolny ciąg utworzony z elementów danego zbioru'. 5. 'popisowy taniec solowy w balecie'

ros. **ВИВИСЕКЦИЯ** [< lat. *vīvus* живой + *sectio* резание, рассечение] 'вскрытие живого животного, живого организма с научной целью' – pol. **WIWISEKCJA** [ang. *vivisection*] 1. 'dokonywanie operacji na żywych zwierzętach w celach doświadczalnych'. 2. *przen.* **'bardzo dokładna analiza czegoś'**

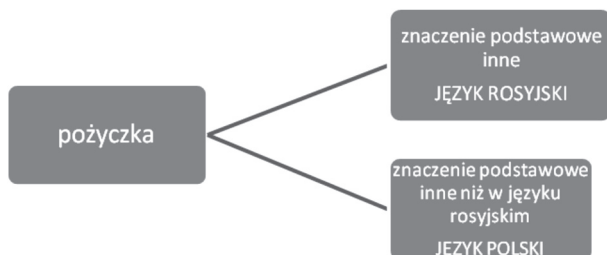
Dodajmy, iż jest to bardzo rozpowszechniony sposób modyfikacji znaczenia w języku polskim.

Ostatnią tendencją, dla której można zaobserwować modyfikacje znaczeń w zakresie ich liczby, jest asymetria związana z pośrednictwem w procesie zapożyczania. Jak pisałam na początku tego rozdziału, częstym sposobem zapożyczania słów do języka rosyjskiego było pośrednictwo języka polskiego. Badania niektórych leksemów pozwoliły zauważyć, iż procesy asymilacji, które miały miejsce bądź to w języku polskim, bądź też w rosyjskim, w przypadku danego leksemu spowodowały rozbieżności tych znaczeń lub rozszerzenia, które zaszły tylko w jednym z tych języków. Nie jest to proces jednostkowy; w kolejnym podrozdziale omówię go szerzej ze względu na rozbieżności całkowite w znaczeniach danych leksemów. W tej części mojej analizy posłużę się dla ilustracji pożyczką *lektor*, która – jak wskazują słowniki – ma swoje źródło w języku łacińskim, natomiast prawdopodobnie w obu badanych językach jest bezpośrednim zapożyczeniem z języka niemieckiego, w języku rosyjskim za pośrednictwem polskiego:

ros. **ЛЕКТОР** [польск. *lektor*, нем. *Lektor* < lat. *lĕctor* чтец] 'тот, кто читает лекции, а также тот, кто выступает с лекцией' – pol. **LEKTOR** [łac. *lector*] 1. **'osoba czytająca komuś głośno'**. 2. 'wykładowca jęz. obcego na wyższej uczelni, nie będący samodzielnym pracownikiem nauk.'. 3. 'prelegent'. 4. **'kleryk, który otrzymał drugie święcenie niższe'**. 5. **'czytnik, aparat do odczytywania mikrofilmów'**

W wyniku wędrówki tego leksemu w języku rosyjskim posiada on tylko jedno podstawowe znaczenie związane z drugim leksemem – *lekcja*; w języku polskim – 5 znaczeń.

MODEL: brak tożsamości znaczeń wyrazów zapożyczonych w obu badanych językach

Rysunek 5. Rozbieżność znaczeń

Analiza asymetrii w zakresie znaczeń leksykalnych i charakterystyki stylistycznej pozwala wyodrębnić jeszcze jeden charakterystyczny model, który umownie nazwany został „całkowitym rozejściem się znaczeń”. Chodzi mianowicie o leksemy, które mają w obu językach ten sam źródłosłów (w niektórych przypadkach w języku rosyjskim mamy do czynienia z pośrednictwem polskim), lecz ich znaczenia leksykalne we współczesnym użyciu nie pokrywają się. Aspekt ten dotyczy leksemów zapożyczonych na wcześniejszych etapach rozwoju systemu, jednakże jego przedstawienie wydaje się ważne nie tylko dla niniejszych badań i całości obrazu, ale również z punktu widzenia dydaktyki. Są to bowiem leksemy formalnie tożsame, leksykalnie różne. Oczywiście, te znaczenia dotyczą najczęściej tego samego pola znaczeniowego, ale trudno tu mówić o ekwiwalencji znaczeniowej. Prześledźmy kilka przykładów:

ros. **АППЕНДИКС** [< łac. *appendix* *придаток*] *анат.* ‘червеобразный отросток слепой кишки’ – pol. **APENDYKS** [łac. *appendix*] ‘dodatek, załącznik do książki’

ros. **ОРДИНАТОР** [< łac. *ordinātor* *распорядитель, устроитель*]
 1. ‘врач лечебного учреждения, работающий под руководством заведующего отделением’. 2. ‘врач, проходящий курс специализации в клинике или научно-исследовательском медицинском учреждении (обычно – после окончания медицинского учебного заведения)’ – pol. **ORDYNATOR** [łac. *ordinator*] ‘lekarz kierujący oddziałem szpitala’

ros. **ЛИФТ** [англ. lift < to lift поднимать] ‘подъемная машина для вертикального перемещения людей и грузов в кабине, движущейся внутри шахты’ – pol. **LIFT** [ang. lift] *sport*. ‘w tenisie: specjalne odbicie piłki, po którym spada ona na kort wcześniej, niż się spodziewa przeciwnik’

ros. **ТЕРАПЕВТ** [фр. thérapeute < греч. therapeutēs ухаживающий за больным] ‘врач, специалист по внутренним болезням’ – pol. **TERAPEUTA** [fr. thérapeute] 1. ‘inaczej psychoterapeuta’. 2. ‘osoba specjalizująca się w określonym rodzaju terapii, np. w fizykoterapii lub muzykoterapii’

ros. **ДАНТИСТ** [фр. dentiste < лат. dens (dents) зуб] ‘специалист-практик по лечению и протезированию зубов, не имеющий высшего специального образования (в отличие от стоматолога)’ – pol. **DENTYSTA** [fr. dentiste] ‘lekarz zajmujący się leczeniem i pielęgnacją zębów’

ros. **ОРДЕР** [нем. Order, фр. ordre порядок, приказ] 1. ‘письменный приказ, предписание; документ на выдачу, получение чего-л., напр. о. на квартиру, кассовый о’. 2. *архит.* ‘один из видов архитектурной композиции, состоящий из вертикальных несущих частей (опор в виде колонн, столбов или *пилястр*) и горизонтальных несомых частей’ – pol. **ORDER** [fr. ordre] ‘wysokie odznaczenie, najczęściej w postaci ozdobnej gwiazdy lub krzyża na wstędze’

ros. **ПАРАПЕТ** [фр. parapet, ит. parapetto бруствер] 1. ‘невысокая ограда, перила, стенка вдоль чего-л., напр. по краю крыши здания, на мостах, вдоль набережной и др.’. 2. *воен.* ‘каменная стенка, игравшая роль *бруствера* на крепостных стенах’ – pol. **PARAPET** [wł. parapetto] 1. ‘deska lub płyta umieszczona poziomo poniżej dolnej części oprawy okiennej’. 2. ‘dolna deska ramy okiennej’. 3. ‘blacha ochronna na zewnętrznej stronie ścianki okiennej’

ros. **АЗАРТ** [фр. hazard случай, случайность; риск] ‘сильное возбуждение, задор, увлечение’ – pol. **HAZARD** [fr. hazard] 1. ‘ryzykowne przedsięwzięcie, którego wynik zależy wyłącznie od przypadku’. 2. *daw.* ‘przypadek, traf’. 3. ‘gry lub zakłady, w których stawką są pieniądze’

Śledząc źródłosłów badanych leksemów, można stwierdzić, że część z tych słów została na gruncie rodzimym zawężona, uszczegółowiona w swoim znaczeniu, np. *terapeuta* – *mepaneem*, jednakże słowniki dwujęzyczne ilustrują wyraźnie zauważone modyfikacje znaczeń, np.:

ros. ОРДИНАТОР – pol. LEKARZ ASYSTENT // pol. ORDYNATOR
– ros. ВРАЧ, ЗАВЕДУЮЩИЙ ОТДЕЛЕНИЕМ

ros. АППЕНДИКС – pol. WYROSTEK // pol. APENDYKS –
ros. ПРИЛОЖЕНИЕ, ДОПОЛНЕНИЕ

ros. ЛИФТ – pol. WINDA // pol. LIFT – ros. ПОДЪЁМ

ros. ТЕРАПЕВТ – pol. INTERNISTA // pol. TERAPEUTA –
ros. ТЕРАПЕВТ

ros. ДАНТИСТ – pol. TECHNIK DENTYSTYCZNY // pol. DENTY-
STA⁴⁵ – ros. СТОМАТОЛОГ

ros. ОРДЕР – pol. NAKAZ, PRZYDZIAŁ // pol. ORDER – ros. ОРДЕН

ros. ПАРАПЕТ – pol. PORĘCZ, BALUSTRADA // pol. PARAPET –
ros. ПОДОКОННИК

ros. АЗАРТ – pol. ZAPĄŁ, PODNIECENIE // pol. HAZARD –
ros. РИСК

Dotyczą one tego samego (*ordynator*) lub całkiem innego (*lift*) pola znaczeniowego, pozostając w bezpośrednim związku znaczeniowym ze źródłem, całkowicie lub w jakimś jego aspekcie. Jednostki tego typu uległy modyfikacji, której przyczyny trudno określić jednoznacznie. Na pewno dotyczą one leksemów zakorzenionych już w językach zapożyczających, niejako „obrośniętych” znaczeniami i konotacjami. Podobna rozbieżność występuje w przypadku słów zapożyczonych bezpośrednio z języka polskiego:

ros. ЛЕКЦИЯ [польск. lekcja < лат. lēctio чтение] 1. ‘учебное занятие в высшем учебном заведении, состоящее в устном изложении предмета преподавателем’. 2. ‘публичное выступление на какую-н. Тему’ – pol. LEKCJA [łac. lectio] 1. ‘(zazw. 45-minutowy) odcinek

⁴⁵ W języku polskim funkcjonuje zarówno termin *dentysta*, jak i *stomatolog*.

zajęć szkolnych’. 2. ‘materiał zadany uczniowi do odrobienia’. 3. ‘epistoła, wyjątek z Biblii, czytany (albo śpiewany) we mszy’. 4. ‘sposób odczytania tekstu w rękopisie’. 5. ‘jeden z wariantów tekstu’

ros. **КАНИКУЛЫ** [polsk. kanikuła < lat. canīcula sobачка] ‘перерыв в занятиях (преимущ. в учебных заведениях), в работе на летнее время или на праздничные дни’ – pol. **KANIKUŁA** [łac. canicula] ‘najgorętszy okres lata; upały’

O pożytcze *lekcja* wspomniano przy okazji omawiania leksemu *lektor*. Zapożyczenie w języku rosyjskim jest wyraźnie zawężone do „czytania na głos”, stąd w języku rosyjskim *лекция* oznacza dziś tyle co *wykład*, w języku polskim nie ma tego znaczenia. Drugie zapożyczenie za pośrednictwem języka polskiego leksemu *kanikuła* (w języku rosyjskim liczba mnoga), służące do nominacji czasu upałów w czasie lata, na gruncie rosyjskim rozszerzyło swoje znaczenie do każdego wolnego czasu odpoczynku, szczególnie dla dzieci i młodzieży (por. *летние каникулы*, *зимние каникулы*), w języku polskim jego odpowiednikiem jest dziś słowo *wakacje*.

MODEL: modyfikacje leksykalno-stylistyczne w jednym z badanych języków

WARIANT MODELU: archaizacja jednego ze znaczeń lub całego leksemu

Modyfikacje leksykalno-stylistyczne mogą dotyczyć stopnia aktywności / pasywności leksemu (archaizacja znaczeń), przynależności do leksyki specjalistycznej / niespecjalistycznej (np. terminologicznej), nacechowania lub jego braku (np. leksyka potoczna, wartościująca). Dlatego w tym podrozdziale podejmę próbę ilustracji tych znaczeń zapożyczonych leksemów, które w jednym z badanych języków różnią się, mają ograniczone użycie lub występują tylko w niektórych źródłach jako leksyka przestarzała. Najwięcej różnic w badanych jednostkach zaobserwowano w aspekcie aktywności / pasywności, czyli archaizacji znaczeń, dlatego ta tendencja zostanie tu omówiona. Część znaczeń danego leksemu – a czasem jedno zapożyczone – zostaje wyparta przez słownictwo rodzime lub inny leksem zapożyczony. Z analizy

wybranych jednostek wynika, iż baza zapożyczeń przyswojonych we wcześniejszych fazach rozwoju w obu językach była większa niż dziś, obecnie współczesna wspólna baza należy do zasobów międzynarodowych, a więc szerszych niż tylko polsko-rosyjskie leksykony (nie można tego powiedzieć np. o takich parach słów jak *trotuar* – *тротуар* czy *landszaft* – *ландшафт*). W wyniku konkurencji we wcześniejszych latach i wiekach leksemy wyszły z użycia lub na tyle zmodyfikowały swoje znaczenie, że dziś trudno je już wiązać ze wspólnym „przodkiem”.

Archaizacja może dotyczyć całości zapożyczenia, które wyszło z użycia, ale również poszczególnych znaczeń, które funkcjonowały wcześniej. W takich przypadkach możemy mieć do czynienia z wtórnym zapożyczeniem jakiegoś nowego znaczenia (wtedy pożyczka funkcjonuje) lub przejściem leksemu do leksyki pasywnej. Jak pokazał badany materiał, rzadko jest to proces paralelny w języku polskim i rosyjskim. Pomimo wielu podobieństw obu systemów, wspólnych języków będących źródłami zapożyczeń, z przyczyn, które trudno czasem jednoznacznie wskazać, archaizacja ma często charakter niesymetryczny. W badanym materiale znalazły się pojedyncze leksemy, które mają kwalifikator *przestarzałe* w obu językach, choć nie w odniesieniu do wszystkich znaczeń, np.:

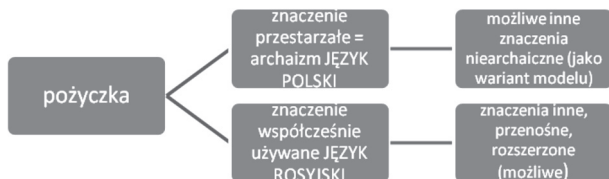
ros. **ПРИНЦИПАЛ** [лат. *prīncipālis* первый, главный] 1. *успар.* ‘глава, хозяин’. 2. *юр.* ‘основной, главный должник в обязательстве, а также лицо, от имени которого действует агент, представитель’ – pol. **PRYNCPAŁ** [niem. *Prinzipal*] *przest.* ‘szef, zwierzchnik’

ros. **АВАНТАЖ** [фр. *avantage*] *успар.* ‘преимущество, выгода; благоприятное положение’ – pol. **AWANTAŻ** [fr. *avantage*] *przest.* ‘przewaga, wyższość nad kim; zaleta; korzyść, zysk’

a także *dezabil* itp. Z tego też powodu badany materiał został podzielony na warianty modelu:

1. znaczenie współczesne, aktywne w języku rosyjskim – znaczenie archaiczne, przestarzałe w języku polskim oraz
2. znaczenie archaiczne, przestarzałe w języku rosyjskim – znaczenie współcześnie używane w języku polskim.

1. Znaczenie współczesne, aktywne w języku rosyjskim – znaczenie archaiczne, przestarzałe w języku polskim

Rysunek 6. Asymetria związana z archaizacją znaczenia w języku polskim

Archaizacja znaczeń w języku polskim, które funkcjonują w języku rosyjskim, występuje częściej. Należy jednakże tutaj dodać, iż w źródłach leksykograficznych poszczególne leksemy często nie mają jednolitej charakterystyki. Przez jednych językoznawców są traktowane jako przestarzałe, dawne, archaiczne, historyczne, w innych źródłach nie mają żadnej kwalifikacji. Dodatkowym czynnikiem stanowiącym o doborze materiału była ich nieobecność w części współczesnych słowników, która pozwala zakładać, iż leksemy te współcześnie nie są używane. Dotyczy to na przykład leksemu *sort* (a właściwie *sorta*) zapożyczonego z języka francuskiego, który w SJPD otrzymuje kwalifikator *dawne, przestarzałe*:

ros. **СОРТ** [фр. sorte < лат. sors (sortis) вид, разновидность] 1. ‘разряд чего-н., обладающий определенными качественными признаками’. 2. ‘разновидность культурных растений, обладающих одинаковыми или сходными свойствами’ – pol. **SORT, SORTA** [fr. sorte] *daw.* ‘rodzaj, gatunek’

Funkcjonuje on dziś w zasadzie w języku potocznym w związku wyrazowym *prima sort*, oznaczającym żartobliwie ‘coś pysznego’ (dokładnie ‘pierwszego gatunku’), i nie występuje w innych słownikach. Dyskusyjna jest również na przykład kwalifikacja rzeczownika *profesja*, pożyczki z języka francuskiego, którą słownik SJPD traktuje jako *wychodzącą z użycia*, w SJPSz natomiast opatrzona jest ona kwalifikatorem *książkowa*. Oczywiście jest, że *profesja* ma dziś w języku

polskim ograniczone użycie, ciężące w kierunku archaizacji całego tego leksemu:

ros. **ПРОФЕССИЯ** [фр. profession < лат. professio] ‘основной род занятий, трудовой деятельности, требующий определенной подготовки и являющийся обычно источником существования’ – pol. **PROFESJA** [fr. profession] *wychodzące z użycia* ‘zawód, zajęcie zawodowe, fach, specjalność’

Archaizacja może dotyczyć całego leksemu, który w wyniku konkurencji oraz wewnątrz- i zewnątrzjęzykowych czynników zostaje wyparty przez leksem rodzimy, jak na przykład:

ros. **МАСШТАБ** [нем. Maßstab < Maß мера + Stab палка, жезл] 1. ‘отношение длины линий на карте, чертеже, плане к действительной длине на местности’. 2. *перен.* ‘размах, охват, значение’ – pol. **MASZTAB** [niem. Maßstab] *przest.* 1. ‘podziałka’. 2. ‘skala’

ros. **ЗОНА** [фр. zone < греч. zōnē пояс] 1. ‘пояс, полоса, пространство между какими-н. границами или вдоль границы, а также вообще область, территория, характеризующиеся какими-н. общими свойствами, признаками’. 2. *разг.* ‘охраняемая территория вместе с жилыми и производственными постройками, на которой отбывают срок наказания заключенные’ – pol. **ZONA** [fr. zone] 1. *przest.* ‘strefa’. 2. ‘w ZSRR obóz przymusowej pracy, lagier’

ros. **ТАКСАЦИЯ** [нем. Taxation] *снец.* 1. ‘оценка, установление таксы’. 2. ‘в сочетании: таксация леса – учет и материальная оценка леса’ – pol. **TAKSACJA** [fr. taxation] *arch.* ‘ocena wartości czegoś’

ros. **ТАНК** [англ. tank] 1. ‘бронированная самоходная машина на гусеничном ходу с мощным вооружением’. 2. *тех.* ‘специально оборудованный резервуар для хранения и перевозки жидкостей’ – pol. **TANK** [ang. tank] 1. *przest.* ‘zbiornik (na ciecze)’. 2. *przest.* ‘czołg’

ros. **ТИНКТУРА** [лат. tinctura букв. окрашивание < tingere окрашивать; пропитывать, увлажнять] ‘настойка лекарственного вещества на спирте или эфире’ – pol. **TINKTURA** [łac. tinctura] *przest.* ‘nalewka’

ros. **ТРОТУАР** [фр. trottoir < trotter идти, бежать] 1. 'пешеходная дорожка по сторонам улицы вдоль домов'. 2. 'то же, что панель' – pol. **TROTUAR** [fr. trottoir] *przest.* 'chodnik uliczny (w odróżnieniu od jezdni)'

ros. **АВИАЦИЯ** [фр. aviation < лат. avis птица] 1. *сney.* 'теория и практика передвижения по воздуху на летательных аппаратах тяжелее воздуха'. 2. 'воздушные средства передвижения, воздушный флот' – pol. **AWIACJA** [fr. aviation] *przest.* 'lotnictwo'

w których współczesne, dziś funkcjonujące ekwiwalenty znaczenia w języku polskim to: *zona* – *strefa*, *masztab* – *skala*, *tank* – *czołg*, *trotuar* – *chodnik*, *tinktura* – *nalewka*, *awiacja* – *lotnictwo*. W tej grupie archaizowanych zapożyczeń wypartych przez rodzime odpowiedniki można wymienić również: *sportsmen* – *sportowiec*, *biusthalter* – *biustonosz*, *ekskursja* – *wycieczka*. W języku rosyjskim są to współcześnie używane leksemy.

Archaizacja może również dotyczyć tylko niektórych znaczeń (także w obu językach):

ros. **АТТЕСТАТ** [< лат. attestatio свидетельство, подтверждение] 1. 'официальный документ об окончании среднего учебного заведения, о присвоении ученого или специального звания'. 2. 'документ, выдаваемый военнослужащему при переводе его по службе, длительной командировке и т. п. и дающий ему право быть зачисленным на различные виды довольствия'. 3. *успар.* 'рекомендация с места прежней службы'. 4. *успар.* 'документ, удостоверяющий породистость животного' – pol. **ATESTAT** [wł. attestato] *przest.* 'świadectwo'

ros. **ПЕНСИЯ** [фр. pension < лат. pēnsio платеж] 'денежное обеспечение за выслугу лет, по инвалидности, нетрудоспособности' – pol. **PENSJA** [łac. pensio] 1. 'stała płaca (miesięczna, roczna)'. 2. *dawn.* 'renta, emerytura'. 3. *przest.* 'szkoła dla dziewcząt'

ros. **ПАСПОРТ** [нем. Passport < фр. passeport < ит. passaporto письменное разрешение на проезд через порт] 1. 'официальный документ, удостоверяющий личность его владельца'. 2. 'регистрационный документ машины, здания, аппарата, предмета хозяйственного

оборудования и т. п.’ – pol. **PASZPORT** [fr. *passport*] 1. ‘dokument osobisty stwierdzający tożsamość, uprawniający do wyjazdu zagranicę’. 2. *arch.* ‘dowód osobisty’

Leksem *atestat* w języku polskim posiadał tylko jedno znaczenie i dziś jest to znaczenie przestarzałe, wyparte przez rodzimy ekwiwalent *świadcstwo*, natomiast *pensja* i *paszport* stały się archaizmami w znaczeniach, które w języku rosyjskim pozostały aktualne, co może być przyczyną błędnego użycia tych leksemów przez osoby uczące się tych języków.

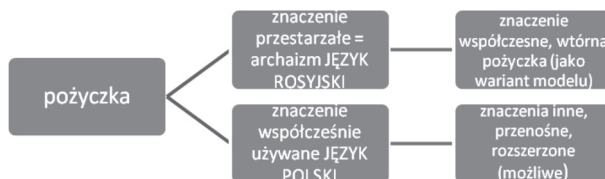
Archaizacja może być połączona również z modyfikacją stylistyczną, choć przykładów tego rodzaju nie znajdujemy w materiale zbyt wiele:

ros. **ПАРАЗИТ** [fr. *parasite* < греч. *parasitos* нахлебник] 1. *буол.* ‘организм (растение или животное), питающийся за счет другого организма’. 2. *непен., презр.* ‘тот, кто живет чужим трудом, тунеядец’ – pol. **PARAZYT** [fr. *parasite*] 1. *daw.* ‘pasożyt’. 2. *arch. pejor.* ‘darmozjad’

ros. **ЛАНДШАФТ** [нем. *Landschaft* – местность] 1. ‘общий вид местности, ее строение’. 2. *усп.* ‘рисунок, картина, изображающие природу’. 3. *геогр.* ‘природный географический комплекс, в котором все компоненты находятся в сложном взаимодействии, образуя единую систему’ – pol. **LANDSZAFT** [niem. *Landschaft*] *przest.* albo *żart.* 1. ‘obraz przedstawiający pejzaż, krajobraz’. 2. ‘kicz’

Charakterystyka stylistyczna jest tożsama w obu językach dla leksemu *parazyt*, choć w języku polskim nie jest on już używany w żadnym ze znaczeń, natomiast *landszaft*, jeśli występuje we współczesnym języku polskim, ma ograniczenie stylistyczne.

2. Znaczenie archaiczne, przestarzałe w języku rosyjskim – znaczenie współcześnie używane w języku polskim

Rysunek 7. Asymetria związana z archaizacją znaczenia w języku rosyjskim

Interesujący jest fakt, iż najwięcej przykładów archaizacji znaczenia w języku rosyjskim dotyczy zapożyczeń za pośrednictwem języka polskiego – takich asymetrii w analizowanym materiale jest najwięcej i są to zarówno rzeczowniki konkretne, jak i abstrakcyjne, zapożyczone z języków europejskich lub klasycznych. Porównajmy:

ros. **АФРОНТ** [польск. afront < фр. affront] *устар. книжн.* ‘неудача, поспрамливание’ – pol. **AFRONT** [fr. affront] ‘uchybieńie, ubliżenie, zniewaga, obelga’

ros. **ФОРТЕЦИЯ** [ит. fortezza укрепление] *устар.* ‘крепость’ – pol. **FORTECA** [wł. fortezza] ‘twierdza; warownia; miejsce trudne do zdobycia’

ros. **ГОЛКИПЕР**⁴⁶ [англ. goal-keeper < goal гол + to keep держать] *устар. спорт.* ‘в спортивных командных играх (футболе, хоккее и т. п.): вратарь’ – pol. **GOLKIPER** [ang. goalkeeper] ‘bramkarz, szczególnie w drużynie piłki nożnej’

ros. **РЕСТОРАТОР** [фр. restaurateur < лат.] *устар.* ‘владелец ресторана’ – pol. **RESTAURATOR** [niem. fr. restaurateur] ‘właściciel lub szef restauracji’

ros. **ЭЛОКВЕНЦИЯ** [лат. ēloquentia < ēloquēns говорящий] *устар.* ‘ораторское искусство’ – pol. **ELOKWENCJA** [łac. ēloquentia] ‘sztuka wymowy, wymowność, umiejętność łatwego i przekonującego wysławiania się; krasomówstwo’

⁴⁶ Kwalifikator *przestarzałe* występuje w słowniku *Современный словарь иностранных слов* (КРЫСИН 2012), nie ma takiego kwalifikatora w НСИС oraz БТС.

ros. **АБДИКАЦИЯ** [лат. *abdīcatīo* отречение] *устар.* ‘отречение от престола, отказ от власти, должности или сана’ – pol. **ABDYKACJA** [łac. *abdication*] ‘zrzeczenie się tronu, rezygnacja z władzy monarszej’

ros. **АВТО** [фр. *auto* – сокp. слова *automobile*] *устар., разг.* ‘то же, что автомобиль’ – pol. **AUTO** [fr. *auto*] ‘samochód, zwłaszcza osobowy’

ros. **ПРОВИЗИЯ** [лат. *provisio* забота, предусмотрительность] *уст.* ‘пищевые продукты’ – pol. **PROWIZJA** [fr. *provision*] 1. ‘wynagrodzenie za pośrednictwo w transakcji handlowej, ustalone w procentach od wartości transakcji’. 2. *arch.* ‘zapas żywności, opału’

Dla archaicznych znaczeń w języku rosyjskim funkcjonują dziś głównie ekwiwalenty powstałe na gruncie rodzimym: *афронт* – *неудача*, *фортеция* – *крепость*, *голкипер* – *вратарь*, *авто* – *автомобиль*, a także definicje opisowe (ponieważ pożyczka nie przyjęła się w systemie) *элоквенция* – *ораторское искусство*, *абдикация* – *отречение от престола*, *ресторатор* – *владелец ресторана*. Podobnie również *фанаберия* – *кичливость*, *амуниция* – *снаряжение*, *фармазон* – *вольнодумец*.

Przestarzałe pożyczki mogą dotyczyć zapożyczeń bezpośrednio z innych języków. W analizowanym przeze mnie materiale był to przede wszystkim język francuski, na przykład:

ros. **АНГАЖЕМЕНТ** [фр. *engagement* < *engager* приглашать, нанимать] *устар.* ‘приглашение артистов на работу по договору на определенный срок’ – pol. **ENGAGEMENT** [fr. *engagement*] ‘umowa o pracę z aktorem teatr., film., RTV, ze śpiewakiem operowym itp.’

ros. **ПОРТМОНЕ** [фр. *portemonnaie* < *porter* носить + *monnaie* деньги] *устар.* ‘кошелек с несколькими отделениями для денег и документов’ – pol. **PORTMONETKA** [fr. *portemonnaie*] ‘mała kieszonkowa torebka na pieniądze’

Ciekawym przykładem w zakresie badanego wariantu modelu jest leksem *апартаменты*, który w *Толковом словаре иноязычных слов* L.P. Kryszina (КРЫСИН 2004) posiada kwalifikator *przestarzałe* oraz *žartobliwie*, natomiast w najnowszym *Современном словаре*

иностраннных слов Kryszina (КРЫСИН 2012) tylko drugi kwalifikator pozostał niezmienny, a pierwsze znaczenie ‘большое роскошное помещение’ nie jest opatrzone żadnym kwalifikatorem. Sugerować by to mogło powtórne „przyjęcie” leksemu do systemu, prawdopodobnie w wyniku czynników zewnętrznych:

ros. **АПАРТАМЕНТЫ**⁴⁷ [fr. appartement квартира] 1. *усл.* ‘большое роскошное помещение’. 2. *шутл.* ‘квартира, комната’ – pol. **APARTAMENT** [wł. appartamento] 1. ‘luksusowo urządzone, zwykle wielopokojowe mieszkanie lub podobne pomieszczenie w hotelu’. 2. ‘reprezentacyjne lub prywatne wnętrza pałacowe, zamkowe itp.’

Dużą grupę wśród badanych pożyczek stanowią archaizmy, o których istnieniu współczesny człowiek uczący się języka rosyjskiego może nawet nie wiedzieć, a które w planie formy są tożsame z leksemami współcześnie używanymi i dobrze zaadaptowanymi w polszczyźnie⁴⁸ (podobnie jak *portmonetka*); są to następujące przykłady:

ros. **ШЛАФРОК** [нем. Schlafrock < schlafen спать + Rock пиджак] *усл.* ‘домашний халат’ – pol. **SZLAFROK** [niem. Schlafrock] ‘ubiór domowy w rodzaju płaszcza’

ros. **ПРЕЗЕНТ** [fr. present] *усл.*, *шутл.* ‘подарок, приношение’ – pol. **PREZENT** [fr. present] ‘dar, podarunek, upominek’

ros. **ОКАЗИЯ** [łac. occasio случай] 1. ‘удобный случай (чаще о возможности посылки, отправки чего-л. с кем-л.)’. 2. *усл.* неожиданный, редкий случай – pol. **OKAZJA** [łac. occasio] ‘sposobność, możliwość’

ros. **ЛИТЕРА** [łac. littera] 1. *усл.* ‘буква’. 2. *полигр.* ‘металлический, деревянный или пластмассовый брусочек, на верхнем торце которого находится рельефное (печатающее) изображение буквы или знака’ – pol. **LITERA** [łac. littera] ‘znak graficzny oznaczający określoną głoskę’

⁴⁷ W tym przypadku następuje również zmiana znaczenia gramatycznego (kategoria liczby).

⁴⁸ Wiele z nich na gruncie języka polskiego tworzy derywaty.

ros. **ВАКАЦИЯ, ВАКАЦИИ** [лат. *vacatio* освобождение] *уст.* ‘kаникулы, время, свободное от занятий в школе или учреждениях’ – pol. **WAKACJE, daw. WAKACJA** [łac. *vacatio*] ‘miesiące letnie wolne od zajęć szkolnych’

ros. **РЕЛЯЦИЯ** [лат. *relatio* сообщение, донесение] *уст.* 1. письменное донесение командира о положении или боевых действиях своих войск. 2. описание боевого подвига при представлении к награде – pol. **RELACJA** [łac. *relatio*] 1. ‘opowiadanie o przebiegu czegoś’. 2. ‘związek, styczność’. 3. ‘związek zachodzący między ludźmi lub grupami społecznymi’

Osobną grupę wartą szczegółowych badań stanowi słownictwo religijne – nie jest to obszar tematyczny neutralny w aspekcie stylistycznym, leksemy tego typu mają często ograniczone użycie, charakter książkowy lub wzniosły, np.:

ros. **ЦЕЛИБАТ** [< лат. *caelibātus* безбрачие мужчины + *caelebs* неженатый] *этн.* ‘обязательное безбрачие католического духовенства и православного монашества’ – pol. **CELIBAT** [łac. *caelibatus*] ‘bezżeństwo, zwł. u duchownych rz.kat.; abstynencja płciowa’

W języku rosyjskim słownictwo religijne dotyczące głównie religii katolickiej zostało zapożyczane z języka łacińskiego nie bezpośrednio, ale poprzez języki zachodnioeuropejskie lub język polski. W słownikach ma ono często również kwalifikator *przestarzałe*. Ograniczę się tutaj do podania następującego przykładu:

ros. **АДОРАЦИЯ** [лат. *adoratio* рабское поклонение, обожание] *устар. книжн.* ‘поклонение, обожание’ – pol. **ADORACJA** [łac. *adoratio*] 1. ‘cześć, uwielbienie, zachwyć’. 2. ‘ceremonia oddawania czci boskiej’

Archaizacja poszczególnych znaczeń lub całego leksemu zachodzi w obu badanych językach. W niektórych przypadkach ma ona charakter symetryczny, znacznie częściej jednak mamy do czynienia ze starzeniem się znaczenia tylko w jednym z badanych języków. Powodują ją zarówno czynniki wewnątrz-, jak i zewnątrzjęzykowe. Archaizacja lek-

semu może nastąpić w wyniku konkurencji z ekwiwalentem rodzimym, a także może pozostać jako egzotyzm zamieniony definicją opisową, która świadczy o luce w systemie. W języku rosyjskim obserwuje się archaizację znaczeń przejętych bezpośrednio z języka polskiego, w języku polskim zauważalna jest większa różnorodność. Współczesną tendencją jest również powrót znaczeń niegdyś przestarzałych jako zapożyczeń wtórnych.

WARIANT MODELU: rozszerzenie sfery użycia lub inna charakterystyka stylistyczna w jednym z badanych języków

Wydzieliłam ten wariant modelu ze względu na materiał, który poddany został analizie. Jednakże badania pokazały, iż charakterystyka stylistyczna dotyczy w bezpośredni sposób aspektu semantyczno-leksykalnego i dlatego ten aspekt został już w zasadzie poruszony w ramach poprzednich grup. Omawiając modyfikacje leksykalne, rozszerzenia znaczeń, wskazywałam na przeniesienia leksemów do innych sfer użycia, na ich determinologizację, archaizację, na specjalizację symetryczną bądź asymetryczną w obu badanych językach. Poza tym w trakcie badań napotkałam również szereg wątpliwości i niejednoznaczności w opisie charakterystyki stylistycznej poszczególnych leksemów. Część z tych rozbieżności wynika z dynamiki przechodzenia leksyki z różnych sfer użycia do innych (głównie do sfery ogólnej), co nie jest odnotowane w wielu źródłach leksykograficznych. W tym wariantcie modelu wskażę przykłady leksemów ilustrujące charakterystyczne różnice w sferze użycia.

W poprzednich częściach analitycznych omawiałam przykłady niesymetrycznej kwalifikacji stylistycznej (specjalistyczne – niespecjalistyczne, leksyka ogólna), (archaiczne – współcześnie używane), (potoczne – neutralne). W tym wariantcie wyodrębniłam jeszcze kilka charakterystycznych leksemów współcześnie używanych, których kwalifikacja stylistyczna jest różna. Porównajmy:

ros. **ВОЯЖ**⁴⁹ [фр. voyage] *усл. и упот.* ‘поездка, путешествие’ – pol. **WOJAŻ** [fr. voyage] *przest.* ‘podróż, zwłaszcza za granicę’

⁴⁹ Między innymi badania E.W. Marinowej (МАРИНОВА 2008a, 2008b) wskazują na powrót tego leksemu do leksyki aktywnej z zabarwieniem ironicznym. Podobnie jest w języku polskim, choć ten leksem nie ma zabarwienia ironicznego.

ros. **РЕЖИМ** [фр. régime < лат. regimen управление, правление < regere править, управлять] 1. 'государственный строй, образ правления'. 2. 'установленный порядок чего-н'. 3. 'условия деятельности, работы, существования чего-н'. – pol. **REŻIM, REŻYM** [fr. regime] 1. *pejor.* 'rząd (zwł. nielegalny, nie uznawany, bezprawny), rządy, władza, system władzy (zwł. w znaczeniu ujemnym)'. 2. 'dieta; przepisany przez lekarza tryb życia; warunki robocze procesu techn., pracy maszyny'. 3. 'warunki, system'

Różnica może dotyczyć również leksyki najnowszej, z obszaru kultury masowej, gdzie dla polskich ekwiwalentów występuje kwalifikator *środowiskowe*, na przykład:

ros. **БЛОКБАСТЕР** [англ. block-buster букв. мощная бомба] 'дорогостоящий художественный кинофильм, отличающийся пышностью постановки' – pol. **BLOCKBUSTER** [ang. block-buster] *środ.* 'film kinowy lub program telewizyjny cieszący się ogromną popularnością wśród widzów, przebój, hit'

ros. **ТРЕЙЛЕР** [англ. trailer] 1. 'прицеп для перевозки тяжеловесных неделимых грузов'. 2. 'жилой автоприцеп – домик на колесах, буксируемый легковым автомобилем (используется для туристских путешествий и т. п.)'. 3. 'рекламный ролик, составленный из наиболее зрелищных кадров нового кинофильма, нередко со специально доснятым материалом' – pol. **TRAILER** [ang. trailer] *środ.* 'całość złożona z fragmentów filmu lub programu telewizyjnego, emitowana wielokrotnie jako jego zapowiedź, zwiastun'

Model ten ze względu na procesy rozszerzania się sfery użycia wyrazów obcego pochodzenia jest perspektywiczny i wymagający oddzielnych wnikliwych badań⁵⁰.

Podsumowując omawiane niesymetryczne aspekty adaptacji leksykalno-stylistycznych, można wyodrębnić w materiale charakterystyczne tendencje przedstawić następująco:

⁵⁰ Wśród charakterystycznych cech zmian w obrębie systemów leksykalnych obserwuje się rosnącą liczbę przeniknięć do leksyki ogólnej leksemów żargonowych.

Język polski	Język rosyjski
jedno lub więcej znaczeń, brak dodatkowych znaczeń przenośnych, rodzime ekwiwalenty (np. <i>hasło</i> , <i>równoległa</i> , <i>kryminal</i>)	kilka znaczeń w wyniku powtórnej nominacji (np. <i>пароль</i>), znaczenia dodatkowe specjalistyczne (np. z dziedziny matematyki, ekonomii: <i>ремиссия</i> , <i>параллель</i>), przenośne (np. <i>детектив</i>)
kilka znaczeń (np. w przypadku słownictwa ogólnego <i>plener</i> , specjalistycznego – <i>debet</i> , rozszerzenie sfery użycia – <i>inwazja</i> , <i>percepcja</i> , dodatkowe znaczenia przenośne – <i>frykas</i> , <i>parkiet</i>)	jedno znaczenie (np. tylko specjalistyczne, terminologiczne: <i>инвазия</i> , <i>перцепция</i> – ekwiwalenty rodzime dodatkowych znaczeń w języku polskim, brak dodatkowych znaczeń)
inne znaczenie przy tej samej formie (np. <i>ordynator</i> , <i>lift</i> , <i>terapeuta</i>)	inne znaczenie przy tej samej formie (np. <i>ординатор</i> , <i>лифт</i> , <i>терапевт</i>)
archaizacja znaczenia (np. <i>landszaft</i> , <i>trotuar</i> , <i>tank</i>)	znaczenie współcześnie używane (np. <i>ландшафт</i> , <i>тротуар</i> , <i>танк</i>)
znaczenie współcześnie używane (np. <i>auto</i> , <i>portmonetka</i> , <i>prezent</i>)	archaizacja znaczenia (np. <i>авто</i> , <i>портмоне</i> , <i>презент</i>)
zmiana kwalifikacji stylistycznej rozszerzenie użycia, despecjalizacja, potoczność (np. <i>optyka</i> , <i>dystans</i>)	zmiana kwalifikacji stylistycznej rozszerzenie użycia, despecjalizacja, potoczność (np. <i>машина</i> , <i>блокбастер</i>) – rzadziej niż w języku polskim
ekwiwalenty rodzime, istnienie dubletów w tych obszarach	zapożyczenia z dziedziny informatyki, kultury masowej, medycyny

V. Wnioski

„Лексика обладает, по сравнению со всеми другими областями языка, рядом особенностей, которые необходимо учитывать при ее всестороннем изучении. Прежде всего, это открытость и подвижность лексической системы, ее незамкнутость, что предопределяется непосредственным воздействием на лексику внеязыковой

действительности. Специфика лексической системы проявляется и в огромном количестве ее элементов, и в многообразии их отношений, что не идет ни в какое сравнение с элементами других уровней языка” (БУРЕНКОВА 2008, s. 170–171). Słowa S.W. Burienkowej w syntetyzujący sposób oddają pracę i wyrażają zarówno wysiłki, jak i wątpliwości związane z badaniem tego poziomu języka. Badanie aspektów leksykalnych i stylistycznych leksemów zapożyczonych nie jest zadaniem łatwym ani ostatecznym, rozstrzygającym (w znaczeniu rejestracji dynamiki zachodzących procesów), nie jest też jedynym możliwym sposobem opisu wybranych jednostek obcego pochodzenia. Na konkretnym materiale podjęłam próbę systematyzacji tendencji poprzez modele przekształceń w aspekcie konfrontatywnym polsko-rosyjskim. Dodatkową trudnością była częsta rozbieżność definicji słownikowych oraz charakterystyka stylistyczna. Spróbuję ująć przeprowadzoną analizę w następujące wnioski:

1. Podobnie jak w poprzednich rozdziałach, analizę przeprowadzono, opierając się na podziale na symetryczne i asymetryczne sposoby przejmowania oraz adaptacji jednostek obcego pochodzenia. Należy jednak dodać, że trudno przeprowadzić ostrą granicę w ramach ekwiwalencji znaczeniowej pomiędzy symetrią i asymetrią, gdyż mamy tu do czynienia z najbardziej dynamicznym aspektem języka, który zmienia się szczególnie w ostatnich dziesięcioleciach. Powoduje to zmiany znaczeniowe, wtórne nominacje, rozszerzenie sfery użycia, których to aspektów nie poświadczają słowniki.
2. Ważnym (choć pobocznym) aspektem w trakcie badań okazało się uwzględnienie modelu z rodzimym ekwiwalentem. Wśród grup nieekwiwalentnych znalazły się obszary tematyczne z dziedziny medycyny, sportu, ekonomii oraz kultury masowej. W języku polskim zaobserwowano tendencję do zamiany rodzimym ekwiwalentem szczególnie w obszarze leksyki specjalistycznej.
3. Symetrię znaczeniową i stylistyczną zaobserwowano w przypadku określonych grup tematycznych (obszar kulinarny, niektórych grup terminologicznych, nazw roślin, zwierząt, pojęć abstrakcyjnych) oraz leksyki międzynarodowej (pojęcia społeczne, polityczne, ekonomiczne). W takich przypadkach mamy do czynienia z transformacją lub kopiowaniem znaczenia etymonu.

4. Zapożyczenia podlegają przekształceniom leksykalno-stylistycznym w procesie adaptacji do nowych systemów. Przekształceniom semantycznym na obecnym stopniu rozwoju leksykonów podlegają zapożyczone nazwy rzeczy oraz terminy, ulegając procesom odpowiednio: deegzotyizacji i determinologizacji.
5. W zakresie leksyki przyswojonej w danym języku można wyodrębnić proces derywacji semantycznej, czyli tworzenia znaczeń przenośnych metaforycznych i metonimicznych, które również w obu badanych językach mogą być procesami ekwiwalentnymi.
6. Modyfikacje znaczeń zapożyczonych mogą dotyczyć rozszerzenia lub zwężenia tych znaczeń w wyniku takich procesów, jak terminologizacja i determinologizacja, deegzotyizacja, archaizacja oraz wtórne zapożyczenia. Wyodrębniono również modyfikację znaczeń, która prowadzi do rozbieżności znaczeniowej przy zbieżności formalnej leksemów. Analiza potwierdziła, iż wiele z tych modyfikacji wynika z polisemii pożyczek rozwijającej się już w językach zapożyczających, w wyniku ich włączenia do systemów.
7. Częstym procesem towarzyszącym zakorzenianiu się i modyfikacjom znaczeniowym leksemu jest jego archaizacja, przejście do leksyki pasywnej, w badaniach wyodrębnione zostały procesy starzenia się leksyki, zarówno zachodzące w obu językach, jak i tylko jednostronne.
8. Zapożyczenie może również zmieniać swoją charakterystykę stylistyczną w procesie przyswajania na gruncie rodzimym, może to być proces symetryczny lub niesymetryczny, zapożyczenie może wejść do leksyki ogólnej, potocznej lub pozostać specjalistycznym terminem.
9. Współczesne tendencje zapożyczeń w ramach leksyki potwierdzają niektóre z tych procesów, chociaż ze względu na rosnącą bazę międzynarodową jako wiodące pojawiają się procesy terminologizacji i determinologizacji leksyki (np. *parol* – w języku rosyjskim, *archiwum*, *biblioteka* – w obu językach w dziedzinie informatyki), deegzotyizacji (*second-hand* – jako nazwa każdego sklepu z odzieżą używaną) i wtórnych zapożyczeń leksemów, które w języku istnieją lub znajdują się w kręgu leksyki pasywnej. Inną tendencją jest synonimia (istnienie dubletów, szerokiego wachlarza dla wyra-

żenia tych samych znaczeń) oraz wariantywność w zakresie form, poruszana w poprzednich rozdziałach, a także rozszerzenie sfery użycia (przejścia leksemów z peryferii języka do jego centrum, co dotyczy nie tylko leksyki specjalistycznej, ale również archaicznej oraz żargonowej). Najnowsze tendencje⁵¹ – na tle tendencji zbadanych i przedstawionych w niniejszym rozdziale – w dużym stopniu potwierdzają wyodrębnione modele, aktualizują je i pozwalają przewidzieć kierunki zmian w obrębie badanych języków.

⁵¹ E.W. Marinowa (МАРИНОВА 2008a, s. 414) uważa, iż najważniejszą tendencją współczesnych zapożyczeń jest „конкуренция иноязычных слов с лексическими единицами заимствующего языка, стремление органично влиться в систему и стать «своим»”.

Zakończenie

„Zapożyczanie z języków obcych to jeden z podstawowych sposobów budowania, wzbogacania i odświeżania rodzimego słownictwa. Jest to proces naturalny i zarazem konieczny do odpowiedniego funkcjonowania systemu leksykalnego każdego języka. Trudno wprost sobie wyobrazić, by jakiś naturalny język pozostawał współcześnie poza oddziaływaniami innych systemów słownikowych i nie korzystał z możliwości wyzyskiwania ich zasobów” – pisze Bogusław NOWOWIEJSKI (2010, s. 9). Ponad pięć tysięcy jednostek obcego pochodzenia poddanych w tej monografii analizie i zestawianiu w dwóch językach słowiańskich: polskim i rosyjskim potwierdza tezę Nowowiejskiego o niezbędności kontaktów międzyjęzykowych i wzajemnym wzbogacaniu się systemów dzięki nim. Mimo iż w niniejszym studium motywem przewodnim niejako uczyniona została idea obcości, już na początku wskazałam, iż nie chodzi o wrogość wobec obcego, ale o inność, odmiennność, którą zajęłam się w prowadzonych przeze mnie badaniach. Celem pracy było wskazanie odmienności jednostek obcego pochodzenia od jednostek systemu zapożyczającego z jednej strony, z drugiej zaś – wskazanie, jak ta obcość realizuje się i przejawia na różnych poziomach języka, w kategoriach gramatycznych, w znaczeniach i wykładnikach formalnych. Postanowiłam to pokazać w zestawieniu dwóch systemów zapożyczających – polskiego i rosyjskiego, wskazując na paralele i różnice w tym obszarze. Próbowałam przedstawić również czynniki, od jakich owa zbieżność (lub jej brak) w obu językach zależy. Wyróżniłam te czynniki, które – jak się okazało – zmieniały się w zależności od różnych poziomów systemu.

Badaniom oraz opracowywaniu wyników towarzyszył szereg trudności zarówno teoretycznych, jak i praktycznych. Pierwszą z nich były rozbieżności w definicjach leksykograficznych, różne charakterystyki semantyczne, stylistyczne oraz etymologiczne. Rozbieżności i różnorodność zawartości słownikowej stanowiły nie lada wyzwanie, z którym trzeba było się zmierzyć i mu poddać. Kolejnym problemem był brak jednoznaczności w stanowiskach teoretycznych, który wymagał ustosunkowania się do wielu teorii, określeń definicyjnych, ich zakresów. W ramach badań zapożyczeń w różnych językach należało uwzględnić zarówno osiągnięcia na przestrzeni lat, jak i osiągnięcia ostatniego czasu, w związku z dynamicznym procesem przemian językowych i pozajęzykowych (niektóre z nich zostały w pracy zaledwie zasygnalizowane). I wreszcie, sama analiza i zastosowana koncepcja symetrycznych i asymetrycznych modeli stały się drogą wymagającą niejednokrotnego schodzenia z wytyczonych przez dotychczasowe osiągnięcia w tej dziedzinie ścieżek, szukania nowych i przekraczania różnych granic. Była to droga trudna, ale również pasjonująca, otwierająca nowe horyzonty i perspektywy, prowadząca niejednokrotnie do zaskakujących, nowych odkryć i wniosków, z których część pozwolę sobie jeszcze raz przytoczyć według kolejności przyjętej w pracy.

W rozdziale teoretycznym omówione zostały takie terminy, jak: „leksyka obcojęzyczna”, „zapożyczenie”, „leksyka pochodzenia obcego”, „słowo obce”, oraz ich zakres, a także najbardziej zbieżny dla obu tradycji – rosyjskiej i polskiej – charakter dynamiczny tych zjawisk, ujmowany jako proces przejmowania elementów obcego pochodzenia. Przedstawiłam również charakterystyczne podejścia badawcze do problemu zapożyczeń stosowane w językoznawstwie, wśród których wyróżnia się przede wszystkim metody chronologiczne oraz tematyczne. Metoda konfrontująca systemy dwóch języków zapożyczających jest stosowana rzadko i fragmentarycznie (najczęściej tematycznie).

Pierwszy rozdział analityczny traktuje o adaptacji na poziomie formalnym jednostek przejmowanych przez systemy obu języków. Kluczowym czynnikiem w adaptacji graficznej i fonetycznej jest sposób zapożyczania. W języku rosyjskim występuje stała tendencja orientacji na wymowę etymonu, czyli transkrypcja, w języku polskim zaś – orientacja na formę graficzną słowa. Wyodrębniono w ramach tego

poziomu niecharakterystyczne dla obu języków fonemy, połączenia samogłoskowe i spółgłoskowe oraz niecharakterystyczne pozycje i połączenia w zakresie ortografii. Najnowsze badania pożyczek wykazują szczególnie w języku rosyjskim (ze względu na inny alfabet) wysoką wariantywność w zakresie pisowni.

W drugim rozdziale analitycznym rozpatrywane są aspekty gramatyczne zapożyczeń – kategoria rodzaju oraz liczby. W obu badanych językach dodanie fleksji jest najczęstszym modelem adaptacji kategorii rodzaju. W przypadku rzeczowników nieżywotnych decydująca okazuje się forma słowa (a szczególnie jego zakończenie), rodzaj w języku bezpośredniego zapożyczenia (w języku polskim zauważalna jest dążność do zachowania rodzaju pożyczki) oraz rodzaj słów analogicznych, obecnych w rodzimym leksykonie (czynnik analogii). Najnowsze badania w tym aspekcie również wykazują odejście od tej zasady i wariantywność szczególnie w języku rosyjskim, osłabiony jest czynnik kategorii rodzaju w języku będącym źródłem zapożyczenia (który kiedyś był decydujący). W ramach kategorii liczby najczęstszym zjawiskiem jest symetria oznaczająca zapożyczanie liczby pojedynczej oraz regularne tworzenie liczby mnogiej analogicznie do rzeczowników rodzimych. Wśród przyczyn zjawisk asymetrycznych można wyróżnić czynnik analogii do słów rodzimych, procesy na gruncie rodzimym języków zapożyczających.

Adaptacja na poziomie słowotwórczym, czyli elementy obcego pochodzenia, takie jak prefiksy, sufiksy i części złożzeń są zagadnieniem omawianym w trzecim rozdziale analitycznym. Stanowią one dziś ważny element modyfikujący systemy słowotwórcze i tworzący nowe modele. Wyróżnione zostały leksemy podzielne i niepodzielne słowotwórczo. Analiza wybranych elementów międzynarodalnych pozwoliła wskazać modele symetryczne oraz asymetryczne leksemów w zakresie użycia wybranych sufiksów oraz prefiksów. Analizie poddano również złożenia jako najbardziej dziś produktywny model słowotwórczy.

W ostatnim, czwartym rozdziale analitycznym badaniom poddano aspekty leksykalno-semantyczne oraz stylistyczne jednostek obcego pochodzenia. Symetrię znaczeniową oraz stylistyczną zaobserwowano w przypadku określonych grup tematycznych oraz leksyki międzynarodowej. Asymetria dotyczy przede wszystkim procesów odbywających

się już na gruncie języka zapożyczającego, takich jak np. metaforyzacja, powtórna nominacja, despecjalizacja czy deideologizacja. Podobnie jak we wcześniejszych grupach, obserwuje się proces dynamicznych zmian – w tym aspekcie dotyczy on rozszerzenia sfery użycia leksemów, przejścia leksemów do innej sfery, zmiany charakterystyki stylistycznej, archaizacji oraz szeregu procesów związanych ze zmianami znaczeniowymi pożyczek. Omawiane są one w ramach procesów adaptacyjnych na tym poziomie języka.

Całościowe i zarazem systemowe ujęcie procesów przejmowania elementów obcych oraz ich adaptacji w języku zapożyczającym niesie ze sobą konieczność pewnych uogólnień i ograniczeń. Dotyczą one zarówno doboru materiału, jak i głębokości oraz szerokości opisu. Próbowałam na szerokim materiale, posługując się dostępną wiedzą, dokonać syntezy i wskazać tendencje, regularności, paralele, mając jednocześnie świadomość, iż nie odpowiem na wiele pytań z zakresu symetrycznych i niesymetrycznych sposobów istnienia zapożyczeń. Część z nich została zaledwie postawiona w świetle nowych osiągnięć lingwistyki i nauk pokrewnych. Jest to jedna z perspektyw dla dalszych badań. Wśród ograniczoności można wskazać dynamikę zmian, a także dostępność źródeł leksykograficznych oraz ich aktualność. Z pewnością również wiele innych. W moim przekonaniu nie zwalnia to jednak badacza z podejmowania prób mających przybliżyć go do odpowiedzi doskonalszych, głębszych i jeszcze bardziej twórczych.

Bibliografia

- ALTBAUER M., 1955: *O kilku przykładach depluralizacji zapożyczeń w języku polskim*. „Język Polski”, 35, s. 42–46.
- BAJEROWA I., 2001: *Podstawy rozwoju polszczyzny XX wieku*. W: DUBISZ S., GAJDA S., red.: *Polshczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa, s. 21–26.
- BARTMIŃSKI J., 1992: *Nazwiska obce na tle kontaktów językowych i kulturowych*. W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: „Język a Kultura”. T. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 9–14.
- BAUMAN Z., 1995: *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*. Warszawa.
- BELENTSCHIKOW R., 2009: *Вопросы лексикографической кодификации англицизмов (на материале русского языка)*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 89–97.
- BLICHARSKI M., 1980: *Asymilacja obcych elementów słowotwórczych w języku rosyjskim epoki radzieckiej*. Katowice.
- BOGUSŁAWSKI A., 1973: *Nazwy pospolite przedmiotów konkretnych i niektóre właściwości ich form liczbowych i połączeń z liczebnikami w języku polskim*. W: TOPOLIŃSKA Z., GROCHOWSKI M., red.: *Liczba, ilość, miara*. Wrocław, s. 7–32.
- BOREJSZO M., 2007: *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*. Poznań.
- BREZA E., 1991: *Konsekwencje nietypowego połączenia samogłoska + samogłoska w języku polskim*. „Język Polski”, LXXI, s. 343–345.
- BRZEZINA M., 1982: *Wariancja rodzaju gramatycznego rzeczowników nieżywotnych w potocznej polszczyźnie*. Wrocław.
- BURKACKA I., 2010: *Klasyfikacja słowotwórcza nowszych zapożyczeń*. „Linguistica Copernicana”, 2 (4), s. 229–240.

- BUTTLER D., 1976: *Główne kierunki innowacji dwudziestowiecznej polszczyzny*. W: MAGNUSZEWSKI J., red.: *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*. Warszawa, s. 23–37.
- BUTTLER D., 1989: *Polskie i rosyjskie homonimy rzeczownikowe*. W: POPOWSKA-TABORSKA H., red.: *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*. Wrocław, s. 95–103.
- BUZÁSSYOVÁ K., 1991: *Opakovaná internacionalizácia a problem identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek*. „Jazykovedný časopis”, 42, 2, s. 89–104.
- CHLEBDA W., 1997: *Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego*. W: BOGUSŁAWSKI A., MĘDELSKA J., red.: *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*. Warszawa, s. 23–66.
- CIENKOWSKI W., 1964: *Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych*. „Poradnik Językowy”, 10, s. 417–429.
- DACEWICZ L., 1986: *Zapożyczenia w zakresie rosyjskich i polskich nazw osobowych*. „Slavia Orientalis”, XXXV, 2, s. 303–310.
- DAMBORSKÝ J., 1974: *Wyrazy obce w języku polskim (próba klasyfikacji)*. „Poradnik Językowy”, 7, s. 341–355.
- DŁUGOSZ-KURCZABOWA K., DUBISZ S., 2006: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa.
- DOKULIL M., 1979: *Teoria derywacji*. Wrocław.
- DOROSZEWSKI W., 1962a: *O rodzaju gramatycznym wyrazów obcych w języku polskim*. W: DOROSZEWSKI W.: *Studia i szkice językoznawcze*. Warszawa, s. 273–275.
- DOROSZEWSKI W., 1962b: *Pierwiastki struktury łacińskiej w języku polskim*. W: DOROSZEWSKI W.: *Studia i szkice językoznawcze*. Warszawa, s. 262–266.
- DUBISZ S., 2007: *Wpływ łaciny na język polski*. „Poradnik Językowy”, 5, s. 3–13.
- DULEWICZOWA I., 1989: *Paralelizmy leksykalne a problem zapożyczeń*. W: POPOWSKA-TABORSKA H., red.: *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*. Wrocław, s. 65–75.
- DULEWICZOWA I., 1993: *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Fonetyka i fonologia. Grafia i ortografia*. Warszawa.
- DUNAJ B., PRZYBYLSKA R., SIKORA K., 1999: *Język na co dzień*. W: PISAREK W., red.: *Polszczyna 2000. Ogródzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków, s. 227–251.
- FISIAK J., 1961: *Zjawisko depluralizacji niektórych rzeczowników angielskich zapożyczonych przez język polski*. „Język Polski”, XLI, s. 138–139.

- FISIAK J., 1962: *Złożony kontakt językowy w procesie zapożyczania z języka angielskiego do polskiego*. „Język Polski”, XLII, s. 286–294.
- FRIEDELÓWNA T., 1968: *Kategoria plurale tantum w języku polskim*. Toruń.
- GAŚIOREK K., 1997: *O niektórych wyrazach zapożyczonych*. „Nowa Polszczyzna”, 4, s. 61.
- GAŚIOREK K., 2000: *Znów o zapożyczeniach*. „Nowa Polszczyzna”, 3, s. 59.
- GÓRNICZ M., 2010: *Zapożyczenia w leksyce nieterminologicznej tekstów specjalistycznych: relacje między obiektami badań*. „Poradnik Językowy”, 3, s. 69–80.
- GRABIAS S., 2013: *Analityczne kategorie obcości*. „Studia Socjologiczne”, 1 [online]. http://www.studiasocjologiczne.pl/pliki/analityczne_2.pdf [data dostępu: 10.01.2014].
- GRZEGORCZYKOWA R., 1979: *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H., red., 1998: *Gramatyka opisowa współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa.
- HABRAJSKA G., 1995: *Collectiva w języku polskim*. Łódź.
- HANDKE K., 1976: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław.
- HORALEK K., 1976: *Konwergentne innowacje w językach słowiańskich*. W: MAGNUSZEWSKI J., red.: *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*. Warszawa, s. 7–10.
- JADACKA H., 2001: *Czym stał się polski system słowotwórczy w wieku XX?* W: DUBISZ S., GAJDA S., red.: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa, s. 83–93.
- JADACKA H., 2005: *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Warszawa.
- JOCHYM-KUSZLIKOWA L., 1980: *Jednostki systemowe słowotwórstwa a polsko-rosyjskie badania konfrontatywne*. „Slavia Orientalis”, XXIX, 1/2, s. 105–110.
- JURKOWSKI M., 1997: *Rodzaj gramatyczny rzeczowników obcego pochodzenia w języku polskim i ukraińskim*. „Prace Filologiczne”, XLII, s. 81–90.
- KARPLUKÓWNA M., 1966: *Przejmowanie obcej grupy au w polszczyźnie XVI wieku*. „Język Polski”, XLVI, s. 25–33.
- KARPOWICZ T., 1999: *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa.
- KARSZNIEWICZ A., 1995: *Klasyfikacja i adaptacja zapożyczeń niemieckich w języku polskim*. „Orbis Linguarum”, 2, s. 223–232.
- KARSZNIEWICZ-MAZUR A., 1988: *Zapożyczenia leksykalne ze źródła niemieckiego we współczesnej polszczyźnie*. Wrocław.

- KEMPF Z., 1960: *Czy są dyftongi w polszczyźnie?* „Język Polski”, 3, s. 176–189.
- KĘPIŃSKA A., 1997: *Wyrównania międzydeklinacyjne oraz negacja a problem genezy rodzaju męsko- i niemęskoosobowego.* „Prace Filologiczne”, XLII, s. 91–120.
- KHVATOV S.A., 2011: *Роль переводного словаря в межкультурной коммуникации.* „Komunikacja Specjalistyczna”, T. 4: Od terminologii do leksykografii. Warszawa, s. 26–34.
- KLEMENSIEWICZ Z., LEHR-SPLAWIŃSKI T., URBAŃCZYK S., 1981: *Gramatyka historyczna języka polskiego.* Warszawa.
- KLEPARSKI G., 2001: *Angielskie zapożyczenia leksykalne w języku polskim i niektóre problemy ich adaptacji.* „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 42, s. 18–28.
- KLESZCZOWA K., 2000: *Rola pożyczek w przekształcaniu polskiego systemu słowotwórczego.* W: KLESZCZOWA K., SELIMSKI L., red.: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji.* Katowice, s. 203–208.
- KOŘENSKÝ J., 2003: *Internacionalizace současných slovanských jazyků – možnost nebo nutnost?* „Jazykovedný časopis”, 54, 1–2, s. 7–11.
- KOZIARSKI M., KRYSIAK A.P., 2012: *Rodzaj gramatyczny rzeczownika jako nośnik informacji pozagramatycznej I. Przegląd literatury dotyczącej rodzaju gramatycznego* [online]. <http://www.staff.amu.edu.pl/inveling/pdf/Koziarski-26.pdf> [data dostępu: 14.09.2013].
- KOZYRA A., 2008: *Geminy w językach słowiańskich.* „LingVaria”, III, 1 (5), s. 257–266.
- KRAWCZUK A., 2012: *Gramatyczna kategoria rodzaju w języku polskim i ukraińskim: paralele i kontrasty a glottodydaktyka.* W: „Rozprawy Komisji Językowej”. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 58, s. 151–167.
- KREJA B., 1963: *O tzw. depluralizacji w języku polskim.* „Język Polski”, XLIII, s. 27–36.
- KREJA B., 1996: *Słowotwórstwo w aspekcie normatywnym.* W: MIODEK J., red.: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny.* Wrocław, s. 201–212.
- KRYGIER-ŁĄCZKOWSKA A., 2011: *Europejczycy, Słowianie, Polacy. Na czym polega pokrewieństwo językowe?* „Kwartalnik Językoznawczy”, 1 (5), s. 88–121.
- KULESZA B., 2010: *Najnowsze anglicyzmy w języku prasy młodzieżowej.* „Kwartalnik Językoznawczy”, 3–4 (3–4), s. 17–28.
- KURKOWSKA H., 1976: *Zapożyczenia semantyczne we współczesnej polszczyźnie.* W: MAGNUSZEWSKI J., red.: *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich.* Warszawa, s. 99–109.

- KWIATKOWSKA T., 2009: *Wyrazy obce w języku polskim i rosyjskim – analiza porównawcza słownictwa związanego z medycyną*. W: SOSNOWSKI J., red.: *Problemy semantyki i stylistyki tekstu*. Łódź, s. 153–161.
- KWIATKOWSKA T., 2012: *Symetria i asymetria zapożyczeń w języku polskim i rosyjskim (na przykładzie prefiksów obcego pochodzenia oznaczających przeciwstawność)*. „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego”, nr 1 (2), Wrocław, s. 75–86.
- KWIATKOWSKA T., [w druku]: *Gramatyczna kategoria rodzaju dla zapożyczeń w języku polskim i rosyjskim: paralele i różnice*. „Acta Polono Ruthenica”.
- LANGACKER R.W., 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1: *Theoretical Prerequisites*. Stanford.
- LASKOWSKI R., 1999: *Podstawowe pojęcia fleksji*. W: GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H., red.: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. T. 1–2. Warszawa, s. 125–150.
- LEEMING H., 1976: *Rola języka polskiego w rozwoju leksyki rosyjskiej do roku 1696. Wyrazy pochodzenia łacińskiego i romańskiego*. Wrocław.
- LIPCZUK R., 1992: *Internacjonalizmy a „falszywi przyjaciele tłumacza”*. W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 135–143.
- LUBAŚ W., 1996: *Polszczyzna wobec najnowszych przemian społecznych*. W: MIODEK J., red.: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Wrocław, s. 153–161.
- LUCIŃSKI K., 2000: *Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim*. Kielce.
- LUCIŃSKI K., 2009: *Языковые заимствования и ментальность*. Kielce.
- LUKSZYŃ J., ZMARZER W., 2001: *Teoretyczne podstawy terminologii*. Warszawa.
- ŁAZIŃSKI M., 2009: *Liczba gramatyczna polskich rzeczowników a ich odniesienie*. W: *Von grammatischen Kategorien und sprachlichen Weltbildern – Die Slavia von der Sprachgeschichte bis zur Politsprache*, s. 399–411 [online]. <http://nkjp.pl/settings/papers/LazinskiLiczba.pdf> [data dostępu: 15.02.2014].
- ŁUKSZA S., 2006: *Zarys specyfiki zapożyczeń we współczesnym rosyjskim i polskim języku prawnym*. „Acta Polono-Ruthenica”, 11, s. 373–378.
- MAĆKIEWICZ J., 1992: *Wyrazy międzynarodowe a kształtowanie się europejskiej ligi językowej*. W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 145–153.

- MAĆKIEWICZ J., 2000: *Czy Polska jest częścią Europy? Polszczyzna w europejskiej lidze językowej*. W: SZPILA G., red.: *Język trzeciego tysiąclecia*. Kraków, s. 49–56.
- MAJKOWSKA G., 1996: *O języku polskiej prasy*. W: MIODEK J., red.: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Wrocław, s. 85–97.
- MAJKOWSKA G., SATKIEWICZ H., 1999: *Język w mediach*. W: PISAREK W., red.: *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*. Kraków, s. 181–196.
- MAŃCZAK W., 1956: *Ile rodzajów jest w polskim?* „Język Polski”, 2, s. 116–121.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 1992: *Analiza dekompozycyjna zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 1993: *Uwagi o wpływie języka angielskiego na polszczyznę końca XX wieku*. „Język Polski”, 4–5, s. 279–281.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 1995: *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 2004: *Starsze i nowsze zapożyczenia angielskie w mówionej oraz pisanej odmianie języka polskiego*. „Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique”, fasc. LX, s. 109–115.
- MARKOWSKI A., 2004: *O pojęciu i typach internacjonalizmów semantycznych*. „Poradnik Językowy”, 2, s. 39–50.
- MARTYSIUK M., 1978: *Характеристика немецких заимствованных имен существительных в русском языке*. Poznań.
- MARYNIAKOWA I., 1993: *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Morfologia ze słotwórstwem*. Warszawa.
- MASLOWSKA E., 1989: *Paralelizmy w rozwoju semantycznym wyrazów rodzimych i zapożyczonych*. W: POPOWSKA-TABORSKA H., red.: *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*. Wrocław, s. 51–64.
- MIECZKOWSKA H., 2011: *Rozwój morfologiczny języka polskiego i słowackiego w ujęciu konfrontatywnym*. W: OLOŠTIÁK M., IVANOVÁ M., SLANČOVÁ D., red.: *Vídy jazyka a jazykovedy*. Presov, s. 78–90 [online]. http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/pdf_doc/8.pdf [data dostępu: 6.01.2014].
- MIODUNKA W., 1980: *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*. Warszawa–Kraków.
- MLECZKO J., 2011a: *Internacjonalizmy we współczesnym języku polskim i bułgarskim*. W: SOTIROV P., MOSTOWSKA-ZABIELSKA M., red.: *Cyryl i Metody w języku i kulturze Słowian*. Biała Podlaska, s. 140–158.
- MLECZKO J., 2011b: *Status elementów składowych niektórych internacjonalizmów w języku polskim i bułgarskim*. W: SOTIROV P., MOSTOWSKA-ZABIEL-

- SKA M., red.: *Cyryl i Metody w języku i kulturze Słowian*. Biała Podlaska, s. 173–183.
- MOSZYŃSKA D., 1975: *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. „Prace Językoznawcze”, 75. Wrocław.
- MOSZYŃSKI L., 1975: *Sposób przejmowania obcych dyftongów przez język polski*. „Prace Filologiczne”, XXV, s. 93–102.
- NAGÓRKO A., 1996: *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa.
- NOSOWICZ J.F., 1988: *Z badań nad rzeczownikami osobowymi w języku rosyjskim i polskim*. „Studia i Materiały”, XV, z. 3, s. 135–141.
- NOWICKA E., NAWROCKI J., red., 1996: *Inny – obcy. Wróg. Swoi i obcy w świadomości młodzieży szkolnej i studenckiej*. Warszawa.
- NOWOWIEJSKI B., 2007: *Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę w zakresie słownictwa*. „Poradnik Językowy”, 5, s. 14–24.
- NOWOWIEJSKI B., 2010: *Z zagadnień kontaktów językowych*. Białystok.
- OCIEPA R., 2001: *O współczesnych anglicyzmach w nazewnictwie zawodów i stanowisk służbowych*. „Poradnik Językowy”, 6, s. 49–55.
- OSTASZEWSKA D., TAMBOR J., 2002: *Fonetyka i fonologia współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
- PANČIKOVA M., 1993: *Zapożyczenia leksykalne w języku polskim i słowackim*. „Poradnik Językowy”, 7, s. 528–533.
- PERLIN J., 2004: *Ile było w historii języka polskiego przypadków wpływu piśmowni na ewolucję praw głosowych lub wymowę poszczególnych wyrazów?* „Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique”, LX, s. 11–15.
- PIOTROWICZ A., 2005: *Życie wyrazów – tempo przeobrażeń leksykalno-semantycznych w polszczyźnie XX wieku*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 40, s. 355–365.
- POŁOMSKI T., 2010: *Rola zapożyczeń z języka niemieckiego w procesie kształtowania się polszczyzny na przestrzeni wieków*. XV Sesja naukowa „Język i czas”. Nowy Sącz [online]. http://www.zse.neska.pl/publics/sprache_und_zeit.pdf [data dostępu: 10.03.2014].
- PORAYSKI-POMSTA J., 2006: *Słownictwo pochodzenia obcego w „Uniwersalnym słowniku języka polskiego” pod redakcją S. Dubisza*. „Poradnik Językowy”, 4, s. 58–69.
- PORAYSKI-POMSTA J., 2007: *Zapożyczenia leksykalne z języka francuskiego we współczesnej polszczyźnie. Charakterystyka strukturalno-semantyczna*. „Poradnik Językowy”, 5, s. 54–65.
- PORAYSKI-POMSTA J., 2011: *Zakresy (pola) tematyczne zapożyczeń leksykalnych z języka francuskiego w polszczyźnie*. „Poradnik Językowy”, 4, s. 5–25.

- PSTYGA A., 2002: *Zapożyczenia leksykalne we współczesnym języku rosyjskim i polskim (Wprowadzenie)*. W: NESTEROWICZ B., SUPIŃSKA-DYBEK E.: *Rosyjsko-polski słownik wyrazów obcych*. Gdańsk, s. IX–XIX.
- PSTYGA A., 2005: *O aktywności formantów obcojęzycznych w systemie słowotwórczym współczesnego języka rosyjskiego i polskiego*. W: APANOWICZ F., NESTEROWICZ B.: *Polsko-rosyjski słownik wyrazów obcych*. Gdańsk, s. XII–XVII.
- ROPA A., 1974: *O najnowszych zapożyczeniach w języku polskim*. „Poradnik Językowy”, 10, s. 518–526.
- ROTT-ŻEBROWSKI T., 1990: *Różnice fonetyczne w zapożyczeniach greckich w języku polskim i rosyjskim*. W: ROTT-ŻEBROWSKI T.: *Elementarna gramatyka języka greckiego: podręcznik dla ruscystów*. Lublin, s. 79–113.
- ROTT-ŻEBROWSKI T., 1991: *Gramatyka historyczna języka rosyjskiego z ćwiczeniami*. Lublin.
- RUDNIK-KARWATOWA Z., 2000: *Jeszcze o tendencjach rozwojowych w słowotwórstwie języka polskiego i rosyjskiego końca XX wieku (struktury typu wideoimpreza, seksnowość, oraz видеоэзаниць, секс-культура)*. „Slavica Wratislaviensia”, CVII, s. 193–201.
- RUSZKOWSKI M., 1989/1990: *Zapożyczenia leksykalne we współczesnej polszczyźnie i ich ocena normatywna*. „Język Polski w Szkole Średniej”, 2 (14), s. 243–248.
- RYBICKA H., 1976: *Losy wyrazów obcych w języku polskim*. Warszawa.
- RYBICKA-NOWACKA H., 1972: *O wyrazach obcych w języku polskim wychodzących z użycia*. „Polonistyka”, 1, s. 43–46.
- SAFAREWICZ J., 1972: *Wpływ łaciński na system gramatyczny polszczyzny*. W: *Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*. Wrocław, s. 145–150.
- SALONI Z., 1974: *Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*. „Język Polski”, nr 1, s. 3–13; nr 2, s. 93–101.
- SATKIEWICZ H., 1976: *O niektórych innowacjach słowotwórczych w polszczyźnie XX w.* W: MAGNUSZEWSKI J., red.: *Z problemów współczesnych języków i literatur słowiańskich*. Warszawa, s. 111–121.
- SATKIEWICZ H., 1998: *Zapożyczenia leksykalno-semantyczne – przeszkoda czy zaleta w promocji języka polskiego*. W: MAZUR J., red.: *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*. Lublin, s. 43–48.
- SATKIEWICZ H., 2001: *Rozwój fleksji w polszczyźnie XX wieku*. W: DUBISZ S., GAJDA S., red.: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa, s. 95–101.

- SAWICKA G., 1995: *Norma a problem tak zwanych „zapożyczeń”*. „Poradnik Językowy”, 9–10, s. 78–86.
- SCHWARZOVÁ E., 2010: *SúčasnÉ tendencie a špecifiká v oblasti odbornej lekárskej lexiky*. „Nová Filologická Revue”, 2, 3, s. 5–13.
- SĘKOWSKA E., 2007: *Wpływ języka angielskiego na słownictwo polszczyzny ogólnej*. „Poradnik Językowy”, 5, s. 44–53.
- SHCHERBACH I., 2011: *Perspektywa analizy konfrontatywnej zapożyczeń włoskich w języku polskim i rosyjskim*. „Prace Filologiczne”, LXII, s. 273–302.
- SŁOBODIAN E., 2010: *Graficzne przyswajanie zapożyczeń z języka angielskiego w języku rosyjskim początku XXI wieku i moda językowa*. „Linguistica Copernicana”, (4), s. 311–322.
- SMÓLKOWA T., 1976: *Nowe słownictwo polskie. Badania rzeczowników*. Warszawa.
- STASZEWSKA Z., 1975: *Wahania rodzaju gramatycznego rzeczowników we współczesnym języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, XXI, s. 101–116.
- STEFANČYK W., 2007: *Kategoria rodzaju i przypadku polskiego rzeczownika*. Kraków.
- SZAŁKIEWICZ Ł., 2013: *Singularia tantum w języku polskim. Analiza słownikowo-korpusowa* [online]. https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/200/ST_Lukasz_Szalkiewicz_doktorat.pdf?sequence=1 [data dostępu: 3.04.2014].
- SZCZYSZEK M., 2010: *Przejawy internacjonalizacji we współczesnej polszczyźnie na przykładzie zjawisk słotwórczych*. „Linguistica Copernicana”, 2 (4), s. 215–228.
- ŚLIWA D., 1992: *O podobieństwie formalnym polskich i francuskich derywatów rzeczownikowych*. W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 59–62.
- TAMBOR J., 1992: *Tendencja do internacjonalizacji w tworzeniu neologizmów science fiction*. W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 155–160.
- TOKARSKI R., 1975: *Zapożyczenie leksykalne a zmiany znaczenia w polu wyrazowym*. „Język Polski”, 55, s. 275–282.
- TOKARSKI R., 1984a: *Granice pola znaczeniowego*. W: POLAŃSKI K., red.: *Słownictwo w opisie języka*. Katowice, s. 85–99.
- TOKARSKI R., 1984b: *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*. Warszawa.

- TRYUK M., 1989: *Konfrontatywne badania leksyki w aspekcie glottodydaktycznym na materiale francuskim i polskim*. Warszawa.
- URBAN M., 2010: *Wahania budowy słowotwórczej neologizmów rzeczownikowych od podstaw zapożyczonych*. „Linguistica Copernicana”, 2 (4), s. 241–250.
- WALCZAK B., 1980: *O rozwoju znaczeniowym zapożyczeń*. W: TOKARSKI J., red.: *Język – Teoria – Dydaktyka*. Kielce, s. 159–187.
- WALCZAK B., 1987: *Między snobizmem i modą a potrzebami języka czyli o wyrazach obcego pochodzenia w polszczyźnie*. Poznań.
- WALCZAK B., 1989: *Paralele w rozwoju znaczeniowym galicyzmów w języku polskim i rosyjskim*. W: POPOWSKA-TABORSKA H., red.: *Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*. Wrocław, s. 73–93.
- WALCZAK B., 1992a: *Czy wyrazy typu „kierowca”, „lotnik”, „silnik”, „spy-chacz”, „prądnica” itp. to kalki leksykalne?* W: MAĆKIEWICZ J., SIATKOWSKI J., red.: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Wrocław, s. 69–75.
- WALCZAK B., 1992b: *Granica między jednostkami leksykalnymi rodzimymi i obcego pochodzenia*. W: MARKOWSKI A., red.: *Opisać słowa*. Warszawa, s. 222–232.
- WALCZAK B., 1997: *Słownictwo obcego pochodzenia na warsztacie badacza: problem granic (głębokości) opisu gramatycznego*. W: POPOWSKA-TABORSKA H., red.: *Leksyka słowiańska na warsztacie językoznawcy*. Warszawa, s. 269–280.
- WALCZAK B., 1999: *Zapożyczenia leksykalne (formalnosemantyczne) czy kalki? O pewnym typie zapożyczeń w kontaktach języków blisko spokrewnionych*. W: Blicharski M., Fontański H., red.: *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*. T. 1. Katowice, s. 124–133.
- WALCZAK B., 2001: *Rozwój zasobu leksykalnego polszczyzny w XX wieku*. W: DUBISZ S., GAJDA S., red.: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa, s. 141–153.
- WALCZAK B., 2010: *Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim)*. „Linguistica Copernicana”, 2 (4), s. 189–199.
- WARCHAŁ M., 2009: *Proces adaptacji zapożyczeń językowych – czynniki socjo- i psycholingwistyczne wobec zróżnicowania anglicyzmów w wybranych językach słowiańskich*. „Slavia Centralis”, 1, s. 85–94.
- WASZAKOWA K., 1997: *O nowych zjawiskach leksykalnych w świetle ich rozumienia*. W: GRZEGORCZYKOWA R., ZARON Z., red.: *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Warszawa, s. 9–24.

- WASZAKOWA K., 2001: *Różnorodność i intensywność procesów przejmowania elementów obcych w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. „Poradnik Językowy”, 6, s. 2–14.
- WASZAKOWA K., 2005: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa.
- WASZAKOWA K., 2009: *Internacjonalizacja polskiej leksyki – stan obecny, prognozy na najbliższą przyszłość*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 11–28.
- WASZAKOWA K., 2012: *Złożony charakter procesów włączania elementów obcych do języka polskiego (na przykładzie zapożyczenia celebryta)*. W: MIKOŁAJCZUK A., WASZAKOWA K., red.: *Odkrywanie znaczeń w języku*. Warszawa, s. 290–306.
- WITALISZ A., 2007: *Z problematyki badań nad zapożyczeniami semantycznymi*. „Język Polski”, 1, s. 16–23.
- WITASZEK-SAMBORSKA M., 1992: *Wyrazy obcego pochodzenia we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*. Poznań.
- WITASZEK-SAMBORSKA M., 1993: *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*. Poznań.
- WITASZEK-SAMBORSKA M., 2005: *Studia nad słownictwem kulinarnym we współczesnej polszczyźnie*. Poznań.
- WITORSKA A., 1990: *Zapożyczenia w słownictwie współczesnej mody*. „Poradnik Językowy”, 4, s. 265–273.
- WÓJTOWICZ M., 1984: *Характеристика заимствованных из английского языка имен существительных в русском языке*. Poznań.
- WRÓBEL H., 2001: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków.
- ZABAWA M., 2004: *Nowe zapożyczenia semantyczne w polszczyźnie*. „Poradnik Językowy”, 9, s. 60–68.
- ZABAWA M., 2008: *Jeszcze o nowych zapożyczeniach semantycznych w polszczyźnie*. „Poradnik Językowy”, 9, s. 28–41.
- ZABAWA M., 2010: *Avatar, pokój, centrum i inne: najnowsze zapożyczenia semantyczne w języku polskim*. „Poradnik Językowy”, 10, s. 80–90.
- ZAJĄCZKOWSKI A., 1973: *Obrazy świata białych*. W: Zajęczkowski A., red.: *Obrazy świata białych*. Warszawa, s. 278–293.
- ZARĘBSKI R., 2009: *O problemach w opisie derywatów z prefiksami obcymi w historii polszczyzny*. „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, LIV, s. 205–220.
- ZARĘBSKI R., 2010: *Przyczyny i skutki obecności afiksów obcego pochodzenia w dziejach polszczyzny*. „Poradnik Językowy”, 8, s. 29–42.

- ZARĘBSKI R., 2011: *Specyfika derywatów z prefiksami obcymi w perspektywie historycznojęzykowej*. „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, LVI, s. 191–202.
- ZIMNOWODA J., 1999: *Normatywistyka wobec zapożyczeń w języku polskim*. „Poradnik Językowy”, 8–9, s. 14–23.
- ZINKIEWICZ-TOMANEK B., BOLEK A., 1984: *Formacje polskie na „-ista” i ich rosyjskie odpowiedniki*. „Studia i Materiały”, XV, s. 115–125.
- ZNANIECKI F., 1990: *Studium nad antagonizmem do obcych*. W: ZNANIECKI F., red.: *Współczesne narody*. Warszawa, s. 265–358.
- ŻMIGRODZKI P., 2005: *Słownik jako korpus tekstów – korpus tekstów jako słownik. Perspektywy polskiej leksykografii naukowej*. „Poradnik Językowy”, 6, s. 3–14.
- ŻMIGRODZKI P., 2009: *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice.
- АВАНЕСОВ Р.И., 1954: *Русское литературное произношение*. Москва.
- АВИНА Н., 2009: *Проявление интернационализации в русском языке в ситуации этнокультурного взаимодействия*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 63–75.
- АЙДУКОВИЧ Й., 2000: *О понятии «язык-посредник» на материале словарей сербского, болгарского и македонского языков*. «Балканская русистика» [online]. <http://www.russian.slavica.org/article11.html> [data dostępu: 10.02.2014].
- АКАРТЕЛЬ М., 2003a: *Словообразовательные модели новейших существительных с суффиксами иностранного происхождения (на материале русского и польского языков)*. В: ТЕТЕРЕВ И.Л., ред.: *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава, s. 10–17.
- АКАРТЕЛЬ М., 2003b: *Словообразовательные модели слов с непродуктивными суффиксами иностранного происхождения, обозначающих лицо в русском языке, в сопоставлении с польским*. W: CZERWIŃSKI P., red.: *Pragmatyczne aspekty opisu języków wschodniosłowiańskich*. Katowice, s. 151–161.
- АКАРТЕЛЬ М., 2004: *Лексико-семантические и словообразовательные ряды существительных с суффиксами иноязычного происхождения в русском и польском языках*. Катовице.
- АКСЕНОВА А.Т., 2009: *Семантико-стилистическая адаптация новейшей иноязычной лексики (на материале СМИ)*. «Вестник РУДН». Сер.

- «Русский и иностранные языки и методика их преподавания», № 2, s. 22–29.
- АКУЛЕНКО В.В., 1972: *Вопросы интернационализации словарного состава языка*. Харьков.
- АРАПОВА Н.С., 1989: *Варваризмы как этап в освоении иноязычного слова*. «Вестник Моск. Ун-та». Сер. 9: Филология, № 4, s. 9–16.
- БАБАЙ Н.Г., 1983: *Проблема иноязычных заимствований в общественных дискуссиях о языке*. В: СКВОРЦОВ Л.И., ШКВАРЦКОПФ Б.С., ред.: *Литературная норма в лексике и фразеологии: сборник статей*. Москва, s. 88–103.
- БАРЫШНИКОВА С.В., [online]: *Семантическая адаптация иноязычной лексики (на материале словарей иностранных слов XIX века)*. <http://tnu.podelise.ru/docs/index-355625.html> [data dostepu: 10.02.2014].
- БАХТИНА С.И., ПАВЛОВА Т.Н., 2014: *Лексико-семантическая адаптация заимствований в русском языке XX – начала XXI веков*. «Вестник Чувашского университета», 1, s. 89–95.
- БАШ Л.М., 1989: *Дифференциация термина «заимствование»: хронологический и этимологический аспекты*. «Вестник Моск. Ун-та». Сер. 9: Филология, № 4, s. 22–34.
- БЕРКОВ В.П., ПАВЛОВ В.М., 1983: *Новые слова?* В: КОТЕЛОВА Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 58–70.
- БИРЖАКОВА Е.Э., ВОЙНОВА Л.А., КУТИНА Л.Л., 1972: *Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII в. Языковые контакты и заимствования*. Ленинград.
- БОГДАНОВА Н.В., 2003: *Активные процессы современной русской фонетики*. В: *Современные языковые процессы. Межвузовский сборник*. Санкт Петербург, s. 22–28.
- БУКАТЕВИЧ Н.И., САВИЦКАЯ С.А., УСАЧЕВА Л.Я., 1974: *Историческая грамматика русского языка*. Киев.
- БУРЕНКОВА С.В., 2008: *Традиционное и новое в идеографической лексикографии (на примере русских и немецких словарей)*. «Вестник ТГУ», выпуск 8 (64), s. 167–174.
- ВАЛЬЧАК М., [w druku]: *Греческие корни в лексическом составе русского и польского языков (семантический, словообразовательно-морфологический и стилистический аспекты)*.
- ВЕРЕЩАГИН Е.М., КОСТОМАРОВ В.Г., 1980: *Лингвострановедческая теория слова*. Москва.

- Виноградов В.А.: *Языковые контакты и глубина заимствований* [online]. <http://info.krippotavrida.pp.ua/fl/fl2011/t1/vinogradov.pdf> [data dostępu: 11.02.2014].
- Виноградов В.В., 1986: *Русский язык. (Грамматическое учение о слове)*. Москва.
- Виноградов В.В., ред., 1960: *Русская грамматика*. Т. 1: *Фонетика и морфология*. Москва.
- Виноградов В.С., [online]: *Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы)*. <http://www.cheremushky.ru/angliiskii-jazyk-v-nashej-biblioteke/stati-dlja-perevodchika/problema-yekvivalentnosti-i-tip-perevodi.html> [data dostępu: 8.05.2014].
- Волков С.С., Сенько Е.В., 1983: *Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития*. В: Котелова Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 43–57.
- Володарская Э.Ф., 2002: *Заимствование как отражение русско-английских контактов*. «Вопросы Языкознания», s. 96–118.
- Воробьева С.В., 2009: *Грамматическая ассимиляция новейших англицизмов в русском языке*. «Вестник Минского государственного лингвистического университета». Сер. 1: Филология, № 5 (42), s. 178–186.
- Вуйтович М., 1973: *Об английских именах существительных множественного числа, заимствованных русским языком*. „Studia Rossica Posnaniensia”, 4, s. 151–156.
- Вуйтович М., 1984: *Характеристика заимствованных из английского языка имен существительных в русском языке*. Познань.
- Гарш Р.К., 1978: *Межязычные аналогизмы английского происхождения в немецком и русском языках*. Москва.
- Гасек Б.Г., 2012: *Прагматические аспекты русско-польского перевода*. «Вестник Кемеровского Государственного Университета», № 4 (52), Т. 3, s. 115–118.
- Гась С.Г., [online]: *Новые наименования профессий в польском языке и их русские эквиваленты*. <http://www.philol.msu.ru/~slavmir2009/data/3.pdf> [data dostępu: 15.02.2014].
- Герцев С.Д., 2001: *Графика и транскрипция заимствованных имен*. В: Диброва Е.И., ред.: *Текст. Структура и семантика*. Т. 1. Москва, s. 296–307.
- Голанова Е.И., 1975: *Об одном типе препозитивных единиц в современном русском языке (на материале имен существительных с префиксами «квази-», «лже-», «псевдо-»)*. В: Земская Е.А., ред.: *Развитие*

- современного русского языка: Словообразование: Членимость слова. Москва, s. 160–174.
- Голуб И.Б., 1986: *Стилистика современного русского языка*. Москва.
- ГРЕБИННИК Л., 2008: *Смысловая структура и семантический объем полисемичных лексем в процессе заимствования. Вопрос корреляции*. „Prace Filologiczne”, LIV, s. 119–130.
- ГРИГОРЕНКО О.В., 2010: *Неономинации лиц в аспекте современной лексикографии и неогеографии*. «Гуманитарный вектор», 2 (22), s. 99–107.
- ГРИГОРЬЕВ В.П., 1959: *Так называемые интернациональные сложные слова в современном русском языке*. «Вопросы языкознания», 1, s. 63–78.
- ДАНИЛИДУ Н.Ф., [online]: *Грецизмы в русском языке*. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2009_14/Mov14_27.pdf [data dostępu: 10.12.2013].
- ДЕКАРЧИК К., 2004: *Заимствованные слова в русском языке на протяжении XIX–XX веков*. В: *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава, s. 105–108.
- ДЕМЬЯНОВ В.Г., 1990: *Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII века*. Москва.
- ДЕНИСОВА Э.С., МАХРАКОВА М.И., 2012: *Деривационные возможности новой экономической терминологии в современном русском языке*. «Вестник КемГУ», 1 (49), s. 138–143.
- ДУПЛИЙЧУК В.А., 2009: *Иноязычная лексика в русских лексикографических источниках конца XX–начала XXI в.* «Вестник Санкт-Петербургского университета», Сер. 9, Вып. 3, s. 177–188.
- ДЯКОВ А.И., 2003: *Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке*. В: *Язык и культура*. Новосибирск, s. 35–43.
- ДЯКОВ А.И., 2012: *Участие англоязычных морфем в русском словообразовании*. «Филология и человек», 2, s. 43–56.
- ДЯЧЕНКО В.В., [online]: *Новые слова-сложения со связанными корневыми компонентами интернационального характера в современном русском языке*. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=2153&start=1 [data dostępu: 5.03.2014].
- ЕРМАКОВА О., 2006: *Семантические процессы в русском языке на рубеже веков*. „Acta Neophilologica”, VIII, s. 23–32.
- ЕФИМОВА Р.М., 2009: *Немецкие заимствования в русском языке* [online]. http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/III/uch_2009_III_00044.pdf [data dostępu: 2.02.2014].

- ЖУРАВЛЕВ В.К., 2004: *Внешние и внутренние факторы языковой эволюции*. Москва.
- ЗАГОРОВСКАЯ О.В., ЕСМАЕЛ С.А., 2008: *Об иноязычных заимствованиях в политической лексике русского языка*. «Вестник ВГУ». Сер. лингвистика и межкультурная коммуникация, № 3, s. 74–82.
- ЗАХВАТАЕВА К.С., [online]: *Языковые контакты: базовые понятия и их стратификация*. ftp://lib.herzen.spb.ru/text/zakhvataeva_126_165_170.pdf [data dostepu: 17.02.2014].
- ЗАХВАТАЕВА К.С., 2013: *Особенности современного этапа англо-русского языкового контактирования*. «Вестник Северо-Осетинского государственного университета. Общественные науки», 1, s. 162–165.
- ЗЕМСКАЯ Е.А., 1992: *Словообразование как деятельность*. Москва.
- ЗЕМСКАЯ Е.А., 2006: *Активные процессы в русском словообразовании нашего времени*. „Acta Neophilologica”, VIII, s. 9–21.
- ЗЕМСКАЯ Е.А., ЕРМАКОВА О.П., РУДНИК-КАРВАТ З., 1998: *Активные процессы в словообразовании современных славянских языков*. В: ТРУБАЧЕВ О.Н., ред.: *Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов*. Москва, s. 296–311.
- Интернациональные элементы в лексике и терминологии*, 1980. Харьков.
- ЙИРАЧЕК Й., 1971: *Интернациональные суффиксы существительных*. Brno.
- ЙИРАЧЕК Й., 1987: *К проблеме описания словообразовательной характеристики славянской лингвистической терминологии*. В: НЕЩИМЕНКО Г.П., ред.: *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва, s. 161–164.
- КАЗКЕНОВА А.К., 2003: *Мотивированность заимствованного слова (на материале современного русского языка)*. «Вопросы Языкознания», 5, s. 72–80.
- КАЗКЕНОВА А.К., АРЗИЕВ Р.У., 2012: *К вопросу о грамматическом освоении глаголов с заимствованной основой в разноструктурных языках (на материале русского и уйгурского языков)*. «Вопросы Языкознания», 2, s. 109–118.
- КАЛИНЕВИЧ М.М., 1978: *Заимствования из французского языка в современном русском литературном языке*. Poznań.
- КАЛИШАН Й., 1980: *Интернациональные препозитивные морфемы греко-латинского происхождения в современном русском и польском словообразовании*. Poznań.
- КАРАУЛОВ Ю.Н., 1976: *Общая и русская идеография*. Москва.
- КАРАУЛОВ Ю.Н., ред., 1997: *Русский язык: энциклопедия*. Москва.

- КАСАТКИН Л.Л., 2008: *Произношение сочетаний ea, ua, eo, io, zo в современном русском литературном языке*. „Slavica Helsingiensia”, 35, s. 101–109.
- КАСЬЯНОВА Л.Ю., 2012: *Сложение как продуктивное средство неологизации в русском языке конца XX – начала XXI в.* «Гуманитарные исследования», 2 (42), s. 87–92.
- КАЦНЬЕЛЬСОН С.Д., 1986: *Общее и типологическое языкознание*. Ред. А.В. Десницкая. Ленинград, s. 145–152.
- КВЯТКОВСКА Т., 2012: *Параллелизм заимствований в русском и польском языках (на примере иностранных слов с приставками СУПЕР-, АРХИ-, ЭКСТРА-)*. „Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 24 (259), s. 81–88.
- КИМЯГАРОВА Р.С., 1989: *Типы и виды адаптации заимствованной лексики в русском языке нового времени (XVIII–XX вв.)*. «Вестник Моск. Унта». Сер. 9: Филология, № 4, s. 69–78.
- КЛОБУКОВ Е.В., 2012: *Глобализационный фактор дискодификации грамматических норм современного русского языка*. «Педагогическое образование и наука», 11, s. 6–10.
- КОЗЛОВА З.Н., 1970: *Заметки о семантической эволюции заимствованных слов*. «Научные доклады высшей школы. Филологические науки», 6, s. 92–96.
- КОЗЫРЕВ В.А., ЧЕРНЯК В.Д., 2007: *Свое и чужое: заимствованное слово в современной речи*. «Вестник Герценовского университета», 3, s. 54–59.
- КОЛЕСОВ В.В., 2004: *Язык и ментальность*. Санкт-Петербург.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И., 2000: *Словообразование и заимствование (о роли заимствований в развитии и преобразовании словообразовательных типов и категорий русского языка)*. W: KLESZCZOWA K., SELIMSKI L., red.: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Katowice, s. 164–171.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И., 2009: *Интернациональное vs национальное в словообразовательной системе (к постановке вопроса)*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 179–199.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И., 2010: *Об интегрирующей роли общеславянского фонда интернациональных морфем в эпоху глобализации*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej: teoria i metodologia badań lingwistycznych*. Siedlce, s. 89–102.
- КОТЕЛОВА Н.З., 1983: *Словообразование без образования слов?* В: КОТЕЛОВА Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 71–81.
- КОТЕЛОВА Н.З., ред., 1983: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград.

- КОХАНОВСКИЙ В.А., 2009: *Тематическая классификация скандинавских заимствований в русском языке*. «Вестник Новгородского Государственного Университета», 52, s. 55–58.
- КОЧУРОВА Ю.Н.: *Интернациональная лексика в синхронии и диахронии (французский пласт)*. «Вестник Томского государственного университета.» Вып. 342, s. 15–28.
- КРЫСИН Л.П. 1968: *Иноязычные слова в современном русском языке*. Москва.
- КРЫСИН Л.П., 1996: *Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни*. В: ЗЕМСКАЯ Е.А., ред.: *Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*. Москва, s. 141–161.
- КРЫСИН Л.П., 1998: *Словообразование или заимствование*. Москва.
- КРЫСИН Л.П., 2000: *О некоторых изменениях в русском языке конца XX века*. «Исследования по славянским языкам», 5, s. 63–91.
- КРЫСИН Л.П., 2002: *Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий*. «Вопросы Языкознания», 6, s. 27–34.
- КРЫСИН Л.П., 2004: *Русское слово, свое и чужое. Исследования по современному русскому языку и социолингвистике*. Москва.
- КРЫСИН Л.П., 2008: *Слово в современных текстах и словарях: очерки по русской лексике и лексикографии*. Москва [online]. http://www.e-reading.ws/bookreader.php/137738/Krysin__Slovo_v_sovremennyh_tekstah_i_slovaryah.html#n_40 [data dostępu: 10.09.2013].
- КУРДЕЧА Г.А., ПЛАСУНОВА С.Ф., 2011: *Семантическая ассимиляция на примере англоязычных заимствований в немецком языке в сфере фастфуда*. В: ШУТЕМОВА Н.В., ред.: *Иностранные языки в контексте культуры. Межвузовский сборник статей по материалам конференций*. Пермь, s. 62–66.
- ЛИСОВСКА Г., 2005: *Заимствованные имена существительные в системе русского словообразования*. Słupsk.
- ЛИТВИН О.В., 2011: *Семантическая освоенность иноязычных заимствований*. «Мова: Науково-теоретичний часопис», 16, s. 95–99.
- ЛОМТЕВ Т.П., 1976: *Субстрат и заимствования*. В: ЛОМТЕВ Т.П.: *Общее и русское языкознание*. Москва, s. 60–62.
- ЛОСЕВ А.Ф., 1968: *Введение в общую теорию языковых моделей*. Москва.
- ЛУКАШАНЕЦ А.А., 2010: *О некоторых аспектах сопоставительного изучения словообразования в близкородственных языках*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej: teoria i metodologia badań lingwistycznych*. Siedlce, s. 81–88.

- Лукина Е.С., 2011: *Словообразовательная адаптация итальянских заимствований в русском языке*. «Вестник МГОУ». Сер. «Русская филология», № 4, s. 79–81.
- Люциньски К., 2003: *Заимствование как путь обогащения словарного состава языка*. В: ТЕТЕРЕВ И.Л., ред.: *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава, s. 168–173.
- Люциньски К., 2005: *Языковая мода и процесс заимствования в бизнес-языке*. „Respectus Philologicus”, 7 (12), s. 150–156.
- Ляшевская О.Н., 2004: *Семантика русского числа*. Москва.
- Магомедгаджиева П.Н., 2010: *Историческая эволюция типов словарей иностранных слов*. В: «Известия ВГПУ» № 5 / т. 49, s. 114–118.
- Маринова Е.В., 2008a: *Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*. Москва.
- Маринова Е.В., 2008b: *Обновление лексической системы современного русского языка как результат вторичного заимствования*. «Opera Slavica», XVIII, 4, s. 32–39.
- Маринова Е.В., 2008c: *Словообразовательная деривация на базе иноязычных слов как источник новых номинаций (на материале русского языка рубежа XX–XXI вв.)*. «Вестник ТГУ», 4 (60), s. 205–209.
- Маринова Е.В., 2010: *Варьирование иноязычных слов по роду в современной русской речи*. „Lingua Mobilis”, 7 (26), s. 27–30.
- Маринова Е.В., 2011: *Адаптация иноязычной лексики на современном этапе: новые явления и тенденции*. «Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского», 6 (2), s. 399–403.
- Маринова Е.В., 2012: *Современное состояние проблемы «свое vs. чужое» в отечественной лексикологии*. «Вопросы лексикологии и лексикографии», 8, s. 59–70.
- Мартинцова О., 1987: *Окказиональные слова в сопоставительном аспекте*. В: НЕЩИМЕНКО Г.П., ред.: *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва, s. 170–173.
- Мартысюк М., 1973: *О морфологическом членении немецких заимствований в русском языке*. „Studia Rossica Posnaniensia”, 4, s. 139–149.
- Мжельская О.С., Степанова Е.И., 1983: *Новейшие англицизмы в русском языке*. В: КОТЕЛОВА Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 125–139.
- Мистюк Т.Л., 2013: *Особенности современной терминологизации в языке газетной публицистики*. «Филологические науки. Вопросы теории и практики», 12 (30), ч. 2, s. 127–130.

- МИТУРСКА-БОЯНОВСКА Й., 1992: *Сравнительный анализ названий кули-нарных изделий и напитков в русском и польском языках*. „*Slavica Stetinensia*”, 2, s. 81–98.
- МИТУРСКА-БОЯНОВСКА Й., 2008: *Активные процессы в области словоо-бразования имен существительных в русском языке во 2-й половине XX века*. «Вестник Кемеровского государственного университета куль-туры и искусств: журнал теоретических и прикладных исследований», 6, s. 24–34.
- МОРОЗОВ А.В., 2007: *Межъязыковая эквивалентность как способ пред-ставления деривационных отношений в лексике русского языка*. «Вест-ник Томского Государственного Университета», 297, s. 12–16.
- НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНСКА М., 2006: *Новая лексика в русских толковых слова-рях конца XX – начала XXI веков*. Катовице.
- НЕЧАЕВА И.В., 2008: *Актуальные проблемы письменной адаптации ино-язычных заимствований*. Автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва [online]. <http://www.ruslang.ru/doc/autoref/hechaeva.pdf> [data dostępu: 10.02.2014].
- НЕЧАЕВСКИЙ В.О., 2011: *Влияние внешних и внутренних средств номи-нации на вариантность единиц лексического уровня языка (на мате-риале компьютерной терминологии в славянских языках)*. «Вестник ЮУрГУ», 22, s. 63–67.
- НЕЩИМЕНКО Г.П., 2009: *Заимствования vs. интернационализмы в совре-менной вербальной коммуникации*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 29–40.
- НЕЩИМЕНКО Г.П., 2010: *Сопоставительное изучение славянских языков и его значимость для прогнозирования развития языковой системы*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej: teoria i metodologia badań lingwistycznych*. Siedlce, s. 13–49.
- НИКИТЧЕНКО Н.С., 1983: *Семантическая продуктивность терминов*. В: КОТЕЛОВА Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 111–117.
- ПАНОВ М.В., 1990: *История русского литературного произношения XVIII–XX вв.* Москва.
- ПЕТРОВ А.В., ПЕТРОВА Л.А., 2009: *Деривационная активность общеупо-требительных заимствованных слов в русском и украинском языках*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 137–153.
- ПОДСВИРОВА Л.В., 2009: *Процесс освоения иноязычных слов в конце XX столетия*. «Грамота», 2 (21), ч. 2, s. 114–115.

- Подчасова С.В., 1994: *Брокеры, дилеры и другие посредники*. «Русская речь», 1, s. 52–56.
- Проценко Е.А., 2006: *К проблеме классификации лексики иноязычного происхождения*. «Вестник ВГУ». Сер.: Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 2, s. 92–99.
- Прохорова И.О., 2007: *О семантическом освоении новых заимствований*. «Вестник РУДН». Сер.: Вопросы образования: языки и специальность, № 1, s. 58–63.
- Пфандль Х., 2003: *О силе и бессилии пуризма. Англицизмы и интернационализмы и их возможные альтернативы (на материале русского, словенского и хорватского языков)*. «Вопросы Языкознания», 6. s. 108–122.
- Радченко М., 2009: *Словообразовательные неологизмы в современном русском и хорватском языках*. «Вестник Волгоградского государственного университета». Сер. 2: Языкознание, № 2 (20), s. 140–144.
- Радченко М., Пехар Р., 2009: *Морфологическая адаптация новейших русских и хорватских англицизмов*. «Вестник Самарской гуманитарной академии». Сер.: «Философия. Филология», № 1 (5), s. 133–142.
- Рабиурская Л.В., 2009: *Тенденция к интернационализации в деривационных процессах современного русского языка*. W: KORIAKOWCEWA E., red.: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Siedlce, s. 155–164.
- Рабиурская Л.В., Тимофеева А.А., 2010: *Специфика «глобализации» в деривационных процессах русского и чешского языка*. «Вестник Нижегородского университета», 4 (2), s. 687–689.
- Ревзин И.И., 1967: *Метод моделирования и типология славянских языков*. Москва.
- Реформатский А.А., 1987: *О сопоставительном методе*. В: Реформатский А.А.: *Лингвистика и поэтика*. Москва, s. 40–52.
- Розенталь Д.Э., 1987: *Практическая стилистика русского языка*. Москва.
- Саяхова Л.Г., 2013: *Языковая картина мира и проблема систематизации лексики в современной словарной форме*. „Liberal Arts in Russia”, 2, 4, s. 368–373.
- Сендровиц Е.М., 1989: *О месте экстралингвистических факторов в изучении заимствований*. «Вестник Моск. Ун-та». Сер. 9: Филология, № 4, s. 16–22.
- Сергиевская Л.А., 2004: *Языковая модель: перспективы развития*. «Болгарская русистика», 3–4, s. 3–6.

- СЕРЕБРЕННИКОВ Б.А., 1988: *Процессы заимствования и взаимовлияния в языках*. В: СЕРЕБРЕННИКОВ Б.А.: *Роль человеческого фактора в языке*. Москва, s. 68–92.
- СЕРОВА И.Г., 2005: *Семантика, прагматика и семиотика языковой категории рода*. «Вестник ТГУ», 4 (40), s. 129–136.
- СМИРНОВ Л.Н., СТРЕКАЛОВА З.Н., 1987: *К сопоставительному изучению гибридных словосложений в современных славянских литературных языках*. В: НЕЩИМЕНКО Г.П., ред.: *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*. Москва, s. 192–198.
- СМИРНОВ Л.Н., ВЕНЕДИКТОВ Г.К., ЕРМАКОВА М.И., СТЕМКОВСКАЯ Ю.Е., 1998: *Общее и специфическое в процессах интернационализации в славянских литературных языках на современном этапе их развития*. В: ТРУБАЧЕВ О.Н., ред.: *Славянское языкознание. XII Международной съезд славистов*. Москва, s. 521–535.
- СОЛОГУБ О.П., 2002: *Усвоение иноязычных структурных элементов в русском языке*. В: *Наука. Университет. Материалы Третьей научной конференции*. Новосибирск, s. 130–134.
- СОРОКИН Ю.С., 1965: *Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е гг. XIX в.* Москва–Ленинград.
- СТРЕКАЛЕВА Т.В., 2006a: *Фонетическая ассимиляция галлицизмов в русском языке*. «Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М.Ф. Решетнева», 4 (11), s. 183–187.
- СТРЕКАЛЕВА Т.В., 2006b: *Морфологическая ассимиляция галлицизмов в современном русском языке*. «Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета», 1 (8), s. 149–153.
- СУББОТИНА М.В., 2011: *Тенденция к интернационализации и современные деривационные процессы*. «Вестник Нижегородского университета», 3 (1), s. 349–355.
- ТРУБЕЦКОЙ Н.С., 1990: *Общеславянский элемент в русской культуре*. «Вопросы Языкознания», 2, 3, s. 122–139, s. 114–134.
- ТУРКО У.И., 2013: *О родовой принадлежности новых несклоняемых слов*. Научный журнал «Апробация», 11 (14), s. 27–29.
- УЛУХАНОВ И.С., 1992: *Мотивация и производность (о возможности синхронно-диахронического описания)*. «Вопросы Языкознания», 2, s. 5–20.
- Федосов В.А., [online]: *История России 90-ых годов – в тематической систематизации лексики*. http://www.nyf.hu/others/docs/orosz_elekt_konyv/fedosov.pdf [dostęp: 28.05.2014].

- ХАБУРГАЕВ Г.А., 1989: *Заимствование как проблема лексикографии и исторической лексикологии русского языка*. «Вестник Моск. Ун-та». Сер. 9: Филология, № 4, s. 3–9.
- ХАУГЕН Э., 1972: *Процесс заимствования*. «Новое в лингвистике» Москва, 6, s. 344–382.
- ЧЕРВИНСКИЙ П., 2004: *Этимологический словарь иноязычной лексики в теории и практике описания русского языка*. В: *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава, s. 385–391.
- ЧЕРВИНСКИЙ П.П., НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНСКАЯ М.А., 2012: *Толково-этимологический толковый словарь иностранных слов русского языка, Предисловие*. Тернополь.
- ЧИСОВА Е.В., 2013: *Метод симметрии–асимметрии в гармонизации терминосистем*. «Вестник СВФУ», 10, 5, s. 111–117.
- ШАКЛЕИН В.М.: *Заимствования в аспекте проблем лингвокультурологии* [online]. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=810 [data dostępu: 15.03.2014].
- ШВЕДОВА Н.Ю., ред., 1982: *Русская грамматика*. Т. 1. Москва.
- ШЕЛЯХОВСКАЯ Л.А., БОГДАНОВ Н.А., 1983: *Словообразовательный аспект изучения некоторых групп окказионализмов*. В: КОТЕЛОВА Н.З., ред.: *Новые слова и словари новых слов*. Ленинград, s. 82–92.
- ЩИТОВА, О.Г., 2004: *Процесс словообразовательной ассимиляции иноязычной лексики в русском языке как отражение культурных и языковых тенденций*. «Вестник Томского государственного педагогического университета». Сер. Гуманитарные науки (филология). Вып. 1 (38), s. 15–20.
- ЯЗЫКОВА Ю.С., 2000: *Семантические процессы в лексике русского литературного языка*. «Вестник ННГУ». Сер. Филология, № 1, s. 174–182.

Słowniki, encyklopedie

- APANOWICZ F., NESTEROWICZ B., 2005: *Polsko-rosyjski słownik wyrazów obcych*. Gdańsk.
- BAŃKO M., red., 2003: *Wielki słownik wyrazów obcych PWN* [WSWO]. Warszawa.
- BORYŚ W., 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- BRÜCKNER A., 1989: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa.

- DOROSZEWSKI W., red.: *Słownik języka polskiego* [SJPD] [online]. <http://doroszewski.pwn.pl> [data dostępu: 20.02.2014].
- DUBISZ S., red., 2006: *Uniwersalny słownik języka polskiego* [USJP]. T. 1–4. Warszawa.
- GOŁĄB Z., HEINZ A., POLAŃSKI K., 1968: *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa.
- KOPALIŃSKI W. [online]: *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. <http://www.sownik-online.pl/index.php> [data dostępu: 20.02.2014].
- LATUSEK A., red., 2008: *Wielki słownik wyrazów obcych* [WSWOL]. Kraków.
- MARCKOWSKI A., red., 1999: *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* PWN. Warszawa.
- Multimedialny słownik wyrazów obcych* PWN, 2006 [CD-ROM].
- NESTEROWICZ B., SKUPIŃSKA-DYBEK E., 2002: *Rosyjsko-polski słownik wyrazów obcych*. Gdańsk.
- POLAŃSKI K., red., 1993: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
- Słownik języka polskiego* [SJP] [online]. <http://sjp.pl/> [data dostępu: 20.02.2014].
- Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*, 2010. Warszawa.
- SZYMCZAK M., red., 1994: *Słownik języka polskiego* [SJPSz]. Warszawa.
- The English Dictionary* [online]. <http://www.wordreference.com/definition/> [data dostępu: 21.04.2014].
- URBAŃCZYK S., KUCAŁA M., red., 1999: *Encyklopedia języka polskiego*. Wyd. 3 popr. i uzupeł. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wielki multimedialny słownik rosyjsko-polski polsko-rosyjski* PWN, 2006. Warszawa [CD-ROM].
- Wielki słownik ortograficzny* PWN, 2006 [online]. <http://so.pwn.pl/> [data dostępu: 24.03.2014].
- АХМАНОВА О.С., 1968: *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
- Большой словарь иностранных слов в русском языке*, 1998. Москва.
- Большая советская энциклопедия* [online]. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/109961/Модели> [data dostępu: 13.02.2014].
- ГЕССЕН Д., СТЫПУЛА Р., 1998: *Большой польско-русский словарь*. Москва–Варшава.
- ЕВГЕНЬЕВ А.П., ред., 1981–1984: *Словарь русского языка в 4-х т.* [MAC]. Москва.
- ЕФРЕМОВА Т.Ф., 2000: *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Т. 1–2. Москва.

- ЗАХАРЕНКО Е.Н., КОМАРОВА Л.Н., НЕЧАЕВА И.В., 2003: *Новый словарь иностранных слов* [НСИС]. Москва.
- КРЫСИН Л.П., 2008: *Толковый словарь иноязычных слов*. Москва.
- КРЫСИН Л.П., 2012: *Современный словарь иностранных слов*. Москва.
- КУЗНЕЦОВ С.А., ред., 2004: *Большой толковый словарь русского языка* [БТС]. Санкт-Петербург.
- КУЗНЕЦОВА А.И., ЕФРЕМОВА Т.Ф., 1986: *Словарь морфем русского языка: ок. 52000 слов*. Москва.
- МИРОВИЧ А., ДУЛЕВИЧ И., ГРЕК-ПАБИС И., МАРЫНЯК И., 1993: *Большой русско-польский и польско-русский словарь*. Москва–Варшава.
- Новейший словарь иностранных слов и выражений*, 2005. Минск.
- ОЖЕГОВ С.И., ШВЕДОВА Н.Ю., 1992: *Толковый словарь русского языка*. Москва.
- СКЛЯРЕВСКАЯ Г.Н., ред., 1998: *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*. Санкт-Петербург.
- Словарь иностранных слов и выражений* [online]. <http://www.megaslov.ru/> [data dostepu: 13.02.2014].
- Словообразовательно-морфемный словарь русского языка* [online]. <http://old.kpfu.ru/infres/slovar1/slov.htm> [data dostepu: 13.02.2014].
- ЧЕРНЫХ П.Я., 1999: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Москва.
- ЧЕРВИНСКИЙ П.П., НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНСКАЯ М., 2012: *Толково-этимологический толковый словарь иностранных слов русского языка*. Тернополь.
- ЯРЦЕВА В.Н., ред., 1990: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва.
- ФАСМЕР М., 1986–1987: *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва.

Татьяна Квятковска

Чужой в системе

Сопоставительное исследование слов иностранного происхождения
в польском и русском языках

Резюме

Монография представляет собой попытку посмотреть на слова иностранного происхождения и исследовать их как можно в более широком диапазоне, как те, которые были давно усвоены принимающим языком (русским и польским), так и те, которые являются отражением новейших тенденций *перехода* слов из одной сферы коммуникативного взаимодействия в другую. При таком подходе и взгляде становятся более объяснимыми и представимыми постоянные и временные тенденции заимствования и освоения новых (чужих) лексем.

Основой, объединяющей разные пути и направления анализа, стала идея *чужого*, согласно которой слово либо элемент (словообразовательный, фонетический или графический), который переходит из одной языковой системы в другую, является, так или иначе, *чужим* для носителей данного принимающего языка. Особенность эта способна себя проявлять на самых разных уровнях языковой системы, в форме слова, в грамматических категориях, в структурно-формальных его показателях. Цель анализа, в виду сказанного, заключалась в том, чтобы установить, как проявляется это *чужое* у данного слова в двух принимающих языковых системах – польской и русской, какие можно увидеть сходства и отличия при адаптации заимствований, указав на факторы и причины, влияющие на степень и виды этих сходств и отличий. Иными словами, задать вопрос, что и как усваивается той и другой системой, является ли этот процесс параллельным для обоих славянских языков или нет (если да, в какой степени).

Задачи, сводившиеся к демонстрации симметрических и асимметрических способов существования и функционирования единиц иностранного происхождения в польском и русском, нашли свое последовательное воплощение в аналитических разделах исследования. Анализ предваряют

теоретические положения и постулаты, представленные в первом разделе. В нем затрагиваются вопросы, связанные с терминологией, используемой при изучении заимствований, такие, в частности, как *иностранные слова*, *иностранная лексика*, *лексика иностранного происхождения*, *иностранное слово*, *слово заимствованное* и т.п. Особое внимание в ходе исследования было уделено динамике процесса перехода чужих элементов в русский и польский.

В четырех аналитических разделах последовательно исследуются аспекты формальные (эквивалентность на уровне фонетики, фонологии, орфографии и орфоэпии), грамматические (эквивалентность с точки зрения показателей категорий рода и числа), словообразовательные (эквивалентность словообразовательных элементов – выбранных суффиксов, префиксов и сложений), лексико-семантические и стилистические (эквивалентность на уровне значения и стилистической характеристики). Целью подобного представления была систематизация выбранного материала, так как только она позволяет существенные для заимствований тенденции и модели заметить и описать.

Для анализа было отобрано ок. 5000 лексем, которые перешли в русский и польский непосредственно или через язык-посредник из латинского, греческого, английского, итальянского, французского и немецкого, так как эти языки оказали большое влияние на системы оде исследуемые языковые исследуемых.

Первым этапом проделанного анализа был отбор материала, сопоставление содержания разных словарей, с тем чтобы прийти к выводу, что способ его представления, лексикографические дефиниции и стилистические характеристики бывают разными в разных источниках. Одним из выбранных нами критериев была повторяемость значения и стилистического комментария. Замеченное отсутствие единообразия и однозначности объективно вызвало необходимость обращения при интерпретации языковых фактов, к словарям разных типов и авторов. Таковыми являлись словари иностранных слов, толковые, двуязычные, а также этимологические. Подобное расширение спектра источников позволило произвести более полную верификацию результатов исследования.

При анализе основным методом представления симметрии и асимметрии заимствований было построение *моделей*, как параллельных, так и не совпадающих, для слов и их элементов. Модели, присутствующие в каждом аналитическом разделе монографии, тем самым построенные для каждого уровня языка (языков), иллюстрируют тенденции освоения заимствований фонологической, словообразовательной, грамматической

и лексической подсистемами каждого из двух языков. Несмотря на то, что подобного рода исследования уже появлялись, новизна предпринятого нами заключается в комплексном изучении и представлении, на каждом уровне языковой системы всего доступного материала.

Согласно отстаиваемому нами положению о том, что слова иностранного происхождения, независимо от источника, проявляют постоянные тенденции усвоения и существования в новом для себя окружении, будучи, тем самым, *чужими* для принимающего языка (это *чужое* последовательно показывается в каждом разделе в оппозиции к тому, что является на данном уровне языка *своим*), в работе также отмечаются факторы, которые влияют на их форму и значение. Как показало исследование, для разных уровней языка это могут быть разные факторы. В одних случаях, *чужое* имеет свои корни в способе заимствования (графическое или устное), в других, определяющим оказывается действие языка-посредника. Вопросы параллелизма процессов заимствования для польского и русского языков касались именно этих существенных факторов, указывавшихся как в отдельных разделах, так и при подведении итогов анализа.

Исследование опиралось на достижения таких наук и разделов, как общее, сопоставительное, польское и российское языкознание, лексикография, лексикология, семасиология, переводоведение, стилистика, словообразование, морфология. Оно представляет интерес и может быть использовано при обучении как польского, так и русского языков, поскольку позволяет показать не только эквивалентность либо ее отсутствие при сопоставлении двух похожих друг на друга систем, но и тенденции, характерные отдельно для каждой. Прделанное нами исследование, тем самым, имеет как теоретическую, так и практическую направленность и, соответственно, ценность.

Перспективы исследования слов иностранного происхождения в эпоху динамических общественных, культурных и языковых перемен видятся широкими и преисполненными новых возможностей, благодаря появляющимся и развивающимся областям, таким, как контактология, неология, философия языка и др. Именно они позволяют ставить вопросы, не бывшие прежде объектом внимания (или делать это по-новому), предоставляя при этом и новые средства, что необходимо считать особенно важным, в первую очередь, при анализе новейших заимствований, с определением их статуса и границ.

Tatiana Kwiatkowska

Stranger in the systeme

Confrontative study of words of foreign origin
in Polish and Russian languages

Summary

This monograph is attempted at subjecting under a thorough scrutiny the issue of words of foreign origin – both the ones, which became familiar and assimilated in both languages under review (Polish and Russian), as well as those that reflect the latest tendencies within the scope of analysed processes. It appears that such an approach constitutes an opportunity to highlight the permanent and non-permanent trends in the process of adaptation and incorporation of elements of a foreign system.

The idea of the *foreignness* (understood as *strangeness* and *otherness*) of words incorporated into another linguistic system is a dominant theme of the research and deliberations presented in this work. The research aims at identification of the differences between the loanword units and the units belonging to the incorporating system, on the one hand, and identification of how this *foreignness* is manifested and how it functions at different levels of the language, in grammar categories, in meanings and formal expressions, on the other hand. To this end, the study presents differences and similarities through the comparison of the two incorporating systems – Polish and Russian – pointing to the parallels and dissimilarities within this field, as well as determining factors and reasons on which the similarity or the lack thereof in both languages depends.

The analysis performed within the framework of this research identified how the units of foreign origin operate in both languages, their symmetry and asymmetry at the levels of formality, grammar, word formation as well as lexis and stylistics. These tasks are carried out accordingly in the particular chapters of the monograph. The analysis of empirical material is preceded by theoretical deliberations, which comprise the issue of difficulties with defining the elements of foreign origin, presentation of various research approaches in the field, characteristics of the material sources, as well as the objectives of

the analysis and the research perspectives. The theoretical chapter discusses concepts such as *foreign language lexis*, *loanwords*, *lexis of foreign origin*, *foreign words* and their scope, as well as the dynamic character of these phenomena – the most coincident in both Russian and Polish traditions, defined as a process of *incorporating* elements of foreign origin. Also the state of current research on loanwords as well as definition and analytical diversities have been characterised and discussed in details in this chapter.

The following aspects are subsequently addressed in the four analytical chapters: formal aspects (equivalence in terms of phonetics and phonology, orthography and orthoepy), grammatical issues (equivalence in terms of the category of gender and number), word formation (equivalence in terms of the elements of word formation – suffixes, prefixes and elements of compounds), lexical and stylistic topics (equivalence in terms of the meaning and stylistics).

The analysis covered a total of approx. 5000 lexemes, which entered both languages directly or through an intermediary languages, in accordance with the theoretical assumptions. For the purpose of the analysis, the words have been selected (and the elements of words which were an indicator of foreignness) that entered into Polish and Russian directly or indirectly from: Latin, Greek, English, Italian, French and German, since these languages have exerted the greatest impact on the Polish and Russian. The analysis aimed at systematisation, and subsequent identification of the characteristic trends of the functioning of units of foreign origin in the systems of Polish and Russian language, therefore the analysed material has been interpreted in accordance with certain criteria.

The first step in the analysis consisted in collecting material from selected sources and comparing both the dictionary contents, as well as the interpretations of the origin and meaning provided by the dictionaries. One of the criteria for selecting the linguistic units was their repeatability. Owing to their special nature, *dictionaries of foreign words* cannot constitute the only source of information on the analysed units, therefore the next stages of the analysis were based on bilingual dictionaries, which allowed selecting the appropriate units for testing. Also etymological dictionaries of Polish and Russian, as well as explanatory dictionaries were used. Due to the information contained therein regarding the origin of the words, their meaning and stylistic aspects, they provided the basis for more objective selection and interpretation of the linguistic units.

In the context of the analysis itself, one of the objectives was to illustrate the manner of adaptation through the employment of models of words or models of other elements of foreign origin. This resulted in identification of specific

trends – symmetric or asymmetric – in the adaptation to the phonological, word formation, grammatical and lexical systems of both languages. Despite the fact that in the earlier studies on loanwords these issues have been looked at, they were not explored thoroughly, but rather selectively for some particular aspects. It was assumed that the units of foreign origin, regardless of the source of loanwords, display constant tendencies of adaptation, dependent on various factors. Therefore, it was vital to identify the root causes of distinctness and similarities between the linguistic units of foreign origin, which had not been properly dealt with so far in the literature. Accordingly, under this study it was found out that different levels of language may be correlated with different reasons for the diversity in forms and meanings. It has been determined whether these factors were parallel or different for the Polish and Russian languages (e.g. in Polish the loanword is of graphic character, whereas in Russian – phonetic). The role of intermediary languages has been emphasised, especially for grammatical and formal aspects of loanwords. Also the primary sources of foreign words in both languages have been indicated.

The work is part of a range of disciplines such as linguistics, confrontative linguistics, lexicography, translatology. It appears that the work is also important from the point of view of didactics, since it allows identification of regularities or any lack of equivalence, which are important in acquiring the language, especially a foreign language. Therefore, the study has both theoretical and practical value.

The research perspectives, outlined in the individual chapters, are based both on the latest achievements of linguistics in the context of research on loanwords, and on the material which was selected and reviewed specifically for the purpose of this analysis, since, on the one hand, the study aimed to identify permanent trends, on the other hand, to present the evolutions and transformations which drive the incorporation processes nowadays.

The perspectives of studying loanwords, especially of confrontative studies, are very broad, because of the dynamics of social, cultural and linguistic transformations. They are facilitated and deepened by such fields of sciences as linguistics of language contacts, neology, philosophy of language, etc., since they allow putting new questions (or phrasing them in a new way) and provide new tools, which is especially significant in the case of problems associated with recent loanwords, their status and limitations. This requires verification of existing definitions as well as theoretical and methodological assumptions.

Redaktor
Justyna Pietnoczka

Projektant okładki
Marcin Kasperek

Redaktor techniczny
Małgorzata Pleśniar

Korektor
Aneta Banaszek-Szapowałowa

Łamanie
Edward Wilk

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-457-8
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-458-5
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 23,5. Ark. wyd. 26,5.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 34 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Tatiana Kwiatkowska – językoznawca, pracownik Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego. W pracy naukowej zajmuje się głównie współczesnym językiem rosyjskim (również w konfrontacji z językiem polskim), leksykologią oraz stylistyką tekstu i języka. Na co dzień miłośnik życia i pasjonat poszukiwania starych i nowych dróg w różnych obszarach i sensach tego procesu. Niniejsza książka jest odzwierciedleniem i owocem pasji odkrywania tego, co *znane* i *nieznane*, *swoje* i *obce* w dziedzinie zapożyczeń, na różnych poziomach struktury języka polskiego i rosyjskiego, oraz próbą systematyzacji tych odkryć.

CENA 34 ZŁ
(+VAT)

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-457-8